om Den Goda Badplatsen

EXAMENSARBETE AV: CECILIA LUNDGREN

HANDLEDARE: KJELL LUNDQUIST

INSTITUTIONEN FÖR LANDSKAPSPLANERING

ALNARP, SLU, 22 mars 2006

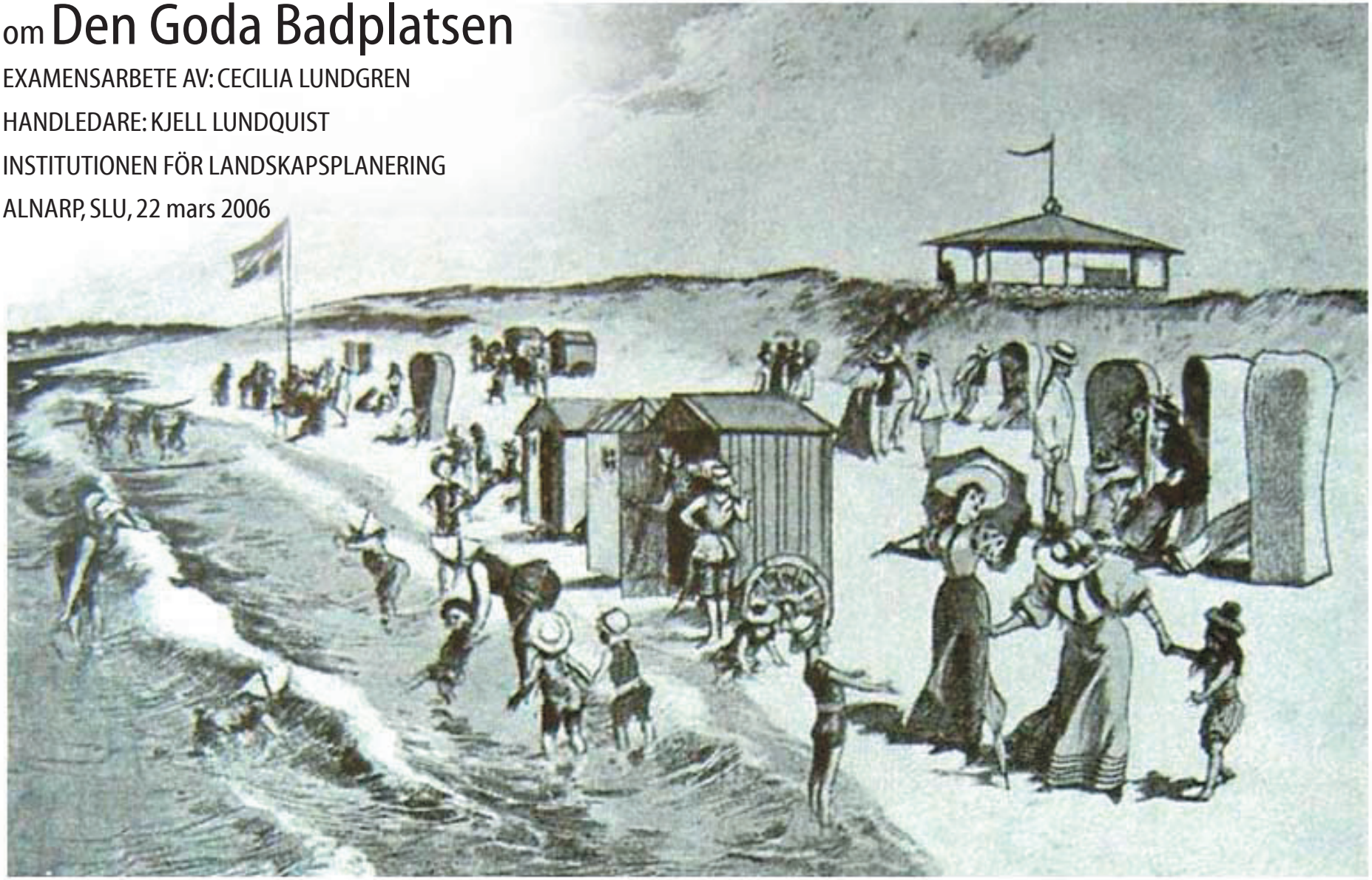

Om Den Goda Badplatsen

Beskrivning av och analys över fem
skånska badplatsers historia, nyttjande och
gestaltning i kontexten av badkulturens
allmänna utveckling i Skåne

Ett arbete av: Cecilia Lundgren
Handledare: Kjell Lundquist
Institutionen för landskapsplanering Alnarp, SLU
Försättsbild: Engelholms Luft- och Havsbadanstalt Torslund
Teckning av Victor Andrén. Ur Paulsson, 1950, sid.73.

2006

Författarens förord

Arbetet med *Den goda badplatsen* har gjorts inom ramen av 20 veckor som ett examensarbete vid Institutionen för landskapsplanering vid SLU, Alnarp. Perioden inom vilken arbetet har utförts sträcker sig från augusti 2005 till mars 2006, med 10 veckors uppehåll för andra studier.

Historien kring miljön och livet vid havsbadorterna med betoning på Skåne har aldrig tidigare nedtecknats i sin helhet. Förhoppningsvis kan detta arbete fylla en lucka i vår gemensamma kulturhistoria och bidra till en ökad kunskap i ämnet både hos amatörer och historiskt kunniga personer. Som landskapsarkitekt har jag inriktat arbetet mot den fysiska miljön och utvecklingen av just den plats där badandet förekommit, men även kulturella influenser och social påverkan inkluderas i beskrivningen.

Idén till arbetet fick jag under sommaren 2005 under en badtur till naturreservatet Dagshög på Bjärehalvön. Varför valde vi att bada just vid just de här otillgängliga klipporna? Har människor badat här i alla tider? Vilka element i den omgivande miljön är det som gör platsen lockande för min familj, och varför är det ingen annan som badar där?
Dessa grundläggande idéer bearbetades sedan i samarbete med handledaren och ledde så småningom fram till utgångspunkten för det här arbetet, nämligen vad som utgör Den goda badplatsen, finns några allmänna kriterier för den som går att definiera och vad består de i så fall av?

Arbetet har inneburit en hel del resande runt om i Skåne, till badplatserna, där jag gjort översiktliga inventeringar av den fysiska miljön, och till ett antal institutioner på olika orter där jag har hämtat material. Den största delen av tiden har jag dock tillbringat framför min dator hemma i vardagsrummet, en ensam plats som jag nu lämnar med en lättnadens suck.

Jag vill framföra ett stort tack till alla människor på lokala bibliotek, museer och arkiv runt om i Skåne som har hjälpt mig att plocka fram material till arbetet. Tack till Gunnar Wieslander på Ystads stadsarkiv för idéer och engagemang, och Ingemar Tufvesson, hängiven Ystadsbo och författare som tog sig tid att hjälpa mig med texten kring Ystads Saltsjöbad. Jag vill också tacka personalen på lantmäteriets arkiv både i Malmö och Kristianstad, samt personalen i Skånerummet på Malmö Stadsbibliotek.

Tack även till min pojkvän, min familj och mina vänner för idéer och stöd under arbetet.

Sist men inte minst vill jag framföra ett stort tack till min handledare Kjell Lundquist som lagt ner mycket tid och stor möda på att lotsa mig under arbetets gång. Som handledare har han varit mitt viktigaste bollplank och hjälp mig att definiera arbetets syfte, gränser och mål. Utan Kjells stora kunskap, engagemang och noggrannhet hade detta arbetet inte varit vad det nu är.

Cecilia Lundgren
Alnarp 22 mars 2006

Innehåll

Sammanfattning 8

Kapitel 1
- Inledning 12

Kapitel 2
Badets tidiga historia 16
Kurortsverksamhet och brunnsdrickning 20
Havsbad blir på modet 29

Kapitel 3
- Fem badorter i Skåne under fem epoker 57
Mölle 60
Falsterbo 84
Ystad 112
Vitemölla 140
Åhus 166

Kapitel 4
- Jämförelser/Analyser 192
Historiska jämförelser 193
Fysiska jämförelser 200
Helhetsupplevelse 204

Kapitel 5
- Sammanställning och Reflektioner 206
Den goda badplatsen 207
Få gemensamma nämnare 218
Personliga reflektioner 219

Källor och litteratur 222

Sammanfattning

Den europeiska badhistorien tar sin början i den grekiska kulturen för ungefär 2500 år sedan. I varje grekisk stad fanns minst ett betydande kulturcentrum, även kallat gymnasium, med badanläggningar, plats för gymnastiska övningar, matställen, bibliotek och läsesalar.

Redan 400 f.Kr. förespråkade Hippokrates, läkekonstens fader, vattnets viktiga egenskaper inom medicinsk behandling.

Efter grekerna tog romarna över den förfinade badkulturen, och genom deras förtjänst spred sig badtraditionen norrut i Europa. Under medeltiden blev simkonsten högt ansedd bland soldater och riddare, och utövades flitigt under tornerspel och tävlingslekar. Under samma tid utvecklades badstugorna i kontinentens städer, som mer liknade allmänna umgängesklubbar med mat, diskussioner och uppträdanden än vår tids badhus.

Under 1600- och 1700-talen växte en ny vattenkult fram på kontinenten i form av brunnsdrickandet. Brunnskulturen spred sig snart till Sverige som runt 1770 hade närmare 350 olika brunnsorter. Under 1800-talet övergick kurortsverksamheten allt mer till kustens badorter, främst i Bohuslän och Halland.

Kring 1900 ändrade badlivet karaktär och flyttade till Skåne. Nya ideal med ljus, luft och fria stränder, lade grunden för den nya sortens badande. Gemensamhetsbad för män och kvinnor började blev accepterat hos allmänheten. Med arbetarsemesterns införande på 1930-talet blev badandet folkligt och massturismen till Skånes kuster tog sin början. Under 1950- och 60-talen medförde bilens transportmöjligheter ytterligare förändringar för det nya turistlivet.

Mölle blev under 1900-talets första år känt som en samlingsplats för Europas jetset. Vid gemensamhetsbaden i Ransvik förevigade hovfotograf Peter P. Lundh de glada badarna i randiga bomullsbaddräkter som gjorde Mölle synonymt med syndens näste´.

Falsterbo var sedan länge omtalat för sina vackra stränder och vidsträckta klitter. Med öppnandet av ´landets mondänaste badhotell´, Falsterbohus, infann sig ett glatt sällskapsliv för gräddan av svenska och utländska celebriteter under en sextioårsperiod mellan 1908 och 1968.

Ystad var sedan mitten av 1700-talet en etablerad kurort med Surbrunnen i stadens nordöstra utkant som främsta attraktion. Vid Saltsjöbadens tillkomst 1897 flyttade societetslivet till stranden som tillsammans med Sandskogen blev stadens nya rekreationsområde.

Vitemölla är en av de många österlenska pärlor som under 1800-talets sista decennier upptäcktes av konstnärer och författare. Badhotellet från 1913 blev en populär samlingsplats för sommargäster och ortsbor med många glada danskvällar.

Åhus var hansastaden som berövades sina stadsrättigheter då Kristianstad byggdes, men fick en renässans under 1890-talet med den nya järnvägslinjen och sommartåg till stranden i Täppet. Badgäster i tusental intog runt sekelskiftet badplatsen, som än idag utgör en av den skånska östkustens mest välbesökta stränder.

Med utgångspunkt i dessa bakgrundsfakta har jag undersökt Den goda badplatsens sanna väsen, och kommit fram till ett fåtal gemensamma nämnare för alla sorters badplatser genom tiderna, såsom skyddad vik, goda bottenförhållanden och någon form av bryggkonstruktion.

Abstract

The European history of bath has its roots in the Greek culture about 2500 years ago. In every Greek town was situated at least one center of culture, a gymnasium, that contained bath establishements, areas for physical training, restaurants, librarys and readingrooms.

Already 400 B.C. Hippokrates, founder of the art of healing, spoke for the waters important qualities in medical treatements.

After the Greeks the Romans overtook and maintained the polished manners of bathing, and thanks to them the culture spread to the north of Europe. During the middleages the art of swimming was well respected among soldiers and knights, and was frequently practised in tournament games and competitions. At the same time the bathhouses were developed in the towns of Europe. They seemed more like public social clubs with food, discussions and performances than the swimminghouses of todays society.

During the 1700th and 1800th century a new cult of water developed on the Continent in form of wellwater drinking. The culture had soon reached Sweden which around 1770 had about 350 different health resorts. In the 1900th century the wellwater culture gradually switched over to the seaside bathing resorts, foremost in the regions Bohuslän and Halland.

Around 1900 the bathing life changed its character and moved to Skåne. New ideals with light, air and free beaches was the foundation in this new kind of bathing. Shared bathing places for men and women started to be accepted among the people. With the workers vacations in the early 1930th the bating became democratic and the multiturism to the coasts of Skåne began. During the 1950th-60th the introduction of the cars presented new possibilities for transportation and brought even further changes to the new form of free touristlife.

Mölle was in the first years of the 2000th century known as a meetingplace for the jetset of northern Europe. At the shared bathingplace in Ransvik the royal photographer Peter P. Lundh perpetuated the happy swimmers in striped bathing suites made out of cotton, what made Mölle equalized with `the nest of sin`. Falsterbo was for many years spoken of for its beautiful beaches and huge sandhills. With the opening of `the countries most fashionable seaside hotel`, Falsterbohus, an intensive life of pleasure appeared for the cream of society of Sweden and foreign celebrities during a period of 60 years between 1908 and 1968.

Ystad was since the middle of the 1800th century a wellknown health resort with Surbrunnen in the northeast corner of the town as its foremost attraction. At the opening of Saltsjöbaden in 1897 the social life was transferred to the beach as the same time as Sandskogen became the towns new recreation area.

Vitemölla is one of many pearls of Österlen that during the last decades of the 1900th century was discovered by artists and writers. The seaside hotel of Vitemölla from 1913 became a popular meetingplace for summertourists and locals with many cheerful dance evenings.

Åhus was the Hanseatic town that was deprived of its town charters when Kristianstad was built, but experienced a renaissance during the last decades of the 1900th century due to a new railway with summertraines to the beach in Täppet. Thousands of tourists occupied the bathing place which today constitutes one of the most frequently visited beaches of eastern Skåne.

On these background basis I have examined the true nature of The good bathing place, and come to a conclusion that there are a few common denominators for all kinds of bathingplaces through the centuries, like a protected bay, good groundings and some kind of bridge construction.

Kapitel 1
Inledning

Inledning

Bakgrund

Arbetet kring badplatserna har sin bakgrund i mitt intresse för kulturhistoria och historiska platser, men framförallt i den intressanta frågeställningen kring vad som utgör *Den Goda Badplatsen*.

Som kulturell företeelse har badandet haft en stor roll i den sociala utvecklingen, både i Europa och på andra kontinenter. Inom såväl högtstående kulturer som under mer enkla förhållanden återfinns badandet som en förutsättning för social samvaro och som medicinsk behandling. Badkulturen återspeglar i stor utsträckning samhällets övriga influenser och traditioner.

Från de innovativa och sofistikerade grekernas offentliga badhus leder historien över medeltidens badstugor, ridderliga kappsimningar i åar och sjöar, fram till 1600-talets stillsamma brunnsdrickning under läkarens strikta föreskrifter. Inte förrän under 1800-talet skulle fenomenet havsbad få någon större genomslagskraft i den svenska badhistorien.

Badplatsernas fysiska utformning är ett förhållandevis lite behandlat område i forskningen kring kulturhistoriska platser och i den moderna miljöpsykologin. Likväl har de flesta av oss en bestämd uppfattning om vilka badplatser vi finner inbjudande och vilka platser vi av olika anledningar helst undviker.

Som badare är vi relativt avklädda, sårbara och skyddslösa, i stort behov av trygghet och välbekanta element i omgivningen. Den vilda naturen verkar ofta skrämmande och okontrollerbar. Därför är det extra viktigt att man vid badplatserna tillhandahåller en tillrättalagd strandremsa eller kringgärdad vik med bryggor och säkerhetsanordningar som invaggar oss i en skenbar säkerhet i denna utsatta situation.

De anordnade badplatserna har genom åren utformats på en rad olika vis med allt från kallbadhus till hopptorn och cementbryggor. Vad är det då som krävs av mänskliga konstruktioner för att vi ska uppfatta en plats som en badplats?

Under de senaste åren har havsbadet och badkulturen fått ett rejält uppsving i Sverige. Sällan har det badats så flitigt längs stränder och vid återuppståndna kallbadhus runt våra kuster som under 2000-talets första år. I en tid av stress och fysisk ohälsa har den uråldriga traditionen gått mot en renässans, och badandets positiva inverkan på kroppen är ett välkänt fenomen i vårt moderna hälsomedvetande.

Med detta som utgångspunkt har jag studerat den historiska bakgrunden till fem av våra mest besökta skånska badplatser, Mölle, Falsterbo, Ystad, Vitemölla och Åhus, för att härigenom försöka vinna klarhet i *Den Goda Badplatsens* hemligheter.

Mål, Syfte och Frågeställningar

Målet med examensarbetet är att teckna fem olika skånska badplatsers historia, framförallt gällande platsernas utformning, allmänna kulturhistoria och skötsel, samt göra jämförelser platserna emellan. Det övergripande *målet* är vidare att fånga vad som karaktäriserar *Den goda badplatsen* ifråga om dess gestaltning i växtmaterial, specifika element, kommunikationer, social miljö, vattenförhållanden och bekvämlighet. Eller kort och gott, finns det något sätt att definiera vad som är en god badplats i allmänhet, eller grundar sig vår uppfattning enbart i egna referenser där vår personliga ’ryggsäck’ av upplevelser, minnesbilder och vanor avgör vad vi tycker?

Syftet är i första hand en träning i historisk dokumentation av platser – badplatser – vilka både uppvisar likheter och skillnader med andra historiska anläggningar. De utgör mer eller mindre gestaltade platser i befrämjandet av ställets funktion,

badandet, men saknar i regel trädgårdens eller parkens detaljomsorger och växtmaterial.

Syftet är även en träning i att urskilja och analysera olika karaktärer och element, och att snabbt och tydligt kunna kartlägga en fysisk plats med dess för- och nackdelar.

Arbetet skall också ge en översiktlig förståelse för hur olika hälsobetonade trender påverkat utformandet av vissa platser samt vilka ideal som varit rådande under bestämda tidsepoker. Influenser från utlandet och klassperspektivet bör vägas in i arbetet.

Genom jämförelser av badplatserna uppstår det också flera intressanta *frågeställningar*. Kan man genom människohänder skapa en god badplats var som helst oberoende av naturliga förutsättningar eller är det platsens inneboende själ som står för attraktionskraften i de flesta av fallen? Är det en social struktur som i första hand styr vårt val av badplats eller är vi starka nog att själva avgöra platsens fördelar?

Syftet har också varit att ge mig en färdighet i att insamla och sammanställa arkivmaterialmaterial samt texter och information från ett flertal källor. Likaså är syftet att välja ut och redigera lämpligt historiskt bildmaterial för att kunna illustrera texten, och att öva mig i att sätt framställa ett korrekt vetenskapligt dokument inom den givna tidsramen.

Material och Metod

Materialet till detta arbete utgörs av tryckt litteratur, tidningsartiklar, fotografier, vykort, kartor och otryckta källor. Detta har sökts både på lokala bibliotek och museer runt om i Skåne, men även på Malmö stadsbibliotek, Universitetsbiblioteket i Lund, Regionmuseet, och Etnologiska institutionen i Lund, samt via Internet.

Allt material som samlats in har fotograferats av med digitalkamera, detta gäller både texter och bilder från böcker, artiklar, museer och fotosamlingar. På så sätt har jag kunnat samla på mig stora mängder material till en ringa kostnad och som sedan lätt kan skrivas ut vid behov.

Inventeringarna av badplatserna skedde i augusti 2005. Genom fotografering, skisser och anteckningar kartlades platsernas karaktärer i fråga om vegetation, konstruktionselement, byggnader, atmosfär och badvänlighet. Genom denna översiktliga dokumentation skaffade jag mig en första uppfattning om platserna som grundade sig på mina egna iakttagelser utan påverkan från deras historia.

Den svenska brunns- och badkulturen har beskrivits i ett flertal större verk under 1800- och 1900-talen, och från dessa ha jag hämtat mycket information till det övergripande kapitlet kring badkulturens tidiga historia i Europa.

Elisabet Manséns bok *Ett paradis på jorden* (2001) behandlar ingående den svenska brunnskulturen ur alla aspekter och är ett återkommande inslag i referenslistan liksom *Linnés skånska resa* (1749), *Bad och folkhälsa* (1926) och *Den svenska västkustens havsbad* (1974). Årsskrifter, länsstyrelsens utredningar och informationsskrifter och lokala föreningars småtryck har också bidragit med mycket relevant material.

Utöver de tryckta källorna har information insamlats genom ett antal intervjuer på plats eller via telefon, med historiekunniga personer på museer, arkiv, hembygdsföreningar och i några fall författare. Från tidningsarkivet på UB i Lund och lokala museer har jag hämtat ett flertal artiklar från olika lokala eller nationella tidningar.

Lantmäteriets arkiv i Malmö och Kristianstad har bjudit på intressant kartmaterial, främst sådant som använts som underlag för mina skrifter kring badorternas historia, men även ett fåtal kartor som nyttjas direkt i arbetet. Lantmäteriets nutida kartor och flygfoton har använts som hjälp vid framställandet av orienterings- och översiktskartor över valda områden av Skåne.

Avgränsningar

Den 1) *geografiska avgränsningen* där Skåne utgör mitt arbetsområde har gjorts dels med tanke på att arbetets omfattning inte fick bli alltför stor, dels eftersom Skåne utöver Bohuslän och Halland utgör ett av Sveriges främsta baddistrikt. Detta har sin förklaring dels i kusternas utseende med många långa sandstränder och skyddade vikar, dels i det något varmare klimatet än i övriga landet, dels den något mer kontinentala prägeln på människor, kultur och turistliv.

Går man ner en steg i skala handlar det om den 2) *rumsliga avgränsningen*, vad avgränsar själva badplatsen och hur stor del av en milslång strandsträcka ska behandlas för att få relevans i sammanhanget? Jag har valt att inkludera de områden där badandet framförallt skett kontinuerligt, i närheten av badhotell, restauranter, bryggor, kallbadhus eller servicebyggnader. I övrigt har jag låtit naturliga element som skogsridåer, häckar, vägar, parkeringar buskage, betongbunkrar eller liknande utgöra gränser för området.

3) *Tidsmässig* har arbetet genomförts på heltid under en 20-veckorsperiod under hösten 2005 och våren 2006. Med utgångspunkt i detta har veckorna disponerats som följer av programmet.

4) För själva badhistorien har jag inte satt några *gränser i form av årtal* eller händelser. Det första kapitlet behandlar badhistorien så långt tillbaks som det har gått att få tag i källor för Europa. Övriga kapitel innehåller en historisk beskrivning för varje badort som startar långt innan det att havsbad blev en allmänt accepterad badform i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Historien för de fem skånska badplatserna beskrivs fram till idag.

5) *Innehållsmässigt* innefattar arbetet material som är relevant för den övergripande europeiska, den svenska men framförallt den skånska badhistorien. I det inledande kapitlet ges en bakgrund till huvudkapitlet, och här har min ambition inte varit att ge en fullständig redogörelse för utvecklingen. Denna har snarare varit att sätta läsaren in i de begrepp och de på kontinenten rådande förhållandena då badkulturen introduceras i Sverige i den form som vi känner den idag. Härifrån fortsätter historien i en mer detaljerad grad för att i Skåne utökas till rena ortsbeskrivningar med omfattande information om samhällets utveckling och badlivets framväxt. I dessa skildringar har badplatsernas utformning, liksom samhällets status, sociala mönster, ekonomi och turistväsende fått ett betydande utrymme.

Kapitel 2

Badets tidiga historia i Europa
Kurortsverksamhet och brunnsdrickning
Havsbad blir på modet

Badets tidiga historia i Europa

Grekerna var först

Till de första kulturerna som nyttjade kalla kroppsbad för nöjes skull brukar man räkna den grekiska. Går man utanför Europa vet man dock att även de högt stående kulturerna i Asien utövade en liknande vattenkultur, liksom att det finns femtusenåriga avbildningar av crawlande egyptier.[1]

Hos grekerna stod vattnet högt i anseende och var tillsammans med värme ett viktigt hälsomedel. Man badade i stora badanläggningar som ofta även innehöll plats för gymnastiska övningar, matställen, bibliotek och läsesalar (se Fig. 1).

Dessa tidiga kulturcentra kallades gymnasium, ett ord som lever kvar i vår svenska kultur, om än med något förändrad innebörd.

Varje grekisk stad hade minst ett offentligt gymnasium med bad, ofta omgivna av skuggande planteringar och vackra promenader i välskötta parker. Gymnasierna var på så sätt angenäma vistelseorter där vetenskapsmän, konstnärer och politiker möttes för att diskutera och umgås i en avslappnande miljö.[2]

Bland de tidiga läkarna som förespråkar vattnets positiva egenskaper ur medicinsk synvinkel finner vi själva läkekonstens fader, Hippokrates, som verkade omkring 400 f.Kr. Bland hans arbete finns detaljerade uppgifter om badens nytta och skada för kroppen.[3]

Samtidigt som badhusen blev samlingsplatser i städerna för de bättre bemedlade utvecklades kurorter på landsbygden där man fann rika mineralkällor. De mest berömda var svavelkällorna i Thermopylae och Aidepsos i greklands södra inland dit stadens folk vallfärdade för att söka lindring och bot för sina krämpor. Sådana källor förekom även på flera håll i mindre Asien.[4]

Figur 1. Grekiskt duschbad för kvinnor. Ur *Bad och Folkhälsa*, 1926, sid. 41.

Romarna tog över den grekiska traditionen

De grekiska gymnasierna spreds, liksom den grekiska kulturen i övrigt, till kolonier i Italien och kom så småningom att bli förebilder för de romerska baden.

Romarnas bad var i mångt och mycket en avbild av grekernas, men kom att genomgå vissa förbättringar. Man lärde sig till exempel att använda varmluftskanaler i väggarna för att få en hög och jämnt fördelad temperatur i badet. Hur de romerska badhusen var uppbyggda har man kommit fram till genom utgrävningar av bland annat Pompeji där man funnit tydliga rester av sådana anläggningar.

Romarna byggde sina badhus liksom alla andra hus i enorma proportioner med luxuös och monumental utsmyckning. Världsberömda Pantheon i Rom var ursprungligen avsett som svettbadrum

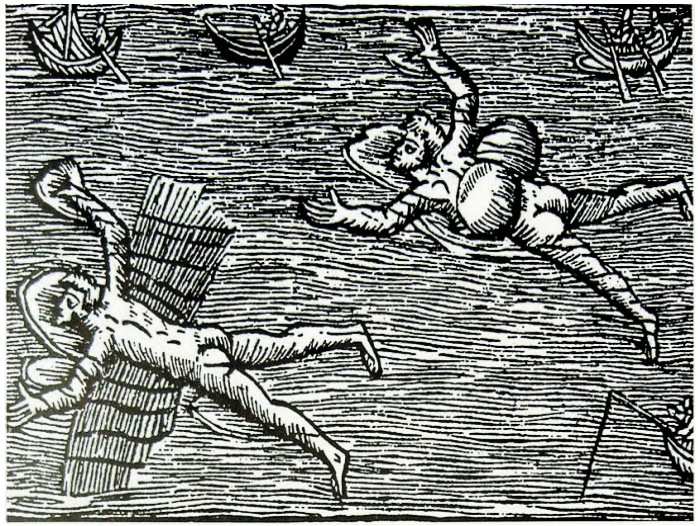

Figur 2. Under 1500-talet lärde man sig simma med hjälp av säckar, fyllda med taft och knippen av lätta rör, enligt Olaus Magnus "Historia om de nordiska folken" utgiven 1555. Ur Kindblom, 1995, sid. 11.

men ansågs sedan alltför vackert för ändamålet och vigdes i stället som helgedom till alla gudar, som är just vad Pantheon betyder.
Bland romarna var det brukligt att slavar så väl som fria fick ett dagligt bad i något av stadens badhus. Så kom det sig att romarna använde 750 miljoner liter vatten per dag enbart i badsyfte. [5]

Det sägs att i varje del av världen som en romersk legion vid någon tid huserat påträffas lämningar efter deras badanläggningar. Så har flera kända badorter i Europa som Vichy, Baden-Baden och Aachen sitt ursprung i den romerska badkulturen.

Det var inte bara badhusen som uppfördes i storstilade proportioner, även havsbadanstalterna var påkostade anläggningar. Mest berömd är orten Bajae i närheten av Neapel vid Puteoligolfen, med ett förträffligt klimat ur badhänseende. Bajae motsvaras under romartiden av 1920-talets Mölle i Sverige, med rykte om sig att vara mondänt, exklusivt, glansfullt och aningen vågat. Badet hade blivit så populärt att det till och med överlevde Roms undergång och var flitigt besökt ända fram på 1500-talet. Genom geotekniska förändringar hände det sig sedan att landnivån sänktes och staden Bajae försvann i havet. Kvar idag finns bara resterna av de högst belägna byggnaderna i form av spöklika ruiner. [6]

Utvecklingen i övriga Europa

Bland många folk har det ansetts som en hög konst att kunna simma. Hos germanerna exempelvis var det en viktig del i männens fysiska utbildning att lära sig simma i det fria. Man anordnade gärna kappsimningstävlingar i floder och sjöar som inte sällan vanns av konungen som hade höga krav på sig att vara i fysiskt toppform som folkets ledare och förebild.[7]

Under medeltiden var kyrkan ännu välvilligt inställd till badande och bland senare munkordnar fanns en tydlig tradition att regelbundet bada av hygieniska skäl. Cistercienserna tog efter benedictinernas badbruk med ett bad i månaden, vilket var förhållandevis mycket ofta jämfört med övriga befolkningen som badade sällan eller aldrig. Andra klostermedlemmar hade som vana att doppa sig två gånger om året samt inför de stora religiösa högtiderna.

Under medeltiden började också adel och riddare att bada. Simkonsten hörde till en av de sju ridderliga konsterna och var mycket högt ansedd (se Fig. 2). I staden inrättade borgarna offentliga och privata badhus efter adelns mönster som sedan i sin tur överfördes till bönderna.[8]

På 1300- och 1400-talet blev badstugorna allt vanligare på landet runt om i Norden, och snart hade varje bondgård sin egen anläggning. Varje lördagsafton samlades gårdens folk för att bada. Det gick till så att man klädde av sig utanför och gick sedan in i ångbadet för att svettas och piska sig med björkris. Därefter överöste man sig med kallvatten, sprang ut och doppade sig i närmsta sjö eller rullade sig i snö.

I början av 1500-talet var tyska, franska och italienska bad- och brunnsorter mycket välbesökta. Från Italien kom medicinska influenser som fick

Figur 3. Ett originellt sätt att förena nytta med nöje. I denna gemensamhetsbadstuga sätter man sig uppenbarligen fullt påklädd på undervattensstolar för att spela kort, skriva brev, läsa en bok eller umgås. Ur Mansén, 2001, sid. 142.

läkare att intressera sig för hälsobrunnar. Badkurerna och brunnsdrickandet sågs som ett universalmedel som botade alla kroppens svagheter. Vid brunnarna odlade man tidigt en gemensam anda som inte gjorde åtskillnad mellan samhällsklasserna. Inför kuren vid brunnen var alla lika värda. Redan 1480 fanns i Baden-Baden ett öppet badhus där man välkomnade fattiga och sjuka. Här fick de behandling genom att ligga timvis i badet och hälla i sig enorma mängder hälsosamt mineralvatten för att rensa kroppen på alla sjukdomar.[9]

Städernas badstugor utvecklades under 1500-talet till en gemytlig samlingsplats med skämt och dryckenskap. Baden blev till en slags allmänna umgängesklubbar, föregångare till vår tids krogar.[10] Här kunde besökarna spela spel, läsa böcker i badet och lyssna på mästersångare som höll sångbad inför publik (se Fig 3). Texterna vid dessa sångbad sades dock vara mindre lämpade för dem med känsliga öron.[11]

Sexuell aktivitet var vanligt förekommande och promiskuiteten allmänt utbredd, och vissa badstugor utvecklades till rena bordeller.

De ohygieniska förhållandena med stor risk för smittor, och framförallt spridningen av syfilis i kombination med en begynnande bränslebrist, ledde slutligen badstugornas fall. Under slutet av 1500-talet avskaffades samtliga stadens badinrättningar och kalla bad i det fria förbjuds av stat och kyrka.[12]

Förhållandena i Sverige

Ser man till klimatet för badande ligger Sverige sämre till än de flesta av Europas övriga länder med sin nordliga placering och avsaknad av varma strömmar längs större delen av våra kuster. Under en period från 6000 f.Kr. fram till bronsålderns slut cirka 500 f.Kr. vet man dock att landet befann sig i en längre värmeperiod, inte helt olikt det klimat som nu råder kring Medelhavet.

Det vore högst troligt att människorna som levde då sökte sin svalka i vattendrag och sjöar eller till och med i havet. Under stenåldern då folket var kringvandrande nomader antar man också att människorna behärskade simkonsten för att kunna ta sig över vattendrag eller smala vikar.[13]

Den första ordnade formen av bad i form av rökbastun kom ruserna, ett svenskt vikingafolk, i kontakt med under sina resor i trakten kring Volga. Denna ryska tradition togs med hem och kom att bli den dominerande badformen bland bönder och fattiga för flera sekler framöver.

Olaus Magnus berättar i sin skrift *Historia om de nordiska folken* från 1500-talet om nordbornas

badande och det allmänt utbredda bastubadandet.

Bastun var inte bara en byggnad för nöje och avslappning, den var också mycket användbar ur medicinsk synpunkt eftersom den var både ren och varm. Här lät man koppa sig på blod och här födde kvinnan sina barn (se Fig. 4).

Även kallbad förekom under den här tiden i sjöar och åar, både bland män, kvinnor och barn. Särskilt viktigt var det för soldater som skulle ut och strida att de var väl simkunniga. Som tidigare nämnts hade simning som sport ett mycket högt anseende och utövades flitigt av både riddare och adelsmän.[14]

Under senmedeltidens korståg neråt Europa stötte svenska riddare på mer förfinade badkulturer med badhus och allehanda luxuös badutrustning i Konstantinopel. Här använde man sig av flera olika sorters bad som togs antingen på skilda avdelningar eller gemensamt män och kvinnor. Även denna tradition lånades hem till Sverige och man började uppföra offentliga badhus i städerna och mindre badstugor i klostren.

Då badstugorna under 1500-talet började stängas igen på kontinenten fortlevde traditionen i Sverige under ett par sekler till. Inte förrän 1725 stängdes den sista badstugan i Stockholm, och Europa gick in i en allmän smutsålder.

Bad kom länge att anses som något omoraliskt, farligt och okultiverat och simkonsten glömdes alldeles bort. Endast i Finland och de nordliga delarna av Sverige överlevde badet i en av sina ursprungliga former, nämligen bastubadet.[15]

Figur 4. Till vänster en vattenho till bastubadet. Vattnet värmdes upp med heta stenar. Till höger en jordbadstuga med torvtak. Ur *Bad och Folkhälsa,* 1926, sid. 141.

Kurortsverksamhet och brunnsdrickning

Kurortsmiljön som allmänt hälsofenomen

Låt oss först reda ut begreppen som kommer att användas i detta kapitel.

Till att börja med har vi ordet *kurort* som används både för den traditionella brunnen och de havsbadorter som senare kom att växa fram längs kusterna, och alltså är mer översiktligt. *Brunnarna* kunde bestå antingen av en naturlig mineralhaltig eller tempererad källa, eller en av människohand borrad brunn.

Brunnsverksamheten utvecklades ofta till att innehålla badhus för karbad och olika vattenbehandlingar i anknytning till den ursprungliga källan och kan också benämnas *badort*. Dock inte att förväxla med begreppet *havsbadort* som liksom namnet antyder avser en ort som ligger vid havet där det badas, antingen i badhus som kan ligga på land eller i strandkanten, eller direkt i havet från stränder och klippor. Dessa väsentliga skillnader på havsbadandets karaktär behandlas närmare i nästa kapitel.

Kurortsverksamheten i Europa tog sin egentliga början under slutet av 1600-talet, även då det hade förekommit mindre omfattande brunnskulturer redan tidigare, och hade sin höjdpunkt runt tvåhundra år senare, under 1800-talets första decennier.

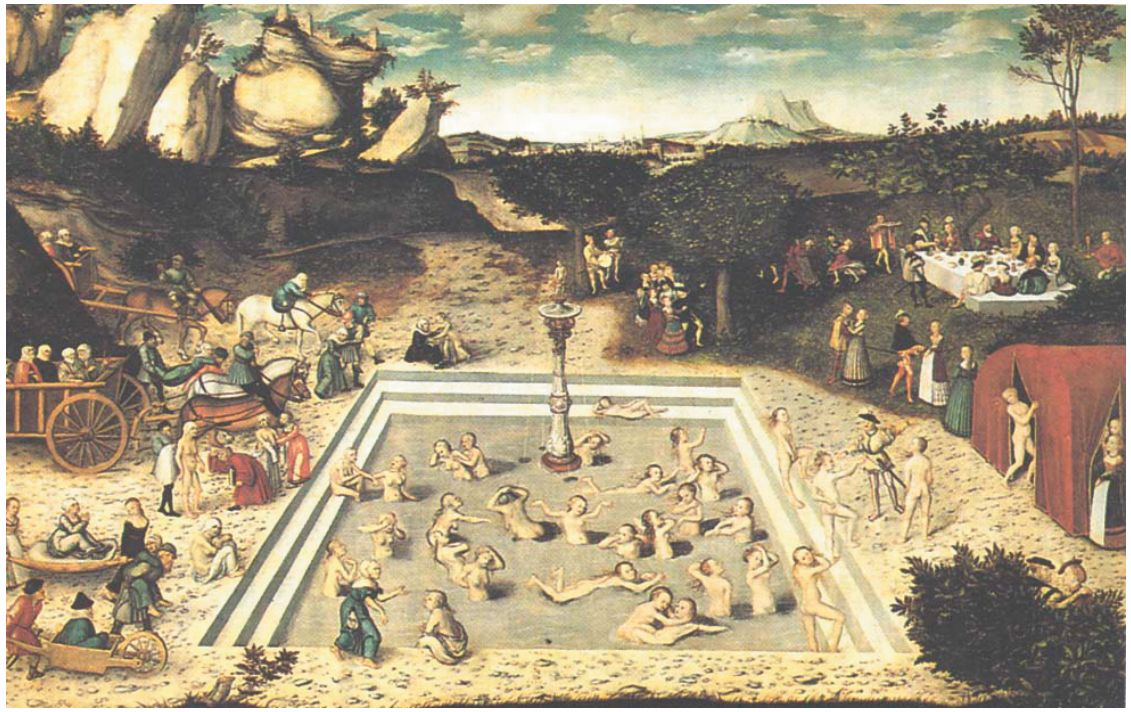

Figur 5. Tanken på en paradisisk tillvaro vid kurorterna lockade många besökare. Här en målning av paradisbadet 1546. Ur Mansén, 2001, sid. 101.

Länder som traditionellt sett var viktiga kurortsländer var England, Tyskland, Frankrike, Holland, Belgien och Schweiz.

Kurortsverksamheten var i stort sett förbehållen aristokratin med kulturpersonligheter som konstnärer, författare, diplomater och kungligheter i spetsen. Trenden skulle under 1800-talet, och framförallt början av 1900-talet, att sprida sig neråt i samhällspyramiden för att slutligen utmynna i den allmänna turismen och vår tids spaverksamhet.[16]

Framförallt under 1800-talet då städerna tätnade och industrialiseringen tilltog blev kurorterna en viktig tillflyktsort. Vid den här perioden var det inte ovanligt att korta resor krävde tillstånd från lokala myndigheter, och icke målinriktat resande för nöjes skull förekom mycket sällan. Kurortsvistelsen blev därför ett välbehövligt miljöombyte för många människor som levde i städerna.[17]

Miljön vid kurorterna stämmer väl överens med dåtidens romantiska ideal och förhärligande naturuppfattning. Man skall dock ha klart för sig att kurortsvistelsen inte på något sätt liknar vår tids turism eller friluftsliv, då dagarna var strängt inrutade i av läkaren föreskrivna rutiner.[18]

Den sociala tillvaron vid brunnsorterna innehöll en speciell anda av förväntningar och tankar kring en paradisisk tillvaro (se Fig.5). Många kom för att

bli botade från sina krämpor, undersökningar visar dock att bara 1 av 9 besökare bar på någon verklig sjukdom.[19]

Andra människor såg istället möjligheten att under några korta sommarveckor idka intensivt umgänge med likasinnade som vallfärdat från landets alla olika delar. Brunnsorterna hade på så sätt en viktig funktion att fylla i det sociala livet för samhällets övre skikt.[20]

Den fysiska miljön kring brunnen var i regel välhållen och i högsta grad anlagd (se Fig 6). Brunnsparkerna var ofta uppbyggda kring ett centralt placerat gruslagt promenadstråk kantat av skuggande trädrader.[21]

Kurorterna blev för tiden goda mönsterexempel på den ordnade naturen med betoning på ett naturskönt läge, ren luft och avslappnande parkmiljöer. Den vilda och orörda naturen betraktades under 1800-talet som något fult eller farligt.[22]

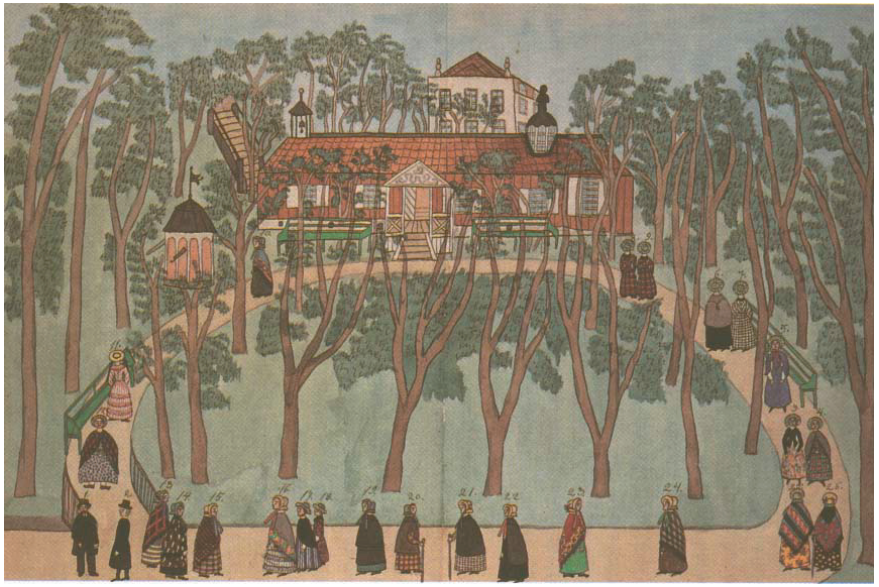

Figur 6. Brunnspromenad under 1800-talet. Akvarell av Josabeth Sjöberg på Stockholms stadsmuseum. Ur Mansén, 2001, sid.237.

Vid varje större anläggning fanns en brunnsläkare som hade ansvar för dagens rutiner och de behandlingsmetoder som nyttjades vilka kunde skilja något från ort till ort.

Vid brunnen skedde aktiviteterna vid bestämda klockslag som annonserades genom klockringning över hela området. Den bestämda rutinen skulle främja den själsliga vilan hos patienterna, även om det finns gott om exempel på att den stillsamt välordnade tillvaron fick många av besökarna att klättra på väggarna av leda.

Brunnsläkarna ville skapa en värld där allt var inbegripet i ett helande mönster. Mat, dryck, sömn, rörelse och själslig stimulans i form av musik, böcker och mänskliga möten, var viktiga faktorer. De medicinska föreskrifterna inkluderade hela människan, både kropp och själ, en tanke som inte är helt olik vårt moderna hälsorecept med tydlig koppling mellan psyket och det fysiska välbefinnandet.[23]

De vanligaste diagnoserna för vilka man sökte vård under 1800-talet var reumatism,

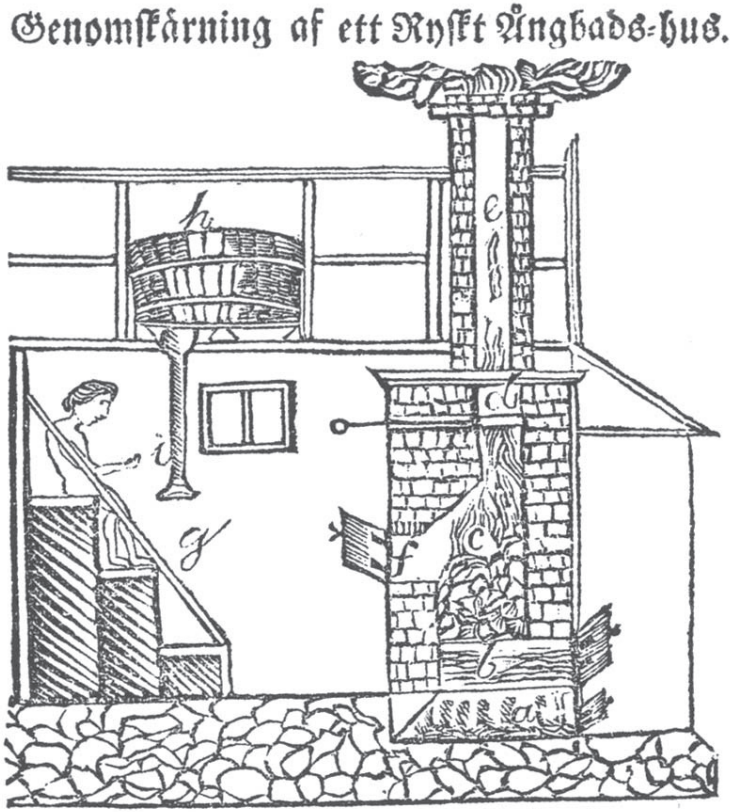

Figur 8. Ett ryskt ångbad som lanserades 1832 ansågs vara ett gott botemedel mot allehanda krämpor. Ur Mansén, 2001, sid.51.

gikt, dålig mage och nervsvaghet,[24]och de flesta brunnspatienterna var kvinnor i åldern 20–30 år.[25]

Behandlingsmetoderna vid brunnen bestod av vatten som dracks eller i form av karbad (se Fig 7), bassängbad eller duschar av olika slag. Vattnet påverkade kroppen genom olika temperatur, mekanisk kraft eller kemiska tillsatser.[26]

Kalla bad ansågs verka kraftigt uppiggande och retande på nervsystemet medan varma bad i allmänhet verkade lugnande på densamma och slappande på muskelkraft och uthållighet.[27]

Under hela 1800-talet förblev karbad den vanligaste badtypen med tillskott av olika örter och hälsobringande tinkturer. Dessa kunde bestå i de mest underliga behandlingar såsom regnbad, halvbad, sittbad, störtbad, stålbad, saltbad, ångbad¨(se Fig 8), gyttjebad, örtbad, svavelhaltiga bad, romerska bad, turkiska bad, sodabad, pottaskabad, tallbarrsbad, terpentinbad, kolsyrebad, senapsbad, maltbad, kreutznacherbad (vatten, salt och lut), oljebad osv.[28]

Redan under 1700-talet var besökstrycket högt kring de populäraste kurorterna på kontinenten. De större anläggningarna konkurrerade om städernas mest inflytelserika familjer som i sin tur drog med sig andra sociala grupper och bidrog till platsens goda rykte. Detta gjorde att flera kurorter kunde expandera kraftigt och därmed attrahera de skickligaste badläkarna.[29]

Figur 7. Karbad och diskussionsklubb i skriften "Badminnen från Söderköping" 1846. Ur Mansén, 2001, sid. 485.

Under 1830-talet blomstrade kurortskulturen i England och mer än en ny ort grundades varje år.Ungefär vid samma tidpunkt, under slutet av Napoleonkrigen, hade Frankrike en liknande utveckling. Populariteten hos brunnsverksamheten hängde nära samman med samhällets övriga konjunktur, med krig och politiska beslut.[30]

Europas större kurorter hade markant olika framtoning och därmed olika klientel. En del satsade på en lokal publik medan andra hade en mer fashionabel och internationell

Figur 9. Kemp Town i Brighton vid engelska sydkusten omkring 1840 bjöd på ett blomstrande bad- och nöjesliv. Ur Stackell, 1974, sid. 239.

framtoning. Baden-Baden framställde sig då gärna som en franskinspirerad, mondän och luxuös miljö med casino, medan Karlsbad fick representera en mer respektabel och terapeutisk verksamhet. Doberan/Putbus välkomnade i första hand aristokratin och borgerskapet med en familjär prägel och Brighton (se Fig 9) var både fashionabel vinteruppehållsort och nöjesfält för Londons lågmedelklass.[31]

I England myntades under den här tiden uttrycket *spa-towns*, hela städer som vuxit upp kring hälsobrunnar. Bath, Cheltenham, Leamington Spa och Tunbridge Wells är kända orter som gått från mindre bondbyar till blomstrande städer.[32]

Under 1800-talets mitt kunde tydligt skönjas en nergång för kurortskulturen lagom till att en begynnande järnvägs- och ångbåtstrafik räddade verksamheten. Med dessa nya transportmöjligheter förbättrades möjligheterna avsevärt för den stora massan att ta sig ut ur städerna och vistas en längre eller kortare period vid någon av kurorterna.

Fortfarande kring 1900 uppskattades antalet kurortsgäster till cirka en miljon bara i Frankrike. Efter depressionen och två världskrig närmade sig slutet av kurortsepoken och 1800-talets glansfulla praktanläggningar befolkades av äldre personer, krigsinvalider och konvalescenter.[33]

Brunnskulturen i Sverige

Epitetet ”Sveriges första kurort” tillskrivs Medevi brunn från 1680, som grundades av Urban Hjärne efter utländska förebilder (se Fig 10). Det fanns då sedan tidigare både brunnar, bad och undergörande hälsokällor i vårt land som brukats på ett annorlunda sätt under andra värderingar och attityder.[34]

Många blivande hälsokällor var ursprungligen hedniska offerkällor kring

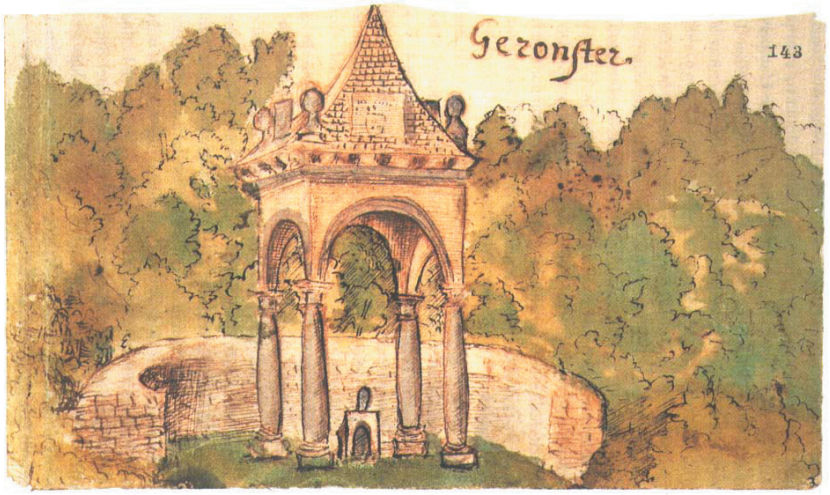

Figur 10. Urban Hiärnes resor på kontinenten blev avgörande för kurortskulturens introduktion i Sverige. Till höger akvarellskiss över inomhusbad i Hjärnes resedagbok och nedan syns källan Geronster i Spa. Ur Mansén, 2001, sid. 199 resp. 45.

Figur 12. Reklam för hälsobringande vatten från Ronneby brunn. Ur Jacobsson, 2005, sid 30.

vilka man utförde heliga riter. Under medeltiden togs flera av dessa i bruk som kristna dopkällor av präster som tog starkt avstånd från den tidigare folkliga vördnaden och vidskepelsen som omgivit dessa platser.[35]

De flesta svenska brunnars tillkomst skedde inte genom framstående läkares eller kemisters försyn utan på initiativ av markägaren eller den lokala prästen. Detta skedde då man började koppla ihop kännedomen om lokala källor med det nya vetenskapliga intresset för hälsobrunnar.[36]

För att en nyupptäckt källa skulle kunna brukas som brunnsort var man tvungen att göra noggranna analyser av vattnets mineralinnehåll (se Fig 11). Vissa mineraler värderades högre än andra och vattnet skulle under alla omständigheter vara fritt från grodor.[37]

Tillsammans med vattnets smak och lukt kunde den fastställda vattenkvalitén bidra starkt till brunnens goda rykte (se Fig. 12). Dessa uppgifter publicerades sedan i särskilda badkataloger tillsammans med uppgifter kring sevärdheter i det omgivande landskapet och förhållningsorder för dagligt liv och rutiner för aktuell brunnsort.[38]

Redan 1770 fanns det cirka 350 svenska brunnar varav de största tog emot uppemot ett par tusen gäster per säsong. Bland de tidiga brunnsorterna kan förutom Medevi nämnas Sätra, Söderköping, Ramlösa, Ronneby, Loka och Lundsbrunn.[39]
Man kan alltså konstatera att de flesta av Sveriges brunnar var lokaliserade till landets södra delar.

Bland de mest väldokumenterade svenska brunnarna kan nämnas Ronneby brunn i Blekinge, vars intressanta historia och populära hälsopark blivit föremål för omfattande utredningar. Vad parken beträffar har den genomgått stora förändringar från det att brunnen upptäcktes i början av 1700-talet, då man lät upprätta en småskalig och glest bevuxen brunnsplan, till den

Högbrunnen eger, på hvarje kanna:

svafvelbunden vätgas, blandad med kolsyregas	6 kub.	tum.
atmosferisk luft	0,5	„
saltsyradt natron	0,026	„
syrsatt jern	0,020	„
extract	0,003	„
svafvelsyradt natron	0,001	„
svafvelsyrad kalk	0,037	„
kolsyrad kalk	0,025	„
kolsyrad talk	0,010	„
samt litet hartz.		

Figur 11 Exempel på vattenanalys där kemiska ämnen anges per enheten kanna. Ur Alfort, 1884, sid 32.

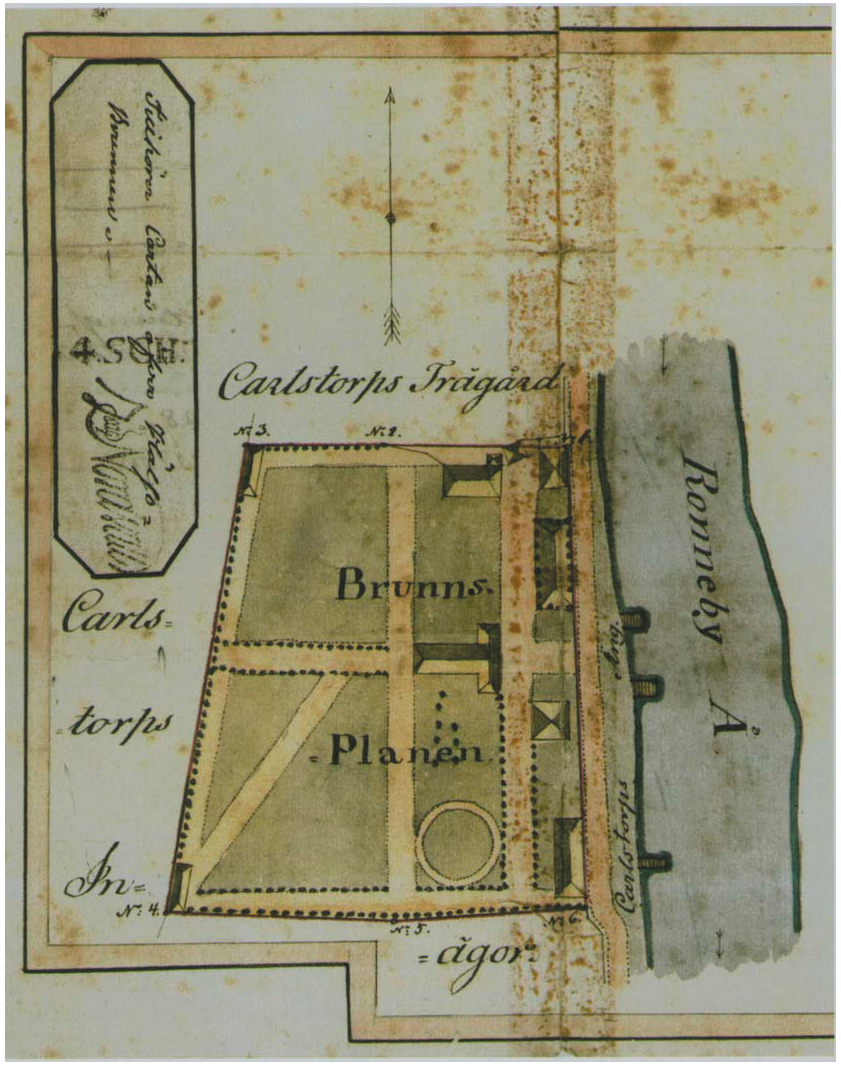

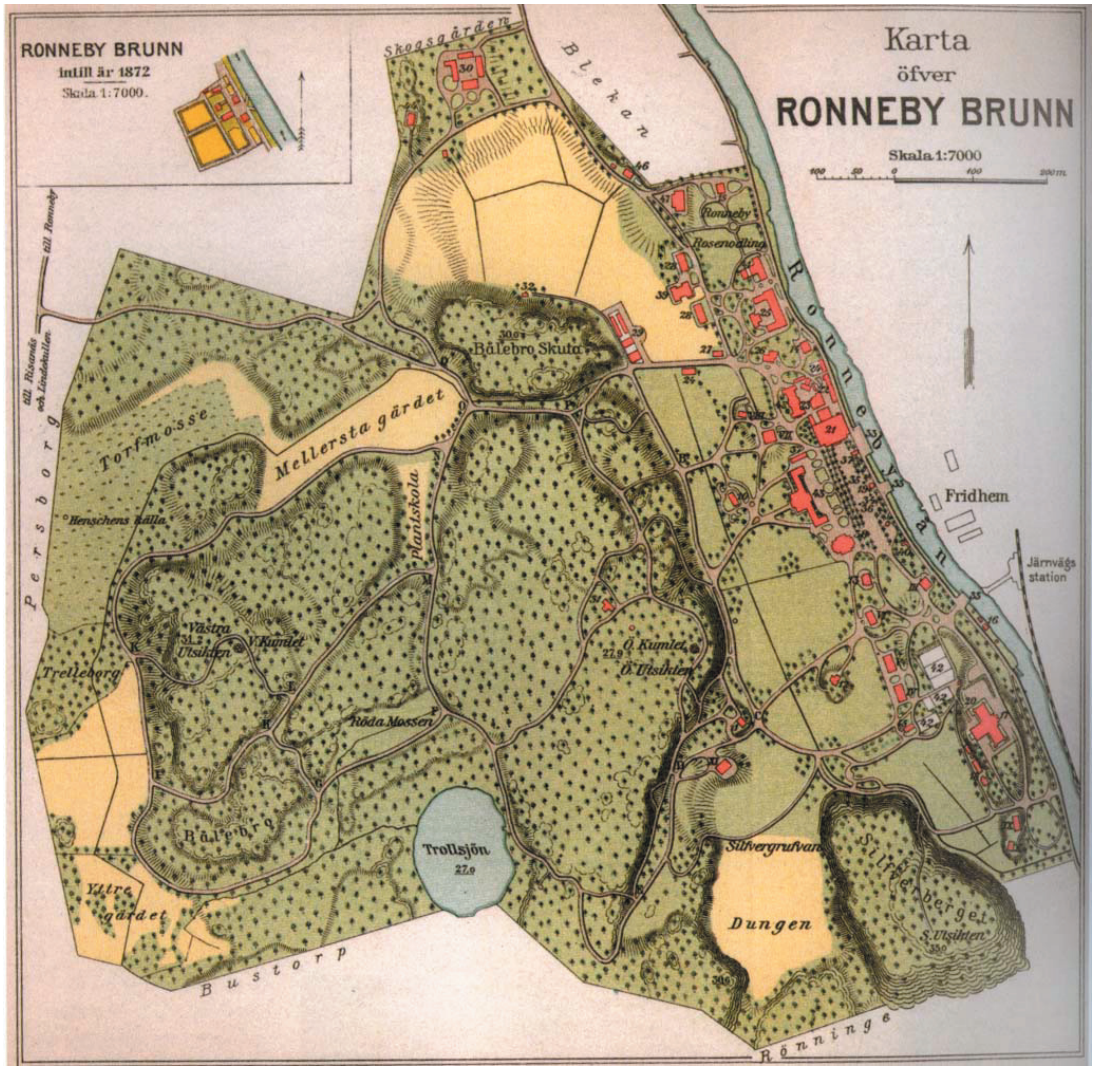

Figur 13. Till vänster Ronneby brunns ursprungliga plan från 1829. Till höger hela brunnsparken 1905. Ur Jacobsson, 2005, sid. 88 resp. 110.

stora utvidgningen under 1800-talet då parken fick sin nuvarande karaktär. Liksom många andra större brunnsanläggningar innehåller Ronneby brunnspark ett flertal olika avdelningar med allt ifrån blomsterprydd promenadpark i anslutning till huvudbyggnaderna, öppna gräsytor och vattenspeglar för vackra scenerier, och vida områden med naturlik skog där slingrande stigar och storslagna utsiktspunkter utgör attraktionerna.[40]

Under 1800-talet var det inte ovanligt att man hämtade kvalificerad hjälp ifrån utlandet vid nyanläggande eller omdaningar av större parker. Vid Ronneby brunn lät man således inkalla den välrenommerade danske ”Kunstgartnern” Henry August Flindt, som 1873 upprättade ett förslag på genomgående förnyelse av brunnsområdet. Parken var redan då av avsevärt storlek och för att underhålla en sådan omfattande

Figur 15. Porträtt av den svenska kurortskulturens fader Urban Hjärne 1712. Ur Mansén, 2001, sid. 189.

anläggning krävdes stora personalstyrkor med utbildade trädgårdsmästare, endagsverkare och trädgårdselever. Trots detta var Ronneby brunn en relativt liten brunnsort i jämförelse med kontinentens jätteinstitutioner i Tyskland och Frankrike.[41]

Förutom den markanta storleksskillnaden mot utländska brunnar, där Sverige också hade ett mycket blygsamt antal brunnsresenärer, fanns det också stora skillnader klimatologiskt. Svenska källor kunde inte ståta med vare sig tempererade eller svavelhaltiga källor, och saknade dessutom verkligt mineralrikt brunnsvatten i förhållande till vad som bjöds på kontinenten (se Fig 14).[42]

Sverige importerade i stort sett hela kurortskonceptet från utlandet under 1600- och 1700-talet, dels för att ge en kulturell fernissa åt Stormaktssverige och följa med i den vetenskapliga utvecklingen, men också i ett försök att öka den allmänna folkhälsan.[43]

Sverige utmärker sig i Norden genom att tidigt anamma den kontinentala hälsotrenden och visar en stark politisk och ekonom isk vilja att hålla sig väl framme i detta avseende.[44] Den svenska kurortskulturens fader, ovan nämnda Urban Hjärne (se Fig 15), slog tidigt fast att allt det som anses fint kommer från utlandet, och hade till en början svårt att marknadsföra det svenska brunnsvattnet då man såg ner på svenska företeelser och inte ansåg vattnet hälsobringande på grund av det kalla klimatet.

Under 1700-talet skedde en tydlig förändring då den nyetablerade fosterlandskärleken krävde att man försvarade sina svenska kurorter och utnyttjade närliggande brunnar hellre än utländska. Man pekade på deras fördelar transportmässigt och ekonomiskt och underströk bekvämligheten i att tala samma språk och bjudas välkända mat- och dryckesvanor.[45]

Välutbildade läkare med internationella kontakter och erfarenheter lanserade svenska kurorter både

Figur 14. Livet kring vattenpaviljongen vid Sätra brunn var stillsamt. Lägg märke till damernas olika klädsel, några bär krinoliner och fina hattar medan andra har förkläden och hucklen kring huvudet. Ur Mansén, 2001 sid. 85.

Figur 16. I den vackra parken kring Ramlösa brunn i Helsingborg spenderades tiden med sällskapliga lekar, promenader och flirt mellan kurer och behandlingar. Bild från 1820. Ur Mansén, 2001, sid. 498.

inom och utom landet, vilket gav hög status och förhindrade att den nya hälsotrenden viftades bort som vidskepligt skrock.[46] I Sverige axlade brunnsläkaren ofta samtidigt rollen som intendent eftersom brunnarna här var relativt små och resurserna knapphändiga.[47]

Inte ens de största kurorterna utvecklades någonsin till städer som så ofta utomlands, utan bestod vanligtvis av 10 till 50 hus som beboddes under sommarhalvåret av stadens borgare eller bättre bemedlade landsortsbor.
Här spenderades tiden i en avslappnande miljö där hälsobringande kurer och vattenbehandling varvades med sällskapiga lekar, promenader och kvällssoaréer (se Fig. 16).

Romanser och flirt var en viktig ingrediens i kurortslivet och många mödrar med giftasvuxna döttrar kom dit i hopp om att finna dem en lämplig partner. Söner och döttrar ur bättre familjer som till vardags bara såg sina grannar och släktingar fick här en utomordentlig chans att göra nya bekantskaper i en avskärmad och inspirerande miljö.[48]

Efter varje säsong publicerade tidningarna namnlistor på alla personer som varit inskrivna vid respektive brunn. Detta förehavande avsåg dels att höja statusen för brunnen genom att visa på dess popularitet och goda klientel, dels för att brunnsgästen skulle få sola sig i glansen av brunnens goda rykte och höja sin egen sociala ställning som ekonomiskt oberoende.[49]

Det var inte bara medborgare ur samhällets övre skikt som besökte brunnarna, även fattiga och svårt sjuka kunde få vård och gratis vatten. Eftersom brunnarna ofta låg långt ifrån staden utvecklades aldrig tiggeriet och gratisvården till något problem i Sverige. Kringvandrande sällskap som drog från brunn till

brunn var illa ansedda på kontinenten men förekom sällan i Sverige då säsongen var relativt kort.[50]

Under 1800-talet utgavs flera skrifter med avsikt att orientera läsaren i den svenska kurortskulturens historia och seder. 1842 kom Philip Alforts bok *Handbok för brunnsgäster,* som inleds med orden ”*Denna handbok må givfa dem, som ämna besöka någon hälsokälla, alla dervid behöfliga underrättelser samt tillika vara en passande lectyr för brunnssällskaperna*”

Boken är indelad i tre huvudkapitel:

1. ”Beskrivningar över Skandinaviens och Finlands hälsokällor, brunns- och badinrättningar”
2. ”Vattnets begagnande såsom läkemedel”
3. ”Artificiella mineralvattens beredning”

Den innehåller också en utförlig undersökning av Medevi brunn (*Nova Analysis Aquarum Medeviensium*) från 1801 av författaren Jöns Jacob Berzelius som räknas som den första samtida dokumentationen av svenskt brunnsliv.[51]

I skriften *Svenska brunnar och bad* från 1883 finner vi också utförliga beskrivningar av de olika bad som nyttjades vid hälsobrunnarna (se Fig 17). Här kan läsas om badens ursprung, tillredning, kostnad, temperatur, verkande ämnen, förväntat resultat osv.[52]

Då havsbadet blev en allt populärare företeelse under 1800-talet fick de traditionella brunnarna stå tillbaks för den nya trenden.

Under perioden 1880 fram till första världskrigets slut trädde vetenskapen och samhället in i ett nytt skede med en modernare människosyn med nya värderingar, och brunnskulturen betraktades som omodern och förlegad. Magin och tron på vattnet som hälsomedel var borta och nya badtrender och medicinska läror blev på modet.

Flertalet av de gamla brunnsorterna försvann efterhand som havsbadorterna blev allt fler, och endast ett fåtal traditionella kurorter överlevde i form av konferensanläggningar, semesterbyar, hälsohem och värdshus.[53]

Inte förrän på 1980-talet tar vi åter upp trenden att dricka brunnsvatten, nu berikat med kolsyra och tappat på burk. TV-reklamen anspelar på gamla brunnsorter som framställs i ett romantiskt skimmer av renhet och rofylldhet.[54] Under samma period låter man även återställa miljön kring själva källan på några av våra äldre brunnsorter, som ett bevis på att denna för Sverige viktiga kulturepok verkligen existerat.

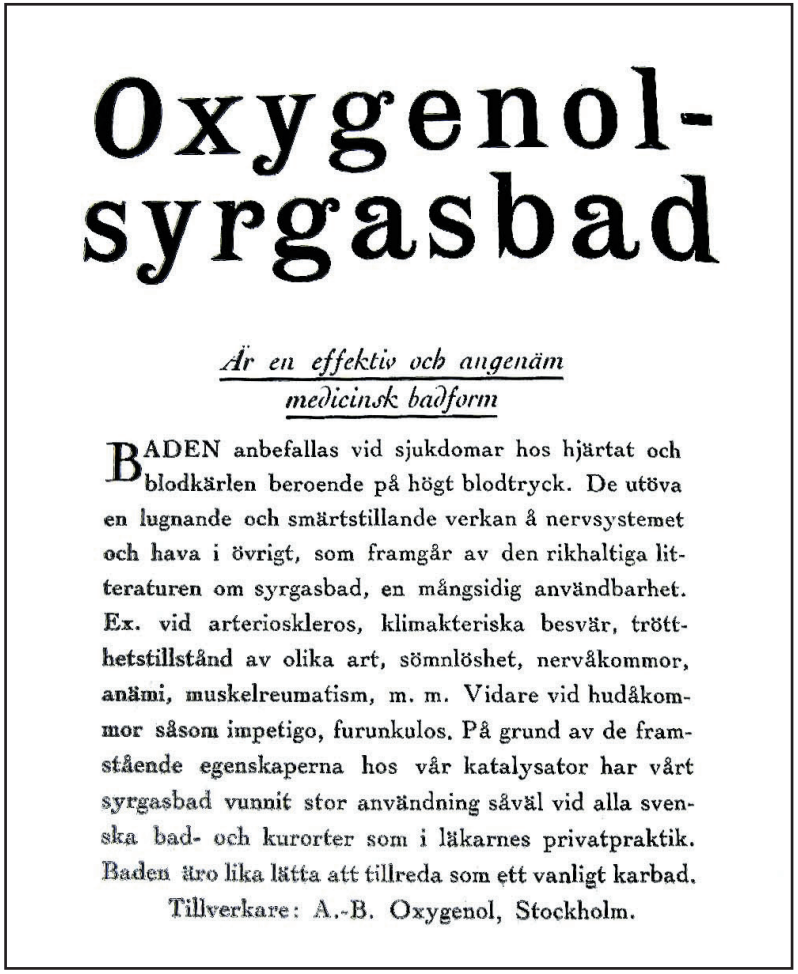

Oxygenol-
syrgasbad

Är en effektiv och angenäm medicinsk badform

BADEN anbefallas vid sjukdomar hos hjärtat och blodkärlen beroende på högt blodtryck. De utöva en lugnande och smärtstillande verkan å nervsystemet och hava i övrigt, som framgår av den rikhaltiga litteraturen om syrgasbad, en mångsidig användbarhet. Ex. vid arterioskleros, klimakteriska besvär, trötthetstillstånd av olika art, sömnlöshet, nervåkommor, anämi, muskelreumatism, m. m. Vidare vid hudåkommor såsom impetigo, furunkulos. På grund av de framstående egenskaperna hos vår katalysator har vårt syrgasbad vunnit stor användning såväl vid alla svenska bad- och kurorter som i läkarnes privatpraktik. Baden äro lika lätta att tillreda som ett vanligt karbad.

Tillverkare: A.-B. Oxygenol, Stockholm.

Figur 17. Beskrivning över syrgasbad. Ur *Svenska bad- och kurorter*, 1926.

Havsbad blir på modet

Det började på 1700-talet

Att bada i havet var för tre sekler sedan någonting alldeles främmande och ansågs ytterst opassande i vår västerländska 1700-talskultur. Men några enstaka läkare och entusiaster gjorde sina röster hörda och vann så småningom sympatier även bland dem som till en början varit strängt emot. Det skulle dröja närmare hundra år innan havsbad var helt igenom accepterat och bruket att bada i havet blev en modefluga i slutet av 1800-talet.

Som i så många andra sammanhang var England föregångsland och i ett tidigt skede propagerade den kände läkaren John Floyer (1649-1734) för saltvattenkurer som han ansåg kunna bota dövhet, reumatism och mentalsjukdomar.[55]
Med detta var en ny stor vetenskap född, *balneologin*, inom vilken flera svenska läkare skulle komma att göra stora insatser under det kommande seklet.

I Sverige skrev Frans Westerdahl (1734-1797) vid 1700-talets mitt *Underrättelse om hälsans bevarande* som innehöll nya rön västerifrån, det vill säga från England. Här beskrev han hur kalla bad

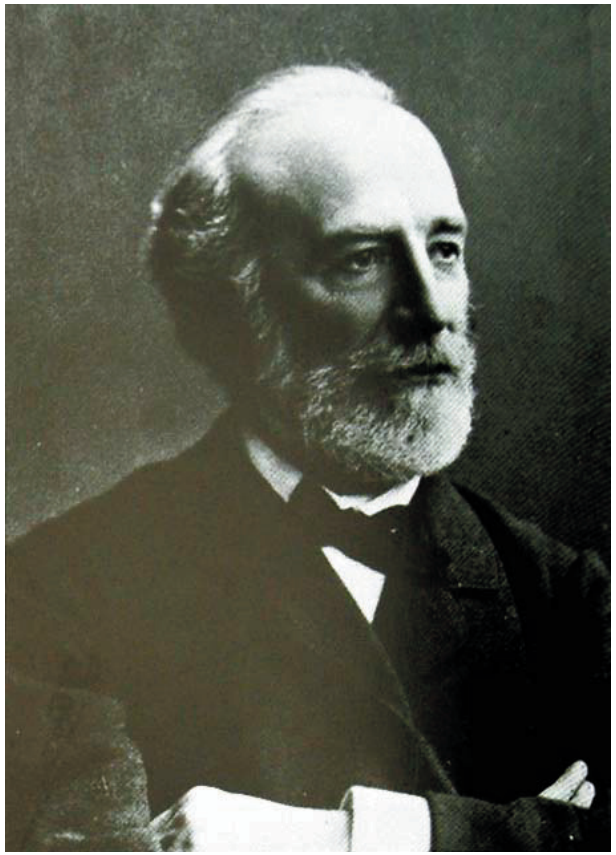

Figur 18. Professor Carl Curman spelade en stor roll för den moderna badrörelsen och badhusbyggandet i Sverige. Ur Kindblom, 1995, sid. 22.

borde tas på tom mage, och den som störtade sig i riskerade att spränga sina finaste ådror. Det bästa sättet att närma sig vattnet var att stödja sig av en käpp och gå långsamt ner tills det att man stod i vattnet.[56]

Vår främste svenske badläkare genom tiderna, Carl Curman (se Fig 18), (1833-1913) rekommenderade fullblodiga, korpulenta individer att bada högst 10 minuter i havet, medan barn och äldre personer ansågs klara av 1-3 minuter i kallt vatten.[57]

Efter denna beskrivning kan man tänka sig vilken enorm respekt och rädsla man kände inför havet. Minnet av oräkneliga skeppsbrott och rädsla för den fattiga och grova kustbefolkningen bidrog till att havet ansågs som något skrämmande och mystiskt med otyglade krafter. Människor som varelser var ämnade av att leva på land och utmanade Gud om hon bröt mot denna ordning.[58]

Filosofen Wolfgang Göthe (1749-1832) förstärkte denna syn på människan som en landlevande och kultiverad varelse då han 1770 skrev att badandet utomhus är ”*en förryckthet hos entusiasterna för naturtillståndet*”.[59]

Figur 19. Gustafsberg havsbadanläggning vid Uddevalla. Mitt i bilden sticker badhuset ut i vattnet och till höger kommer ångbåten från Göteborg på väg in till bryggan. Akvarell av L. Hernqvist 1842. Ur Mansén, 2001, sid. 79.

I början av 1800-talet hade havsbadet gjort stora landvinningar gentemot den traditionella brunnsdrickningen även om det skedde under strikt föreskrivna former och fortfarande alltid i kallbadhus eller i bassänger nära stranden dit man pumpade saltvattnet. Bad på öppen strand skulle låta dröja ända till nästa sekelskifte.

På 1830-talet lanserade flera välrenommerade läkare både i Sverige och utomlands skrifter som pekade på den nya badmetodens fördelar. Bland dem fanns franske läkaren J. Fr. d´Aumerie vars skrift *Om saltsjöbad och deras nytta. En tjenlig anvisning för friska och sjuka att rätt begagna detta medel*,[60] blev vida spridd.

Under denna period lyckades vetenskapsmännen att kartlägga kroppens funktioner i längre utsträckning och med större precision än tidigare. Detta gjorde att man blev försiktigare med att använda tidigare accepterade behandlingar och starka mediciner som eventuellt kunde ha negativ inverkan på kroppen. Därför välkomnade man det ofarliga vattnet som kurmedel i de ledande medicinska kretsarna. Vattenkurernas egentliga verkningsgrad diskuterades flitigt men alla var överens om att vattnet hade ringa eller obefintliga skadliga effekter[61].

Den första utvecklade havskurorten tillskrivs Scarborough på engelska östkusten så tidigt som 1732. Här fanns sedan tidigare en hälsokälla inte långt från stranden, vilken sedan utvecklades till en havsbadanläggning, en utveckling som förekom på flera ställen där naturliga källor låg i närheten av havet .[62]

Så blev till exempel Baggetofta på svenska västkusten senare Gustafsbergs havsbadanläggning vid Uddevalla (se Fig 19), Lejonkällan var ursprunget till Strömstad havsbad och Svartekällan i Apelviken skulle senare benämnas Varbergs kurortsanstalt.[63]

Proportionerna mellan brunnsdrickning och havsbad förändrades kraftigt under 1800-talet från att ha haft sin tyngdpunkt hos inlandets brunnar till att gradvis övergå till kustens badorter. I England fanns under 1870-talet inte mer än ett tiotal stora brunnar kvar medan havsbadorternas antal vuxit och nu omfattade närmre ett femtiotal större anläggningar.

I Sverige var motsättningarna tydliga mellan de olika lägren och tyngdpunkten förskjöts gradvis mot kusten sedan de båda företeelserna sedan länge verkat parallellt med varsin publik.[64] En viktig faktor till havsbadens ökande popularitet under 1800-talets sista decennier var det ökande välståndet bland folket där allt fler hade råd att resa till kusten.[65]

Svenska västkustbad

Då man talar om de svenska västkustbadorterna som framförallt var koncentrerade till Bohuslän, brukar Gustafsberg vid Uddevalla nämnas som den första anläggningen, med kallbadhus från 1770-talet. Detta badhus låg inte ute i vattnet så som vi är vana att

Figur 20. Karta över Bohuslän som visar de större badorterna som tillkom framförallt under första delen av 1800-talet. Ur Stackell, 1974, sid. 7.

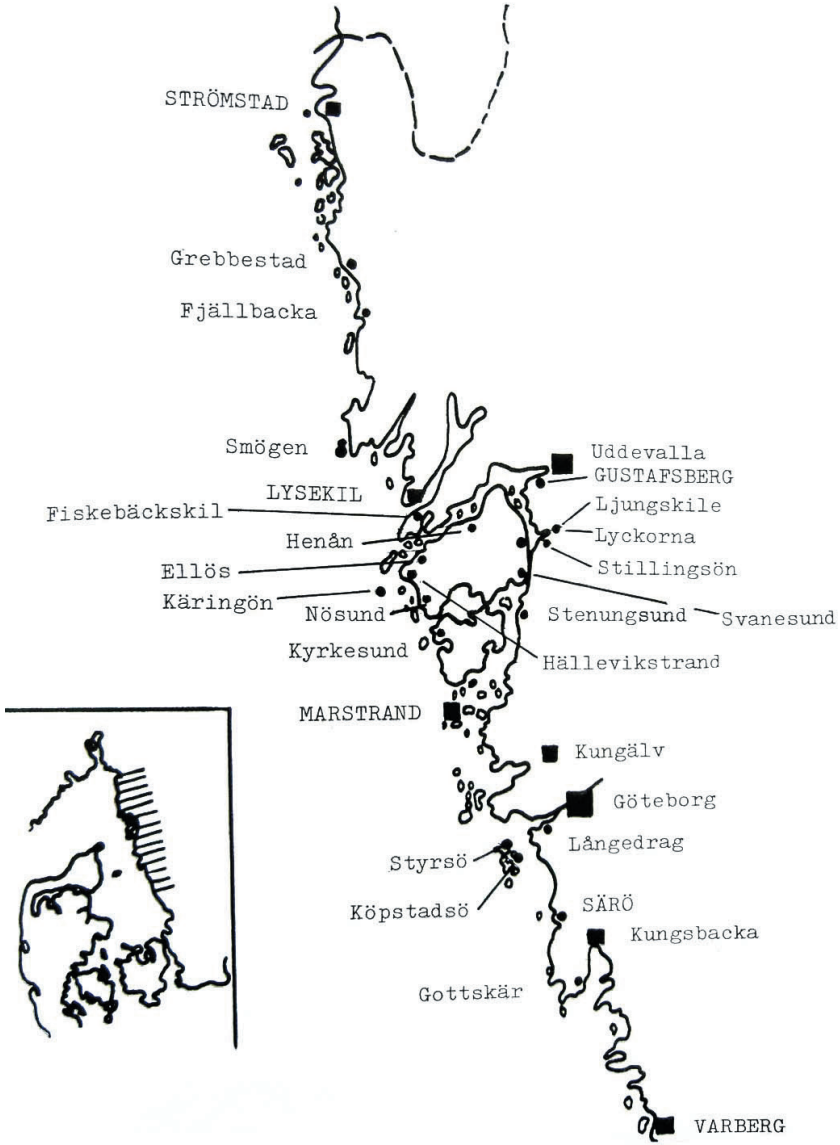

se dem, utan 75 meter från strandkanten dit man pumpade vatten från havet. Efter ett kungligt besök av den fyraårige kronprinsen Gustav 1804 fick orten ett starkt uppsving och kom länge att betraktas som den förnämsta bland västkustbadorterna.[66]

Snart växte ett tjugotal liknande anläggningar fram runt om i Bohuslän och norra Halland, och för att klara konkurrensen var varje badanstalt tvungen att profilera sig tydligt för att locka besökare.

Genom denna förtätning av badattraktioner i regionen under 1800-talet, lades grunden för föreställningen om västkusten som Sveriges rekreationslandskap, vilken än i dag gör sig gällande.[67]

Badkulturen blev ett viktigt näringsfång för Bohuslän som tidigare varit en glesbefolkad fiskebygd. Efter 1800-talets mitt tillkom många mindre badorter vid fiskelägen och små samhällen, som genererade arbete och kapital till den fattiga kustbefolkningen.[68]

En viktig skrift som behandlar västkustens havsbadorter gavs ut 1974 av Lars Stackell vid Göteborgs universitet. Skriften heter *Den svenska västkustens havsbadorter,* och är en omfattande avhandling kring sex av de största orternas miljökaraktär som badorter, med betoning på bebyggelsehelhet och socialhistoria. Platserna som avses är Gustafsberg, Strömstad, Lysekil, Marstrand och Varberg, som alla är anspråksfulla och påtagliga badortsmiljöer med rik arkitektonisk utformning, hög besöksfrekvens och med en tillkomst före 1850.[69]

En man som kom att betyda mycket för badkulturen under 1800-talet var kung Oscar II som ofta kom på besök vid de olika havsbaden då han var ute på sommarturer i sin båt *Drott*. Det var något som var mycket välkommet bland badgäster och arrangörer då kungligt besök skänkte viss status och glans åt anläggningen. Kungen hade stort intresse för främjandet av badkulturen i alla dess former och sades ligga bakom bildandet av flera av de större badbolag som verkade under denna tiden.[70]

Figur 21. Utemiljöerna kring havsbadorterna var ofta välanlagda med promenadstråk och vackra parker.
Till vänster Strandpromenaden i Strömstad. Ur Dahlberg, Koller,Ravegård, 2004, sid. 69.
Till höger badhusparken i Lysekil . Ur Lind, 2004, sid.18.

Badortens gestaltning av den yttre miljön var viktig för dess popularitet (se Fig. 21), liksom dess naturgeografiska karaktär. I likhet med miljön kring föregångaren brunnsorten, var badortens nära omgivning väl tillrättalagd, med lummiga parkstråk och vattenanläggningar där fontäner och anlagda sjöar var vanligt förekommande element.[71]

Gustafsberg och Särö hade fördelen att ligga relativt nära städer med god ångbåtstrafik och blev därför populära utflyktsmål över dagen med friluftsaktiviteter och med stora restauranter.[72]
Så kom det sig att Göteborgarna helst tog sig till Särö eller Marstrand medan Stockholmarna bildade kolonier i Lysekil.[73]

Medan vissa entreprenörer främst vände sig till den inhemska publiken fanns det också stora planer på att marknadsföra den svenska västkusten som en av Europas populäraste semesterorter bland amerikanarna, som redan då var ett köpstarkt och turistande folk.
För att detta skulle vara möjligt rent logistiskt planerades en ny turistrutt över Atlanten med dagliga avgångar för stora moderna båtar, eftersom det var det enda som dög åt amerikanarna. Väl här skulle det bildas särskilda kolonier för engelsktalande, antingen i anslutning till befintliga badorter eller på helt nyanlagda platser.[74]

Då vissa orter satsade på ryktbarhet och en aura av glamour, var andra måna om sitt mer stillsamma rykte. Man framhöll ofta hur avkopplande livet var vid mindre badorter där man avstod från sociala konventioner och utvecklat sällskapsliv, vilket flera större badorter som Marstrand och Lysekil gjort sig kända för. Havsvattnet och den friska luften var trots allt precis densamma även utan avancerade badanordningar och uppassande personal.[75]
Som ett illustrerande exempel kan läsas anteckningar av en fru Geijer då hon befinner sig med sin man på en tysk kurort:

”Då jag t.ex. tänker på Gustafsberg med detta evinnerliga sällskapande och converserande, danssoiréer, musiksoiréer, kurtis, sqvaller och toalettbestyr och gud vet inte allt hvad, kan jag ej skatta oss nog lyckliga”.[76]

Kurorternas fysiska framväxt och geografiska placering

De tidiga brunnsorternas framväxt berodde till stor del på kommunikationerna till landets större städer där huvuddelen av klientelet befann sig. Viktiga faktorer som spelade in på valet av brunnsplats var naturligtvis själva källans beskaffenhet och vattenkvalité, som en förutsättning för hela verksamheten, men även den omgivande naturen som helst skulle vara varierande och idyllisk.

Det publika trycket var också viktigt att ta hänsyn till, vad för slags anläggning var gästerna intresserade av att besöka, vilken publik skulle man inrikta sig på, och kunde man finna en egen nisch där man inte konkurrerade i alltför stor utsträckning med närliggande brunnsorter?

För havsbadorterna var det friare att välja en plats längs kusten som uppfyllde de grundläggande kraven på badmöjligheter och tillgänglig service. Oftast valde man platser i anslutning till befintlig fiskeby eller samhälle, men kunde också nöja sig med enstaka publika inrättningar som gästgiverier, säterier eller ångbåtsbryggor för godstrafik. Man prioriterade då att omgivningarna skulle vara något så när pittoreska med hyggliga inkvarteringsmöjligh eter. [77]

I vissa fall anlade man nya badorter på jungfrulig mark. Ett lyckat exempel kan hämtas från Bournemouth på engelska sydkusten som uppfördes helt utan anslutande bebyggelse eller vägsystem.

Dessa nybyggen kunde uppstå genom att några initiativrika och förmögna personer satsade på en badinrättning med logi på utvald plats som sedan växte till en omfattande verksamhet med avancerade badanordningar och stora hotellkomplex med parkstråk och restauranter.

I andra fall började stora markägare med privata badhus att stycka av mark längs kusten för uppförande av sommarvillor som sedan utvecklades till ett eget samhälle för förmögna med badhuset som samlingspunkt.[78]

Då de flesta av våra kustbadorter har vuxit fram på ett naturligt sätt har det sällan eller aldrig gjorts några undersökningar av förutsättningarna för en stor badanläggning och allt vad det medför i yta för service och kommunikation.

Inte heller har man särskilt ofta besvärat sig med att planlägga badorten med de omfattande markförvärv som utvecklingen kräver Till följd av denna oförmåga att planera saknar många svenska bad- och kurorter utrymme för expansion i omgivningarna.

Då strandbadet blev populärt under 1900-talets första decennier ändrades förutsättningarna för naturligt lämpliga badplatser. Då de stora massorna av tusentals gäster krävde kolossala utrymmen med kilometerlånga stränder med plats för alla att fritt röra sig utan att störa varandra, krympte antalet potentiella badorter på västkusten avsevärt.

Svenska turistföreningen satte 1922 igång med en inventering av kustområdena för att finna lämpliga exploateringsytor för badändamål.
Man hoppades finna platser längs kusten med tillräckliga sandstränder och goda bottenförhållanden men också gynnsamt läge med goda kommunikationsmöjligheter och natursköna omgivningar av vidsträckta skogsområden. Varje sådan plats var att betrakta som en nationalrikedom att ta väl tillvara och utnyttja på bästa sätt.[79]

Bland de orter som passade in på de nya kraven var många placerade i Skåne som nu blev det allmänna badlandskapet och tog över stora delar av den tidigare badpubliken från Bohuslän. Ett lysande exempel som beskrevs i glödande ordalag är

stranden vid Ängelholms havsbad, vars motsvarighet inte går att finna vare sig på kontinenten eller i England, då alla deras havsbad lider av starkt tidvatten som omöjliggör bad under en stor del av dagen. Vattnet vid kanalen och Nordsjön är dessutom mestadels grått och orent.

”*Var finns maken till Skäldervikens väna, grönklädda stränder, det klara, djupblå havet med det blånande Kullaberg som vakt vid vikens port?*”.[80]

Inte nog med att man lyfter fram platsens badkvalitéer med milt och stärkande klimat och hög och jämn vattentemperatur, man pekar även på stadsdelen Havsbaden som en modernt planlagd badort och trädgårdsstad, i förening med ett skönt strandbad enligt moderna principer.[81]

Arkitekturen vid svenska badorter

Byggnadskonsten på de svenska havskurorterna följer i stort sett trenderna inom landets övriga arkitektur och innehåller alltså inte några stilistiska särdrag utom det att den stilbildande arkitekturen var mer koncentrerad till ett litet område och därför mer påtaglig.

Till skillnad från våra utländska förebilder dominerades byggnadsmaterialen i Sverige helt av trä, medan sten och putsbruk var det vanligaste utomlands.[82]

Arkitekturen på framförallt Bohusläns havsbadorter, men även vid Mölle i Skåne, betonas av tendenser inom det folkliga träbyggandet i 1800-talets Sverige med dess olika skeden (se Fig. 22).

Den kännetecknas till en början av klassicism och senempire, för att senare övergå i den utmärkande schweizer- och cottagestilen med drag av nygotik och nyrenässans efter influenser från utlandet. Under sent 1800-tal kommer också inslag av moriska element smyga sig in i träbyggnadernas fasader.[83]

Arkitekturen påverkades starkt av badortens tillkomsttradition och dess anknytning till andra länder eller områden både socialt och geogafiskt.

Med industrialismen under 1800-talets senare hälft utvecklades nya möjligheter att på maskinell väg forma träet i avancerade mönster,

Figur 22. Överst kallbadhuset och societetshuset i Varberg 1910.
Nederst nya varmbadhuset i Lysekil 1864.
Lägg märke till de utsirade verandorna och takutsprången i ljusmålat trä. Ur Lind, 2004, sid. 17.

och en ny generation av societetshus uppfördes på orter som Marstrand, Strömstad, Lysekil och Varberg. De nya byggnaderna innehöll utsirade detaljer med stor variation på verandor, balkoner och loggior.[84]

Ett annat exempel på hur badkulturen påverkade den lokala arkitekturen finns i Grebbestad, Fjällbacka och Smögen, där bofasta anpassade hela sitt leverne efter sommargästerna genom att familjer upplät sina hus eller delar av det för att själva flytta ut i primitiva bodar och annex under sommarmånaderna. Verandor och balkonger blev arkitektoniska tillskott som var avsedda att tillgodose badgästernas krav på kultiverat boende.[85]

Kallbadhus och andra badanordningar

Kallbadhus som uppfördes i anslutning till havsbadorter under 1800-talet besöktes så gott som uteslutande av bättre situerade samhällsmedborgare och badgäster, och nyttjades sällan av den lokala ortsbefolkningen som ofta motsatte sig meningen med att bada enbart för nöjes skull.

Liksom många andra nymodigheter sågs badhusen bland landsortsbefolkningen med en viss misstro och som en i raden av nya seder med låg moral.

Det var inte helt oväntat storstadsbefolkningen som först anammade den nya seden med havsbadhus, även då de flesta av anläggningarna var lokaliserade till landet.[86]

De äldsta kallbadhusen var egentligen flytande badflottar med hus på (se Fig. 23), som sedan utvecklades till större, fasta hus i strandkanten

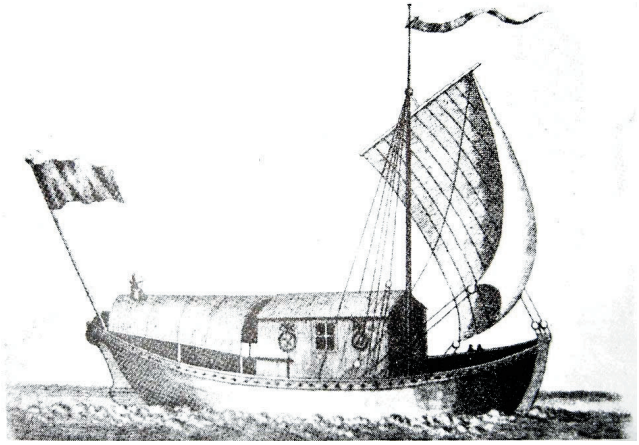

Figur 23. Flytande kallbadhus i Doberan en så kallad "Badenschaluppe" från 1794. Ur Stackell, 1974, sid.234.

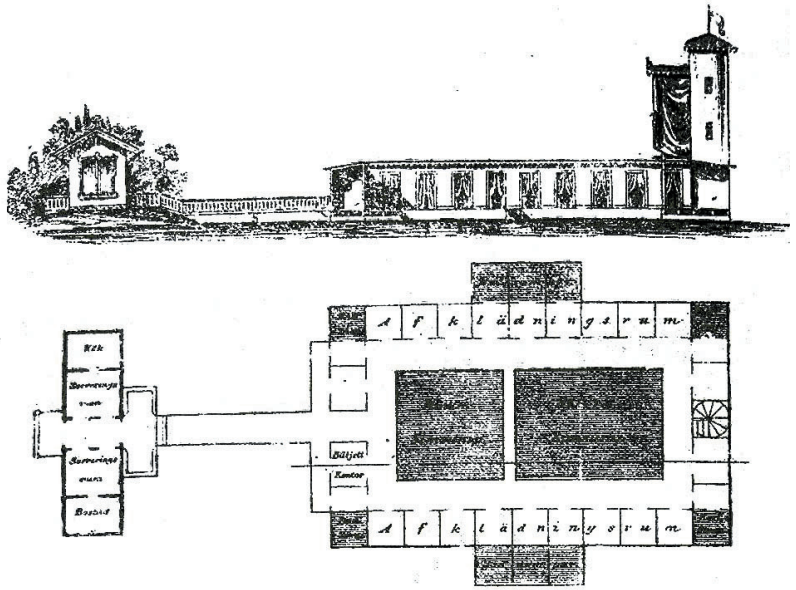

Figur 24. Ritning över kallbadhus i form av "simskola för fruntimmer" med ett flertal sumpar och ombyteslängor. Presenterad i *Ny Illustrerad tidning* 1854. Ur Kindblom, 1995, sid.16.

eller en bit från land på pålar eller stenkistor med anslutande gångbrygga. Herr- och damavdelningarna var alltid skilda åt och på större orter inhystes dessa i varsin egen byggnad på några hundra meters avstånd för insynsskyddets skull.

Badhuset bestod av omklädningshytter och ett antal bassänger av olika storlek inom vilka de badande höll sig av säkerhetsskäl och för anständighetens skull. Att bada i öppet vatten var ännu inte accepterat hos allmänheten.

Sumpar, en slags höj och sänkbara trälådor i anslutning till badhusen, var också vanligt förekommande. Särskilt för kvinnor ansågs detta vara ett lämpligt badhjälpmedel då baderskan hela tiden befann sig i trygghet innanför skyddande spjälor och slapp bottenkänning (se Fig 24).[87]

Figur 26. Vid Engelholms Luft- och Havsbadanstalt Torslund badades det i Skäldervikens vatten från badvagnar. Teckning av Victor Andrén. Ur Paulsson, 1950, sid.73.

Figur 25. Redan på 1700-talet badade kvinnor från badvagnar längs de engelska kusterna. Flugan spred sig snart till övriga Europa. Bilden är från Ostende i Belgien. Ur Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid 12.

Sumparna hade dock nackdelen att brännmaneter, som var vanliga på västkusten, lätt kunde slinka igenom spjälverket. Väl inne hade man sedan svårt att undkomma dess brännande trådar.[88]

Från England kom traditionen att använda badvagnar då kvinnor från stranden skulle ta sig ut i vattnet helst utan att bli sedda (se Fig. 25). Vagnen bestod av en liten fönsterförsedd trähytt med tre väggar, ofta möblerad med bord, stol och spegel för damens välbefinnande. Vagnen drogs ut i vattnet av hästar eller badbetjänter till lämpligt djup och därifrån kunde hon sedan bada utom synhåll för nyfiknablickar och med hedern i behåll (se Fig. 26).[89] För riktigt blyga fanns till och med stora badkrinoliner som dolde hela kroppen under badet (se Fig. 27).

En annan intressant konstruktion var de gigantiska duschar vars strålar användes för att behandla vissa fysiska krämpor. Då vattnet föll från sju till nio meters höjd hade den mekaniska inverkan på kroppen god effekt. Mest eftertraktad var en tjeckisk nymodighet kallad *Gräfenbergerduschen* med tjugotvå fots fallhöjd (ca 7 meter) och en betydlig vattenkolonn som endast anläggningarna på Särö och Marstrand hade råd att införskaffa.[90]

Under första hälften av 1800-talet var det främst

Figur 27. Badkrinoliner som portabla privata badhus löste kvinnornas problem vid det öppna strandbadet. Denna bild publicerades i *Illustrad Tidning* 1858. Ur Mansén 2001, sid.295

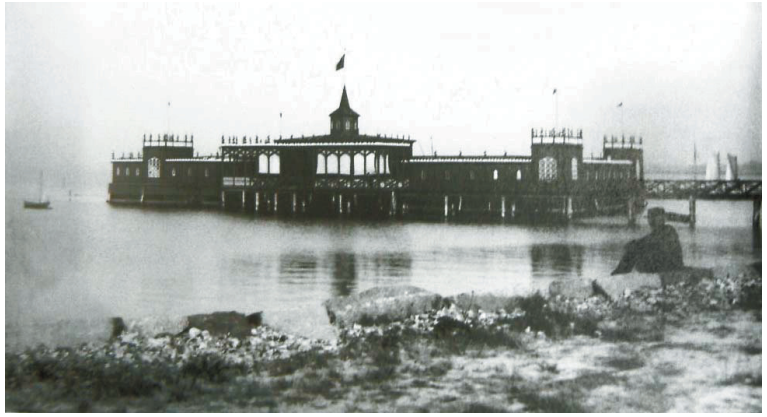

Figur 28. Föregångaren till "Ribban" i Malmö från 1890-talet. Bakom de höga tornen i byggnadens hörn och mitt dolde sig olika duschanordningar. Ur Lind, 2004, sid.14.

de stora havsbadorterna i Bohuslän som kunde ståta med egna kallbadhus då underhåll och skötsel var relativt kostsamt.

De tidiga badhusen var slutna anläggningar där sedlighetskraven och anständigheten gick före frihet och utsikt. Efter hand som badhusen blev vanligare efter 1860 ändrades deras karaktär till att mer likna vår tids moderna spa-anläggningar med stora panoramavyer och havet som arena.[91]

Även då de flesta kallbadhusen under 1800-talet uppfördes kring Bohuslän och norra Halland förekom det även på flera håll i Skåne tidiga badhus. Bland dessa är Landskrona och Ribersborg i Malmö de bäst bevarade med mycket av det ursprungliga byggnadsmaterialet i behåll.

Redan 1819 uppförde en man vid namn hans Thomson J:r i Malmö den första badpråmen vid östra hamnbryggan. Vid den tiden fanns redan flera allmänna badställen med tillhörande badskjul som användes främst av stadens unga män.

Vid mitten av 1800-talet ersattes badpråmen istället med fyra badhus med namnen Najaden, Aux belles, Amphitrite och Aeolus vid hamnbryggan varav endast det sistnämnda var avsett för herrar. Badhusen var enligt beskrivningar små men prydliga, på fast sandbotten och omgivna av klart vatten. För att ta sig till badhusen var man tvungen att passera längs ett långt plank med fyra luckor eller grindar som ingång vid vart och ett av dem, vilket var ett stort problem då kvinnorna ogärna ville bli sedda av någon herre på väg till badet. Detta ansågs opassande och högst oblygt, därför smög man sig hellre längs planket och lurpassade tills sikten var fri och man kunde smita förbi utan att bli sedd.[92]

1867 byggdes ett större gemensamt badhus i Malmö med åtskilda avdelningar som senare revs då hamnen byggdes ut, och 1898 uppfördes Ribersborgs kallbadhus på stranden efter arkitekten Alfred Arwidius ritningar. Badhuset hade sin storhetstid i samband med Baltiska spelens simtävlingar 1914 inför vilka man gjorde flera utbyggnader och förbättringar, men har även under senare år haft en blomstringstid och lockat till sig en allt större skara inbitna vinterbadare och solfantaster.[93]

Att badhusen ofta genomgick stora förändringar och uppfördes i flera varianter på samma plats var inget ovanligt utan låg snarare i byggnadens natur. Med sitt utsatta läge oskyddat från vinden och vattnets påfrestningar krävde de lätta byggnaderna ständigt underhåll.

Det hörde inte till ovanligheterna att badhus försvann eller förstördes under stormar eller perioder av hårt väder. Så försvann till exempel ett flertal av södra och västra Sveriges havsbadhus under den svåra stormen juldagen 1902.[94]

Under 1960-70-talet var det tyvärr också många anrika badhus som revs eller lämnades åt sitt öde. Under parollen "*bort med allt gammalt, bygg nytt för framtiden*" gjorde man gällande det som låg i tiden, att ingen brydde sig om ett gammalt träbadhus och rättfärdigade sina beslut att låta verksamheten upphöra.[95]

Under de senaste decennierna har nya vindar börjat blåsa och kallbad har åter blivit på modet. Flera gamla badhus har restaurerats eller återuppbyggts och det produceras böcker och tas foton i en ny anda av återuppväckt badintresse, om än i något annorlunda tappning med tyngdpunkt på kroppsvård och allmänna hälsocentra.[96]

Badlivet flyttar till Skåne och strandbadet blir folkligt

Kring sekelskiftet 1900 började de institutionella och traditionsbundna havsbaden längs västkusten ses som förlegade och mossiga då nya trender med öppna friluftsbad letade sig upp från de franska och belgiska kusterna.

Man började nu exploatera framförallt Skånes hittills okända kuststräckor där sandstränderna låg vita och väntade på att tas i bruk av ivriga solbadare.[97]

De nakna stränderna hade tidigare setts som fula och kala, med flera motbjudande element; irriterande sand, kallt vatten, sterila vyer och obehaglig ökensol. Det var inget för den bildade och belevade 1800-talsmänniskan som med tränat öga sökte pittoreska och idylliska vyer.[98]

Då de skånska kustområdena i högre grad än Bohuslän influerades av den närliggande kontinenten, kom detta att starkt påverka badplatsernas utformning och anda. Inte sällan har sydskånes kuster tvingats leva upp till uppsvenskarnas dröm om exotism och tropiska stränder, med palmer som vajar för vinden och solstolar i kritvit sand, något som ligger oss nordbor varmt om hjärtat.[99]

Det är inte för inte som Falsterbo strandbad bär epitet ”Sveriges riviera” på gott och ont. Jämte Falsterbo, där antalet sommargäster ökade explosionsartat under 1890-talet, var badorter som Tylösand, Båstad, Ängelholm och Ystad bland de första att profilera sig som öppna strandbad i den nya tidens anda (se Fig 29).

Runt 1900 fanns det stora planer på att bygga ut Ystads gamla saltsjöbad till en modern

Figur 29. Prislista för aktiviteter vid Båstads Havsbad och Kuranstalt.
Ur *Svenska bad och kurorter*, 1918, sid 29.

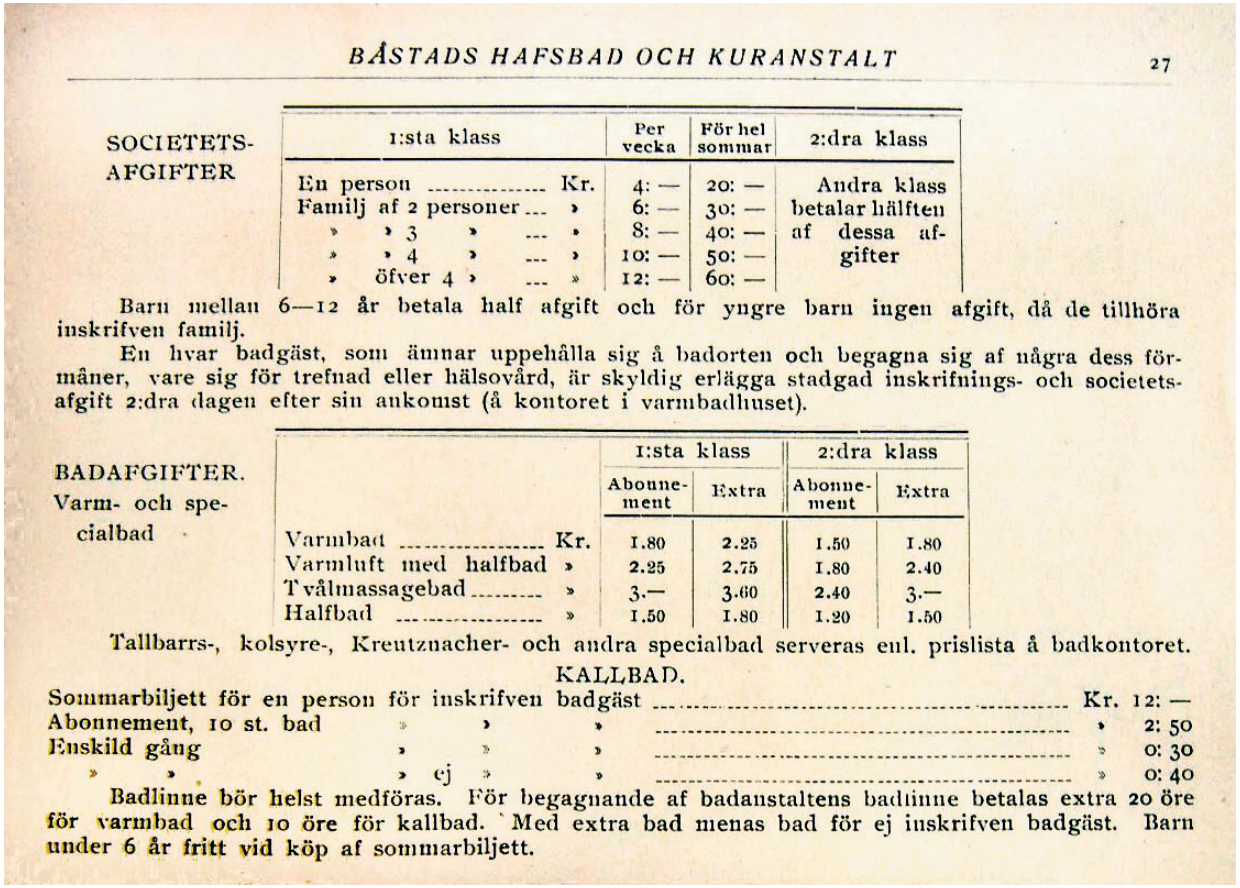

BÅSTADS HAFSBAD OCH KURANSTALT 27

SOCIETETS-AFGIFTER

1:sta klass		Per vecka	För hel sommar	2:dra klass
En person	Kr.	4: —	20: —	Andra klass betalar hälften af dessa afgifter
Familj af 2 personer	»	6: —	30: —	
» » 3 »	»	8: —	40: —	
» » 4 »	»	10: —	50: —	
» öfver 4 »	»	12: —	60: —	

Barn mellan 6—12 år betala half afgift och för yngre barn ingen afgift, då de tillhöra inskrifven familj.

En hvar badgäst, som ämnar uppehålla sig å badorten och begagna sig af några dess förmåner, vare sig för trefnad eller hälsovård, är skyldig erlägga stadgad inskrifnings- och societetsafgift 2:dra dagen efter sin ankomst (å kontoret i varmbadhuset).

BADAFGIFTER. Varm- och specialbad

		1:sta klass		2:dra klass	
		Abonnement	Extra	Abonnement	Extra
Varmbad	Kr.	1.80	2.25	1.50	1.80
Varmluft med halfbad	»	2.25	2.75	1.80	2.40
Tvålmassagebad	»	3.—	3.60	2.40	3.—
Halfbad	»	1.50	1.80	1.20	1.50

Tallbarrs-, kolsyre-, Kreutznacher- och andra specialbad serveras enl. prislista å badkontoret.

KALLBAD.

Sommarbiljett för en person för inskrifven badgäst	Kr.	12: —
Abonnement, 10 st. bad » » »	»	2: 50
Enskild gång » » »	»	0: 30
» » » ej » »	»	0: 40

Badlinne bör helst medföras. För begagnande af badanstaltens badlinne betalas extra 20 öre för varmbad och 10 öre för kallbad. Med extra bad menas bad för ej inskrifven badgäst. Barn under 6 år fritt vid köp af sommarbiljett.

badanläggning med strandbad, luftbad, tångbad och sandbad ute i det fria med tillhörande servicebyggnader likt baden på kontinenten.[100] Sandbad var en nymodighet från Tyskland där behandlingstagaren sänkes ner i en sandgrop ½ till en timme.[101]

En annan trend var solbadet som framförallt hade sitt fäste i Kivik där man anlade en större sol- och luftbadanstalt efter schweiziskt mönster. Solbadet togs gemensamt i soldräkt eller på avskilda solgårdar

Stor Midsommarfäst

vid Kiviks sol- och luftbadanstalt

Midsommarfäst firas vid **Kiviks sol och luftbadanstalt**, med början **midsommarafton kl. 5 e. m.** och **midsommardagen kl. 2 e. m.**

Sånglekar kring majstång. — Musik av fiol och dragspel.

Midsommardagen regementsmusik av Skånska dragonregementets musikkår.

Föredrag om våra sånglekar.

Stort bondbröllop med förridare, präst, släkt och goda vänner.

Skämttävlingar, såsom potatislöpning, kuddkrig m. fl.

Båda kvällarna illumineras lekplatsen med facklor.

Gratis utlåning av fotbollar och diverse andra lekredskap.

Kaffe och läskdrycker tillhandahållas.

Entré: 1 kr., barn 50 öre, scouter i uniform fritt.

OBS.! Lämpligt att anordna gemensamma bilskjutsar.

Figur 30. I *Ystads Allehanda* kunde man 1923 läsa denna annons om midsommarfest vid Kiviks sol- och badanstalt. Ur Arcadius, 2004, sid.151.

i nakenhet (se Fig.30)

Även inom konstnärskretsar sågs en tydlig influens vid 1900-talets början att dyrka sol och ljus där motiven förut varit dystra och tillknäppta. Ett nytt tema med varierande motiv var badande ynglingar på soldränkta stränder som blev mycket populärt.[102]

På Kullen samsades vid samma tid badande sommargäster, konstnärer, sjöfarare, fiskare, alpinister, grottforskare, botanister och fågelskådare för att ta del av det nya friluftslivet och den vackra naturen.[103]

Nu började ryktet sprida sig om Mölle som en plats där män och kvinnor badade tillsammans utan skyddande anordningar eller badhus. Trots denna brist på anständighet blev Mölle snart Skånes mest exklusiva badort dit både tyskar och danskar vallfärdade med ångbåtstrafiken över sundet.[104]

Gemensamhetsbad av det här slaget hade tidigare inte förekommit i Sverige och sågs bland de konventionsbundna myndigheterna med stor fasa.

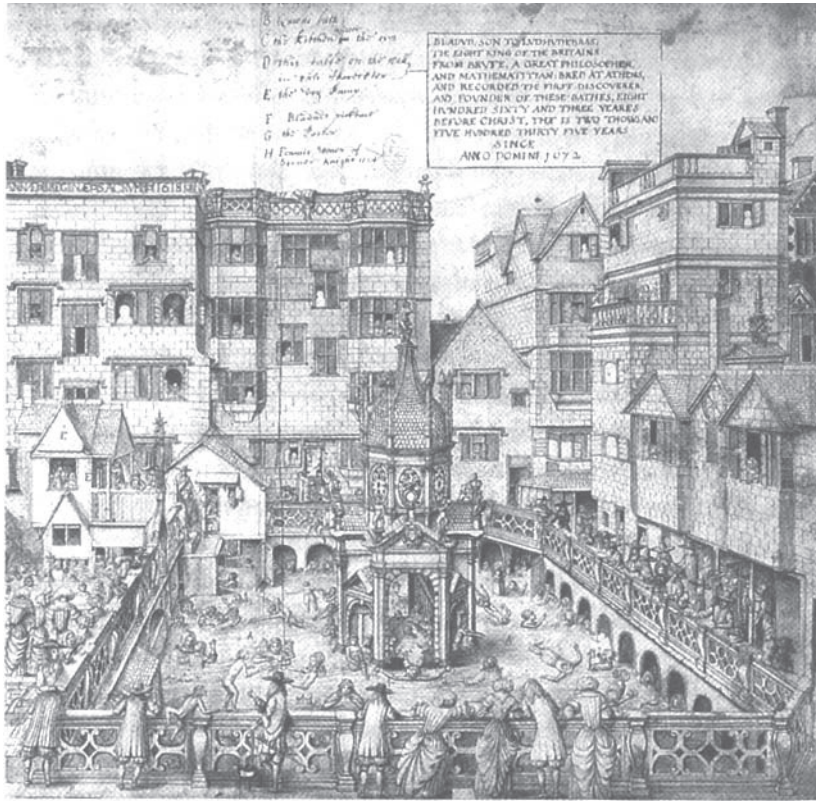

Figur 31. En tidig form av gemensamhetsbad vid King´s Bath i engelska Bath 1672. Här badar män, kvinnor, barn och till och med djur i samma vatten. En del fullt påklädda, andra så gott som nakna. Ur, Mansén, 2001, sid.27.

Det vågade tilltaget hade sitt ursprung i de tyska och engelska gemensamhetsbaden (se Fig31), så kallade *mixed bathing* där endast gifta par med barn hade tillträde. Man var dock ganska liberal när det gällde familjeförhållanden och en herre kunde släppas in i sällskap av flera damer under förutsättning att dessa var hans systrar eller svägerskor. Reglerna var hårdare när det kom till badklädseln, kvinnor var nämligen strängt förbjudna att bära ljusa baddräkter eller opassande modeller.[105]

Figur 33. Strandmotiv från Kämpinge. Till höger skymtar vita badtält och ombyteshytter nere på stranden. Ur Arcadius, 2004, sid 114.

Figur 32 . Kring sekelskiftet 1900 var hovfotograf Peter Lundh flitig fotograf som förevigade Möllebadarna vid gemensamhetsbaden i Ransvik. Ur Pihl, 2001, sid.48.

Då fotografiet började bli vanligt både bland professionella och amatörer i slutet av 1800-talet togs mängder med bilder på badande män och kvinnor under det lättsamma livet i solen, inte minst i Mölle där hovfotograf Peter Lundh gjorde sig känd för sina många badbilder med leende män och kvinnor i randiga helkroppsbaddräkter (se Fig. 32).

En ovanlighet i Mölle var också att man gjort sig av med bruket av badhytter som var det vanliga på andra håll då de gamla badhusen inte längre erbjöd personliga avklädningshytter.

På flera av de stora stränderna runt Skånes kust skedde ombytet till en början i särskilda badtält (se Fig. 33) som så småningom övergick i fasta badhytter på stranden. Då hytterna varje vinter bärgades upp på landbacken för att skyddas från stormar och väderskador, blev projektet med hytterna i längden ohållbart, och man beslöt att låta dem få en permanent plats i säkerhet ovanför strandvallarna. På flera håll kan man fortfarande få se dessa färgglada stugor i långa rader längs Skånes stränder.[106]

Förutom Båstad, Ängelholm och Mölle växte flera mindre kustsamhällen och fiskebyar längs Skånes västkust till populära badorter i kölvattnet på de stora publikdragarna. Bland dem kan nämnas

Torekov och Arild som sedan tidigare inhyste mindre konstnärskolonier, Viken, Helsingborgs strandbad, Landskrona, Barsebäck, Bjärred och Malmö.

År 1926 invigdes den konstgjorda stranden vid Ribersborg i Malmö efter flera års muddring och sandforsling. Stranden fick snart ett starkt uppsving då folkhemmets badstränder blev allt populärare under mellankrigstiden. Klientelet var till en början skiktat eftersom stranden låg inom de borgerligas stadsterritorium, men denna uppdelning försvann snart då resten av stadens befolkning började upptäcka vilken pärla de fått inom räckhåll på bara några kilometers avstånd.[107]

Kring Öresund fanns även på den danska sidan flera större anläggningar såsom Marienlyst från 1859 med societetshus, konsertsal och en mindre teater med daglig musikunderhållning som var mycket populär bland tyska resenärer, Skodsborgs badhotell i schweizerstil från 1874, och Klampenborg som blev Nordens mest välbesökta badhotell med sina 110 rum (se Fig. 34).

Härifrån tog man sig lätt med ångbåt över sundet för endagsutflykter till Ven, Mölle eller Helsingborg.

Svenska badorter hade det bästa ryktet och lägsta prisläget bland Nordens badorter och drog gäster både från grannländerna i öst och syd men framförallt västerifrån.[108]

Längs Skånes östkust skedde en annan utveckling då badlivet som växte fram där inte hade samma exklusiva prägel som västkustbadorterna.

Bland de tidigt exploaterade med utbyggda badanläggningar redan under 1800-talet finns Åhus och Simrishamn, följda av en lång rad mindre fiskesamhällen som på senare år utvecklat ett visst stillsammare badliv som Yngsjö och Degeberga sommarby i Hanöbukten och Vitemölla, Kivik, Vik, Baskemölla, Brantevik och Skillinge på Österlen.

Liksom större badorter längre upp längs den svenska östkusten som kom till under 1800-talets senare hälft, har dessa orter inte heller konkurrerat med västkusten i fråga om popularitet och utrymme i nyhetsmedia.

Då prestige och trendmedvetenhet orsakat hetsiga ruscher till västkustens havsbadorter genom åren har östkusten istället präglats av ett dämpat lugn där ordet ”sommarställe” ger mer adekvata associationer till den rådande stämningen.

I fråga om badplatsernas karaktär kan man peka på en uppenbar punkt där allmänheten har något att klaga på ifråga om skillnader mellan öst- och västkustbaden, nämligen vattentemperaturen. Östsidan ligger i snitt flera grader lägre än väst och sommartemperaturen överstiger sällan 17 °C.[109]

Figur 34. Klampenborgs badanläggning vid Öresund var Danmark största satsning inom kurortsverksamheten. Här syns konsertsalen med sitt pyramidformade tak omgiven av promenadparken på 1860-talet. Ur Mansén, 2001, sid.35.

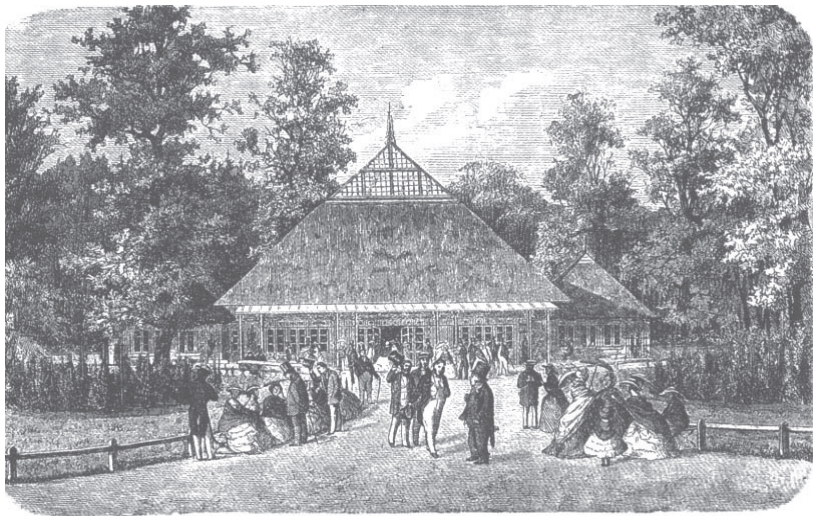

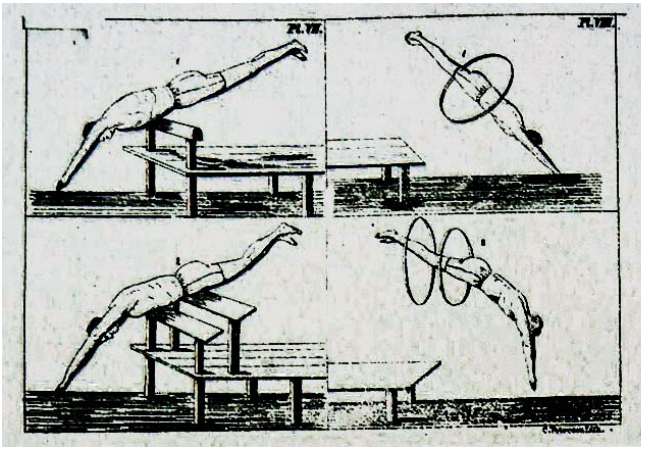

Figur 35. Teckningar över sim- och hoppövningar från "Underrättelser om Sim- konsten" av C.A.Gustavi 1839. Ur Kindblom, 2005, sid. 18.

Om simkonsten

Världens första simskola med förespegling om pedagogisk simundervisning sägs ligga i Paris under 1760-talet. Här undervisades män och kvinnor från ett badskepp i floden Seine. Hur undervisningen gick till och vilka simsätt som lärdes ut förtäljer inte källan.

Under 1700-talet fanns enstaka filosofer som Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) i Frankrike som förespråkade att simkonsten borde läras ut i skolorna. Projektet vann tyvärr ingen framgång.[110]

En mer utförlig beskrivning av simundervisningen ger USA:s president Benjamin Franklin 1778 i sin bok *Konsten att inom en kort tid bliva en skicklig simmare* som blev mycket populär även i Europa. Förfarandet gick till så att man ställde sig i vattnet på ett ställe där bottnen sluttade, rörde sig utåt tills vattnet nådde axlarna, vände sig in mot stranden och låtsades att man kastade ett ägg framför sig som man sedan försökte ta upp. Därmed blev man tvungen att röra armar och ben och lärde sig att inte sjunka.[111]

Under 1800-talet var det få som kunde simma i Sverige. Det upplevdes som farligt att slänga sig i vatten där man inte säkert bottnade på grund av drunkningsrisken.

Då simundervisningen kom igång på allvar riktade den sig främst till ungdomar och soldater (se Fig. 35), kvinnor ansågs riskera överansträngning när de så småningom fattade tycke för den nya sporten.

I 1807 års skolförordning förespråkar författarna liksom Rousseau att ungdomar bör lära sig att umgås med vatten i ett tidigt skede och övas i simundervisning. Hur väl dessa rekommendationer följdes vet man ej, tillgången på lämpliga badplatser var otillfredsställande på många håll.[112]

Sveriges första simsällskap som fortfarande är aktivt är Uppsala simsällskap från 1813. Här lärde man sig tidigt att använda tomma läderblåsor, korktröjor eller knippen av säv som flythjälp vid simundervisningen. Inte förrän 1857 kom den första simskolan som antog kvinnliga deltagare (se Fig. 36).[113] Simskolan kunde vid den här perioden bestå av fasta eller flytande bassänger av trädäck omgärdade av hyttlängor.[114]

Figur 36. Badflickor vid Ribersborgs kallbadhus 1890. Ur Lind, 2004, sid.12.

Man badade således inte på öppet vatten utan innanför skyddande träkonstruktioner. Deltagarna kom från blandade sociala skikt och simskolan var inte förbehållen överklassen på samma sätt som

Figur 38. Torrsimmande pojkar 1909.
Ur Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid.21.

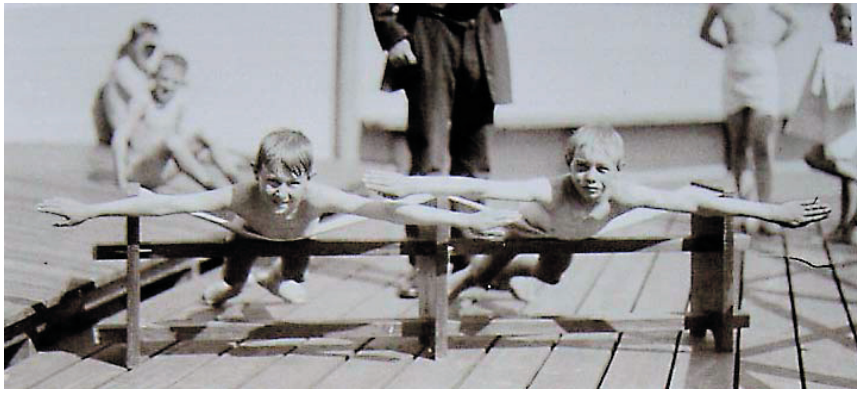

kallbadhusen längs västkusten. Där simmade man sällan utan doppade sig snarare från stegar och bryggor.

En organisation som starkt bidrog till att höja simkunnigheten bland allmänheten runt sekelskiftet 1900 var Svenska livräddningssällskapet som bildades 1898.

Inte förrän under 1930-talet skulle simidrotten slå igenom på allvar i Sverige. Influenserna kom från den tyska idrottsideologin och dess försök att återuppliva gamla germanska ideal med välbyggda och tränade kroppar (se Fig. 37).

Figur 37. Startögonblicket för 500 meter vid Strömbadet i Stockholm 1916. Ur Dahlberh, Koller, Ravegård, 2004, sid. 20.

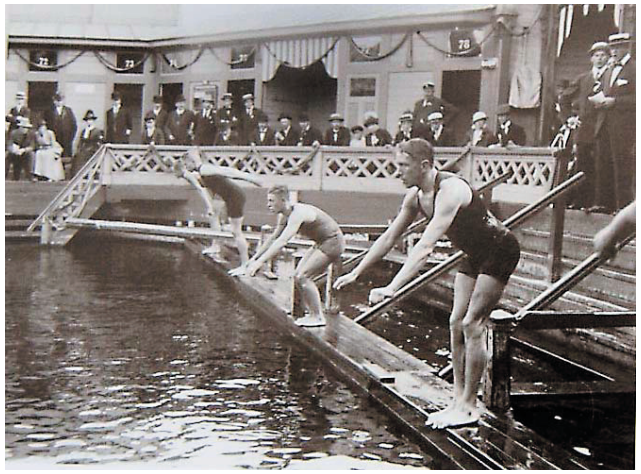

1935 bildades det som senare skulle komma att bli Simfrämjandet, med en målsättning att alla svenskar skulle klara att simma tvåhundra meter i öppet vatten. Kampanjen vände sig främst till barn och ungdomar (se Fig. 38).[115]

Idrottsledaren David Jonasson lät instifta simborgarmärket som blev en stor succé landet över och saknade motsvarighet i övriga Europa. För vår generation har det betytt att Sverige nu ligger i världstoppen över andelen simkunniga medborgare.[116]

Kommunala friluftsbad var på frammarsch och ansågs mycket fördelaktiga ekonomiskt både anläggnings- och underhållsmässigt jämfört med tidigare kringbyggda och påkostade utomhusbad. Öppna strandbad sågs fortfarande som primitivt även i skolsammanhang och friluftsbaden bestod ofta av avdelande skärmar, simbryggor och hopptorn (se Fig. 39).[117]

Fysisk fostran fick en allt viktigare roll i undervisningen och badkonstruktionerna skapades i en anda av enkelhet och rationalitet med bryggor som var väl anpassade för ändamålet.[118]

Rekommenderade djup för simundervisning var 0,5–1,4 meter, och vid trampoliner eller hopptorn 3,5–4 meter. Bottnen skulle vara fast och jämn samt svagt sluttande. Strömhastigheten fick inte överstiga 1 meter/sekund och en god livbåt skulle finnas till hands vid varje badplats.

De friluftsbad som utrustats med tävlingsbanor och åskådarplats var populära och hade hög användbarhet då sådana simevenemang stod högt i kurs.[119]

Figur 39. Hopptorn och stora rutschkanor var populära under 1930-40-talen. Ur *Bad och Folkhälsa*, 1926, sid. 125.

Simundervisning i öppet vatten i havet eller sjöar övergick så småningom till bassängbad i otempererat vatten eller inbyggda simhallar som idag är den vanligaste platsen för densamma.

Att skyla sin kropp, om badkläder och badmode

Sveriges äldsta bevarade baddräkt från mitten av 1800-talet sägs ha tillhört kronprinsessan Lovisa (se Fig. 40). Det var ett otympligt plagg i ljust ylle med tillhörande badskor, badstrumpor och en rejäl badmössa i vaxtaft (impregnerat grovt tyg). Baddräkten var typisk för tiden med sitt rysch och pysch som täckte större delen av kroppen och måste ha varit oerhört tung att bada samt tagit åtskilliga timmar att torka. [120]

Efterhand ersattes ylletyget med flanell eller bomull, och senare kom lätta och smidiga material som var bättre lämpade för vattenaktiviteter (se Fig. 41). Under slutet av 1800-talet var sjömansmodellen populär inom badmodet både för barn och vuxna (se Fig. 42).[121]

Figur 40. Kronprinsessan Lovisas baddräkt från 1800-talets mitt i ljust ylle. Ur Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 17.

Figur 41. Mansbaddräkt i klassiskt randigt från 1890-talet. Ur Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 16.

Figur 42. Badklädsel från USA under 1870-talet. Liknande plagg tros ha använts vid svenska brunns- och badorter. Bilden finns på Kristianstads läns museum. Ur Kindblom, 1995, sid. 19.

Figur 43. Badmode i *Allers mönstertidning* 1919. Ur Kindblom, 1995, sid. 19.

Badläkaren vid Varbergs havsbad dr Alfred Levertin opponerade sig 1883 mot damernas pryderi att bära baddräkt som täckte större delen av kroppen till och med på avskilda dambad. Han var en ivrig förespråkare av vattnets positiva inverkan på kroppens nerver vilken förslöades avsevärt genom det rika bruket av badkläder som förekom i långt större utsträckning vid svenska badorter än utomlands.[122]

I svenska badalbum från 1941 förordade man att inte vara rädd för nakenheten men av helt andra skäl. Man påpekade att halvskylande badkläder kunde vara nog så sexuellt retande och att det därför var bättre med en avdramatiserande nakenhet. Även barnen skulle uppmuntras att vara nakna då nakenheten i sig inte var något skamligt.[123]

Kring sekelskiftet 1900 startade en ny rörelse i Tyskland och Frankrike med organiserat nakenbad som senare nådde även Sverige. 1938 bildades Sveriges första förening för nakenkultur Hälsa genom nakenhet i Stockholm. Nakenbadarna behövde som bekant inga badhus utan badade i det fria var som helst på stranden medan resten av befolkningen fortfarande höll sig till anvisade, insynsskyddade badplatser.

Snart följde flera andra städer i huvudstadens fotspår och bildade nakenföreningar, men nakenkulturen kom aldrig att få riktigt fotfäste i vårt land. Kanske mest beroende på det relativt kalla klimatet med korta somrar.

Från början av 1900-talet finns en historia från Skanör om en stockholmare som sågs bada tillsammans med sin baddräktsprydda fästmö. Ortsbefolkningen förfasade sig över tilltaget- de var ju inte ens gifta. Fastän hon bar baddräkt sågs det alltså som ett konventionsöverskridande att bada parvis i avskildhet. Trots det var det främst bland rikets välsituerade som moderiktiga baddräkter över huvud taget förekom, då landsortsbor och mindre bemedlade fick hålla tillgodo med sina vanliga kläder eller bada nakna.

1924 föreskrev badmodet i veckotidnings-pressen att kvinnor skulle bära en kjol eller skört som dolde benbeklädnaderna (se Fig. 43). Det ansågs kvinnligt men ändå anständigt påklätt. Vad männen badade i redovisades sällan i modetidningar. Dock i reklam för lokala klädbutiker (se Fig. 44).[124]

Cirka tjugo år senare lanserades den tvådelade

Figur 44. Annons för badkläder i Malmö Magasinet i Skurup på 1930-talet. Ur *Ystads Allehanda* 1937.

bikinin för första gången på en modevisning i Paris. Plagget hade fått sitt namn efter ön Bikini i Stilla havet som amerikanarna sprängde med en atombomb i två delar. Kyrkan rasade och moralisterna skakade misstroget på huvudet åt den vågade nymodigheten, och flera stränder runt om i världen hade bikiniförbud så sent som på 1950-talet. Då hade plagget vunnit de stora massornas hjärtan och bikinin var här för att stanna.[125]

Bad för folkhälsan

Omkring 1930 kom en ny våg av läkare och vetenskapsmän som i Sverige höjde sina röster för att badtraditionen skulle få större utrymme i vårt samhälle och inom folkhälsan (se Fig. 45).

Influenserna kom från den engelska sundhetsvården som tog sin början vid 1800-talets mitt då den första tvättanstalten för arbetare inrättades i Liverpool 1842. Efter samma princip anlade man varma duschbad i Tyskland under 188o-talet för att spara på arbetarnas kroppar. Idealet hade sina rötter i det antika Grekland där var man ansågs vara värd ett bad för att behålla sin hälsa och arbetskapacitet, vilket på så sätt även gynnade arbetsgivaren, det vill säga stat eller godsherre.[126]

Likadant tänkte Hitler under nazitidens Tyskland då han lät uppföra ett fyra kilometer långt hus i Rügen för sina industriarbetare att åka till under sin semester. Huset som ligger intill stranden hade plats för tjugotusen boende och var extremt rationellt men fantasilöst uppbyggt. Idag inrymmer byggnaden museum och café.[127]

Att badande för nyttan och hygienens skull inte var särskilt populärt bland allmänheten kan man konstatera då en dr Alfred Berghel 1926 skriver så här:

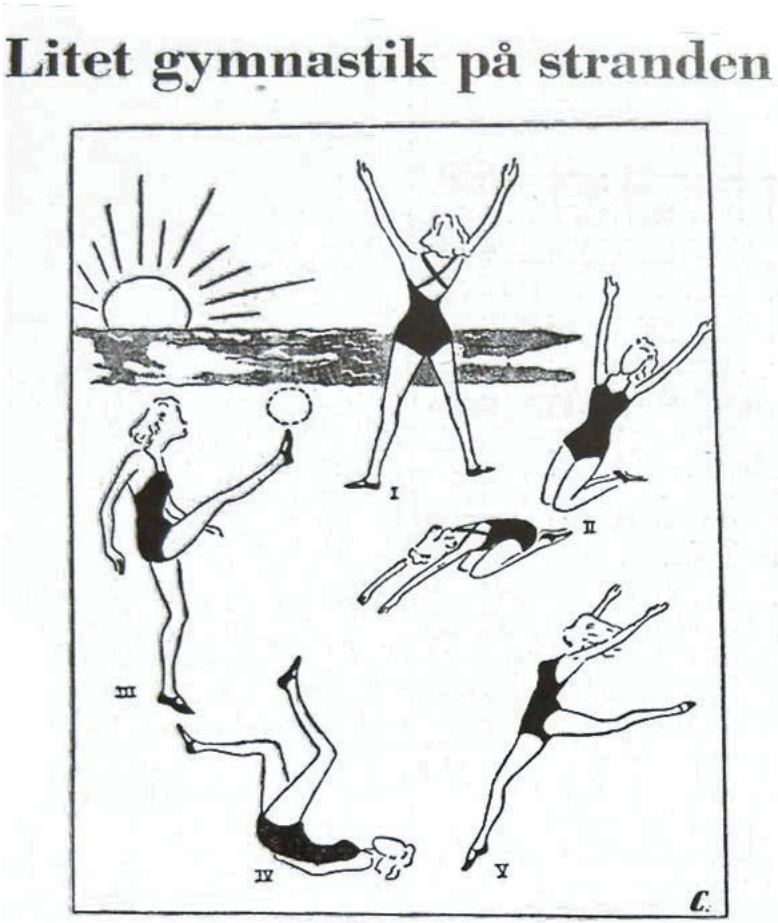

Figur 45. På *Ystads Allehandas* sida för kvinnan och hemmet fann man dessa övningar 1938. Ur Arcadius, 2005, sid. 36.

”*Allmogen känner intet behov av bad så länge den är frisk. Vid sjukdom badar den under sommaren vid badorter, om vintern badar den inte alls*”.[128]

Man får lätt uppfattningen att den personliga hygienen ofta blev lidande, vilket tydligen var den allmänna uppfattningen bland svenska läkare som på flera håll började att organisera sig i föreningar för folkbadets spridande i skolor, städer och på landsbygd (se Fig. 46).

1921 bildades Svenska föreningen för folkbad med avsikt att förbättra den allmänna folkhälsan genom att hjälpa till att finansiera badhus och simundervisning i första hand för barn men även för vuxna. Man kartlade badfrågans situation på alla mindre och större orter runt om i landet och verkade för att kunskap om de hygieniska aspekterna skulle spridas bland befolkningen och på så sätt förebygga sjukdomsepidemier med anknytning till hygien och renlighet.[129]

I ett nummer av tidningen *Folkbad* från 1931 har man samlat redogörelser för badfrågans ställning från syskonorganisationerna i de nordiska grannländerna Danmark, Finland och Norge.

I Danmark, där man har goda badmöjligheter med långsträckta kuster, badar befolkningen inne ifrån landet under ferier och helgdagar. Bönderna har svårt att komma ifrån under sommarhalvåret då det är deras jäktigaste tid. Förutom friluftsbaden har man också badanstalter som finns i varje större stad. Även i skolorna har man börjat införa obligatoriska bad året runt med tvål och vatten för hygienens skull. Situationen förefaller relativt lik den man har i Sverige.

Figur 46. Skolbad i Kävlinge 1928. Bilden finns på Kävlinge biblioteks arkiv. Ur Kindblom, 1995, sid. 37.

I Finland har däremot varje hemmansägare och torpare en egen badstuga, antingen av den gamla torvbevuxna modellen som ligger halvt nergrävd under markytan, eller av modernare slag i form av en liten trästuga som upphettas genom att vatten hälls över heta stenar.

Även då badkar och dusch inrättas vid varje ny lokal som byggs i städerna föredrar allmogen den traditionella badstugan där man vanligtvis badar varje lördag, en sed som härstammar från svunna tider och lovsjungs i det urgamla finska nationaleposet ”Kalevala”.

Norge hade enligt egen utsago haft Sverige som förebild då det gäller badets införande i folkhemmet. Från statens sida tas knappt några initiativ utan all verksamhet sker enligt engagerande privatpersoner och stöttande föreningars insatser som Röda korset och Norske kvinnors sanitetsförening.

Då krigen tärt hårt på Norges befolkning vet man vad god fysik bland allmänheten

kan betyda, inte bara för dem som ligger ute i skyttegravarna utan också för dem som stannar hemma för att sköta gård och ägor medan männen är borta. Därför valde man att starta organisationen i Norge i början av 1920-talet men har sedan dess haft svårigheter att klara sin ekonomi. Inte förrän under 1920-talets sista år har norska stortinget börjat bidra med ett årligt anslag.[130]

I Sverige började just nya förslag dyka upp om bad på arbetsplatser, i första hand fabriker och gruvor där arbetsmiljön var osund och direkt hälsofarlig. Förslaget skulle så småningom vinna starkt gehör och bad för arbetarna blev verklighet på många håll runt om i landet under 1930-talet.[131]

I nyhetsmedia och veckotidningar blev det allt vanligare att man öppet propagerade för badet i klämkäcka påbud med budskap som: ”*Det är absolut ofrånkomligt att när bad kunna bota sjukdomar, kunna de också förebygga desamma. Bad är hälsa!*” eller: ”*Genom badet härdas kroppen, så att den kan motstå temperaturväxlingar, både värme och köld, och sjukdomsämnen avsöndras*”.[132]

I artiklarna omtalades ofta solens nyttiga egenskaper för huden och fruktan för förkylning och

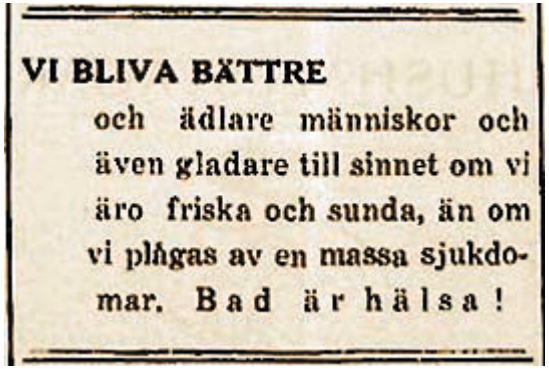
VI BLIVA BÄTTRE
och ädlare människor och
även gladare till sinnet om vi
äro friska och sunda, än om
vi plågas av en massa sjukdo-
mar. Bad är hälsa!

Figur 47.

lunginflammation orsakade av bad bestrids bestämt. Man hävdar att badet aldrig går att skylla för några sjukdomar utan endast den oförsiktiga badaren, eftersom bad alltid är nyttigt om man bara badar på rätt sätt (se Fig. 47 och 48).[133]

Tron att man återtagit en sedan länge bortglömd badkonst verkar vara stark då badförespråkarna i inledningen till ett nummer av tidningen *Bad är hälsa* från 1927 med ett visst beklagande konstaterar att föregående generationer inte alls insett badandets förtjänster. Detta uttrycks med orden:

”*Vi, som nu stå på tröskeln till det 20:e århundradet, äro så stolta över vår höga kultur, vårt framåtskridande och våra stora uppfinningar m.m. Vi tänka ibland med ett visst medlidsamt beklagande på gångna tiders folk och släkten och på alla de livets behag, som vi kunna förskaffa oss men som voro för dem oåtkomliga, på alla kunskaper som vi äga, men som de saknade*”.[134]

Författaren förklarar sedan att det är badkonsten han syftar på då han nämner livets behag som åter kommit i allmänt bruk, och menar att man får gå tillbaks ända till grekerna för att hitta ett folk vars badtraditioner var något så när lika våra. Man kan då fråga sig hur litet författaren egentligen var insatt i den svenska och europeiska badhistorien med tanke på ett så tvärsäkert konstaterande?

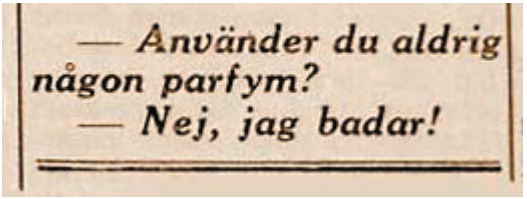
— Använder du aldrig
någon parfym?
— Nej, jag badar!

Figur 48.

Figur 49. Glatt badliv vid stranden under slutet av 1930-talet. Ur Badalbum Nr 1.

Turism för alla

Med den svenska treveckors-semestern för arbetarna från 1938 inledde landet en ny epok av friluftsliv och resande för medborgare ur alla samhällsklasser (se Fig. 49).

Från att ha tillbringat sommaren i smutsiga och bullriga fabriker blev det nu arbetarnas tur att njuta den svenska naturen tillsammans med familj och vänner.

Redan under 1700-talet hade den svenska turiströrelsen startat med Falu gruva och Dalarna som främsta resmål. Att resa för nöjes skull var under den här perioden ett självklart privilegium förebehållet överklassen, och det skulle dröja länge innan var mans plånbok skulle tillåta liknande resor.

Runt 1850 började det ges ut resehandböcker över städernas sevärdheter, och 1860 blev Göta kanal en populär attraktion.[135]
1884 startades Svenska turistföreningen med inriktning på fjällresor och resor till södra Sveriges kuster.

I en särskild skrift vid namn *Vilo och kurorter* som gavs ut av turistföreningen samlade man saklig information om kurorternas sevärdheter, boendemöjligheter, aktiviteter och så vidare. Boken som gavs ut i en upplaga per år och innefattade hela Sveriges karta. Informationen gällde i första hand brunnar och havsbadanstalter och fungerade snarare som en objektivt redovisande uppslagsbok i katalogmodell än som reklambroschyr.[136]

I början av 1900-talet blev folkliga hotell och pensionat vanliga runt våra kuster. Man började även lansera campingplatser, vandrarhem och semesterbyar (se Fig. 50) för dem som inte krävde samma komfort och service.

Den nya turiströrelsen tog i stort sett över de tidigare brunns- och badgästerna som fortsatte att leva en liknande semestertillvaro, dock under något annorlunda förutsättningar.[137]

Turismen stod inte bara för resande och sevärdheter, det fanns också en viktig aspekt i föreningen av olika samhällsklasser i gemensamma aktiviteter och utflyktsmål. I *Allmänna turisttidningen* från 1932 propagerade landshövding Carl Malmroth för nya riktlinjer där turismen inte längre skulle vara ett fåtalsprivilegium. Han påpekar att försöken att få turismrörelsen att nå ut till folket hittills misslyckats och att den än så länge varit alldeles för exklusivt betonad.

Figur 50. Fritidsby på Fjärdlångsöarna i Stockholms skärgård.
Ur Paulsson, 1950, sid. 63.

Figur 51. Försättsblad till skriften *Svenska bad och kurorter* 1918 och 1926 som var en av de populära reseguider som kom ut under 1910-20-talen.

Svenskarna borde ta efter det tyska exemplet där befolkningen efter första världskriget med brinnande energi och stort intresse börjat lära känna sitt land och att uppskatta dess säregna och vackra natur.

Turiströrelsen borde bli en del av de folkliga bildningssträvandena och ungdomen som vid den tidpunkten ägnade sig mest åt att spela boll, gå på bio och ägna sig åt boxning skulle även uppmuntras att åka på arrangerade utflykter och exkursioner till spännande områden. Även för allmänheten borde turistiska sällskapsresor och utflykter under fria former anordnas för en billig penning.[138]

I Skåne lockade tallskogen och sandstränderna många besökare bland uppsvenskarna tillsammans med kulturella sevärdheter i form av borgar, slott och medeltida kyrkor.

En biltur runt Skånes kust med tillfälle till bad och strandliv kom snart att bli en populär semesterrutt för många långväga besökare.[139]

Figur 52. Badtåget från Malmö till Höllviken/Falsterbo vinkas in på stationen av stinsen sommaren 1937. Ur Arcadius, 2005, sid.58.

Badtåg och andra transportmöjligheter

Sveriges första spårvagnssystem med anknytning till badkulturen hittar vi på Ramlösa kuranstalt i södra Helsingborg. Denna anordning från 1877 bestod av ett spårvägssystem från brunnshotellet ner tillstranden där man badade. Vagnen drevs med hästkraft och rymde ett fåtal personer. Liknande system talade man om att inrätta både i Båstad och vid Ystads saltsjöbad men dessa planer skulle aldrig bli verklighet då andra transportmöjligheter snart fanns till förfogande.[140]

Då bilar ännu inte brukades och få människor hade råd att ta sig till havet med hästvagn var badtågen ett välkommet transportmedel i slutet av 1800-talet.

Tågen gick inne ifrån landet och ut till kusterna, eller från större städer och orter till de badorter som var flitigast besökta.

Längs vissa linjer installerades tillfälliga stationer under sommarhalvåret i anslutning till ordinarie tågbanor, men på flera håll byggdes nya linjerna endast avsedda för badtrafikanter.
I anslutning till badtågsstaionerna, som ofta låg någon kilometer från själva stranden, växte på flera håll hotell och restauranter fram som sedan blev till små samhällen eller byar. Dansbanor och enkla nöjesställen hörde också till. [141]

De nya linjerna installerades framförallt längs västkusten, från Södervärn i Malmö till Falsterbo (se Fig. 52), från Lund till Bjärred (se Fig. 53) och Barsebäck, från Helsingborg till Mölle och i Ängelholm kunde man välja att antingen åka tåg till havsbaden eller ta sig med ångbåt den sista biten längs Rönneå till Skälderviken.

Figur 53. För Lund-Bjärreds Järnväg hade badtågen till Bjärreds station under sommarhalvåret stor ekonomisk betydelse. Fotot är från början av 1900-talet. Ur Arcadius, 2005, sid.55.

På östkusten var linjen från Kristianstad ut till Åhus den mest frekventerade. Badtågen tog även passagerare till de större sjöarna i inlandet som Ringsjön och Vombsjön som under en tid var populära utflyktsmål (se Fig. 54).

I Skåne fanns kring sekelskiftet ett väl utbyggt badtågssystem som utnyttjades av människor från alla samhällsklasser och bland präster och kyrkofolk fanns flera som i medierna opponerade sig mot söndagens badtåg som drog folket från gudstjänsterna i kyrkan.[142]

Då tågen några decennier senare ersattes av andra transportmedel lades de flesta badlinjerna ner och togs bort. Kanske delvis ett förhastat beslut då populära orter som Mölle och Falsterbo fortfarande kunde ha bruk för en sådan linje då det stora antalet människor som reser just de sträckorna under sommaren nu för är tiden hänvisade till andra transportmedel som dels har mindre charm, dels är mindre miljövänliga än tågen.

Under 1930-talet blev det allt vanligare att familjer gav sig ut på cykelsemester enligt den nya tidens sunda friluftsideal. På det sättet kunde man ta sig kortare sträckor mellan olika badplatser.

Tjugo år senare, på 1950-60-talet gjorde bilen entré, och människorna blev fria att förflytta sig på ett helt annat sätt efter egen rutt och eget schema. Nu kunde man lätt ta sig till just den orten som önskades oavsett avstånd och reglerade tågtider, och små kolonier bildades på badorterna av folk från städer på många mils avstånd. Så blev till exempel Vejbystrand utanför Ängelholm invaderat av klippanbor, stockholmarna tog sig an Falsterbo, malmöiterna intog Ystad och Löderups strandbad blev populärt bland uddevallaborna.[143]

Figur 54.
De skånska insjöbaden faller ofta i skuggan av de uppskattade kustbaden, men tål att lyftas fram i ett sammanhang som detta. Till flera av de större sjöarna gick badtåg under sommarmånaderna under 1900-talets första hälft.
1966 var badplatsen på bilden i närheten av Hästveda väl utbyggd med servering, toaletter och utbyggd parkering.
Ur Arcadius, 2005, sid. 43.

Noter kapitel 2

[1] Lind, 2004, sid. 13.
[2] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 25.
[3] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 25.
[4] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 26.
[5] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 26.
[6] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 27.
[7] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 27.
[8] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 28.
[9] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 29.
[10] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 30.
[11] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 28.
[12] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 30.
[13] Kindblom, 1995, sid. 10.
[14] Kindblom, 1992, sid. 2.
[15] Kindblom, 1992, sid. 2.
[16] Mansén, 2001, sid. 1.
[17] Stackell, 1974, sid. 268.
[18] Stackell, 1974, sid. 215.
[19] Mansén, 2001, sid. 293.
[20] Mansén, 2001, sid. 2.
[21] Jakobsson, 2005, sid. 88.
[22] Mansén, 2001, sid. 126.
[23] Mansén, 2001, sid. 15.
[24] Mansén, 2001, sid. 66.
[25] Mansén, 2001, sid. 62.
[26] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 32.
[27] *Bad är hälsa*, Nr 1, 1927.
[28] Lind, 2004, sid. 17.
[29] Mansén, 2001, sid. 23.
[30] Mansén, 2001, sid. 26.
[31] Stackell, 1974, sid. 234.
[32] Mansén, 2001, sid. 24.
[33] Mansén, 2001, sid. 29.
[34] Mansén, 2001, sid. 17.
[35] Stackell, 1974, sid. 23.
[36] Mansén, 2001, sid. 185.
[37] Mansén, 2001, sid. 111.
[38] Stackell, 1974, sid. 22.
[39] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 32.
[40] Jakobsson, 2005, sid. 88.
[41] Jakobsson, 2005, sid. 90.
[42] Mansén, 2001, sid. 24.
[43] Mansén, 2001, sid. 18.
[44] Mansén, 2001, sid. 30.
[45] Mansén, 2001, sid. 37.
[46] Mansén, 2001, sid. 39.
[47] Mansén, 2001, sid. 23.
[48] Mansén, 2001, sid. 285.
[49] Mansén, 2001, sid. 67.
[50] Mansén, 2001, sid. 28.
[51] Alfort, 1842.
[52] Levertin, 1883.
[53] Mansén, 2001, sid. 29.
[54] Mansén, 2001, sid. 76.
[55] Stackell, 1974, sid. 25.
[56] Lind, 2004, sid. 15.
[57] Kindblom, 1992, sid. 4.
[58] Bergmark, 1959, sid. 220.
[59] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 30.
[60] Mansén, 2001, sid. 74.
[61] Stackell, 1974, sid. 26.
[62] Stackell, 1974, sid. 25.
[63] Mansén, 2001, sid. 120.
[64] Mansén, 2001, sid. 28.
[65] Stackell, 1974, sid. 26.
[66] Paulsson, 1950, sid. 299.
[67] Stackell, 1974, sid. s 267.
[68] Stackell, 1974, sid. 201.
[69] Stackell, 1974, sid. 11.
[70] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 13.
[71] Stackell, 1974, sid. 211.
[72] Stackell, 1974, sid. 209.
[73] Lind, 2004, sid. 18.
[74] *Svensk turisttidning,* Nr 2, 1922, sid. 21.
[75] Stackell, 1974, sid. 202.
[76] Paulsson, 1950, sid. 299.
[77] Stackell, 1974, sid. 213.
[78] Stackell, 1974, sid. 202.
[79] *Svensk turisttidning,* Nr 6, 1922, sid. 87.
[80] *Svensk turisttidning,* Nr 6, 1922, sid. 88.
[81] *Svensk turisttidning*, Nr 6, 1922, sid. 88.
[82] Stackell, 1974, sid. 269.
[83] Stackell, 1974, sid. 204.
[84] Stackell, 1974, sid. 206.
[85] Stackell, 1974, sid. 202.
[86] Kindblom, 1992, sid. 5.
[87] Kindblom, 1992, sid. 6.
[88] Lind, 2004, sid. 17.
[89] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 12.
[90] Lind, 2004, sid. 16.
[91] Lind, 2004, sid. 9.
[92] Bager, 1992, sid. 152
[93] Kindblom, 1992, sid. 6.
[94] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 15.
[95] Lind, 2004, sid. 10.
[96] Kindblom, 1995, sid. 28.
[97] Paulsson, 1950, sid. 74.
[98] Arcadius, 2004, sid. 28.
[99] Arcadius, 2004, sid. 40.
[100] Arcadius, 2004, sid. 31.
[101] Mansén, 2001, sid. 126.
[102] Stackell, 1974, sid. 269.
[103] Arcadius, 2004, sid. 17.
[104] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 31.
[105] Paulsson, 1950, sid. 73.
[106] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 114.
[107] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 37.
[108] Mansén, 2001, sid. 34.
[109] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 55.
[110] Bad och folkhälsa, 1926, sid. 30.
[111] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 18.
[112] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 20.
[113] Mansén, 2001, sid. 162.
[114] Stackell, 1974, sid. 209.
[115] Kindblom, 1992, sid. 12.
[116] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 21.
[117] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 120.
[118] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 122.
[119] Fröman, 1931, sid. 118.
[120] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 16.
[121] Kindblom, 1995, sid. 20.

[122] Bergmark, 1959, sid. 228.
[123] *Badalbum*, Nr 1, 1941.
[124] Kindblom, 1992, sid. 6.
[125] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 17.
[126] *Bad och folkhälsa*, 1926, sid. 31.
[127] *Allt om resor,* Nr 9, 2000.
[128] Kindblom, 1992, sid. 10.
[129] Kindblom, 1992, sid. 10.
[130] Fröman, 1931, sid. 43.
[131] Fröman, 1931, sid. 106.
[132] *Bad är hälsa*, Nr 1, 1927.
[133] *Bad är hälsa*, Nr 1, 1927.
[134] *Bad är hälsa*, Nr 1, 1927.
[135] Paulsson, 1950, sid. 52.
[136] *Vilo och kurorter*, 1935.
[137] Paulsson, 1950, sid. 60.
[138] *Allmänna turisttidningen,* Nr 3, 1932.
[139] *Turistnytt för Skåne,* Nr 4, 1957.
[140] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 54.
[141] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 52.
[142] Kindblom, 1995, sid. 19.
[143] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 48.

Kapitel 3

Fem badorter i Skåne under fem epoker

Skånska turisttrafikföreningens karta över Skåne från 1932 visar sevärdheter och aktiviteter runt hela kusten. Originalet finns på Krigsarkivet i Stockholm. Ringarna visar de fem platser som behandlas i detta kapitlet.

Fem badorter i Skåne under fem epoker

Inledning kapitel 3

I det tredje kapitlet presenteras fem olika skånska badorters tillkomsthistoria i parallella tidsintervall, där varje ort beskrivs mer ingående mellan vissa årtal. Orterna är Mölle, Falsterbo, Ystad, Vitemölla och Åhus. Syftet är att lyfta fram samtida händelser, fysiska och kulturella, som påverkat badortens popularitet och utveckling och förankra dem i dåtidens samhällssyn, kulturella influenser och syn på badkulturen genom kopplingar till kapitel 2 om badandets historia.

I början av kapitlet presenteras nutida beskrivningar över själva badplatsen för varje ort efter besök under sommaren 2005 (alla fotografier i nutidsbeskrivningarna är tagna av författaren). Tillsammans med en orienteringskarta skall dessa personliga och översiktliga `upplevelsetexter´ sätta läsaren in i platsens atmosfär och läge.

De beskrivna platserna är avgränsade fysiska områden där huvuddelen av själva badandet har försiggått. Deras geologiska ursprung, vegetationskaraktärer, ljusförhållanden, vindförhållanden och så vidare har i hög grad påverkat deras dragningskraft som badplatser och är därför viktiga faktorer att beskriva.

Därefter presenteras fem övergripande epoker, från förhistoria, kallbadhus, strandbad till nutid, och är gjort så att jag i det sista och analyserande kapitlet har möjlighet att enkelt referera till dessa tidsintervall och jämföra de för tiden viktigaste faktorerna för gott badande med hjälp av de fem utvalda badorterna. I texten kommer jag även att behandla frånvaron av vissa faktorer som hade kunnat leda till en annan utveckling.

Målet i slutkapitlet blir att sammanställa materialet för varje tidsepok och i så stor utsträckning som möjligt definiera Den goda badplatsen för olika tidsintervall.

- Nutida badplatsbeskrivning
- Epok 1
  Tidig kulturhistoria och geologi
  Förhistoria fram till år 1800
- Epok 2
  Badhus och societetsliv
  Tiden mellan ca 1800–1900
- Epok 3
  Badhotell och strandbad
  Tiden mellan ca 1900–1930
- Epok 4
  Folkhemmet och semestern
  Tiden mellan ca 1930–1970
- Epok 5
  Det moderna havsbadet
  Tiden mellan ca 1970–2006

Illustration: Cecilia Lundgren

Illustration: Cecilia Lundgren

Mölle

Ovan till vänster: Kiosken vid entrén till badplatsen.
Ovan mitten: Bassängen för simundervisning från 1940-talet ligger cirka tjugo meter från strandkanten.
Ovan till höger: Solvik söderifrån med Kullaberg i ryggen.

Nutida platsbeskrivning

Texten kring badplatsen i Mölle behandlar i det här arbetet både Solvik och Ransvik eftersom dessa två har tydliga kopplingar både geografiskt och historiskt.

Jag börjar med Solvik som är en cirka sextio meter lång stenstrand alldeles norr om Mölle i utkanten av samhället vid foten av Kullaberg som längre ut stupar dramatiskt ner i havet.

Med den branta bergväggen i ryggen och havet i söder bildar Solvik en perfekt skyddad badplats med många soltimmar och uppvärmt badvatten i den trånga viken, medan berget skyddar från kallblåst och kyliga strömmar.

Vid badområdets entré vaktar en nätt liten byggnad i svartmålade träslanor och pyramidformat tak. Här finns också en nödtelefon samt skyltar med information om badplatsen liksom anslagstavlor för allmänna anslag.

Väl dolda i skogsbrynet norr om den öppna entréplatsen ligger toaletterna. Intill huset finns en lekplats med en blåmålad gungställning, en sandlåda och en ensam gunghäst.

Ner mot havet ligger en torrlagd simbassäng, tjugofem meter lång och sextio centimeter djup, avsedd för simundervisning och som lekbassäng för barn. Bassängens botten har en lysande mintblå färg och kantas av rödaktig ölandssten. Längs norrsidan av bassängen löper ett trädäck längs en yta med betong och natursten.

I närheten av bassängen finns flera lösa bänkar utställda intill buskage av vresros. Marken är sandig och delvis grästäckt.

Nere vid vattnet i den änden av stranden som vetter in mot Mölle ligger dambadet där en klottrare fräckt meddelar ”Varning för fulla tanter” med stora svarta bokstäver på marken.

Själva dambadet består av några rundslipade klipphällar där skrevor och håligheter fyllts igen med bruk och sten till små stigar och terrasser som underlättar framkomligheten. Badet sker direkt från klipporna eller från en liten algbeklädd betongbrygga som närmast liknar en ovanligt rak klippformation.

Nedan: Bryggan vid dambadet är kort men charmig.

Längst till vänster: Solvik med Mölle i bakgrunden. Grand Hotell på höjden karakteriserar Mölles lättigenkännliga siluett
I mitten: Stigen mellan Solvik och Ransvik är så gott som osynlig vissa sträckor.
Till höger: Den enkla betongbryggan i Ransvik.
Nedan: Utsikten från stigen är slående vacker när jag närmar mig Ransvik som skymtar bakom trädkronorna.

För insynsskyddets skull har man in mot stranden rest en låg mur som färgmässigt smälter in bland klipporna och ger en välbehövlig avskildhet för de badande.

I andra änden av stranden som består av rundslipade småstenar i stigande vallar formade av vågorna, skjuter en kort brygga ut i viken. Innerdelen av bryggan är gjord i betong och är klumpigt sammanfogad med en påbyggnadsdel i stål av mycket provisorisk karaktär. Vattnet är klart och relativt djupt vid bryggans slut och bottnen består av rundslipade stenar.

I närheten av bryggan har man låtit gjuta en diskret terrass i betong och natursten för bekvämligheten på samma sätt som vid dambadet då den naturligt steniga marken kan vara besvärlig vid ombytet.

Vegetationen kring badplatsen är mycket rik och domineras i trädskiktet av ask och knotiga ekar, ofta murgröneklädda, men jag finner även sälg, vildapel, vildpäron, slån, nypon, björnbär, hagtorn och benved. I fältskiktet återfinns många maritimt anpassade arter som trift, strandkål, kärleksört, tistlar, skräppa, fingerört, näva, röllika och doftande kaprifol.

Från Solvik följer jag den cirka en kilometer långa stigen längs den branta bergssidan ut mot fyren. Stigen slingrar mellan klippor och skrevor och är helt dold från havssidan genom den vindpinade vegetationen som längs vissa sträckor bildar låga tunnlar över vandraren.

Vägen är delvis mycket svårframkomlig och har här och var försetts med handledare vid de brantaste passagerna som kräver en viss bergsbestigaranda för att ta sig förbi. Det är svårt att föreställa sig de välklädda damerna vid seklets början på expedition längs bergssluttningen i sina vita klänningar, då jag själv finner det besvärligt att ta mig fram i grova byxor och vandringskängor.

Utsikten från stigen är bedövade vacker i kvällsljuset med utsikten över sundet där Danmark kan skönjas vid horisonten och de skogklädda grönglimrande branterna som för tankarna till Italiens exotiska kust med vita byar som klamrar sig fast längs bergssidorna.

Då jag närmar mig Ransvik höjer sig stigen cirka tio meter över havsytan och en väl dold liten vik skymtar fram bakom de höga klipporna.

Platsen framför det högt placerade träcaféet i vikens norra hörn sänker sig terrassvis ner mot vattnet där en kort betongbrygga står till badandes förfogande. Viken är trång med en klippomgärdad

Ovan: Ransvik från nordväst.
Nedan: Ransviks Café ligger inbäddat i skogsbrynet. Framför byggnaden finns uppmurade terrasser och strax till vänster skymtar den lilla dansbanan.

stenstrand. Mot stranden finns flera omgärdade sittplatser bland sten och klippor som med hjälp av lite murbruk formar egna små vardagsrum väl lämpade för familjepicknick och dylikt.

Ovan nämnda terrasser framför caféet består av stödmurar av kallmurad granit i tre etager med uteservering på de två övre med flyttbara träbänkar. Intill caféet finns en ytterst liten dansbana som också kan fungera som scen i skydd av bergväggen.

Caféet från tidigt 1900-tal har hög sockel och påfallande brant taklutning samt vackert vitspröjsade fönster och brunmålade väggar. Framför dess vinklade huskroppar bildas en skyddad plats med flaggstång varifrån man har god överblick över badplatsen nedanför. Här kan man i lugn och ro äta sin glass och samtidigt beskåda badarna om man inte själv känner för att ta sig ett dopp i det blå. Bakom caféet upp i backen finns en större parkering med anslutande bilväg från Mölle.

Ur badsynpunkt är Ransvik något alldeles speciellt för äventyraren, men inget för den som vill plaska på grunda sandstränder med en ljus botten betryggande synlig och fri från allsköns tång och otäcka havsdjur.

Här blir det snabbt djupt när man lämnat bryggans stege och botten täcks av sten och växter i skiftande färger, ett eldorado för dykare och snorklare som vallfärdar från vida omkring för att få ta del av det rika undervattenslivet.

De rundslipade klipporna kring viken formar inbjudande avsatser med solvarma hällar att sitta uppflugen på eller dyka från med huvudet före ner i svalkande vatten.

Då jag beger mig tillbaka mot Mölle med saltdoft i näsborrarna och till ekot av mina steg mot klippväggen förstår jag mycket väl den starka dragningskraft Ransvik haft på människor genom tiderna. Platsen utmärker sig inte enbart genom sitt fantastiska läge och pittoreska framtoning, utan är också något alldeles unikt för Sverige med sin sydländska naturprägel med dramatiska landformationer i kombination med en rik och exotisk flora.

Med andra ord finner jag det inte alls underligt att Mölle blivit en otroligt uppmärksammat ort i förhållande till sin storlek som genom historien fått representera något ungdomligt, nytt och aningen extravagant.

Epok 1 Mölle
Tidig kulturhistoria och geologi
Förhistoria fram till år 1800

Spännande geologi

För cirka 100 miljoner år sedan, under Kritaperioden, bildades de horstar eller urbergsåsar som idag löper diagonalt genom det skånska landskapet från Kullen och Bjäre i nordväst till Stenshuvud i sydöst. Detta åslandskap med mellanliggande sänkor är uppkallat efter en tysk geolog vid namn Tornquist (1868-1944) och kallas för den Tornquistska linjen (se Fig. 1).[1]

Området ligger i en tektonisk rörelsezon mellan den Baltiska skölden i norr och Mellaneuropas yngre berggrunder i söder, och innehåller Sveriges senast aktiva vulkaner. Dess talrika diabasgångar från perm- och karbontiden (för cirka 300-200 miljoner år sedan) avviker helt i riktning och magnetiseringsmönster från resten av Skånes berggrund och antas ha bildats då Skandinavien låg söder om ekvatorn.[2]

Ordet horst syftar på en bergrygg som begränsas av förkastningar och har höjts i förhållande till omgivande berggrund. En sådan är just Kullaberg liksom Hallandsåsen och Romeleåsen längre söderut i Skåne.

Genom dessa mångmiljonåriga bildningsprocesser har ett dramatiskt och geologiskt intressant område skapats kring Mölle, vilket i stor utsträckning bidragit till ortens framstående ställning som naturskådeplats och vildmarksområde i början av 1900-talet.

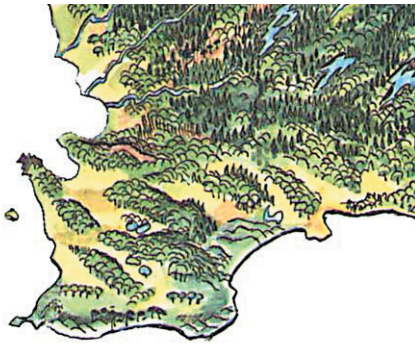

Figur 1. Alla Skånes bergsryggar sträcker sig diagonalt från nordväst till sydöst och är ett resultat av rörelser i berggrunden mellan två större tektoniska plattor. Ur Sporring och Wennström, 1990, försättsblad.

Tidiga bosättare i rik bygd

Kullaberg är ett av Skånes fornlämningsrikaste områden med gott om lämningar från tidig stenålder till järn- och bronsålder. För stenåldersmänniskorna fanns goda möjligheter till jakt och fiske med havet på tre sidor om halvön och flera större grottor lämpliga som boplatser.[3]

I äldre tider tros området kring Kullabergs spets ha hållits öppet genom betning och så småningom för avverkning av bränsle till Kullens fyr, marker som idag är övervägande skogsbevuxna med framförallt lövträd.[4]

En av de äldsta sägnerna kring Kullen handlar om en krigare vid namn Palna-Toke, som var i tjänst hos den danske kungen Harald Gormsen på 900-talet. Palna-Toke gjorde sig känd genom att företa ett störtlopp utför det dramatiska bergsstupet vid Kullens fyr och omtalades länge bland bygdens invånare i sagor och historier.[5]

Bland de första stormännen som bosatte sig på Kullen finns Thor Knutsson Bonde runt 1240-50. Thor var en lärd man, möjligen astrolog, och till honom vallfärdade folk för att få råd och

förutsägelser kring framtiden.[6]

Lite mer än tvåhundra år senare, den 28 augusti 1577 fick Tycho Brahe Kullagården i förläning. Så småningom utökades ägorna med flera gårdar runt om i Kullabygden och Tycho blev också ansvarig för att hålla fyren på Kullen brinnande så att fartyg kunde undvika de vassa undervattensreven där berget störtar ner i havet.[7]

En fiskeby blir till

Själva Mölle fiskeläge, som troligtvis fått sitt namn efter en vattenmölla nära samhället, har funnits sedan slutet av medeltiden. Liksom Mölle by, som bestod av ett fåtal gårdar en bit inåt land, låg Mölle fiskeläge under godset Krapperups ägor. Inte förrän på 1920-talet fick Mölleborna lov att friköpa sina tomter från godsets mark.[8]

Enligt källor skall en tidig turiststrom till Kullahalvön funnits redan under 1500-talet. Besökare sägs ha vallfärdat i häst och vagn längs landsvägen till Mölle om somrarna. Denna form av resande liknade inte på något sätt det vi idag kopplar ihop med turism av nöjesliv och sociala evenemang. De människor som på den tiden hade råd att inte arbeta tillhörde utan undantag adel och högreståndsfamiljer, som under den varmare delen av året unnade sig att vistas på främmande orter för avkoppling och miljöombyte.[9]

Vid 1500-talets slut skall det i Mölle ha funnits cirka tio hushåll, samtliga fiskarfamiljer och skeppsfolk. Ett sekel senare lär antalet ha stigit till trettiotre hushåll med ett sjuttiotal vuxna medborgare. Mölle läge var liksom andra fiskesamhällen i samma trakt, exempelvis Arild, Höganäs och Viken, en mycket fattig by med magra levnadsförhållanden.

Under 1700-talet rådde oroliga tider i samband med Karl XII-krigen och pesten som härjade bidrog till en nergång i befolkningssiffrorna. Inte förrän i slutet av seklet började utvecklingen peka uppåt igen och 1788 fanns i Mölle hela sextiotre hus (se Fig. 2).

Då Carl von Linné besökte byn 1749 beskriver han bebyggelsen och fiskenäringen; ”*Kulla-sillen är ibland all svensk sill räknad för den fetaste och bästa*”. Han skriver också att man fiskade ål och kolja.[10]

Figur 2. Teckning över Mölle läge, Mölle gårdar och Bökebolet efter Anton Ciöpingers karta från 1718. Ur Wijkander, 1978, sid. 105.

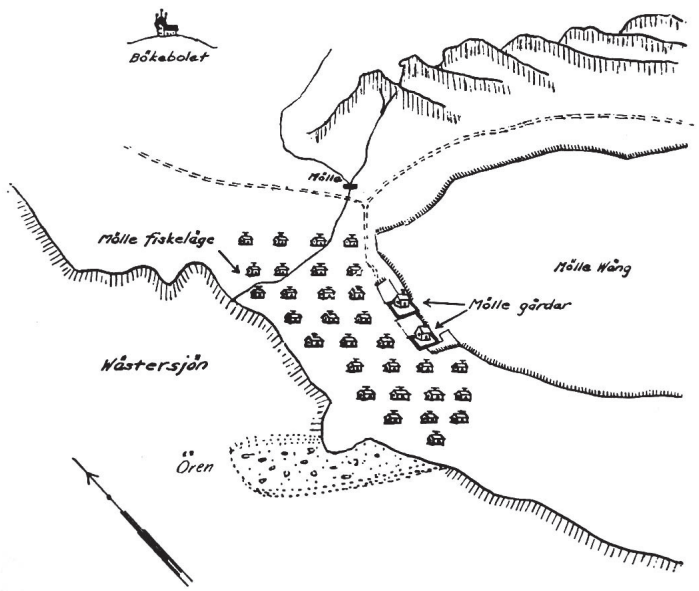

Epok 2 Mölle
Badhus och societetsliv
Tiden mellan ca 1800-1900

De första ångbåtsturisterna

Under 1800-talet tillhörde Mölle tillsammans med Arild, Nyhamnsläge och Lerhamn ett av landets ledande sjöfartsområden. Det var också genom båttrafiken som turistandet till Kullahalvön tog sin början under första halvan av 1800-talet och gjorde Mölle till kanske Sveriges första turistort av sitt slag.

En tidig entreprenör som förstod att utnyttja tillströmningen av välbärgade stadsbor var värdshusägaren Nils Corfitzon, ägare till Mölles dåvarande enda ölservering, ”Bulan”, sedemera hotell Corfitzon (se Fig. 3). Han fick redan 1945 till stånd ett avtal med ett köpenhamnskt rederi om båttrafik till Mölle, och fick så ta emot den första båtlasten turister vid sitt värdshus. Eftersom Mölles hamn fortfarande var dåligt utbyggd fick fartyget ankra på redden och passagerarna ros i land i mindre Möllesnipor. Ångbåten vars namn var ”Harlequin” tog några hundratal resenärer, de flesta från Köpenhamn, Helsingör och Helsingborg.[11]

Några decennier senare kryllade det av annonser i *Öresundsposten* och andra lokala tidningar om utflyktsresor till Kullaberg. Bland danska konstnärer som sedan länge utnyttjat Kullahalvön för sina motiv stegrades nu intresset och namn som Carl F. Sørenssen och Peder Severin Krøyer (1851–1909) gjorde sig märkta bland resenärerna.[12]

Sedan hamnen byggdes om 1878-81 kunde man ta emot allt fler fartyg, och 1886 hade Mölle en fast ångbåtsförbindelse med Helsingborg via Viken, och ett tiotal år senare även med Köpenhamn (se Fig. 5).[13]

Ett besök av den svenske kungen Oskar II och prins Eugen 1886 bidrog starkt till att höja intresset för orten. 1892 beräknades turisterna vara 5000 till antalet och bara några år senare hela 15000. De permanent boende i Mölle var då 493

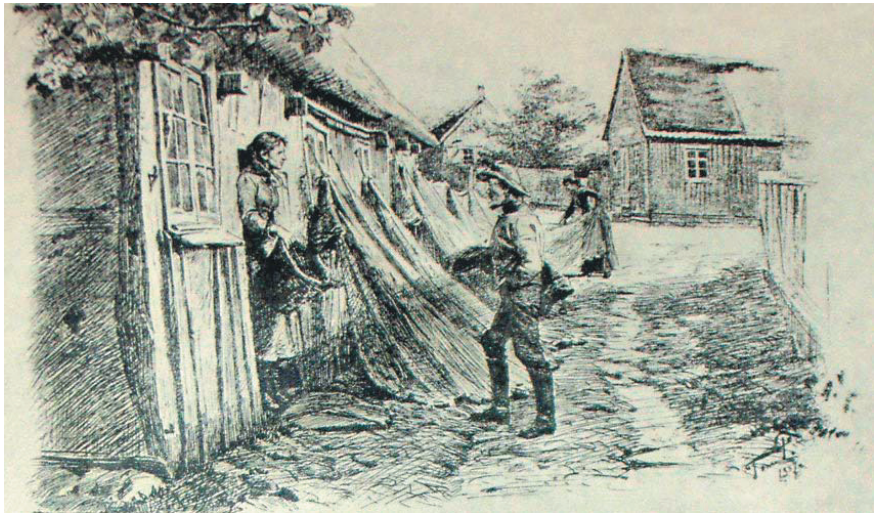

Figur 3. Teckningar från 1885.
Överst: Tidiga turister väntar på ångbåten i hamnen
Nedan: Utan för värdshuset Bulan.
Ur *Skånskt adertonhundratal i bild*, 1954.

Figur 4.
Ovan: Tidiga mölleresenärer utrustade med alpstavar inför strapatserna på berget.
Ur Knafve och Knafve, 1981, sid. 33.
Nedan: Badsällskap i skiftande klädsel kring sekelskiftet.
Ur Olsheden och Olsson, 1967.

människor. Priset för helpension var vid den tiden 3,25 kronor per dag. Man kan bara tänka sig vilka summor ortsbefolkningen gjorde sig på att serva den ständigt ökande turistströmmen.[14]

Vilka var då dessa tusentals besökare? Troligtvis välbärgade familjer från städernas övre skikt, främst från området kring Öresund men senare även tyskar och långväga gäster från norra Europas övriga länder. Att vistas i ´vildmarken´ vid Kullens exotiska natur var ett lockande avbrott i den enformiga och skyddade stadstillvaron (se Fig. 4). Likaså möjligheterna att träffa en genuin fiskarbefolkning som betraktades närmast som någon form av exotiska urinnevånare.

”*Midt på hamnplatsen står en gammal fartygsruff. Därinne och på bänkar utanför sitta på platsen vistande manliga infödingar, röka och tugga, spotta och diskutera, titta under gåtfulla miner utåt hafvet eller snegla uppåt torget efter badgäster, som kunna vara hågade för en segeltur eller en roddtur kring berget*”. [15]

Något som säkert hade stor betydelse för spridningen av information kring Mölle och Kullen var en utförlig artikel i Svenska turistföreningens årsskrift 1895 författad av Paul Rosenius. Han gav här en lockande beskrivning av bygden, dess växtlighet, geologi, levnadsförhållanden, inkvarteringsmöjligheter, promenader, båtturer mm.

Även i tyska och danska tidningar och tidsskrifter började området kring Kullahalvön uppmärksammas och banade väg för den kommande turistanstormningen.[16]

Figur 5. Hjulångare i Mölles hamn.
Ur Knafve och Knafve, 1981, sid.35.

Figur 6.
Längst till höger: Kallbadhuset vid yttre pirarmen som försvann vintern 1942. Ur Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 77.
Höger: Varmbadhuset vid Norra Strandvägen innan det blev privatbostad. Ur *Möllekuriren,* Nr 2, 1990, sid. 6.

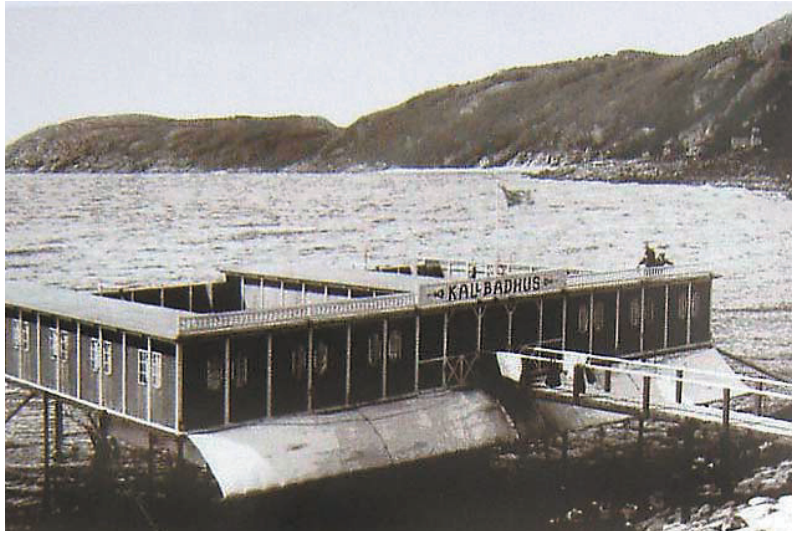

Elfversson en tidig exploatör

Gustav Elfversson var namnet på den man som satte igång att marknadsföra Kullaberg under andra hälften av 1800-talet. Elfversson kom från en aktad sjökaptenssläkt och ägde Kullagården tillsammans med stora delar av halvöns nordliga del. Det dagliga umgänget med Kullens vackra natur sedan barnsben hade fött tanken om att göra denna bygd tillgänglig för alla. Elversson gjorde tillsammans med sina medhjälpare stora insatser för att få långväga gäster att upptäcka den storslagna naturen. Man anlade stigar längs bergets otillgängliga sluttningar, högg ut trappsteg i berget för bekvämlig framfart, och satte upp ledstänger vid branta passager. Paviljonger och bänkar placerades ut på natursköna platser.

Då kungligheter och andra högt uppsatta ämbetsmän besökte Kullen var Elfversson en självskriven ciceron och logivärd. Namn som Josefinelust, Oscarsgrottan och Fredrik VII:s grotta vittnar om besöken under en tid då Mölle ännu inte fått rykte om sig som jetsetarnas tummelplats och beryktad badort.

Gustav Elfversson dog 1887 och så småningom gick sonen Johan Elfversson i faderns fotspår och startade hotell Elfversson i Mölle 1902.[17]

Badhus kring hamnen

I närheten av Mölle hamn har tre kallbadhus figurerat genom åren. Det största av dem byggdes omkring 1880 vid den yttre pirarmen i samband med att hamnen genomgick vissa förbättringar, och stod ända till isvintern 1942 (se Fig. 6). Dessemellan hade badhuset byggts ut i flera omgångar. Det större kallbadhuset hade separat herr- och damavdelning och var målat i gult med vita knutar. Bygget var uppsatt på en stomme av nedslagen järnräls och monterades till en början bort varje höst för att inte ta skada av det hårda vintervädret.[18]

Två andra kallbadhus som kom till vid samma period låg på insidan av pirarmen respektive vid den lilla kajen i småbåtshamnen. Ett av dessa försvann i en storm 1902, vindstyrkan sades då ha uppmätts till 32,7 sekundmeter, det vill säga orkan.[19]

Dessa tre badhus byggdes och användes alla på turisthotellens initiativ. Troligtvis var de flesta gästerna även hotellens kunder. Trots en relativt omfattande badhuskultur är inte mycket skrivet om dessa byggnader och deras aktiviteter. Inte heller bildmaterialet är särskilt omfattande i jämförelse med den noggranna dokumentation som finns från senare tiders badmölle, kanske för att badhusföreteelsen inte på något sätt gick att jämföra med den uppståndelse som gemensamhetsbaden förde med sig.

I mer än femtio år från 1910 till en bit in på 1960-talet hade Mölle även ett eget varmbadhus som erbjöd varma saltvattenbad, tångbad, och bastu i en lokal vid Norra Strandvägen (se Fig. 6). Detta badhus var en av Mölles stora attraktioner i badväg även under tiden för havsbadkulturen och höll sin ställning ända till dess att ledningsrören kollapsade till följd av det salta vattnets verkan på rören som orsakade badhusets stängning.[20]

Figur 8. Vagnekipage som väntade på att köra turister från Höganäs station till Mölle. Ur Knafve och Knafve, 1981, sid. 37.

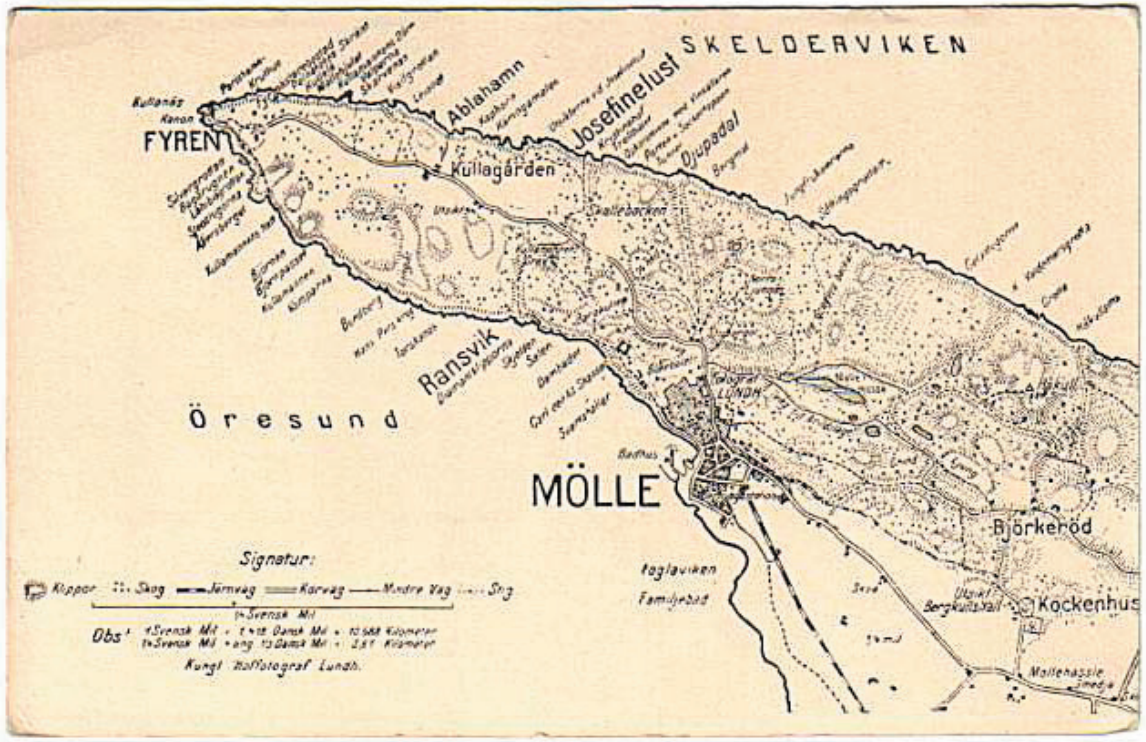

Figur 7. Turistvykort med karta över Kullen av Kungliga Hovfotografen Peter Lundh kring sekelskiftet. Från Höganäs biblioteks vykortssamling

Att göra pengar på turisterna

Då turisterna började att strömma till i allt större skaror under 1800-talets sista decennier var ortsborna till en början skeptiska och visade inget större intresse för de oinbjudna gästerna. Men snart upptäckte de att sommarbesöken relativt enkelt gick att omsätta i pengar, vilket gjorde de flesta bofasta väl tillmötesgående. Så kommer det sig att det sedan dess gått att undvika större misshälligheter mellan grupperna av badgäster och ortsbor, som levt tillsammans i ett närmast symbiotiskt förhållande där båda parter har fått sina önskemål tillgodosedda. [21]

Efter de första turisternas antågande var det bara uppfinningsrikedomen som satte gränser för vad som gick att sälja i form av tjänster och varor. Varje morgon samlades ett trettiotal sjömän och fiskare i Mölles hamn för att erbjuda badfolket en båttur runt berget i sina små snipor. Roddarna blev mästare i att berätta sagor och historier från bygden. Likaså lärde de sig att beskriva och hitta på underfundiga namn på alla de spännande klippformationerna som syntes runt bergets kust som Skräddarhallen, Diamantklipporna, Spindelnätet, Bestemors stol, Sköldpaddan och så vidare (se Fig. 7).[22]

Att ro turister var i de flesta fall mer lönsamt än att fiska, och använde man sin båt på det sättet behövde man inte införskaffa eller iordninghålla några redskap. Inte heller smutsade det ner eller krävde att man var uppe i ottan. På så vis medförde turisterna en säkert utkomst för den fattiga fiskarbefolkningen.

Även för händiga bönder uppstod ett helt nytt yrke - vagnmakare. Då trafiken från Höganäs station kom igång med järnvägen på 1880-talet kunde det nämligen finnas så många som 70 vagnekipage som väntade på passagerare vilka önskade transporteras till Mölle (se Fig. 8). Efterfrågan på goda åkdon var mycket stor.[23]

Andra finurliga sätt att utnyttja turistströmmen var att sälja vatten till törstiga strövare på Kullaberg, att fotografera turister för en billig penning eller stå till tjänst med avgiftsbelagd cykelparkering i trädgården.[24]

Det var uteslutande lokalbefolkningen som stod för service och tjänster vilket skapade en god gemenskap bland dem som var med och arbetade. Mölle var vid den tiden så populärt att

ortsbefolkningen kunde ställa krav på turisterna. Man kan till och med säga att hela turiströrelsen skedde på lokalbefolkningens villkor.[25]

Arkitektur och bebyggelsestrukturer

Innan turismens intåg vore det egentligen mer riktigt att tala om Mölle som tre mindre samhällen med skilda bebyggelsemiljöer. Dels Mölle läge, det ursprungliga fiskeläget med pittoreska låga trästugor där det bodde fiskare och sjömän, inåt land Mölle by med sina bondgårdar, och så Bökebolet med sin bebyggelse klättrande uppför Kullabergs sydvägg ovanför fiskeläget med utsikt över sundet. På detta

Figur 9. Mölle efter branden 1890. Ur *Kullabygd,* 2003, sid. 32.

sätt var samhället indelat för att så småningom genom ökade behov av inkvartering för turisterna växa samman till det vi idag uppfattar som en enda by med en enhetlig struktur.[26]

En dramatisk förändring i byns historia inträffade en augustinatt 1890 då elden kom lös i en av bondgårdarna i samhällets östra utkant. Branden ödelade stora delar av bebyggelsen ända ner mot hamnen (se Fig. 9). Eldsvådan blev en stor katastrof för de drabbade som stod utan bostad och fick dela hus med både en och fler familjer en lång tid framöver, med banade också väg för förnyelse av byggnader och vägnät. Gamla fiskarlängor byggda som klinehus eller av råsten ersattes av större villor som tillgodosåg de nya behov som följde i turisternas fotspår. Man anlade nu Gyllenstiernas allé från utkanten av byn och ner till hamnen, ett karaktärsskapande inslag genom sin vegetation och raka linje som betytt mycket för trafikstrukturen i Mölles centrala delar.[27]

Kring sekelskiftet kom bostadsbyggandet igång på allvar då många insåg fördelarna med att kunna hyra ut privat till turisterna som inte hade råd eller fick plats på något av de nyanlagda hotellen. Fortfarande var det baronen på Krapperup som

Figur 10. Badortsbebyggelse vid Strandpromenaden. Från Höganäs biblioteks vykortssamling.

ägde all mark i och kring Mölle och det fordrades hans personliga tillstånd för att få uppföra nya byggnader.[28]

De nya husen var ofta av tegel med många små rum lämpliga för uthyrning. Man strävade efter utsikt och ljus med frontespis eller kupa mot havet och solen (se Fig. 10). För att komma högre upp byggde man husen på socklar med rymliga källare.[29]

Fortfarande år 2006 är det denna ´badortsbebyggelse´ som gör starkast intryck hos besökaren. De många personligt och storslaget romantiskt utformade villorna och kritvita hotellbyggnader som liksom klänger sig fast längs sluttningen utgör ett av Mölles mest specifika särdrag i jämförelse med liknande orter längs den skånska västkusten.

Figur 11. I Arild gick badlivet lugnt till. Här ses några sommargästande damer 1895 inför en båttur längs den klippiga kusten. Foto av Arvid Florman. Från Regionmuseet i Lund, Möllemappen.

Epok 3 Mölle
Badhotell och strandbad
Tiden mellan ca 1900-1930

Gemensamhetsbaden skakar moralisterna

Det som gjort Mölle mest känt, då som nu, var de beryktade gemensamhetsbaden och den omtalade synden i Mölle. Denna synd som blev omskriven i visor och böcker, tog sin början under 1890-talet i den lilla viken Ransvik, strax norr om Mölle. Ortens rykte som tillhåll för lättsinnigt folk och skådeplats för de skamlösa baden gjorde att många resenärer skämdes för att tillkännage sin vistelseort för släktingar och bekanta på hemorten. Det var därför inte ovanligt att man angav den betydligt sedligare grannbyn Arild (se Fig. 11) som semesterort och bemödade sig med att en eller ett par gånger i veckan traska den knappa milen från inkvarteringen i Mölle till Arilds postkontor för att genom den avslöjande poststämpeln bevisa sin oskuld.[30]

Figur 12. Badare i Ransvik 1910.
Ur Lindh, 1995, sid. 30.

Trots livliga rykten om de badandes oanständighet var badandet omgärdat av strikta föreskrifter (se Fig. 12 och 13). Uniformerade vakter höll uppsikt över badplatsen och regler angående omklädsel och badande fanns uppsatta på väl synliga anslagstavlor. En åskådare beskriver badlivet i Ransvik runt 1900:

”Då badlifvet pulserar som lifligast fattas ingalunda åskådare, såväl herrar som damer, hvarvid till och med kikare och kameror komma till användning. Men härvid fästes föga eller intet afseende. Graciöst lossa damerna det ena plagget efter det andra tills endast en skylande baddräkt och ett par badskor återstår och så göres entréen till badet, ibland med badkappa som faller vid vattenbrynet. I vattnet plaskas och simmas om hvarandra och i solbaden på det torra tågas lika ogenerat gemensamt”.[31]

En annan lustfylld beskrivning fanns i P.P. Lundhs *Vägvisare till Mölle*:

”Ute i vattnet dyker man och trampar vatten samt roar sig sorglöst. På alla fyra kryper man in till stranden. Där kan man ligga och sola sig, titta på vattenlekarna och för övrigt inte känna sig annat än nöjd och belåten. Tilläggas bör, att mången, som inte badar, även har det skönt i Ransvik. Det är ett nöje att blott titta på detta liv, som utvecklas, den scen som utspelas, när till exempel en korpulent herre rullar ner i vattnet eller en liten nymfs graciösa lek med böljorna. Solen värmer härligt, plask, plask hördes det från sjön. Skäggiga fiskare komma från Mölle med fullastade båtar. Trafiken är livlig. Gäster komma och gå.”[32]

Figur 13. Trots de vilda ryktena var badlivet i Ransvik väl kontrollerat genom ordningsföreskrifter och uniformerade vakter. Ur Olsheden och Olsson, 1967, sid 128 resp. 137.

Figur 14. Ransviks kaffepaviljong från 1921 med öppna verandor och branta takvinklar enligt tyska förebilder. Ur *Svensk Turisttidning,* Nr 4, 1922, sid. 381.

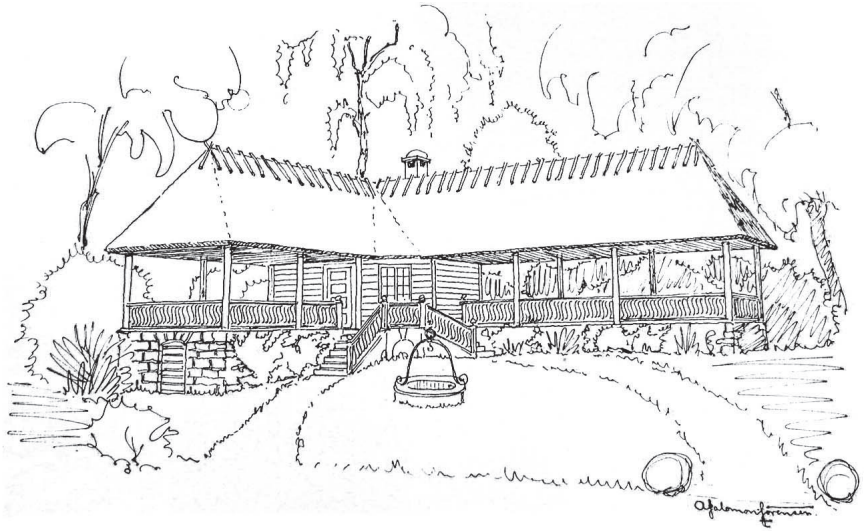

Detta badliv, som i våra ögon ter sig relativt oskyldigt, var alltså den stora synden i Mölle. En som inte ansåg detsamma var stockholmsfrun Else Kleen som efter ett besök i Mölle 1921 beskrev det skamlösa nöjeslivet i nedvärderande ordalag:

”*Det finns något som med god vilja kan kallas en vik, Ransvik, stor som en vanlig restaurantmatsal, Operakällaren till exempel. Ovanför ligger en höjd och från denna såg jag ner på något som var bland det fulaste jag sett i mitt liv. Flera hundra herrar och damer som promenerar eller ligger i vattnet i alla former mellan naket och klätt. En herre i hängslen och en dam i korsett är ledsamma påminnelser om vår dödlighet.*

Tänk er 200 damer i korsett, och lika många herrar i hängslen i färd med att knäppa de knappar som skall knäppas för att bli klädd. Och tänk er härtill 400 andra så gott som nakna som låta solen steka sig. Medge att man kan bli rädd för mindre! Jag tror inte att man någon annanstans skulle finna sig i något sådant. Man klär sig gemensamt, i Mölle gör man sin toalett på gatan.

Det är ledsamt, att Mölle ligger på Kullen och att där utvecklas ett badliv som icke har sin motsvarighet vare sig vid någon annan svensk badort eller svenskt kynne.”[33]

På många håll både i ortspress och rikstidningar gick debatterna heta kring badlivet i Mölle, både från förespråkarnas och motståndarnas sida. Det var under den här hektiska tiden som Mölle intog sin plats som Sveriges internationellt mest kända semesterort och tillskrevs epitetet ”Sveriges Capri” efter förebild från den italienska rivieran.

Ransviks kaffepaviljong

Ransvik som från början varit den anrika Kullagårdens båtplats blev som bekant skådeplats för de första gemensamhetsbaden i vårt land kring sekelskiftet 1900. Under badplatsens storhetstid kunde flera hundra personer trängas på den trånga stenstranden och i viken låg en hel flottilj med snipor som väntade på att ta passagerare till Mölle.

Trafiken var livlig och snart uppstod ett större behov av servering av kaffe och läskedrycker än vad den ursprungliga provisoriska kiosken kunde erbjuda. Planer smiddes på en större kaffepaviljong strax ovanför viken för 80 personer med serveringsterrass och trevlig utsikt över havet. 1921 fick man tillstånd att uppföra byggnaden efter tyska arkitekters förebilder (se Fig. 14).

”*Hur gärna man än vill följa rent svenska traditioner, är det dock mången gång önskvärt att i byggnader för turistiskt ändamål ernå en mer pittoresk effekt än de enkla svenska lantgårdsmotiven kunna ge*”.[34]

Så lät det då man bestämde sig för att låta kaffepaviljongen liksom många andra villor och mindre fritidshus i Mölle gå i den tysk/schweiziska stilen med utskjutande taksprång och detaljerade snickeridetaljer.

P. P. Lundh – företagare och fotograf

Efter Gustav Elfverssons bortgång 1885 blev det Peter P. Lundh (1865-1942) som kom att axla manteln som Mölles och Kullens pådrivande företagsidkare fram till första världskrigets utbrott (se Fig. 15).

Lundh, som ursprungligen kom från den närbelägna byn Skattekärr, öppnade efter flera års studier utomlands sin första ateljé i hembyn 1886. Sex år senare utökades verksamheten med en ateljé i Höganäs, och senare även i Mölle och Arild. Lundh var en flitig naturfotograf och dokumenterade noggrant så gott som varje sten och bergsknalle runt Kullaberg. Han förevigade också människorna som levde i bygden under sina värv, hus och båtar, havet, hotellen med turisterna och inte minst badplatserna som vi i vår tid främst kopplar samman med Lundhs fotografiska gärning (se Fig. 17).[35]

Förutom en skicklig fotograf var Lundh också en förslagen affärsman. För ett par hundra kronor skaffade han sig ensamrätten att fotografera badfolket i Ransvik och Solvik, och gjorde sig på så sätt oförglömlig bland dåtidens fotografer.[36]

Under 1910-talet var det många som chockades av hans våghalsighet och brist på anständiga motiv. I randiga baddräkter, som dolde betydligt mer än de avslöjade, poserade herrar och damer tillsammans på Ransviks klippor, något som ansågs vara höjden av dekadens och så långt ifrån fotografisk konst man kunde komma.[37]

På Baltiska utställningen i Malmö 1914 hade fotograf Lundh låtit göra en fem meter lång monter med bilder på Mölle. Genom detta tidiga fotomontage riktades stor uppmärksamhet mot badlivet runt Kullahalvön, just så som avsikten hade varit.[38]

Förutom fotograferingen drev Peter P. Lundh också ett välkänt turistmagasin i Mölle (se Fig. 16). Här sålde han vykort, souvenirer, förfriskningar och stålskoförsedda alpstavar som turisterna använde under sina vandringar på berget. 1914 tog Lundhs turistverksamhet ett snöpligt slut då kriget stod för dörren och kundströmmen snabbt sinade.

Figur 16. Vid turistmagasinet i Mölle kunde man inhandla förfriskningar, vykort, alpstavar med mera. Ur Knafve och Knafve, 1981, sid. 38.

Figur 15. Peter P. Lundh vid middagsbordet med sin katt. Ur Granvik, 2000, sid. 21.

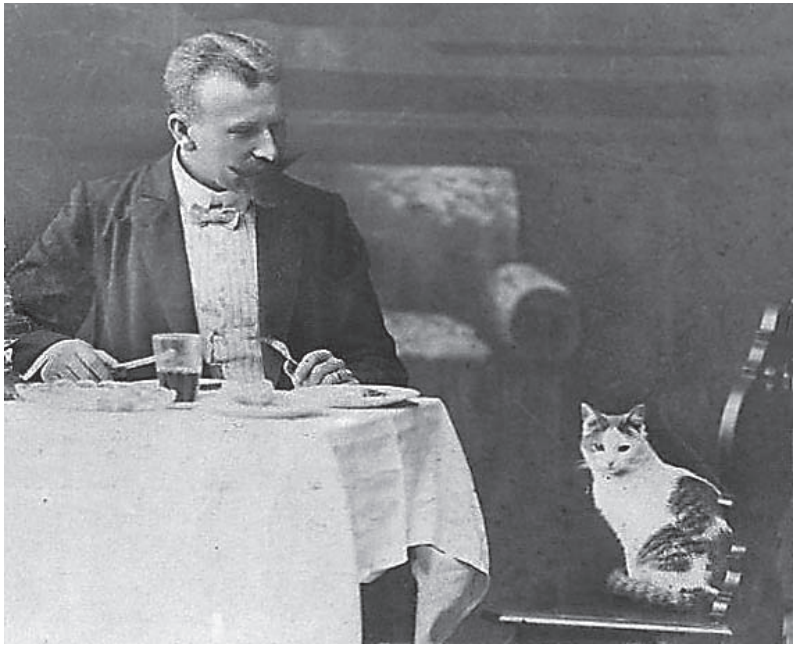

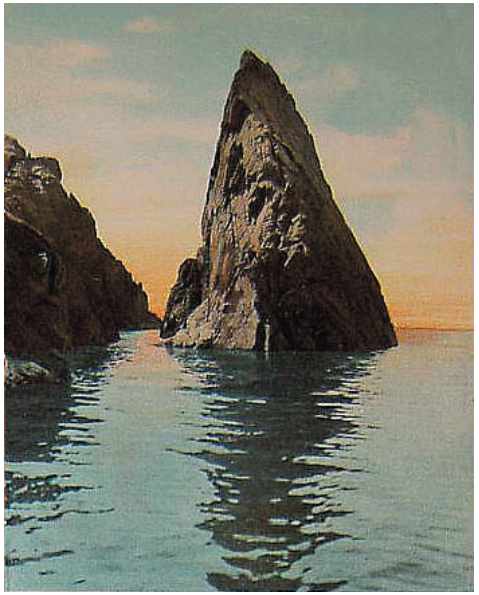

Sevärt i Mölle!

Hos

Hovfotograf Lundh

(etablerad 1886)

Skandinaviens största

Vykortsutställning.

En gros-lager av vykort. — Återförsäljare antagas över hela landet.

Amatöravdelning.

Snabb

Framkallning och Kopiering.

Kameror, Film och Plåtar.

Atelier: Gruppfotografier i grottan, färdiga på 3 à 5 timmar.

Fotografiutställning: Bilder av Kullabergs alla säregna klippformationer av havet i storm och skymning. Format 24×30 cm. och brevkort.

Turistmagasin: *Alpstavar*, käppar, glaspressar, kopparsaker, pappershandel samt minnessaker m. m.

Vägvisare med karta och beskrivning över 15 turer, med svensk, dansk och tysk text. *Album* över Kullen i olika format och prislägen.

Keramikavdelning: Höganäs prydnads- o. eldfasta husgerådssaker.

Blomsterhandel: Rosor och nejlikor.

Skrivhallar: Trädgård med skrivbord till gästernas förfogande. Frimärksförsäljning och brevlåda.

Tavelutställning: Förstoringar med Kullamotiv. Oljemålningar.

Konstauktioner varje sommarsäsong. Oljemålningar, konstsaker. Konstnärer bedes hänvända sig till *Lundh junior*.

Filial: Arildsläge. Telefon 18.

Villatomter till försäljning. I **Mölle** 2 tomter vid f. d. hotell Sjöbem samt ca 9000 kvm. belägna mellan Italienska vägen och Karl XIIs skansar. — I **Arild**, cirka 1200 kvm., mitt emot posthuset. I **Nyhamnsläge** ett 30-tal välbelägna villatomter, varav en del med uppvuxna fruktträd vid 9 m. breda alléer. Dessutom ett större planerat område ovanför sandstranden, varifrån man har en vidsträckt utsikt över Kullaberg och Öresund. — I **Viken** 18000 kvm. 5 min. från sandstranden. Vidare upplysningar av **Hovfotograf Lundh.**

Figur 17. Exempel på Peter P. Lundhs vykortsproduktion från Kullen.
Ovan till vänster: Klipporna vid Ransvik en blåsig dag.
Ovan mitten: "Sockertoppen" blev en välkänd klippformation som turisterna gärna besökte under en roddtur.
Ovan till höger: Mölle från Italienska vägen.
Nedan till vänster: Reklamplansch för Lundhs Vykortsutställning , finns numera bland Höganäs museums utställningsmaterial.
Nedan mitten: Hotel Elfversson i Mölle med gästerna samlade på backen.
Nedan till höger: Vy över Italienska vägen.
Samtliga kolorerade vykort från Höganäs biblioteks vykortssamling.

Figur 18. Karta över Mölles hotell och pensionat.
Ur *Kullabygd*, 2003, sid. 28.

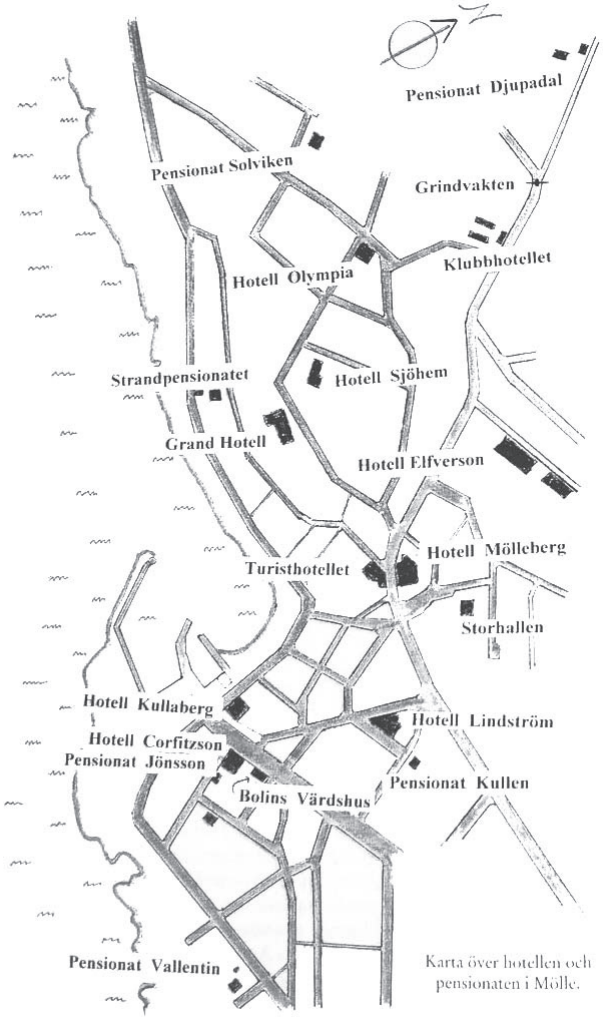

Semesterhotellens tid

Under 1800-talets sista år och de första åren av 1900-talet stod Mölles första badepok på sin topp. Flera tusental badgäster per år medförde stora inkvarteringssvårigheter i den dåligt moderniserade fiskebebyggelsen. Det hände att folk sov i matsalar, kök, uthus, mangelbodar och brygghus. Toalettbestyr ordnades på de mest primitiva sätt, på morgnarna kunde man se skaror av kvinnor som gjorde sin morgontoalett vid stränderna kring Mölle hamn.[39]

Runt 1885 öppnades Hotell Kullaberg som Mölles första turisthotell och snart följde en hel svärm i dess fotspår (se Fig. 18). Tidigare nämnda Hotel Elfversson och Grand Hotel Ahlbäck hörde till de exklusivare medan Turisthotellet, Hotell Mölleberg, Pensionat Jönsson, Hotell Ransvik och Pensionat Djupadal i första hand tog emot gäster ur medelklassen (se Fig. 19).[40]

Många gäster återkom från år till år och fick man inte plats hyrde man in sig privat. Vissa konstnärer kunde ibland få gratis uppehälle mot att de lämnade tavlor som prydde hotellens matsalar och sällskapsrum. Framförallt Turisthotellet var bohemernas hotell och författare som Ivar Lo-Johansson och skådespelaren Edward Persson tillhörde stamgästerna. Händelser av vikt för samhället, som årsmöten, brandkårsfester, revyer, bröllop och begravningar, förlades också här.[41]

Hotellen krävde stora mängder personal. Under högsäsong kunde vissa av dem hålla sig med en personalstyrka på ungefär 70 personer. Med hotellen följde också en hel rad andra verksamheter. Det uppstod en flora av restauranter, musikkapell, kiosker, specialaffärer för foto, skor, böcker, kemikalier, sybehör och badartiklar. Man skall då betänka att Mölle varit municipalsamhälle sedan 1907 med så få som 670 bofasta innevånare. På orten fanns också bank, läkare, polis, telegrafstation och tullkontor. För mölleborna var detta ett ekonomiskt uppsving utan motsvarighet som kan avläsas i att barnkullarna ökade osedvanligt mycket med extrema årssiffror runt 1910-11.[42]

Trots att semesterhysterin kom till gagn för de flesta var det vissa som opponerade sig mot den kraftigt förändrade bebyggelsen och den livliga kommersen. Även här uttalade sig Else Kleen i *Stockholms-Tidningen* 1921:

”Bebyggelsen är så ful att redan det första intrycket blir ett av sammanhangslöshet. Ett organiskt gytter av skifferbelagda och frontespisförsedda hus, över vilka inte ens den skånska renligheten kan förläna ett försonande skimmer. Stora vägen är kantad av hotell med många verandor och skyltar med anslag...” [43]

Figur 19. Några av badhotellen i Mölle.
Ovan: Hotell Corfitzon
Ur Olsheden och Olsson, 1967.
Andra uppifrån: Hotell Olympia
Ur *Kullabygd*, 2003, sid. 49.
Tredje uppifrån:
Grand Hotell
Från Höganäs biblioteks vykortssamling
Nedan: Hotell Lindström
Ur *Kullabygd*, 2003, sid. 45.

Kommunikationer till land och till sjöss

Förutom ångbåtstrafiken vid Öresund var tågtrafiken det tidigaste kommunikationsmedlet. Redan 1885 invigdes järnvägen från Helsingborg till Höganäs vilken ökade Kullabergs tillgänglighet för turisterna avsevärt.[44]

Från Höganäs var turisterna hänvisade till hästskjutsar eller en milslång promenad ut till badorterna kring Kullen. Att skjutsa turister blev en god inkomstkälla för traktens bönder och vackra sommardagar rullade droskorna i en strid ström på landsvägen mellan Höganäs och Kullen.[45]

1907 gjorde den tyske kejsaren Wilhelm II och hans kejsarinna ett uppmärksammat besök i Mölle (se Fig. 20), vilket blev startsignalen för en formlig tysk invasion. Hotell och pensionat uppfördes just med tanke på gästerna från Berlin, Rostock, Lübeck och Hamburg och reklambroschyrer och resehandböcker gavs ut på tyska. Men den sista söndagen i juli 1914 försvann alla tyskarna som genom ett trollslag och återvände aldrig i samma omfattning efter kriget, då istället det danska inslaget blev dominerande.[46]

1910 förlängdes järnvägen från Höganäs ut till Mölle, bekostad av flera privata intressenter bland hotelldirektörerna och andra aktörer. Banan fick ett stort genomslag och vid invigningen i juni 1910 reste inte mindre än 22 000 personer ut till Mölle (se Fig. 21).[47]

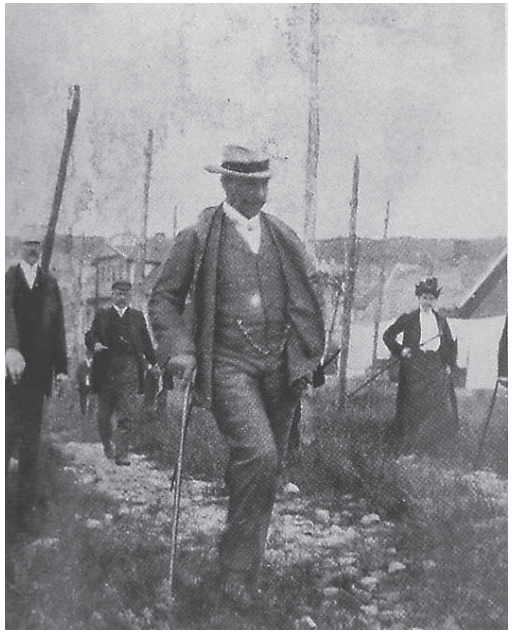

Figur 20. Den tyske Kejsarens Wilhelm II besök i Mölle 1907 väckte stor uppmärksamhet och banade väg för den stora tyska turistinvasionen. Ur Knafve och Knafve, 1981, sid. 31.

Figur 22. Ångbåtstrafik i Mölles hamn kring 1910.
Från Höganäs biblioteks vykortssamling.

Efter det avgick dagligen expresståg från Mölle till Köpenhamn och medförde ett tiotal fullsatta vagnar. Åren fram till första världskriget var det gott om tyskar som besökte Kullen och kom med tåg från Trelleborg eller Köpenhamn. Svenska resebyrån i Berlin föreslog snart en direktförbindelse mellan Berlin och Mölle, vilken inte långt därefter stod klar. Enkel resa tog då tretton timmar .[48]

Under Mölles glansdagar hade Öresundsbolaget reguljära ångbåtsförbindelser mellan Mölle och Köpenhamn (se Fig. 22). Det största och finaste fartyget hette ”Helsingborg” och sjösattes 1912. Ombord på ångaren fanns det matsalar, röksalonger, konversationsrum och hyttplatser.[49]

Även norrut gick det regelbundna båtturer till Halmstad, Tylösand, Båstad, Torekov, Väderön och Arild. Dessa var dock utan samma komfort som Öresundsbåtarna.[50]

Figur 21. Vid invigningen av den nya järnvägslinjen i juni 1910 var det fullt med folk vid Mölle station.
Från Höganäs biblioteks vykortssamling.

På land skedde en del större förändringar under 1900-talets första decennier. Runt 1920 rustade man upp den dåliga körvägen från järnvägsstationen ut till Kullens fyr, en sträcka på cirka fyra kilometer. Denna gjordes nu till en summa av 20 000 kronor körbar för automobiler .

Planer fanns också på en elektrisk spårvägstrafik från hamnen och stationen till hotellen upp i backen, eftersom bensindrivna fordon skulle få svårt att klara den branta lutningen. Någon optimistisk person lade till och med fram idén om ett reguljärt elektriskt bussystem omfattande hela Mölle och dess omgivningar, och när man ändå var igång så kunde man väl fortsätta till närliggande badorter som Arild och Skälderviken och ända bort till Torekov. Förhoppningar fanns att få igång trafiken som skulle vara till ovärderligt gagn för turist- och badortsverksamheten redan nästa år. Trakten skulle på så sätt ha goda förutsättningar att utvecklas till ett av Sveriges största turistcentra.[51]

Epok 4 Mölle
Folkhemmet och semestern
Tiden mellan ca 1930-1970

Bryggor och badanordningar

Runt 1900 bildades bolaget AB Kullabergs natur i syfte att skydda Kullens känsliga natur och bevara området som naturreservat med den bebyggelse som då fanns. Man ville också förhindra ett tyskt förvärv av berget för exploatering i rivierastil med hotell, badplager och utbyggt vägnät. Bolaget har sedan dess jobbat för ökad bekvämlighet genom anläggning av bryggor, ombyteshytter och en plaskdamm vid Solvik som sedan dess varit barnens favorit.[52]

Kiosken vid Solvik fungerade tidigare som biljettkontor. Det kostade nämligen en krona i entréavgift att komma in på badområdet ända in på 1970-talet. De första bryggorna och de så kallade ”solgrottorna” vid dambadet i Solvik anlades under 1930-talet. En av de drivande krafterna bakom dessa enkla utomhuskonstruktioner var badkamreren Åke Lindström som stod för många liknande initiativ.[53]

På klipporna i närheten av dambadet sades det förr ha suttit en man som ständigt läste tidningen. Lustigt nog hade denna alltid två stora hål som inte var alltför svåra att upptäcka! Liksom damerna vid Solvik hade herrarna förr en avskild badplats ute i Ransvik, inte långt från caféet. Denna kallades passande nog för just ”gubbahålan”.[54]

I båda badvikarna hade man tidigt ordnat med ombyteshytter i långa gröna längor. Detta finansierades delvis genom avgiftsbelagda inträden till badplatserna. I *Svensk turisttidning* 1922 kunde man läsa om tankarna bakom avgifterna:

”*Däremot är det fullt på sin plats att ingärda badplatserna och där taga en lämplig avgift. Detta är nödvändigt redan ur tillsyn- och ordningssynpunkt samt önskvärt för badgästerna själva, då därigenom ovälkomna söndagsgäster kunna utestängas. Badhytter och andra anordningar betinga ju också en del omkostnader, som måste täckas. Dylika avgifter upptagas för övrigt på nästan alla välordnade badplatser*.”[55]

Sommarspel för glada turister

Efter att badlivet kommit igång igen efter första världskrigets slut 1918 stod sommaraktiviteterna och semesterfirandet på sin höjd i början av 1930-talet. Det anordnades under ett flertal somrar sommarspel i Mölle med idrottslekar, vattenspel och sociala arrangemang. Simtävlingar mellan Mölle och Ransvik liksom kapprodd blev populära ´dueller´ mellan ortens karga fiskarbefolkning och kaxiga badgäster.[56]

I Ransvik anordnades komiska vattenspel och surfingsporten introducerades i svenska vatten. Detta gick till så att man stod på en bräda som drogs i ett rep efter en motorbåt. Här fann man också badflottar och två trampoliner vid ett hopptorn varifrån ungdomar gjorde konstfulla simhopp.[57]

Inne i Mölle var backtävlingar med bil (se Fig. 23) och motorcykel populära attraktioner som drog många åskådare. För tio kronor erbjöds en kortare flygtur av kapten Ahrenberg kring Mölle och Kullaberg.[58]

Sommarspelen i Mölle avslutades alltid med stora festligheter på något av hotellen. Det

bjöds på dans och prisutdelning för de sportsliga arrangemangen liksom korandet av vinnaren i skönhetstävlingen ”Miss Mölle”.[59]

Dessa glädjefyllda semesterår skulle tyvärr bli de sista i Mölles storhetstid som badort. I mitten av 1930-talet glesnade turistskarorna och när andra världskriget bröt ut 1939 fick människorna annat att tänkta på. Stränder och badplatser försågs med avspärrningar och hamninloppet blockerades av två stenfyllda skutor, Pluto och Amalia, för att hindra utländska besökare att ta sig in i hamnen.[60]

Figur 23. Backtävling med bilar inne på Mölles branta gator var ett populärt evenemang att beskåda för turisterna. Ur Knafve och Knafve, 1981, sid. 42.

Badepokens fall

Efter andra världskrigets slut såg man fram emot en ny turistinvasion av Mölle och Kullen, men de stora turistströmmarna kom aldrig tillbaka (se Fig. 24). Istället uppläts hotell och pensionat åt militärer och flyktingar från Europas krigshärjade länder.

Från rederiernas sida togs initiativ genom återupprättande av båttrafiken mellan Köpenhamn och Mölle, men danskarna kom aldrig tillbaka i sådana mängder att man fann verksamheten lönsam och snart slutade båtarna att gå.[61]

SJ drog ner sin tidigare livliga trafik med expresståg, direktförbindelser och extravagnar till en eller två personvagnar. Snart behövdes inte ens riktiga tåg, sommarens mölleresenärer fick samsas om platserna i en rälsbuss eller ett öppet släp. Sommaren 1963 rullade den sista vagnen ut från stationsområdet i Mölle.[62]

Efter hand försvann även de gamla sommarhotellen från tiden kring sekelskiftet. Anrika hotell Corfitzon revs på bara några dagar och fick lämna plats för modern villabebyggelse. I slutet av 1960-talet gick Hotel Lindström

Figur 24. Ett ungt par på badsemester i Mölle 1947 behövde inte längre trängas med danska och tyska turister. Ur Arcadius, 2000, sid. 166.

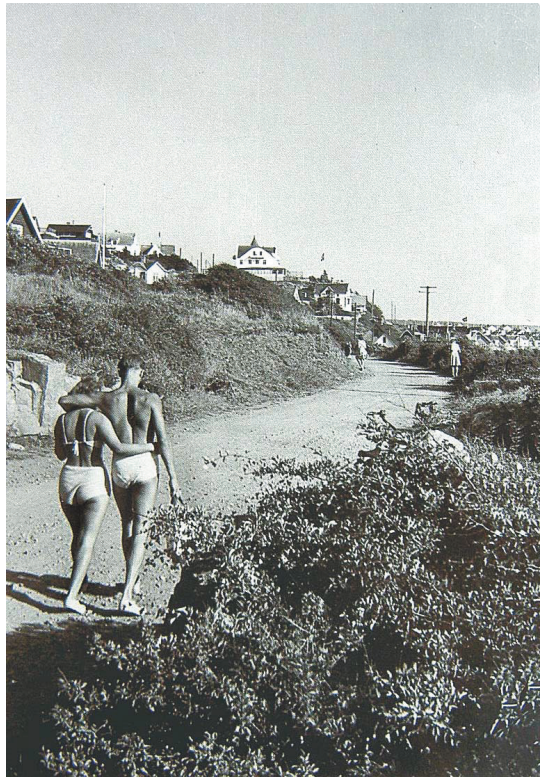

samma öde till mötes och Hotel Olympia nedgraderades till annex åt Grand Hotel. Hotel Elfversson som nu hamnat i RESO:s regi ödelades i en brand 1953, som syntes över halva Skåne en klar augustinatt, och Hotel Mölleberg döptes under 1960-talet om till Loco Palada under ny ägare med discoteque och hamburgerbar. De flesta pensionat och kiosker slog igen för gott. Fotografen Lundhs turistmagasin, där tidigare tyska och danska turister trängts framför hyllor och diskar med vykort och souvenirer byggdes om till ett privat badhus.[63]

Efter andra världskriget blev buss och flygresor till sydligare trakter populärare, liksom att skaffa egen stuga eller husvagn. Den gamla typen av

badortsturism där man bodde på hotell eller i hyrda rum med helpension försvann. Under 1950-talet gjorde bilen det möjligt för allmänheten att turista på egen hand och stugområden och campingplatser blev ett tillgängligt alternativ för de flesta (se Fig. 25).[64]

I Mölle hade campandet satt igång redan under 1920-talet, först i området nära Solvik vid Karl XII:s skansar, därefter vid Biskopsängen en bit upp i samhället för att slutligen etableras permanent vid Möllehässle, som är den nuvarande campingplatsen.[65]

1966 upphörde Mölle som municipalsamhälle med 467 innevånare, det vill säga 170 människor färre än när det bildades. Nedgången i befolkningsantalet tillskrevs ”flykten från landsbygden” i samband med den ökande trenden att sommargästerna köpte upp hus utan att bebo dem mer än under några sommarmånader och utan att vara skrivna i Mölle.[66]

Figur 25. Genom reklamplanscher liknande denna från 1950-talet försökte man att lansera Mölle för de breda folklagren med tillgång till stugby, camping och öppna strandbad.
Ur *Turistnytt för Skåne*, Nr 4, 1957,

Epok 5 Mölle
Det moderna havsbadet
Tiden mellan ca 1970-2006

Nya turistformer

Sedan bilturismens inträde har förutsättningarna för turismen i Mölle ändrats avsevärt. Idag är det golfbanan, campingplatsen, småbåtshamnen, Kullens fyr och äventyrssporter i naturreservatet som står i centrum. Även konst- och matarrangemang har på senare år fått ett allt större utrymme och bidrar till variationen i turistaktiviteterna. Hotellverksamheten har övergått till konferensverksamhet, interna kurser och festarrangemang.

Dagens turister består av fritidsseglare, äventyrare, konferensdeltagare, tjänstemän på affärslunch och pensionärer på bussutflykter. De gäster som kommer bara för baden är lätt räknade, och gäster som stannar längre perioder på något av

hotellen är mycket ovanliga.

Formen för turistandet har i stor utsträckning övergått till endagsbesök då man med bil tar sig runt till bestämda anhalter vid anlagda parkeringsplatser. Liksom bilturisterna har båtfolket gjort det till en vana att stanna i hamnen endast över natten för att sedan ta sig vidare till nästa resmål. På så sätt har turismen tappat mycket av sin lönsamhet då gästerna inte hinner spendera några större pengar under sin korta vistelse.[67]

Beträffande campingen som nyligen upprustats har dess avskärmade läge tre kilometer från Mölle centrum kritiserats. Eftersom det inte finns några lokala kommunikationer är gästerna hänvisade till bil eller cykel. Inne i centrum saknas också lågprisalternativ för boende då alla pensionat slagit igen och vandrarhem saknas. Dessutom råder det brist på parkeringsplatser inne i samhället, vilket sommartid försvårar för turisterna.[68]

Överlevare bland hotellen

Bland de kvarvarande hotellen finns Grand Hotell, Turisthotellet, Hotell Kullaberg och Kullagårdens värdshus vid golfbanan. Bland dem är Grand hotell kanske det som behållit mest av sin ursprungliga charm och den nuvarande ägaren har lagt stor möda på att bevara den gamla atmosfären genom tidsenlig interiör från början av 1900-talet och god service.

Hotellet har liksom övriga serviceinrättningar fått anpassa sin verksamhet över tiden för att klara av sin överlevnad. Genom åren har en lång kavalkad av nöjesarrangemang bjudit på allt från italienska dansorkestrar till strippor och ungdomsdisco. Under 1980-talet tog man emot flyktingar från Iran och Irak. Det sägs att i denna anrika lokal med skiftande historia är det bara en sak som stått orubblig, den oslagbara utsikten![69]

Figur 26. Interiör från Grand Hotels matsal varifrån gästerna har en oslagbar utsikt över Öresund. Ur Kindblom och Kindblom, 2001, sid. 22.

Lagar och skydd

När det gäller nya exploateringsområden för bostadsändamål har reservatsbestämmelser satt stopp för utvecklingen i väst och norr. Endast ett litet område söder om samhället vid Möllehässle camping har goda möjligheter att bebyggas.[70]

Spetsen av Kullaberg, från Mölle och västerut, är sedan länge naturreservat med skyddat växt- och djurliv och hårda restriktioner angående bebyggelsen. Naturreservatet är ett av Sveriges mest besökta med över en kvarts miljon besökare per säsong, under vår och sommar. Att ta sig in i reservatet med bil idag kostar cirka trettio kronor som betalas vid en vägspärr. Även kusten runt Kullaberg har ett särskilt skydd i form av maritimt reservat 300 meter ut från strandkanten. Inom området är det bara tillåtet att fiska med handredskap.[71]

Området kring Solvik och Ransvik ligger också inom statens riksintresse för kulturmiljövård, naturvård och friluftsliv. Detta innebär att området skall skyddas så långt som möjligt mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön.[72]

Än finns det hopp

Redan 1956 skapades föreningen Mölle vänner med uppgift att popularisera Mölle som turistort och att sörja för turisternas trivsel.[73]

Sedan dess är det många eldsjälar arbetat för att återuppväcka turistandan och lansera Mölle som ett aktuellt besöksmål. Inte minst bland ortsbefolkningen själva har man försökt sprida en turistvänlig anda. I *Möllekuriren* 1993 lät det så här:

”*...att vänja oss alla framöver att ta mera hänsyn till alla de turister som kommer hit. Att visa mer serviceanda och vänlighet, tolerans och förståelse gentemot alla bör vara en självklarhet så att alla känner sig välkomna att ta del i det vackra som är skapat för oss alla*.”[74]

Alla var inte intresserade av att bjuda in turisterna igen i denna lilla vackra by. Många sommargäster som skaffat sig egna hus menade att samhället klarade sig lika bra utan dagsturisterna. Till Mölle hade man sökt sig för ro och stillhet och det sista man önskade var 1930-talets kaosartade nöjestumult nu när man äntligen fått tillfälle att njuta av Mölle som sitt eget ostörda smultronställe.[75]

Huvudintrycket idag är ändå att de flesta är välvilligt inställda till turismen i framtiden. En sann optimist på den fronten finns i Birgit Holmbeck, före detta ägare till Turisthotellet:

”*Jag tycker det är så konstigt idag, för ställen som Tylösand och Lysekil är så populära men här är det ju finare, men likväl är inte Mölle lika populärt. Men jag tror att turisterna kommer tillbaka. Det ser vi bara den här sommaren. Det har varit många fler gäster än förra sommaren, det säger alla. Jag tror att Mölle snart kommer igen, riktigt ordentligt*.”[76]

Illustration: Cecilia Lundgren

Illustration: Cecilia Lundgren

Innanför klitterna utbreder sig ett sandigt dynlandskap med preparerade gångvägar ner till stranden.

Falsterbo

Nutida platsbeskrivning

Jag börjar min vandring vid den stora parkeringen till Falsterbo strandbad och Strandbadens dansbana, ett kinainspirerat äldre trähus, gult och rött, med utsirade fönsterspröjsar och lågt sluttande plåttak. Härifrån leder stigen ner mot vattnet mellan knotiga, vindpinade tallar och sly av ek, oxel, björk och nyponbuskar. Gräset kring stigen är högt och utgör delvis öppna ängar mellan den glesa och låga skogen.

Stigen är delvis täckt av grön gummimatta för att öka framkomligheten i den tunga sanden som också återfinns ute på bryggan där den skall förebygga halkrisken.

Detta hedlika område innanför den öppna stranden består av ett småkulligt landskap med en till synes oändlig massa småstigar och hemliga rum, ett eldorado för leksugna barn med spring i benen och gott lokalsinne!

På marken finner jag ljung, mossor, stensöta, gulmåra, fibbla, skogsklematis, vädd, strandråg och mjölkört för att nämna några av alla de växter i denna rika flora som utgör en vacker och särpräglad naturtyp. Närmre stranden finns också krypvide, asp, silverpoppel, rönn, sälg och kaprifol, alla i buskform och hukandes i vinden.

De större stigarna, som leder ner mot vattnet, är hårdgjorda antingen genom mjukt välvda trädäck som delvis begravts

Strandbadens dansbana ligger inbäddad i tallskog vid en stor parkering.

Träbryggan som sträcker sig ut i vattnet vid Falsterbo strandbad är låg och enkel.

i sanden eller slingrande tegelgångar i ljusgult formtegel.

Längs stigarna finns enstaka träbänkar utställda och i en skyddad svacka ligger ett väl dolt trähus innehållande toaletter.

Så till de mest spektakulära landformationer som många besökare nog förknippar allra starkast med Falsterbonäset, nämligen de enorma vita sandklitterna med sina spännande åsryggar och hoppvänliga sluttningar. Inte någon, varken vuxen eller barn, kan låta bli att fascineras av dessa flyktiga och dramatiska formationer som symbolen för frihet och naturens otvungenhet. Det är i bästa *Sound of music*-anda som jag vandrar längs de spetsiga ryggarna med vinden i ansiktet och en storslagen utsikt framför mig.

Klitterna är sex till åtta meter höga och delvis gräsklädda. Deras krypande långsamma vandring i vindriktningen kan tydligt utläsas på norrsidan av kullarna där sanden ständigt brer ut sig och ´rinner över´ på angränsande vegetation.

Detta böljande sandlandskap sträcker sig så långt ögat kan nå både österut längs bukten och västerut ner mot Falsterboudde och den långa sandreveln.

Nere på stranden som är bred och vit ligger flera flatkölade segelbåtar upphalade och på jämna mellanrum finns grå metallsopkärl placerade. I närheten av bryggan står en strandkorg av trä och rotting.

Bryggan är en lätt och låg träkonstruktion utan räcken med tre enkla badstegar ner i vattnet. Här finns en skylt som varnar för grunt vatten och ett påbud om förbud att dyka från kanten. Med sitt blygsamt enkla uttryck försvinner nästan bryggan inför denna enorma strand, och frågan är om den inte istället skulle varit aningen mer påkostad och framförallt längre för att fylla sin funktion och framträda bättre mot omgivningen.

Vitsen med en brygga är väl ändå att man ska kunna ta sig torrskodd ut till ett djup som lämpar sig för bad där man kan simma och dyka och inte som här där vattnet är knappt midjedjupt vid bryggans slut. Alternativet att inte ha någon brygga alls verkar föga lockande då dess siluett ändå inger något betryggande, bekant, skapat av mänsklig hand på en annars ödslig och vindpinad plats.

Innanför klitterna löper en bred grusad gångväg då man närmar sig kyrkan och Falsterbohus. Längs stigen reser sig ett helt litet samhälle av hundratals badstugor med alla möjliga och omöjliga placeringar mellan höga vallar av sand och in mellan tjocka trädstammar. Stugbebyggelsen utgör ett alldeles

Stranden är bred och sanden är vit vid Falsterbo Strandbad.

Ovan: Badhytterna står tätt innanför de skyddande klitterna.
Nedan: Kyrkan ligger nerbäddad mellan gräsklädda sandvallar.

speciellt landskap med alla de trånga utrymmen och platser som formas mellan dess väggar, och påminner om en barndomens lustfyllda pysslingstad där alla mått är anpassade för små och korta individer.

De flesta stugorna är av trä med inslag av eternit och har sina öppningar vända mot söder. Nästan alla står i skuggan under ett skyddande tak av blandad lövskog med bok, asp och ek. I ett mellanskikt finner jag lönn, fågelbär, fläder och murgröna som klär in trädens stammar och bidrar till den lummiga känslan.

Intill de östligaste stugorna ligger en stor öppen äng som sedan successivt övergår i en högre skogsvegetation mot kyrkan till.

Denna byggnad är i sig mycket speciell där den ligger försänkt mellan gräsklädda sandvallar bara ett par hundra meter från strandlinjen.

Alldeles intill finner man Falsterbo museum som inhyses i en gammal korsvirkesgård med vitputsade väggar och historisk exteriör.

Följer jag stranden västerut får jag snart syn på Falsterbohus gigantiska byggnadskomplex där det ligger som en medeltida försvarsanläggning med höga skansar innanför klitterna och med täta plank som utestänger besökaren.

Arkitekturen för tankarna till medeltidens byggnader med trappstegsgavlar, hörntorn, rött tegeltak och vitputsade fasader och känns något konstlad intill den blåskimrande poolen framför en utskjutande glasveranda.

Byggnaden är totalt dominerande för platsen och upplevs från havssidan som ganska tillbommad och

Många av badhytterna har en personlig och spännande utformning med olika detaljer och färgsammansättningar.

svårtillgänglig. Den erbjuder dock en angenäm utsikt för de hotellgäster som har medel att disponera de övre våningarna.

Mitt för byggnaden löper en autostradalik väg ner mot vattnet kantad av två stora träd och en murkantad bred trappa. Här kan hotellgäster enkelt och snabbt ta sig ner på stranden utan att behöva gå runt hela anläggningen.

Falsterbohus höjer stolt sitt stora mittskepp över trädtoppparna. En mäktig byggnad både från havssidan och landsidan.

Bakom en ridå av träd mot väster ligger en medeltida borgruin omgiven av en igenvuxen vallgrav. Här känns historiens vingslag tydligt i de tjocka stenmurarna och jag förundras över att en kringbyggd borg som denna inte mäter mer än cirka 10 x 10 meter.

Vid ruinen väljer jag att avsluta min vandring och kan konstatera att Falsterbo strandbad är en alldeles speciell plats med en vild, fri och ren prägel som jag finner mycket inbjudande ur badhänseende.

Inom området finner jag dock en hel del bekvämlighetsutrustning och tillrättalagda miljöer men upplever inte dessa element som störande. Platsens starka naturkaraktär dominerar ändå helheten och låter sig inte påverkas av det som skapats av människohand.

Vid Falsterbos borgruin känns historiens vingslag tydligt. De låga murarna markerar den plats som en gång var Falsterbonäsets centrala maktpunkt.

Epok 1 Falsterbo
Tidig kulturhistoria och geologi
Förhistoria fram till år 1800

Sandön i Sundet

Skanör, eller Skåne-öret, var ursprungligen en ö eller bank i sundet som sedan förbundits med fastlandet genom en tunga av steril sand.[77]

Landformationen skapades då landisen smält undan för ungefär 10 000 år sedan och har sedan byggts på och modellerats om av havet i oändliga variationer. Med utgångspunkt i vissa fasta moränkärnor ackumulerades sanden i revlar, vallar, hak och sandsporrar som efter hand växte samman och avsnörpte de mellanliggande lagunerna. Sedan ett antal hundra år tillbaka har ett visst jämviktsläge uppnåtts, och kustförändringarna är nu i jämförelse obetydliga även om stormarna kan orsaka till synes stora materialförflyttningar längs stränderna.[78]

Längs näsets sydkust förs med dagens strömmar

Figur 1. Måkläppen sträcker sig ut i vattnet med en krokformad delvis vegetationsklädd arm. Ur *Falsteerbohalvön*, sid. 18.

Figur 2. På kartan från 1684 av Gerhard Buhrman ser man tydligt markeringen för Falsterborev som under många århundraden var ett farofyllt ställe att passera för alla sjöfarare.
Ur Åberg, 1992.

sanden västerut för att ansamlas vid Måkläppen där vattnet är lugnare, bottnen grundare och strömmarna mister sin kraft (se Fig. 1).

Vid Måkläppen sträcker sig en lång, efter hand vegetationsklädd, arm ut i havet.[79]

Revet som tidigare varit en avgränsad ö har troligen existerat ända sen förhistorisk tid. Det har spår av mänsklig aktivitet sedan 1200-talet i form av keramiska lerskärvor. Falsterborev har alltsedan gamla tider haft ett välberättigat dåligt rykte bland sjöfarare och stod sedan 1600-talet utsatt på sjöfararkorten (se Fig.2). Många tragedier har genom åren utspelat sig här när fartyg grundstött i mörker, stormar och dimma. Särskilt under segelfartygens tid krävdes många offer.

Höjden över havet räknas idag i decimeter och vattenområdena runtomkring är liksom hela strandlinjen österut mycket grunda. Sandbottnarna, det ringa vattendjupet och den stora vattenomsättningen skapar goda förutsättningar för ett rikt biologiskt liv under ytan både för flora och fauna.[80]

Okänt ursprung

Hur gamla de båda tvillingstäderna är vet ingen. Enligt en medeltida rimkrönika, som man nog skall ta med en nypa salt, fanns staden Skanör redan för över 2000 år sedan;

Då Kristus lät sig föda
Stod Lund och Skanör i sin bästa gröda

Det finns också en sägen som säger att Falsterbo kyrka fanns vid tidpunkten då syndafloden inträffade. På tornvinden skulle man nämligen ha hittat havssand och musselskal som skulle ha förts dit då byggnaden stod kringfluten av vatten.[81]

Säga vad man vill om dessa skrönor men ett är nog säkert, att Skanör-Falsterbo har anor som sträcker sig långt tillbaks i historien.

Sillamarknadens tid

På sillamarknadens tid samlades fiskarna på

Figur 3. Försök till schematisk rekonstruktion av Falsterbotraktens topografi vid medeltidens slut av Ragnar Blomqvist. Ursprungligen publicerad i *Kulturens* årsbok 1950. Ur Melin, 2004, sid. 26.

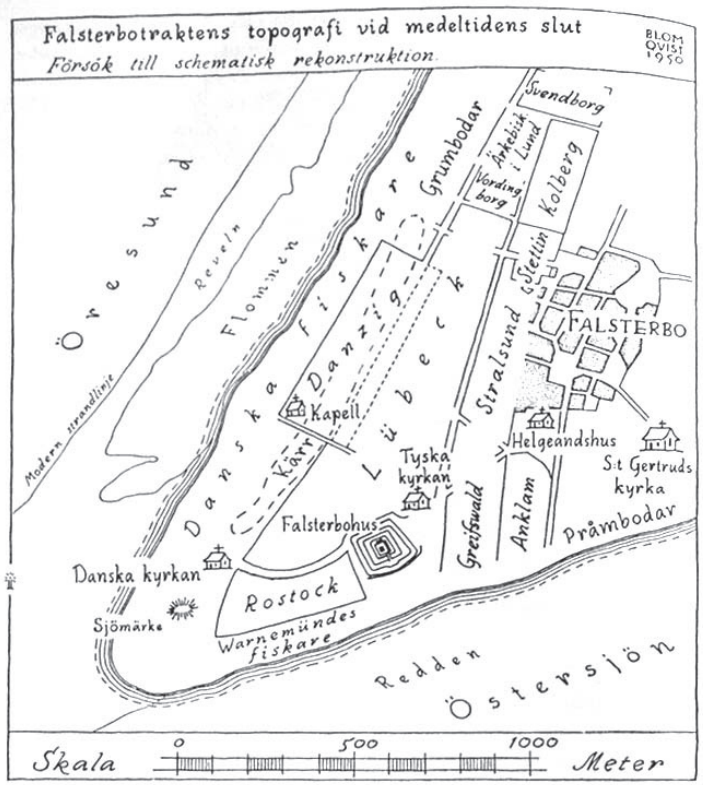

Skåneöret, vilken gick som en pir rakt ut i rikedomen och låg bra till för seglatser både från norr, väst och syd. Städerna på öret blev snart en av Europas stora internationella marknadsplatser tack vare det rika sillfisket (se Fig.3).

Från mitten av 1100-talet till en bit in på 1500-talet var Skanör-Falsterbo också en av Danmarks största städer vilken inbringade stora summor i skatt och tull till landets statskassa.

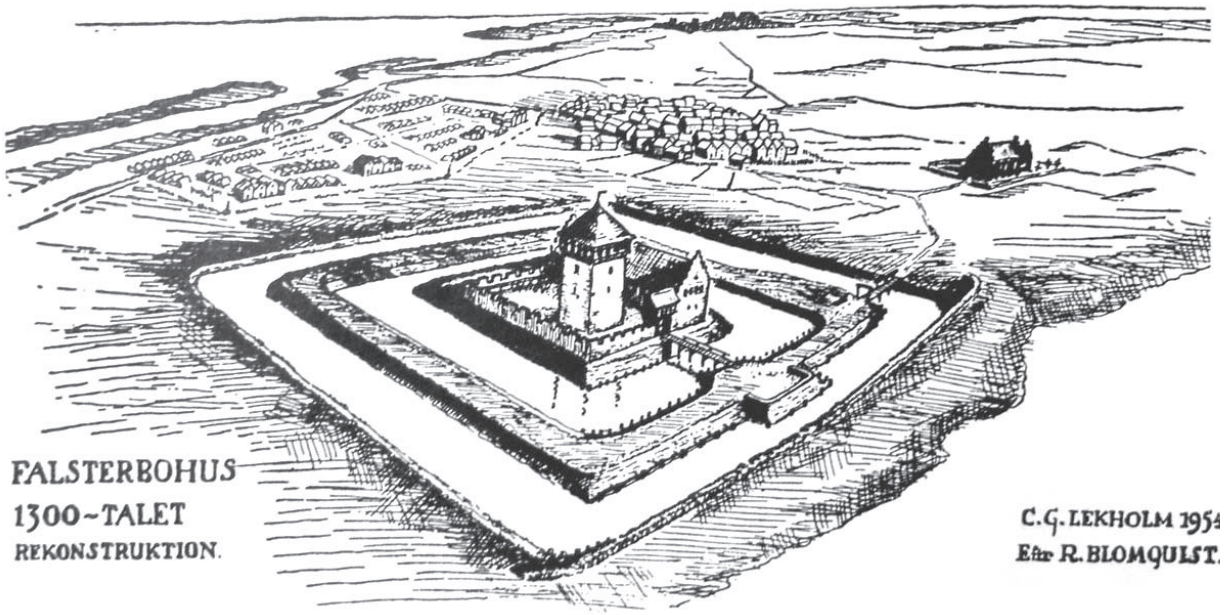

Figur 4. Falsterboborg under sin storhetstid under1300-talet. Ur *Skanör och Falsterbo,* 1981, sid. 28.

Det sägs att under den här tiden var vattnet så fullt av sill att skeppen ibland hade svårt att ta sig fram. Nät var överflödiga, det var bara att ösa upp fisken med händerna. En fransman på botgörarfärd under 1200-talet skrev i sina anteckningar att han var tvungen att hugga sig fram genom vattnet med sin värja.[82]

Sillfångsten skedde under augusti-september och avslutades alltid den 9 oktober. Staden hade en mindre fast befolkning men under fångstperioderna kunde så många som 70 000 människor vistas på orten. Denna tillresande grupp bestod av människor av det mest blandade slag i fråga om härkomst och yrken. Det var fiskare, renserskor, salterskor, krogfolk, garvare, bagare, slaktare och handelsfolk. På marknaden såldes förutom sillen, tyg, skinn, läder, vapen, husgeråd och många exotiska varor från sydligare trakter.

Efterfrågan på salt sill var stor på kontinenten och saltet kom den gamla tyska *saltvägen* genom Tyskland till Lübeck, och därifrån båtledes till Skanör. Det var Hansan som styrde vilka varor som skulle finnas tillgängliga i handeln. En fiskhandlare i Tyskland som erbjöd sill som inte var skånsk, var tvungen att hissa en röd flagga utanför sin butik så att kunder kunde värja sig mot varor av annat ursprung än hansahandeln. De tyskarna köpmännen var mycket skickliga och det var det tyska språket som var det dominerande på marknaden i Skanör.[83]

Det sägs att Skanör-Falsterbos tillbakagång på 1500-talet hängde samman med att sillen tog slut i haven. Men detta är nog inte hela sanningen. Eftersom reformationen i Nordeuropa avskaffade den katolska fastan med dess påbjudna fiskdiet, minskade efterfrågan betydligt. Vid samma tidpunkt minskade Hansans betydelse och nationalstaternas makt och inflytande ökade, vilket medförde att epoken av sillmarknader i tvillingstäderna i sundet gick i graven.[84]

Från fiskebod till slott

Under medeltiden var den fasta bebyggelsen på näset inte mycket att skryta med. Den bestod mestadels av trånga fiskebodar som stod packade längs trånga gränder. Då var båtverksamheten av vidare omfattning med 7515 fiske- och transportbåtar vid 1500-talets början.[85]

Under samhällets storhetstid fanns flera kyrkor och kapell och till och med ett mindre kloster. Av dessa känner man till placeringen för åtminstone tre: Lübska kyrkan, Ecclesia Danica och S:ta Gertruds kyrka.[86]

För att kunna driva in alla de skatter och tullar som handeln betingade lät den danske kungen uppföra två borgar på näset där hans fogdar kunde residera. Den tidigare av dem byggdes i Skanör på

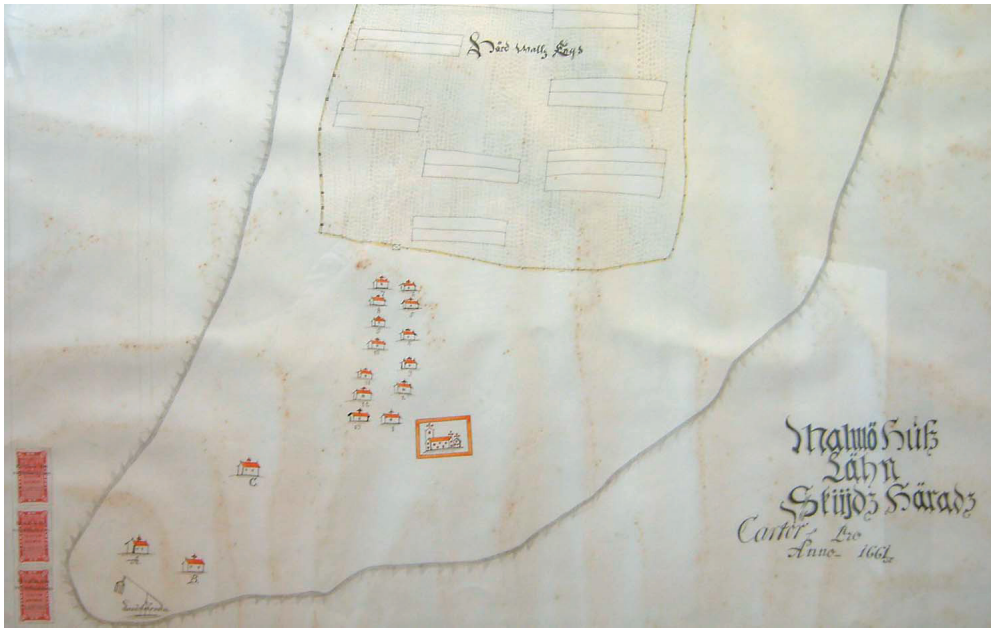

Figur 5. Karta över fiskebyn Falsterbo 1661 med fyren i söder och kyrkan strax öster om bebyggelsen. Från Falsterbo museums utställningar.

1200-talet, och den andra i Falsterbo under 1300-talets första år (se Fig.4). Skanörs borg omslöts av dubbla vallgravar och var in på 1400-talet bostad och administrativt centrum för kungens fogde.

Borgen framträder idag som en gräsbevuxen kulle omgiven av en ringformad grav. Motsvarigheten i Falsterbo var ett större kungligt slott som tyvärr förstördes redan 1311 av vendiska (nordtyska) sjörövare, trots rejäla försvarsanordningar och dubbla vallgravar. Slottet byggdes snabbt upp igen något längre söderut, med den yttre muren som skydd mot vattnet. Dess storhetstid inföll i slutet av 1300-talet och början av 1400-talet.

Unionsdrottningen Margareta kom ofta hit för att föra kampen mot hansamakten. Den gjorde att stora delar av kapitalvinsten från sillfisket försvann utomlands. På slottet dog 1387 hennes 17-årige Olav, kung över Norge och Danmark.[87]

Det som slutligen förstörde slottet var den piskande sanden. Men då hade byggnaden sedan länge stått övergiven och sillfisket var över. Lämningarna av slottet grävdes fram i slutet av 1800-talet, och 1934-35 rekonstruerades slottsområdet.[88]

Ett samhälle på sparlåga

Under 1500-, 1600- och 1700-talen var Falsterbo en fattig fiskeby med kärva förhållanden och magra näringar, främst fiske, eftersom jorden var alltför mager för att odla. Befolkningen i tvillingstäderna översteg knapp tvåhundra personer (se Fig.5).[89]

Byns tegar och mader (fuktängar) var inhägnade med för Falsterbonäset typiska tångvallar, en motsvarighet till övriga Skånes gärdsgårdar av trä eller sten. Vallarna, som var ungefär en och en halv meter höga, byggdes av tång och torv som varvades om varandra. Förutom att hindra kreaturen från att ta sig ur sina fållor byggde man också tångvallar som skydd mot flygsanden och eventuella översvämningar vid högvatten. Rester av dessa vallar kan ses på flera håll i de äldre delarna av Falsterbo och betraktas nu som fasta fornlämningar.[90]

Vid tiden för Linnés skånska resa 1749 var Falsterbo en by med stora flygsandsproblem och en utfattig befolkning, men trots det enligt Linné ganska vacker:

”Falsterbo är en ännu mindre stad, som ligger S om Skanör, nästan en fjerdedels mil afskild, och ser ut som en öppen bondby, men igenom det, at här äro planterade hvita pilar öfver alt på gator och vägar, liknar det en vacker lund.”[91]

Efter att ha varit en självständig stad sammanslogs Falsterbo 1754 med Skanör till staden *Skanör med Falsterbo.* Inte förrän 1876 fick samhället en reglerad stadsplan.[92]

Figur 6. Stranden i Falsterbo som den såg ut 1898. Till vänster skymtar kyrkan bakom klitterna och några ekor ligger förtöjda några meter ut från den relativt smala stranden. Från Falsterbomappen, Regionmuseet, Lund.

Epok 2 Falsterbo
Badhus och societetsliv
Tiden mellan ca 1800-1900

Tidsningsartikel som gav mersmak

Innan sommargästerna började anlända runt 1880 rådde stiltje i den slumrande byn Falsterbo på skånska sydkusten (se Fig.6). 1870 uttalade sig en dansk besökare om byns till synes stillsamma aktiviteter:

”Här, där det en gång fanns ett myllrande liv, där tusen och åter tusen människor drog fram, där det rådde den flitigaste aktivitet, där det hördes rop av glädje, skämt och övermod, än av strid och kamp, där det aldrig förekom vila eller ro – här råder nu tystnad, ödslighet och tomhet...”[93]

Många är de som genom åren tillskrivit sig själva äran av att ha upptäckt Skanör och Falsterbo som sommar- och badparadis. Frågan är om inte en dr. Brandberg som levde vid 1800-talets slut är den man som rättmätigast gjort sig förtjänt av densamma. Genom sin artikel i *Skånska Aftonbladet* 1885 under rubriken ”Sveriges blifvande första hafvsbadort” gjorde han ovärderlig reklam för det stundande turistlivet. Artikeln löd:

”O, du min evige Gud! Vilken strand! Mycket har jag rest och mångenstädes har jag varit men en skönare friskare, större och lämpligare plats för havsbad än här finnes helt enkelt ej på vår jord. Jag tar av mig skor och strumpor och vandrar barfota på stranden från Falsterbo fyrtorn till Kämpinge, en hel svensk mil. Aldrig har människofot trampat ett läckrare underlag än denna sand, som här sköljes och packas av havets vågor. Var som helst från denna strand kan jag ta ett havsbad, och efter vad jag hör äro stranden och havsbottnen ännu en halv mil likadana.

Jag går ut i havet på en långgrund, sakta sluttande botten. Ingen sten stöter min fot, ingen tång, inget gräs snärjer mina ben i detta genomskinliga kristallklara vatten, som sällan uppgrumlas av vågorna annat än i starkaste storm. Sedan jag summit en stund i havet, kan jag ej motstå frestelsen att slå mig ner i den torra, varma sanden. Jag rullar mig i den flera varv omkring och har upptäckt an ny okänd njutning, för vilken den gamle Xerxes skulle betalt mig guld. Jag får gå ut i havet igen och omväxlar så mellan sand- och havsbad, tills jag bli trött! /.../

Ve eder, I tröga malmöbor, som andas kanaldoft och annan orenlighet största delen av året och försumma tillfället att njuta av den sommarfest för hälsa och välbefinnande till vilken naturens herre inbjudit eder på Falsterbo strand.”[94]

Att artikeln tog skruv hos de hårt arbetande och fabrikssmutsiga malmöiterna är inte att undra på. Snart följde flera artiklar om det hälsofrämjande och sköna badortslivet i den lokala dagspressen. Läkare och journalister uttalade sig om Falsterbos goda inneboende förutsättningar för en modern havsbadanläggning och försökte väcka en slumrande företagsamhet.[95]

Figur 7. Ovan: Livet vid stranden försiggick inte sällan med full klädsel, stora hattar och solparasoller var oumbärliga hjälpmedel mot den stekande solen då man inte ville bli brun. Ur Dufberg och Ekström, 1976, sid. 32. Nedan: Baddamer i strandkanten. Ur Dufberg, 2002, framsida.

Turister i blygsamma skaror

Så småningom upptäckte en och annan förbiresande idyllen, och började hyra in sig privat under längre perioder hos någon av ortsbefolkningen som kunde avvara en stuga eller övervåning. Besökarskaran växte snart och bildade en liten koloni av sommargäster som återkom från år till år. Dessa drog efter hand med sig nya vilobehövande bland släktingar och bekanta.

Nu började hus byta ägare och en del nya villor restes här och var, många i en pampig och glamourös stil. Det var nämligen till en början inte vem som helst som hade råd att ta sig semester flera veckor under sommarmånaderna, de tidiga besökarna hörde uteslutande till Malmös borgarskikt och nobless.[96]

Det var inte heller ovanligt att nya sommargäster köpte upp gamla gårdar ur byns ursprungsbebyggelse och lät modernisera dem på något vis. För den pittoreska stämningens skull hände det till och med att man lät smycka husgavlarna med falska korsvirkesfasader, något som den förstummade ortsbefolkningen fann ytterst underligt.[97]

Ursprungsbefolkningen sägs under den här tiden skämtsamt ha kallats för ”kannibaler” eftersom de ”levde på sommargästerna”, man kan ju fråga sig vilken av parterna som främst uppskattade vitsen?[98]

Bland dem som opponerade sig mot den nya badgästkulturen i dess inledningsfas fanns kyrkoherden i Falsterbo, Olof Pfaff, som 1894 skrev i sina anteckningar:

”Dans och leknöjen hafva i betänklig grad tilltagit sedan Falsterbo börjat blifva besökt af främlingar under sommaren och äfven i Skanör har denna osed för två á tre år sedan betydligt tilltagit, då en yngling på allt sätt sökte tillställa nöjen för ungdomen och var färdig att locka dem ut från sjelfva kyrkan.”[99]

Genom denna betraktelse kan man förstå hur motståndet var mot ovälkomna nymodigheter bland den traditionsbundna och gudstrogna ortsbefolkningen.

Varför man över huvud taget skulle bada på stranden som var en rysligt kall och ogästvänlig plats kunde de inte heller förstå (se Fig.7). De som i generationer kämpat för sin överlevnad mot havets krafter på denna ogästvänliga och sanddränkta udde. Inte desto mindre stod man till tjänst med uthyrningsrum och daglig service för sommarfolket. Man var väl inte dummare än att man insåg att dra fördel av det ökande välstånd och kapital som de rika borgarna förde med sig.

Figur 8. Ovan: Karta över Falsterbo 1904 med platsen för strandhotellet markerat mellan borgruinen och kyrkan.
Ur Correus, 1904.
Nedan: Strandhotellets veranda kring sekelskiftet.
Ur Dufberg, 1994, sid. 223.

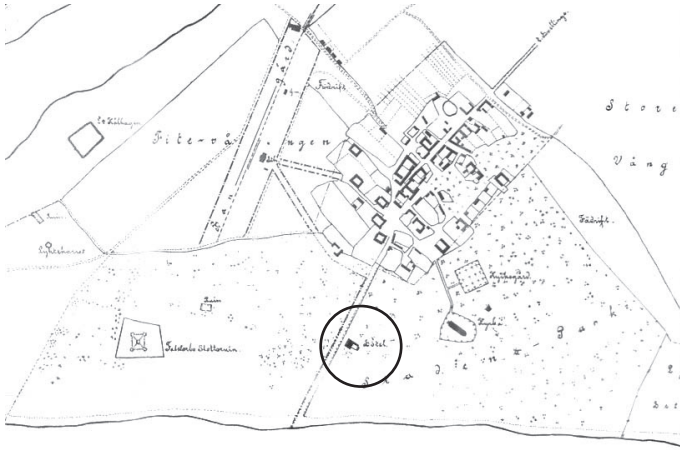

Två bränder härjar byn

Liksom Skanör utsattes Falsterbo runt tiden för förra sekelskiftet för två omfattande bränder, den ena 1896, som ödelade södra delen av samhället, den andra 1911, som härjade i norra. Vid den senare försvann flera av de kringbyggda korsvirkesgårdar som utgjort kärnan i samhället och med dem den gamla bykaraktären.

Till skillnad från i Skanör lät man dock återuppföra hus på samma platser där de gamla hade stått och behöll på så vis det ursprungliga vägnätet. Branden öppnade vägen för en typ av ny bebyggelse som vi idag ogrundat har vant oss vid att betrakta som gammal, pittoresk och typisk för Falsterbo.[100]

Det första av två hotell

Med källmästare Persson från Vellinge i spetsen uppfördes 1897 Falsterbos första riktiga hotell, *Strandhotellet,* något väster om kyrkan (se Fig.8). Utöver detta hotell och det senare Falsterbohus fanns i Falsterbo vid tiden för sekelskiftet flera mindre pensionat.

Genom fru Perssons goda kök i kombination med ett överkomligt prisläge för logi blev Strandhotellet snart ett populärt tillhåll för sommarkolonifolket.[101]
År 1907 beskrevs Strandhotellet i en artikel i tidningen *Fäderneslandet* av pseudonymen Truls von Grööten i uppskattande ordalag:

”I skogsbrynet ligger det trefvliga Strandhotellet med sina luftiga verandor och sin särdeles uppmärksamma betjäning. Det är ett första klass ställe med andra klassens priser. Af den därstädes spisande publiken ser man genast, att tills vidare blott fint folk (förväxla ej med snobbigt folk!) hittat hit.”[102]

Då hotellets kunder snart blev flera byggde man 1905 till ett annex. Hotellet disponerade nu trettiotvå rum och kunde ta emot upp till tvåhundra gäster i sin matsal.

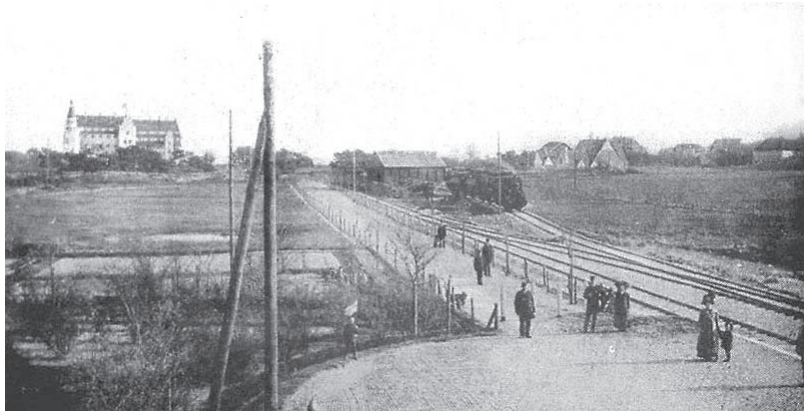

Figur 9. Järnvägsspåren gick under en period ända fram till Falsterbohus som syns i bakgrunden. Fotografi från stationen. Ur Dufberg och Ekström, 1976, sid. 34.

När Falsterbohus byggdes tre år senare blev konkurrensen hård och Strandhotellet fick stå tillbaka för det mondäna jättehotellet med sin storslagna arkitektur och långt överlägsna kapacitet i fråga om service och plats.

Fortfarande var midsommardansen ett traditionellt dragplåster vid Strandhotellet, tillsammans med sommarfester med lek- och simtävlingar för barnen. År 1955 gjordes ännu en omfattande tillbyggnad.[103]

Efter den satsningen började det gå utför med Strandhotellets verksamhet, och antalet ägare som avlöste varandra var många. I slutet av 1960-talet var ekonomin helt körd i botten och byggnaden stod länge övergiven innan den till slut revs 1971 efter flera anmälningar om uppenbar vanvård hos stadens byggnadsnämnd.[104]

Epok 3 Falsterbo Badhotell och strandbad Tiden mellan ca 1900-1930

Järnväg sätter fart på badlivet

Med sitt otillgängliga läge längst ut på näset med bara en smal landförbindelse saknade Skanör och Falsterbo länge bekväma kommunikationer. Förslag hade sedan tidigare funnits om en förbindelse med någon av järnvägsstationerna på Malmö-Trelleborgsbanan.

I oktober 1898 erhölls en efterlängtad koncession för en järnvägsanläggning från Vellinge till Skanör/Falsterbo, efter att flera inflytelserika herrar ställt sig i spetsen för projektet. Den artonde maj 1904 ångade det första tåget på den 36,4 kilometer långa järnvägslinjen från Malmö till Falsterbo station (se Fig.9). Stationshuset som var ritat av domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin var två våningar högt med vitrappade kalkstensgavlar. En byggnad som enligt förespråkarna utgjorde porten till Sveriges stoltaste och mest besökta badort (se Fig.10).[105]

Med järnvägen kom också de stora turistskarorna till Falsterbo eftersom det inte längre var en penningfråga att resa den korta sträckan med tåget. Innan järnvägens inträde var den enda möjligheten att ta sig ut till sommarparadiset att ordna egen hästskjuts eller gå till fots. Möjligheten att åka tåg till Vellinge för att sedan byta till diligens fanns också sedan en tid tillbaka. En tätare pendling hade alltså inte varit möjlig även om man skulle ha

Figur 10. Falsterbo station efter invigningen 1904. Ur Melin, 2004, sid. 44.

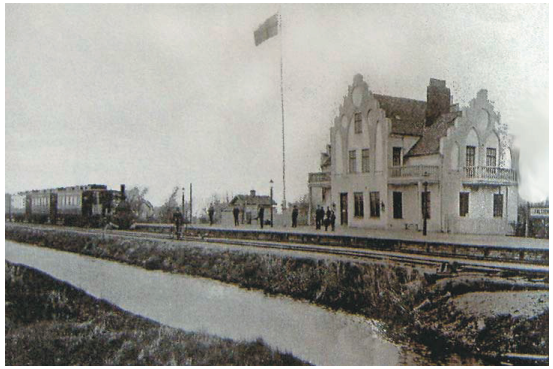

haft tillgång till dåtidens lyxattribut, automobilen, eftersom vägarna var alltför dåliga.[106]

Tågresan sades vara behaglig och i en skrift kring Baltiska utställningen i Malmö 1913 ingick själva transporten till badorten i ett säljande turistkoncept:

”En timmes vacker järnvägsresa från Malmö eller Trelleborgs järnvägstation och man är framme vid nordens största och förnämsta hafsbadort Falsterbo Hafsbad, härligt belägen vid Skånes sydligaste udde invid Öresund och Östersjön.”[107]

Järnvägens blomstringsår inföll under andra världskriget då privatbilismen stod stilla, 1942 övergick den tidigare privatägda banan i SJ:s regi.

På 1950- och 60-talen gick särskilda badtåg under sommarsöndagarna. Under högtrafik kunde så många som nio personförande tåg i vardera riktning trafikera banan (se Fig.11).

När järnvägslinjen så småningom lades ner var det främst på grund av fallande passagerarsiffror. Protesterna var många men rälsen skulle bort för att ge plats åt den nya motorvägen. Busstrafiken kom sedan att ersätta tågen.[108]

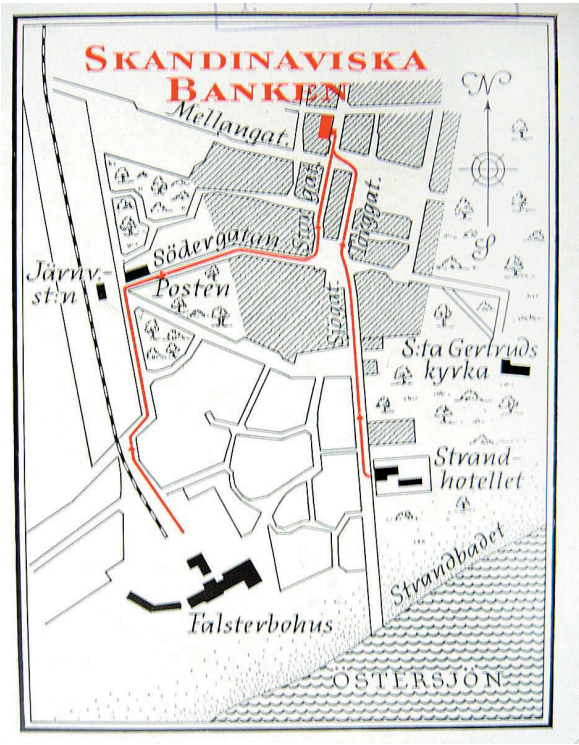

Figur 11. Skandinaviska Enskilda Bankens karta som visar avståndet från banken till Falsterbohus och Strandhotellet, men även järnvägens dragning och stationens placering. Från Falsterbomappen, Regionmuseet, Lund.

Sena badhus stod säkert på land

I Falsterbo var man relativt sen med att sätta upp badhus för badlivets främjande. Inte förrän 1905-1906 byggdes två trähus nere på stranden med ett avstånd på tvåhundra meter, allt för att undvika ett genant tjuvkikande. Badhusen kom att stå i närmare tjugo år, och ersattes sedan av badtält och badhytter.

Ur praktisk synvinkel användes husen egentligen bara för ombyte. De var alltså inga egentliga badhus i ordets rätta bemärkelse då de inte hade någon kontakt med vattnet utan var placerade en bra bit upp på stranden. Man hade tagit lärdom av tidigare vinterstormar, exempelvis 1902, då flertalet badhus längs Skånes kust blåste bort, och skyddade nu sina badhus från vädrets makter i den mån det var möjligt.

Badhusen i Falsterbo var byggda på pålar i sanden med soldäck åt havet i söder och hytter för omklädning inåt land (se Fig.12). Från ombyteshytterna gick man naken ner till stranden, det var nämligen ännu inte brukligt vid den här tiden att använda badkläder. Det var därför också mycket viktigt att avståndet mellan dam- och

herravdelningen var tillräckligt stort (se Fig.13).[109]

Till de badandes tjänst fanns badmästaren, vars uppgift var att mottaga badavgifter och tillhandahålla baddräkter och badhanddukar till de som önskade för en ringa kostnad. När badformerna så småningom blev allt friare bevakades badlivet av en strandvakt, som med hjälp av sin myndighetsbricka och sin käpp upprätthöll ordningen på stranden.[110]

År 1907 beskrev en manlig hotellgäst på Strandhotellet det liv som utspelades i hans omgivning:

”Här i Falsterbo är man så förståndig att man ej bygger badhus ute i vattnet. Höststormarna skulle väl också blåsa och spola bort dem. Hvar och en kan på förmiddagen gå direkt ut från sitt rum på Strandhotellet, iförd baddräkt och badkappa, och kasta sig i vattnet. Men att dyka går nog ej! Det är för grunt.

De flesta skaffa sig nere vid vattnet ett litet tält, somliga en liten trähytt, som tages bort på hösten, och där inne kan man efter behag kläda på och af sig. Intet område är afskrankadt. Man kan bada var som hälst och när som hälst, utom mellan kl 1 och half 4, då endast damer få göra det. Men ingen hindrar en då att från sin veranda på Strandhotellet med hjälp af en kikare göra jämförelser i plastiska kvinnliga former och ställningar.”[111]

Efterhand ersattes de stora grönmålade badhusen med lätt uppställbara tält, föregångaren till vår tids badhytt (se Fig.14). Så långt fram som in på 1960-talet var det nämligen ombytesförbud i det fria på stranden i Falsterbo.

En populär form av ombyteskonstruktion var

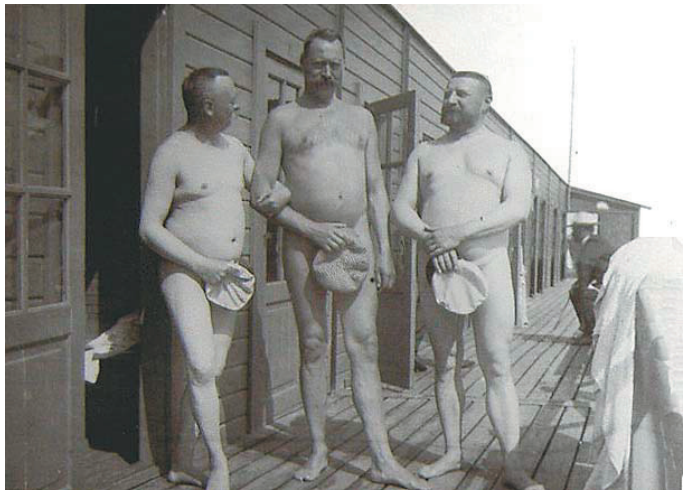

Figur 13. Badherrar i samspråk på soldäck.
Ur Dufberg, 1994, sid.232.

Figur 12. Herrbadhuset på stranden med soldäck åt söder och ombyteshytter åt norr.
Ur Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 106.

hasphytterna,[112] som var enkelt isärtagbara och lätt kunde fraktas hem över vintern. Stationära hytter placerades till en början nere på stranden eller balanserandes uppe på klitterna, och inte som vi idag är vana att se dem i klitternas bakkant.

Badande som inte disponerade någon badhytt var länge hänvisade till *Strandbadsområdet* öster om Falsterbo stads egen strand. Kravet på ombyteshytter hävdes sent omsider av kommunens socialdemokrater eftersom regeln utvecklats till en ren penningfråga och ansågs diskriminerande.[113]

Figur 14. Badtälten blav populära efter det att badhusen försvunnit. Ur *Skåne Baltiska Utställningen 1914*, 1913, sid. 153.

Badmode och strandliv

Kring sekelskiftet kunde man se stranden full av parasoller i regnbågens alla färger. Det var dåtidens fina damer som skyddade sig mot den brännande solen genom dessa eleganta konstruktioner i papper eller tyg. Tidens mode krävde alabastervit hy och god hållning.[114]

Ett ovanligt inslag i Falsterbo var de kontinentalt designade strandkorgarna, flätade i rotting med plats för en eller två personer. Korgarna var försedda med handtag på vardera sida så att de lättare skulle gå att vrida med hänsyn till sol och vind. Dessa praktiska sittmöbler gick att hyra nedanför hotellet ända in på 1930-talet (se Fig. 15).[115]

Den ursprungliga badbryggan var en mycket lång träkonstruktion. Vid dess fäste i marken höll man under ett par somrar tre stora havssköldpaddor i fångenskap för att sedan tillreda dem på hotellets restaurant under högtidliga former. I närheten av bryggan kunde man också hyra två stycken farkosten (se Fig. 16), något mitt emellan vikingaskepp och gondoler, för nöjesturer längs stranden.[116]

Figur 15. Flätade strandkorgar av rotting var praktiska sittmöbler, som gick att hyra nedanför hotellet. Ur *Skåne Baltiska Utställningen 1914*, 1913, sid. 154. resp. Dufberg, 2002.

Figur 16. Vänstra bilden: En av de två hyrbara farkosterna som fanns vid bryggan.
Ur Dufberg, 2002.

Figur 17. Högra bilden: Passagerarflyg på stranden som tog turister på korta turer över näset.
Ur Dufberg och Ekström, 1976, sid. 33.

Från 1912 besökte små passagerarflyg med jämna mellanrum *Falsterbo Havsbad,* ett aktiebolag som avknoppats från *Järnvägsbolaget* 1912, för att flyga hotellens turister på korta men hisnande luftfärder över näset (se Fig. 17).[117]

Sedan gemensamhetsbaden spritt sig från Mölle, och det började bli allmänt accepterat att bada fritt tillsammans, uppstod nästa problem - vad skulle man skyla sin kropp med? För damer i mogen ålder rekommenderades baddräkt med ben som dolde större delen av låret, gärna ända ner till knäet, och så små koketta ärmar (se Fig. 18). Djärva ungdomar lät de vida byxbenen sluta högre upp och slopade de opraktiska ärmarna. Även för herrarna var badmodet sedesamt med antingen hel baddräkt, eller badbyxor som gick högt upp i midjan och ben som gick långt neråt låren.

Materialet var bomull, oftast svart med linningar kantade av vita band. Även vågat randiga tyger förekom.

Modeföreskrifterna var noggrant kontrollerade och den som bröt mot annonserade påbud kunde råka riktigt illa ut. Enligt ett beslut i stadens magistrat den 5 juli 1909 löd regeln:

”Å stranden vid Falsterbo plantering väster om den s.k. båthamnen är badning utan begagnande af simdräkt förbjuden. Öfverträdelse häraf straffas jämlikt 11§ ordningsstadgan för rikets städer den 24 mars 1868 med böter från och med 2 till och med 20 riksdaler.”[118]

I en skrift kring Baltiska utställningen 1913 gjorde man reklam för Falsterbo genom att beskriva det livliga badlivet som utspelade sig på stranden:

”På grund af badortens fina, hvita och vidsträckta sandstrand, och dess utmärkta läge, intager den främsta platsen i Sverige hvad havsbad beträffar. Ut ur de talrika tälten, där familjebaden äro belägna, komma hela klungor af brunbrända små skrikhalsar, som antingen modigt gå ner i det blå, ljumma vattnet eller också ta solbad på den hvita varma stranden, medan de äldre plaska omkring i det långgrunda hafvet. I korgstolarna, som än stå i små grupper, än hvar för sig, sitta intresserade åskådare och taga del af hvad som försiggår vid stranden./.../ Små hvita skor trampa tungt i sanden och fyllas med den, man stannar och skakar ur dem på väg till badstället, där den hvita toaletten fort utbytes mot en oftast mörk baddräkt och en ljus badkappa omsveper gestalten på väg ut till hafvet.”[119]

Figur 18. Badmode vid Falsterbo strand i början av 1900-talet.
Ur Dufberg och Ekström, 1976, sid. 32.

Falsterbohus blir stadens stolthet

Redan 1904 hade dåvarande trafikchefen för Falsterbobanan, R. C. von Essen, presenterat storslagna planer på ett större badhotell på kullen öster om slottsruinen. Han hade tänkt sig ett sådant badhotell som man finner på varje mondän badort, med ett paviljongssystem för enfamiljsboende jämte ett varmbadhus där medicinska bad och massage kunde erhållas. Meningen var att en sådan anläggning skulle kunna hålla öppet året runt.

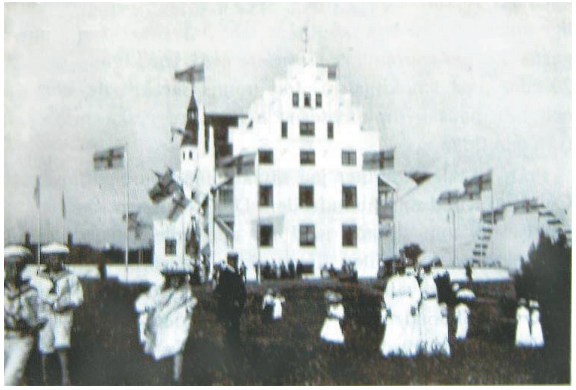

Figur 19. Stor uppståndelse vid kungens besök 1908.
Ur *Falsterboföreningen* 1971-72, sid. 7.

Figur 20. Falsterbohus under sin storhetstid under 1920-30-talen.
Ur Arcadius, 2000, sid. 164.
resp. Arcadius, 2004, sid. 35.

Luften, lugnet, avskildheten från övriga världen tillsammans med en på sitt sätt storslagen natur och frihet från tryckande sällskapsliv, var enligt von Essen skapade för en sådan sommarvistelseort.[120]

En midsommarafton fyra år senare, 1908, stod hotellet klart för invigning, dock inte genom von Essens förtjänst. Arkitekt var den välkände domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin som också ritat stationshuset i Falsterbo. Kostnaden för hela bygget landade på cirka 300 000 kronor, som för nästan etthundra år sedan var en ansenlig summa. Samma år gjorde kungen Gustav V ett besök som väckte stor uppmärksamhet (se Fig. 19).[121]

Några år senare, 1910-11, gjordes omfattande

FALSTERBO HAFSBAD

Sveriges Binz. Nordens Trouville.

Falsterbo Hotel med Annex & Casino.

Nytt och i alla afseenden förstklassigt. Etthundrasjuttio sofrum och salonger, de flesta med balkonger och utsikt öfver hafvet. Consertsalong, Casino, Teater och Biljardrum. **Golf & Tennis.** Dagligen föreställningar eller konserter af stor orkester under säsongen.

Varmbadafdelning i hotellet med elektriska och medicinska bad.

Garage.

Välrenommerad restaurantafdelning under samma ledning som Grand Restaurant Stadt Hamburg, Kungsparken och Hippodromen, Malmö samt Grand Hôtel, Lund.

Härligt läge vid Skånes sydligaste udde, omflutet af Östersjön och Öresund. En timmes resa från Malmö eller Trelleborg.

Vidsträckt badstrand. Skogs- och strandpromenader. Tusenåriga kyrkor och forntminnen.

Under vintern särskildt omtyckt plats på grund af dess milda klimat.

Pension från kr. 5.— pr dag (excl. rum). Rum från kr. 3.— à 12.— Inskrifnings- och Casinoafgift kr. 5.—. Pension för 20 dagar med rum kr. 145.—. Vintertid lägre priser.

Innehafvare: Hotell- & Restaurant A.-B. BJÖRKMAN & JANSÉN, Malmö.

Figur 21. Reklamblad för Falsterbo Hafsbad under ledning av direktör Moje Björkman.
Ur: *Skåne Baltiska Utställningen 1914*, 1913, sid. 150.

tillbyggnader i form av ett större annex och ett casino där man bjöd på skådespel och musikframträdanden. Ett par gånger i veckan anordnades dans, och de som bodde på hotellet hade för en summa av fyra kronor tillgång till de anskrämliga badhusen på stranden under hela säsongen. Några år såldes även ”badbiljettter” på söndagen för tillresande turister. För två kronor ingick en resa tur och retur från Malmö, bad vid strandbaden och därefter en middag på hotellet.

Gästerna var till en början sommargästande villabor från området kring Skanör och Falsterbo och turister från de närliggande skånska städerna. Efter Baltiska utställningen 1914 ökade det rörliga klientelet och under första världskriget tillströmmade åtskilliga internationella höjdare, diplomater från alla världsdelar, artister, kulturfolk, undersköna damer och ryska prinsessor.[122]

Falsterbohus blev snart känt för sina stilfulla arrangemang och gräddan av Europas aristokrati och societet förde ett lysande nöjesliv (se Fig. 20). Den legendariske direktören Moje Björkman var den som höll i trådarna och grundlade under sin tid på Falsterbohus, mellan 1912 och 1938, många fina traditioner (se Fig. 21). Bland annat införde han de väluppskattade *Tisdagsmiddagarna*, till en början med fracktvång, sedan smoking. Hans maka konsulinnan Björkman anordnande även hon flera större tillställningar på egen hand, främst välgörenhetsbasarer.

På 1920-talet gjorde jazzen sitt intåg och den spelades flitigt på Falsterbohus danskvällar. Sommargäster modell äldre tyckte dock att det lät förfärligt och föredrog mer stillsam dansmusik utan hesa saxofoner och synkoperade trummor.[123]

Genom sin internationella prägel kunde hotellet snart börja marknadsföra sig under en slogan *Falsterbo – Nordens riviera* (se Fig. 22 och 23). Enligt anhängarna skulle Falsterbohus till och med överträffa Rivierans kända badorter med några få undantag:

”*Men jämför man Falsterbo med de traditionella franska och italienska strandbaden, kommer dessa med sina brända bergknallar och steniga havsbotten – utom gubevars vid Cannes och Juan-les-Pins – till korta*.”[124]

Figur 22. Reklamplansch från 1949 för Falsterbohus.
Ur Dufberg, 2002.

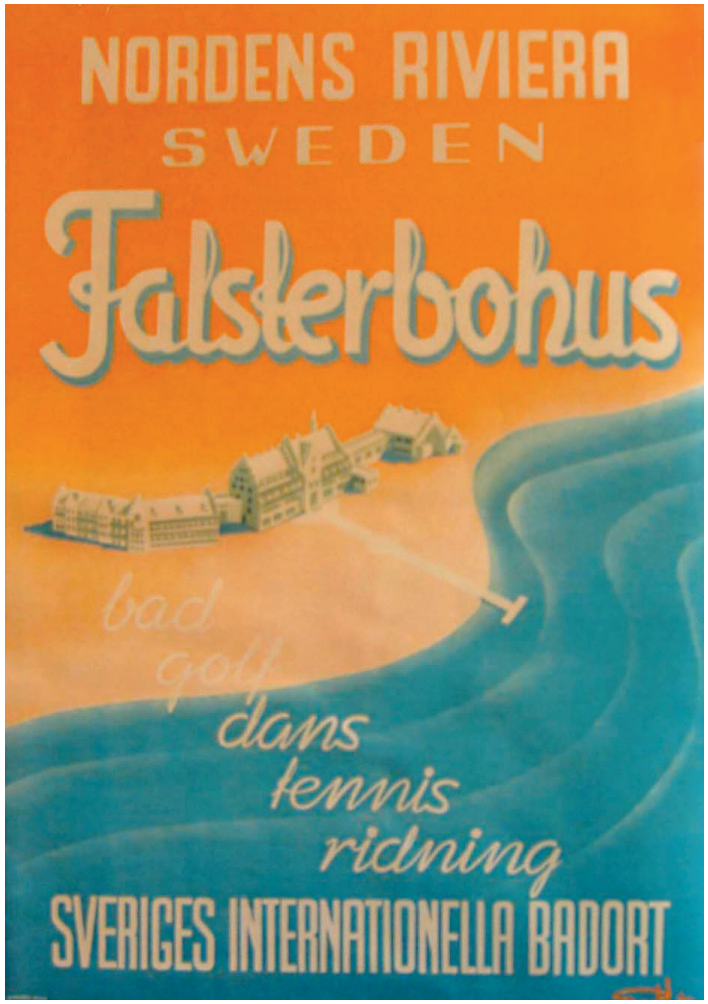

Figur 23 . Reklamplansch för Falsterbo 1928.
Ur Dufberg, 2002.

Priset för helpension med inkvartering och tre mål mat om dagen var sex kronor under hotellets första år. Under sin storhetstid hade hotellet 200 rum till gästernas förfogande. Ibland räckte sängarna ändå inte till och tillresta turister fick nöja sig med att sova en natt i ett av hotellens badkar eller till och med i en badhytt nere vid stranden.[125]

Några som tvingades klara sig under mycket enkla förhållanden var personalen på det jättelika hotellet, som på många vis levde i en diskriminerande tillvaro med gemensamma sovplatser på den stora vinden. Som städerska, serveringspersonal eller chaufför fick man inte heller visa sig vid någon av hotellets båda huvudingångar, och badande i havet skedde på vänster sida om bryggan, väl avskiljt från hotellets övriga gäster som badade på den högra.[126]

Epok 4 Falsterbo
Folkhemmet och semestern
Tiden mellan ca 1930-1970

Sommarvillor och Falsterbo-gotik

Från 1930-talet var byggnadsverksamheten livlig i Falsterbo. Planförfattare formade stadens framtid med idrottsplats, flygfält, villabebyggelse och stora områden för fritidsaktiviteter. Målet var att gå varligt fram, det gamla och det nya skulle i möjlig utsträckning komplettera varandra och man var mån om att idyllen ej fick förstöras genom skrytbyggen och oförsiktig modernisering.[127]

Under tiden från sekelskiftet fram till andra världskriget hade många små och stora sommarvillor uppförts i den så kallade Falsterbogotiken, en stil med trappstegsgavlar och lekfulla hörntorn som med åren blivit ett signum för Falsterbos karakteristiska storslagenhet i fråga om villornas dimensioner och utformning (se Fig. 24).[128]

Några goda exempel på arkitekturen från denna tiden fanns tidigare väster om borgruinen där två enorma tegelvillor stod omgivna av välvårdade trädgårdar fyllda av exotiska växter. Här bodde Hagaprinsessorna med sina föräldrar, prins Gustav Adolf och prinsessan Sibylla, under ett antal somrar på 1940-talet. Husen finns precis som många

Figur 24. Exempel på falsterbogotik.
Ur Dufberg och Ekström, 1976, sid. 38.

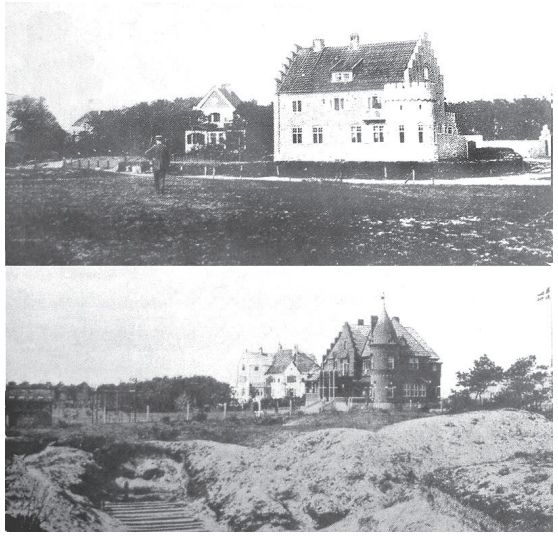

andra väl dokumenterade på vykort som såldes till turisterna.[129]

Fram till 1950-talets slut var denna arkitekturstil den dominerande i Falsterbo, men efter det att staden fått viktiga vatten- och avloppsledningar skedde stora förändringar. På kort tid skedde en våldsam expansion av antalet hushåll från 900 till 4000 stycken, och det säger sig ju självt att så många personer inte har råda att uppföra luxuösa sten- eller tegelbyggnader.[130]

Det är inte för inte som Falsterbo dras med benämningen ”societetens småstad”, vilket i mina öron klingar något inskränkt. Det har sagts att om man vill flytta till Falsterbo så räcker det inte att bara vara miljonär, man måste också vara kändis, alternativt umgås med kungahuset, ha släkt som sommargästat Falsterbo sedan 1800-talet eller vara medlem i Falsterbo golfklubb.[131]

Vill man se det krasst är det alltså mer eller mindre omöjligt för ´vanliga människor´ att någonsin bli ägare till en av dessa åtråvärda Falsterbovillor, något som varit både till ortens fördel och nackdel. Anmärkningsvärt är dock att Falsterbo till skillnad från många andra före detta badorter lyckats behålla sin exklusiva prägel, och än idag utgör ett populärt turistmål, om inte för baden så för de spännande sightseeingturer man med bil eller cykel kan företa sig bland de många fantasifulla villorna.

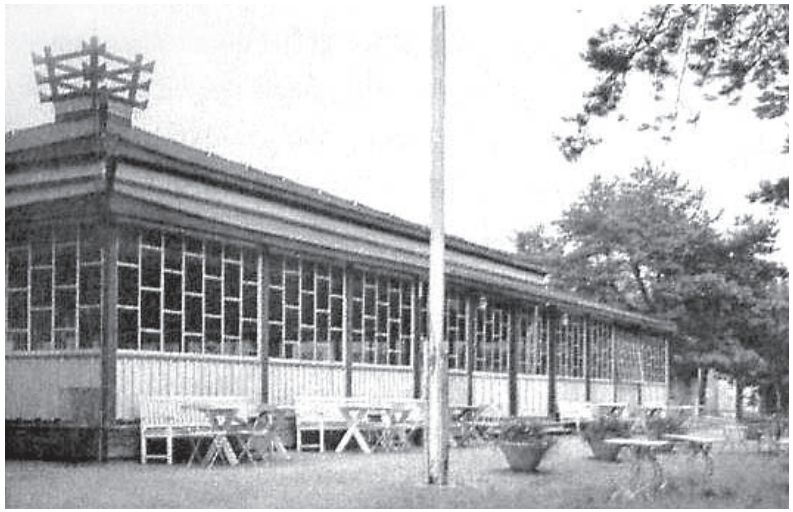

Figur 25. Strandbadens dansbana från 1928 står fortfarande kvar i tallskogen. Ur Dufberg, 2002.

Badstranden blir allmänhetens samlingspunkt

I juni månad 1928 invigdes *Strandbadens dansbana* (se Fig. 25) bekostad av järnvägsbolaget i tallskogen bortom kyrkan. Dansbanan stod för många populära arrangemang under sina första tjugofem år för tillresande badgäster, främst ungdomar. På så sätt försäkrade sig järnvägsbolaget om att tågen till Falsterbo inte skulle gå tomma. Besökarskarorna glesnade dock en bit in på 1950-talet när *Ljungens* campingområde utökade sin verksamhet någon kilometer längre bort.[132]

I närheten av dansbanan gick gränsen för det som kallades den ´fria badplatsen´, eller *Strandbaden,* där det var tillåtet att byta om i det fria. Till den östra sidan om det avgränsande staketet hänvisades alla de som inte disponerade någon badhytt.[133]

I slutet av 1920-talet uppfördes två imponerande rutschbanor i strandkanten (se Fig. 26). På den högre av dem som mätte hela tio meter i höjd, åkte man sittande eller liggande på surfingbrädor som kunde hyras. Ett åk gick på tio öre och skickade i en våldsam hastighet passageraren upp till trettio meter ut över vattnet. På den mindre banan som främst var avsedd för barn, räckte det med en lämplig tångruska i lagom storlek som sittunderlag vid färden. Rutschkanorna försvann under 1940-talets kalla isvintrar.[134]

Förutom segling var paddling en populär sport under 1930-40-talen. De roddbåtar som förut funnits till uthyrning vid hotellets brygga ersattes av grönmålade, vävklädda kanoter som blev heta hyresobjekt på stranden.

En annan ´farkost´ som väckte mycket löje var de så kallade badhjulen, en konstruktion av två

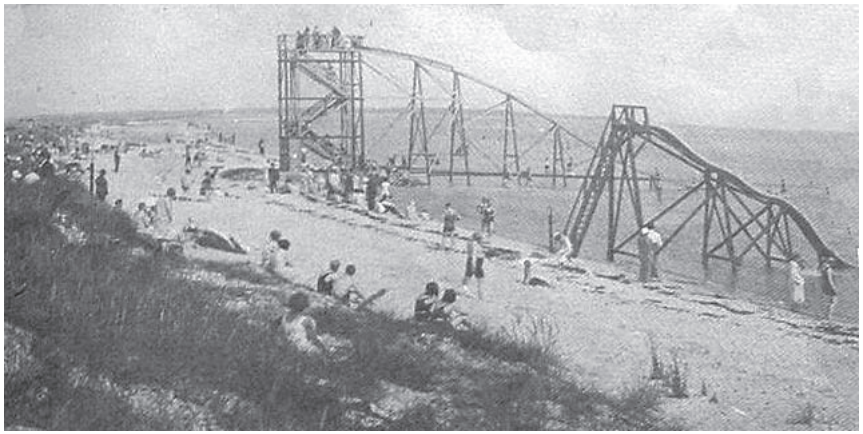

Figur 26. De två jättelika rutschkanorna som uppfördes på stranden ca 1930.
Ur Dufberg, *Det var en gång,* sid. 38.

ringformade stålrör med en diameter på två meter som förenats på en halvmeters avstånd. Mellan ringarna satt två fotplattor med remmar att sticka fötterna under och två handtag på motsatt sida. Stående fastspänd inne i hjulet lät man sig sedan rullas på stranden eller ut i vattnet i en hjulande rörelse. Det gällde bara att se till att hjulet inte stannade då passageraren hade huvudet neråt, i värsta fall under vattnet.[135]

På stranden fanns det alltid någon aktivitet för alla åldrar och familjeidyllen med de soliga klitterna och den barnvänliga badmiljön var ett faktum. Detta skildrades ingående och med personlig glädje år 1935 i Gabriel Jönssons bok *Skånska somrar:*

”*Är det en vacker söndag söker sig folk från socknarna omkring ut till havet, och då ligger hela stranden så långt man kan se åt Trälleborgshållet som ett långt färgrikt land av badande. Öster ut bortom Strandhotellet stå familjebadhusen som små villor halvt inne i den lågvuxna tallskogen, det blinkar av röda baddräkter och vita sommarplagg, det lyser från bruna ryggar och det sorlar av fröjdeskratt från de allra yngsta som kullerbyttera här. Vadar man fram över den låga sandvallen längre bort kan man plötsligt bli stående glad och rörd inför en paradisisk familjeidyll, där Rubensbruna ungar i alla åldrar kravla och rasa, åka på ändan och gräva ner sig, brottas och slåss, medan husfar och fruga hålla siesta i sanden som kullvräkta bronsstatyer – ja, det är skönt att låta sin lekamen slöa och gassas, tids nog måste den spännas för de dagliga bestyren igen*.”[136]

Längs stranden stod vid den här tiden ett fyrtiotal bänkar utställda på jämna mellanrum nedanför de vita klitterna. Likaså kantade tjugofem flaggstänger sandhavet för att höja stämningen och sätta en festlig prägel på badområdet. Ägarna på järnvägsbolaget var noga med att varje höst plocka ner stängerna som annars kunde knäckas under vinterns hårda väder.[137]

Vid 1930-talets mitt ordnades fäkttävlingar på en kasserad tennisbana mellan Falsterbohus och havet. Även rid- och tennistävlingar förekom i hotellets regi. Inne på hotellområdet anlades också en swimmingpool med trampolintorn som var en omöjlighet på stranden eftersom det där var alltför långgrunt. Här hade man simundervisning fram till andra världskriget då bränslebristen satte stopp för den fortsatta driften.[138]

Förslag fanns om ´räfsedag´ på stranden för alla badhyttsinnehavare. Förslaget gick ut på att alla skulle komma ner till stranden en bestämd dag med räfsor och räfsa över varsin strandflik så att hela stranden på en gång blev ren och fin. Idén kunde till och med utvecklas till en tävling mellan olika områden med en prisutdelning som ´öppningsfest´ för badsäsongen varje år i maj. Huruvida förslaget genomfördes är okänt, men det var sannerligen ingen dålig idé.[139]

Från 1957 fick livräddningsfrågor ett allt större utrymme i fråga om strandens skötsel och bekostades med ökade ekonomiska insatser. Man lät installera fyra livräddningsstationer med båtar, Rubenska blåsor och förbandsmaterial.[140]

Turistepoken tar till ända

Efter andra världskriget glesnade turisterna och hotellets verksamhet började få svårt att gå runt (se Fig. 27). Många sökte sig med den nya tidens charterresor till varmare trakter med garanterat fint väder och lämnade den forna metropolen på näset åt sitt öde.[141]

År 1948 gjordes en inventering av antalet sommargäster som vistades en längre tid i Falsterbo under sommaren.

Sommargäster från	Malmö	2260 st
”	Lund	170 st
”	Trelleborg	50 st
”	Landskona	20 st
”	Hälsingborg	20 st
”	Övr. Skåne	110 st
”	Övr. Sverige	760 st
	Summa	3390 st

Med sommargäster och andra kortvarigare turister blev den sammanlagda summan under fina julisöndagar upp till 9 000 personer.[142]

Efter hand gick siffrorna neråt och badturisterna, som besökte Falsterbo, på endagsutflykter blev allt ovanligare. Hotellen slog igen eller lade om sin verksamhet och av det glada badlivet från 1930-talet fanns inte mycket kvar mer än en obefolkad sandstrand utan liv och stoj. I en realistisk prognos från 1964 förutsades Falsterbos framtida öde som ett oundvikligt faktum:

”*Detta nya äventyr kommer att vara, tills om ett eller ett och ett halvt århundrade hela modet med badstränder är över eller läkarna kommit och försäkrat oss, att allt sådant är mycket skadligt*.”[143]

Författaren visste inte då hur snabbt hans spådom skulle slå in och Falsterbos storhetstid som badort fallera. Vad han missbedömde i sin förutsägelse var att badkulturen så snart som fyrtio år senare åter skulle vara på modet, nu i sundhetens och spakulturens tecken.

Figur 27. Under 1950-talet hade strandbadet i Falsterbo färre gäster än någonsin sedan början av seklet. Fortfarande var det några som inte kunde motstå en stekhet solgrop i närheten av Falsterbohus. Ur Liljeroth, 1952.

Figur 28. Badhytterna i Falsterbo är eftertraktade byten både för ortsbor och sommargäster. Idag ser ägarna till att hålla detta lilla stycke kulturhistoria kvar inom släkten. Ur Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 108.

Epok 5 Falsterbo
Det moderna havsbadet
Tiden mellan ca 1970-2006

Falsterbohus får nya gäster

Då casinot på1950-talet hade förlorat många av sina prominenta gäster övergick man 1958 till ungdomsdiskotek. Stället tappade då mycket i anseende. Tio år senare upphörde ungdomskvällarna efter klagomål från närboende grannar och senare revs hela byggnaden.[144]

År 1968 såldes hotellet, som hittills varit i privat ägo, till Skandinaviska banken och samma år gjordes annexbyggnaden om till bostadsrätter enligt sydeuropeiskt mönster medan huvudbyggnaden fortfarande höll hotellverksamheten igång. Två år senare uppfördes fler bostadsrätter på den plats där casinot tidigare stått.

År 1973 fick Falsterbohus en ny privat ägare och snart omvandlades även den sista stora hotellbyggnaden till privatbostäder. Lägenheterna sägs vara mycket fina, de flesta med god havsutsikt och egen balkong.

Samma år som de sista hotellgästerna tagit farväl av badorten Falsterbos förnämligaste logi, invigdes en ny bassäng framför den gamla restaurangen och området inhägnades för att de boende skulle slippa nyfikna turister.[145] På så sätt har man räddat ett av Sveriges genom tiderna mondänaste badhotell, genom att satsa på att ändra dess inkomstbringande verksamhet efter tidens behov, och därigenom undvikit konkurs. Byggnaden står där än idag i all sin glans och härlighet, som ett orubbligt och oundvikligt minnesmärke över en epok, som för evigt satte Falsterbo på kartan i de svenska badhjärtanen.

Badhytt som cigarrask

I Falsterbo kan badfolket lätt delas in i vi och dem, badhyttsägarna och resten av turisterna. Här har det i princip varit omöjligt att komma över en av de minimala trähytterna från förra seklets början, tala om hysteri! Vid den tiden var det en ren penningfråga och hytterna disponerades av överklassens badresenärer medan övriga hänvisades till ett annat strandparti. Hytterna har sedan gått i arv i generationer och ytterst få har varit villiga att lämna ifrån sig sin del av kulturarvet trots en årlig kostnad på runt 1500 kronor (se Fig. 28).

För att minska orättvisorna säger gällande lag sedan ett antal år tillbaka att för att få disponera en badhytt måste man vara skriven i Vellinge kommun, som Falsterbonäset hör till. Varje år

besiktigas samtliga hytter och den som inte sköter sig får en lapp på dörren med krav på eventuella förbättringar.[146]

Trots att de flesta som besökt Falsterbo brukar beskriva det till synes oändliga antalet badhytter i glada färger och med personliga små variationer i positiva ordalag, finns det några som genom åren haft en annan åsikt. Med de här hårda orden framställde Palle Lauring 1964 det han såg vid stranden:

”*Längs stranden står i våra dagar oändliga dubbla rader av små cigarraskar, s.k. familjebadhus. Vad man nu kan ha för glädje av sådana pjäser... Utom att de förstör stranden, ser de alldeles rysliga ut. Men ungefär på samma sätt stod här skjul och bodar en gång förr i tiden*.”[147]

Var rädd om stranden

”*Flygsanden, fordom det mest utmärkande för de båda städerna har nu blivit bunden. Här och där väller den fram men strandhavren, asp- och talltelningar har bundit den lättrörliga fienden*.”[148]

Så skrev Carl Correus år 1904 och om man får tro honom så gjordes de första försöken att binda flygsanden kring förra sekelskiftet. Sedan dess har man gjort insatser vid ett antal tillfällen för att hindra såväl vatten- som vinderosion från att äta upp Falsterbos vackra sandstrand.

Till en början har människan sedan urminnes tider använt de magra strandområdena runt Skånes kuster som betesmark åt boskap. Genom denna påverkan har det ofta tunna, övre vegetationslagret som hållit sanden på plats avlägsnats genom betning och tramp. På så sätt har man påskyndat det naturliga förloppet med vinderosion som i den naturliga processen har en långt mer utdragen cykel.

Under de senaste hundra åren har dock problemet haft sin grund hos oss människor, som genom oförsiktig användning, nedskräpning och andra aktiviteter i strandområdet låtit utvecklingen ta en negativ riktning (se Fig. 29).[149]

Tiotusentals turister om dagen under några intensiva sommarmånader har satt sina spår i form av nedsliten vegetation och demolerade

Figur 29. Sanddynerna längs kusten är känsliga för mänsklig påverkan och kan lätt förstöras genom både slitage och naturliga processer. Ur Åberg, 1992, sid. 8.

Figur 30. Genom pallisader har man försökt att stoppa vattenerosionen som är tydlig längs den flacka kuststräckan söder om Falsterbonäset.
Ur Dufberg, 2002, sista sidan.

sandformationer. Badgästernas benägenhet att gräva ner sig i sanden och välja den närmaste vägen ner till vattnet, tillsammans med tusentals barn som hoppar och rutschar utför de inbjudande sandvallarna, har varit en starkt bidragande orsak till förstörelsen. Växtligheten har efter sommaren ingen möjlighet att reparera skadorna innan vinden sätter in och fullföljer urgröpningen under höst och vinter genom att angripa de blottade partierna.[150]

På flera håll där vinden fått fäste och börjat forsla lös jord inåt land har nya bakre dyner bildats i kanten av de gamla dynerna. Då detta har skett invid badhytterna har många av dessa genom åren begravts upp till fönster och dörrlås och orsakat stora problem för ägarna.

Genom sakkunnigas rekommendationer började man under 1960-70-talen att aktivt försöka hindra sandförflyttningen på land och i vatten. Mot vinderosionen började man att placera ut snöstaket under vinterhalvåret som skydd för dynerna. Man byggde på flera ställen ´landgångar´ av trä eller marktegel från P-platserna över heden och dynlandskapet ner till stranden. På detta vis kunde man kanalisera trafiken och slippa förslitningar på den känsliga vegetationen runt omkring.

Strandråg (*Elymus arenaris*) och strandrör (*Typhoides arundinacea*), som planterats för att binda sanden och armera marken mot erosion, kunde lätt nötas bort vid alltför stort slitage. Därför införde man också ridförbud inom strandområdet.[151]

I vattnet använde man låga pallisader (se Fig. 30), som placerades vinkelrät mot strandlinjen för att hindra vattenerosionen, som på sina håll orsakat att stranden krympt betydligt i förhållande till utgångsläget. Den brygga, som sedan många år stod rotad i en stenkista nedanför Strandhotellet, hade uppenbart god effekt på stranden, som efter ett antal år antog en acceptabel bredd.[152]

Tidigare hade sandsugning för glastillverkning förekommit på flera ställen runt Falsterbo. 1993 blev vattnet kring näset ett maritimt reservat och all sugning stoppades.[153]

Reservatet Falsterbohalvöns Havsområde omfattar ett vattenområde ut till femton meters djup, det vill säga praktiskt taget hela kommunens vattenområde. Inom detta döljer sig i sanden och på bottnen omätliga kulturskatter i form av skeppsvrak från vikingatiden och fram till våra dagar. Området kring stranden i Falsterbo är numera också klassat som riksintresse för naturvård och kulturmiljövård.[154]

Det finns uppenbarligen starka krafter i Falsterbo som verkar för naturens främjande, något som borde ligga i allas intresse, vare sig man besöker orten som endagsturist eller planerar att stanna återstående delen av sitt liv. I *Ljungens villaägareförenings jubileumsbok* 1987 lät det så här:

”*Somrarnas köer av tillresande endagsbesökande badare vid näsets underbara stränder är förståeliga liksom kön året runt av tomt- och villaletande presumtiva årsboende. Båda köerna innebär dock en fara som våra kommunala myndigheter aldrig får blunda för, faran för överexploatering och därmed förslitning av våra stränder och vår natur*.”[155]

Illustration: Cecilia Lundgren

Illustration: Cecilia Lundgren

Höger: Badpromenaden sträcker sig parallellt med stranden och kantas av gräsvallar och badhytter.
Längst till höger: En av badbryggorna som skjuter ut i vattnet.

Ystad

Nutida platsbeskrivning

Då jag närmar mig Ystad på kustvägen österifrån möts jag av sju stycken skyltade badplatsparkeringar försedda med toalett och papperskorg. Ett underbart trevligt sätt att välkomnas till Sveriges nästintill sydligaste badplats!

Skyltarna längs vägen utlovar möjligheter till lockande strandliv och avslappnande fritidsaktiviteter strax bakom tallskogsremsan som skärmar av vägen från det öppna vattnet. Detta hav vars brus man endast svagt uppfattar då bilarnas ljud för ett ögonblick tystnar och enbart låter sig skymtas mellan stammarna.

Det område som tillhör den bland Ystadborna populära Sandskogen kantas i öster av en asfalterad väg som leder ner mot havet. Vid dess infart ligger den anrika Jaktpaviljongen, ett mat- och caféställe, som markerar infarten till fritidsområdet Sandskogen. Längst ner mot vattnet finner jag en liten kiosk med tillhörande minigolfbana och cykelparkering. Härifrån löper en grusad stig, vid namn Badstigen, parallellt med strandlinjen österut cirka tjugo meter från vattnet.

Badstranden avskärmas här av en bunker alldeles vid vattenbrynet och stora stenbumlingar som samlats på den smala strandremsan. Följer man kusten med blicken fortsätter stranden cirka femhundra meter längre bort och övergår så småningom i höga backafall i närheten av Kåseberga med sin lättigenkännliga siluett.

Badstigens syskonstig Badpromenaden sträcker sig i motsatt riktning alldeles intill stranden innanför en liten gräsvall. Detta huvudstråk är en naturlig samlingsplats för ystadborna, som sedan länge promenerat och idkat umgänge längs stranden, och där tillfälliga besökare tar sina joggingturer från Saltsjöbadshotellet.

Längs stigen, som är asfalterad, löper långa sträckor ett stängsel mot havssidan till.Till synes utan någon märkbar funktion. Inåt land passeras diverse caféer och glasställen i form av vackra trähus i schweizerstil dekorerade med allsköns snickerier i glada färger. Här finner vi också en liten dansbana omgärdad av olikfärgade glödlampor, som säkert ger en festlig sommarnattsstämning då det mörknar ute.

Själva stranden är ungefär tio meter bred utanför ett område av små klitter som mer och mer övergår i en enkel gräsvall ju närmre hotellet man kommer.

De fem bryggorna, som är utplacerade längs stranden på jämna mellanrum, är utan räcken och utgörs av bastanta järn- och träkonstruktioner som är täta ända ner till vattnet. Troligtvis för att förhindra erosionen som tydligt orsakar en sandförflyttning från väst till öst. Även mellan bryggorna finns låga pålsystem för att förhindra denna naturens ibland besvärliga verkningar.

Bryggorna har lite olika utformning vad gäller stegar och träkonstruktioner längst ut. På en av bryggorna närmast hotellet finner vi till exempel ett lågt plank i änden av bryggan intill en bänk att lägga saker på eller bara vila vid.

De individuella utformningarna tyder på ett visst engagemang hos konstruktören och bidrar till att varje badare kan få ett mer personligt förhållande till sin favoritbrygga där man känner sig mer hemma. Mellan två av bryggorna ligger en flotte som man kan bada ifrån med en stege på var sida ner i vattnet.

Vid varje brygga finns också en sötvattendusch med kallt vatten vilket inte är alldeles vanligt vid svenska badplatser. Sanden i

Vakttornet reser sig som en fyr mitt på stranden.

Ovan: Utskjutande bunkrar blir perfekta cykelparkeringsplatser. Mitten: Småbåtar som ligger uppdragna på stranden ser trevliga och livfulla ut. Nedan: Dubbla rader av badhytter trängs längs stigen och skapar en egen liten by.

Ystad är ren och vit men saknar liv i form av småsten och snäckskal.

På mitten av stranden reser sig ett övervakningstorn likt en mindre fyr på höga styltor, varifrån säkerhetsvakter kan hålla uppsikt över hela området. Tornet må vara befogat men bidrar inte nämnvärt till platsens charm och fridfullhet. Snarare känner sig nog lättklädda badfantaster något illa till mods över denna kontrollerande och dominanta konstruktion.

Badpromenaden är mycket välförsedd vad gäller bänkar, papperskorgar och diverse skyltar med glassreklam och ordningsföreskrifter. Detta tillsammans med tornet får hela området att kännas något överbelamrat med konstruktioner i förhållande till den fria strandsträcka som skall tillgodses.

Vegetationen närmast stranden utgörs till stor del av björk- och aspsly samt låga tallar och vresrosbuskage. Få örter syns på marken, som mest är täckt av smalbladiga gräs och strandråg.

På ett par ställen mellan bryggorna finns låga utskjutande bunkrar varav en för tillfället används som cykelparkering. Ett ganska trevligt ställe att gå ut och reka på där man lätt kan överblicka strandområdet utan att för den skull behöva klättra upp på något. Bunkrarna är delvis täckta med fastgjuten natursten och smälter bra in i omgivningen.

Innanför badpromenaden skymtas fritidsstugor i den frodiga vegetationen och närmast stigen ligger dubbla rader av numrerade badhytter nersänkta innanför en växtbeklädd gräsvall. Stugorna är, liksom de flesta badstugor, målade i varierande färger och så gott som alltid konstruerade av trä med allehanda fantasifulla snickerier. Omsorgen om stugorna syns tydligt och gör det spännande att gå på upptäcksfärd i denna miniatyrstad med stigar, prång och öppna ytor. Vegetationen här är mer skogsbetonad med överståndare som ger skugga åt måbär, skogstry, fläder, kaprifol och stensöta.

Närmast hotellet blir stranden bredare och här ligger flera småbåtar uppdragna i sanden, vilket ser mycket

Ovan: Området för fritidsaktiviteter strax intill Saltsjöbadshotellet.
Mitten: Saltsjöbadens nuvarande äldsta hotellbyggnad.
Nedan: Den nya spaavdelningen avviker från huvudbyggnaden genom sina stora glaspanoramafönster.

Sandskogens Värdshus bredvid Saltsjöbaden är i stort sett oförändrat sedan det byggdes med sina utsirade verandor och utskjutande taksprång.

sydländskt ut. Här tar den asfalterade badpromenaden slut och ersätts med en grusad gång- och cykelväg längs havet. Här finner jag en skylt som annonserar Badtågets priser och tidtabell från hållplatserna inne i stan.

I anknytning till hotellanläggningen finns ett större område mot stranden till för fritidsaktiviteter, stora gräsplaner, volleybollplan, lekplats, boulebana, toaletter, grillbord med mera. Flera ytor är nyplanterade med olika träd och buskar men dåligt underhållna och övervuxna med ogräs redan första säsongen. Området utstrålar campingplats och extensivt skötta ytor och stämmer inte alls överens med det nyrenoverade Saltsjöbadshotellets mer exklusiva framtoning alldeles intill.

Själva hotellet är ett större byggnadskomplex med flera avgränsade avdelningar i olika stilar. Det som håller samman byggnaden är främst den varmgula putsfärg, som använts på fasaderna.

Rakt utanför hotellet, som har sin entré på landsidan, skjuter den första långa bryggan ut i vattnet på behagligt gångavstånd för alla morgonbadande hotellgäster. Vid strandkanten finns också en dansbana med trägolv och omålade träräcken.

Norr om bryggan fortsätter en smalare strandremsa mot udden bortom vilken Ystads hamn tar vid. På denna sida av hotellet finns ett flertal stora sportanläggningar och idrottsplaner inom ett avgränsat område.

Som helhet tycker jag att Ystads saltsjöbad har många kvalitéer och ett härligt läge vid skånska sydkusten med sina långa sandstränder och gynnsamt solläge. Placeringen bakom den utskjutande udden mot Ystad gör att platsen är något skyddad för sydvästvinden.

Att jag sedan skulle välja att bada bortom den bortersta bunkern där stranden ligger öde och tom på folk grundar sig nog i det lite röriga och plottriga intryck området kring Saltsjöbadshotellet ger. Det blir för lite natur och för mycket tillrättalagd, konstlad och anlagd miljö för att riktigt kunna njuta av den naturupplevelse ett havsbad är!

Epok 1 Ystad
Tidig kulturhistoria och geologi
Förhistoria fram till år 1800

Hansastaden

Ystad är en stad med gamla anor. Redan på 1200-talet vittnar dokument om anläggandet av staden Ystad på Skånes södra kust, som vid den tiden tillhörde konungariket Danmark. Vid samma tidpunkt uppstod städer på flera håll runt Skånes övriga kuster som Åhus och Falsterbo under liknande förhållanden efter influenser från södra Europa.

Ystads största kyrka, Mariakyrkan, byggdes troligtvis tidigare än 1200-talet, medan den mindre Petrikyrkan, enligt säkra källor härstammar från 1267.

Staden var under medeltiden en viktig handelspunkt kring Östersjön och tillhörde de så kallade Hansastäderna under en längre period. Dess gamla stadskärna utmärker sig nämnvärt genom det väl bevarade gatunätet från medeltiden och de många tidstypiska husen som idag gör Ystad till en attraktion.[156]

Förhistoriska boplatser

Går vi längre tillbaks i historien och riktar blickarna mot området öster om udden där staden Ystad är belägen, finner vi ett tiotal stenåldersboplatser i området kring Nybroåns mynning från mesolitikumtiden, 5500-4000 år f.Kr. Boplatserna antas ha varit tillfälliga uppehållsplatser för mindre grupper av människor, som levde av jakt och fiske och var placerade på strandvallarna, som omslöt en förhistorisk lagun i anslutning till åns meanderslingor.[157]

Man kan alltså redan nu konstatera att den skyddande bukten, som senare utvecklades till ett populärt rekreationsområde redan för 7000 år sedan, lockade människor att bosätta sig här. Platsen vid åmynningen var säkert mycket fördelaktig med tanke på fiskemöjligheter både i ån och i havet och de vidsträckta skogsområdena längs kusterna som utgjorde jaktmarker på land.

Omkring år 500 e.Kr. vet man att det låg en köping eller handelsplats en bit uppåt ån som enligt vissa källor kan ha utgjort gränsen mellan danska och svenska rikena då dessa började utkristalliseras. Handelsplatsen var strategiskt placerad ur försvars- och kommunikationssynpunkt då den låg mitt emellan två hedniska offerplatser, varav den ena låg på udden i väster och kallades Viistatha, enligt vissa föregångaren till staden Ystad, och den andra på udden i öster, ännu känd som Ales stenar.[158]

Geologi

Ystadområdet har i mer än ett sekel varit föremål för geologisk forskning som i stor utsträckning påverkat den geologiska idéhistorien i vårt land.[159]

Området öster om Ystad, vid nuvarande Sandskogen, vilar på en berggrund av kalksten från kritaperioden. För ungefär 8000 år sedan smälte ett tjockt islager bort och växter, djur och människor vandrade in i vårt land. Östersjön, dåvarande

Baltiska sjön, var en sötvattensbassäng som knöts samman med västerhavet genom två kanaler vid Öresund och Bälterna.

Genom landsänkning trängde saltvatten in från väster och dränkte skogar, torvmossar och stenåldersplatser längs Baltiska sjöns kuster. Från denna tid härstammar submarina skogar och torvmossar runt Skånes kuster som bland annat påträffats i Ystads hamn.

Landet höjde sig åter och de högst belägna strandområdena kom i dagen, överlagrade med avlånga sandvallar som bildats genom havets strömningar. På sådana vallar, av strandgrus och småsten uppblandat med sand, vilar området för Sandskogen. Vallar, som tillkommit på detta sätt, benämnes i Sydskåne ”Järavallar”. Vid Sandskogen uppgår vallen på sitt bredaste ställe till över tusen meter längst i väster för att avsmalna åt öster till cirka 200 meter.[160]

Sandflykten tar sin början

Vallarna täcktes så småningom av mossor, örter och gräs men skulle under 1700-talet komma att utsättas för förödande bete.

Som betesmark var det magra och vindpinade området attraktivt, och runt 1750 gjorde folket i Herrestads socken, öster om Nybroån anspråk på området, som av hävdtradition tillhört Ystad, med hänvisning till en tidig lantmäterikarta. Processen avgjordes i häradsrätten och utföll med resultatet att hela området tillföll Ystad.[161]

Den förste att uppmärksamma problemen med flygsanden var Carl von Linné under sin skånska resa 1749. Sanden orsakade då stora problem inne i staden Ystads östra delar då den vid hårt väder och östliga vindar korkade igen gatorna så att invånarna fick hjälpas åt med skyfflar och spadar för att få gatorna körbara. Linné skrev i sin dagbok;

”Viken, som går inåt landet öster om Staden och öster om Refwet, sträckte sig så långt man kunde se, öfvertäckt af flygsand //…..// Tallskog kunde på denna östra betesmarken bekvämligen sås, som kunde gifva lugn ifrån hafvet och afhålla flygsanden, fast den icke är här av synnerligen concideration”.[162]

Strax där efter, på 1750-talet, gjorde dåvarande borgmästaren i Ystad, Carl Gustaf Broberg, de första försöken att etablera tallplanteringar på sanddynerna, men utan framgång. Inte förrän ett halvt sekel senare skulle planteringsförsöken lyckas i någon större omfattning.

Om samma sand skrev riksmarskalk Johan Gabriel Oxenstierna i skämtsamma ordalag 1770;

”Istället för Smålands tjärr och Östergotlands lergropar är jag nu fallen i en sand, som gör att jag ej kommer ur fläcken. Denna sand är flygande, fin och vit och skockar sig i drivor som snö. En gång blåser detta stycke av Skåne bort!”. [163]

Fiskeläge begravdes i sand

Vid Nybroåns mynning låg tidigare ett gammalt fiskeläge, Sandhusen, som var befolkat mellan 1660

Figur 1. På en karta från 1812 ser man tydligt en bäck från Öja mosse som har sitt utlopp vid det som idag är Saltsjöbadens badplats.
Ur Jönsson, 1934, sid.20.

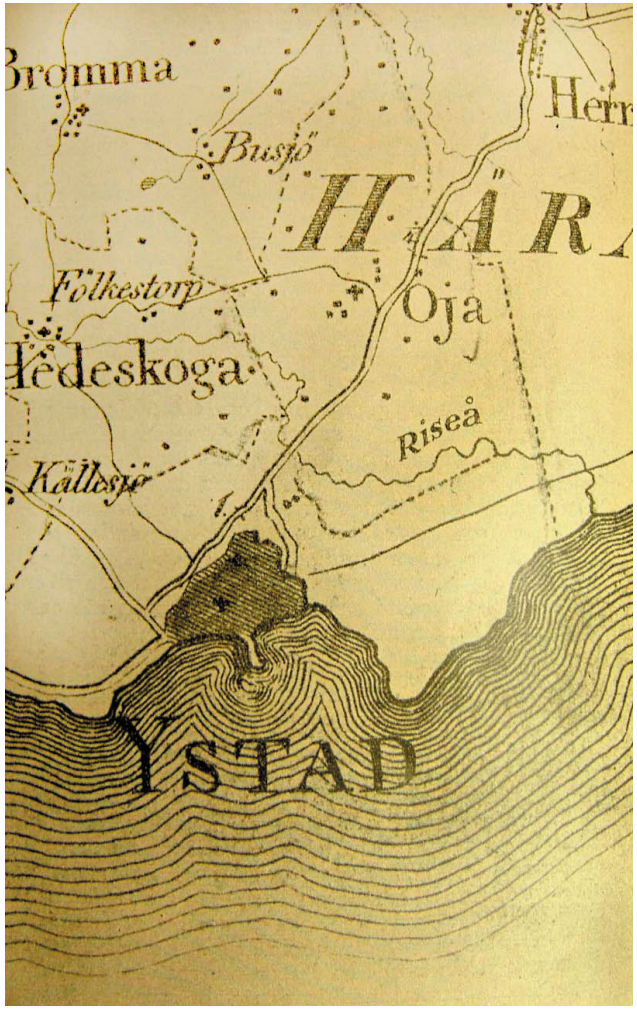

och någon gång kring 1830 då hela samhället blåstes över av väldiga vandrande sanddyner. På en karta från 1767 är byn Sandhusen utritat med sex hus och nio båtar på redden. Nybroåns utlopp låg fram till 1812 cirka 500 meter längre västerut än i dagsläget och Sandhusen låg alltså betydligt närmare den nuvarande badplatsen (se Fig. 1).[164]

Den gamla åfåran är nu igenväxt och utgör ett mycket intressant område ur biologisk synpunkt med ett rikt fågel- och insektsliv och många intressanta växter i den fuktiga och kalkrika miljön.

Epok 2 Ystad
Badhus och societetsliv
Tiden mellan ca 1800-1900

Surbrunnen och andra rekreationsområden

Surbrunnen i Ystad upptogs redan 1746 av dåvarande apotekaren Fredric Rossou.

Till en början omgärdades brunnen av vackra planteringar med flera olika sorters träd och buskar, som sedermera lär ha förfallit till följd av vanvård. Enligt Georg Henric Baeijer, som beskrev Ystad 1793 var brunnen belägen på en platå vid slutet av en sluttning med utsikt över själva staden och sjön, omgiven av frodiga åkerfält och blomstrande ängar.[165] Även Linné beskrev källan och vattnets egenskaper med orden:

”Vattnet hade en frisk åder, var lättdrucket, hölt ett tämmelig godt surbrunnsvatten och befanns ej hålla någon oart”.[166]

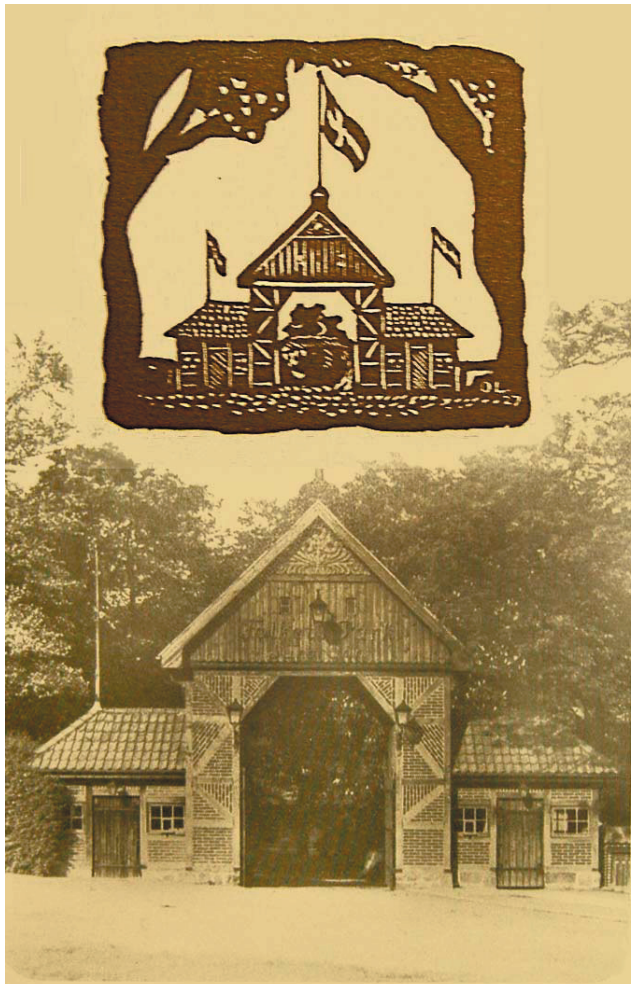

Figur 2. Entrén till Ystads surbrunn var en smyckad träbyggnad som ofta avbildades på reklamblad och annonser.
Ur Thomasson, 1946.

Av vattenproven framgick att vattnet var rikt på järn och kalk och kunde nyttjas bland annat av den som hade svag mage.

”*Det stärcker Nerverna, befordrar öpning, afsköllje Slem och Rosaktiga skärpor, har visat nytta mot hiertklappning, Sprittningar, Moder-passion, Gikt och Rheumatismer.*”[167]

I början av 1800-talet, innan havsbadkulturen hade nått till Skåne, var brunnen borgerskapets ledande förlustelseplats i Ystad. Anläggningen bestod inte anbart av själva brunnskällan med tillhörande restaurangen *Surbrunn,* utan innefattade också en större dansbana, kägelbana, musikpaviljong och promenadstråk.

Mellan 1800 och 1840 hade brunnen sin blomstringsperiod (se Fig. 2) men användes ända fram till 1880-talet då hela brunnsverksamheten upphörde efter att källan sinat och kallbadhusen vid stranden började dra till sig en allt större publik.[168]

1896 köpte den nybildade arbetareföreningen i Ystad värdshuset *Surbrunn* med omgivande park för 12 500 kronor som möteslokal för sin verksamhet. (se Fig. 3) Många var de bland stadens övre skikt som ogillande höjde på ögonbrynen inför beslutet. Var det verkligen anständigt att arbetare skulle disponera en så angenäm samlingsplats?[169]

Under 1800-talet fanns förutom *Surbrunnen* två andra större parkstråk där överklassen tillbringade sin lediga tid med att promenera och idka lättsamt umgängesliv. Längs stranden och hamnen låg *Sjöpromenaden* med sina dubbla alléer för vindskydd och svalka och i nordväst fanns *Norra promenaden* intill den gamla kyrkogården.[170]

Detta parkstråk anlades efter beslut av allmänna rådstugan 1829 på förslag från Johan Jacob Wendt, sedermera Sandskogens grundare. Då planteringarna snart växte i omfång och popularitet uppstod ett behov av mat- och musikställen, vartefter flera paviljonger uppfördes på olika platser i parken.[171]

Figur 3. Surbrunnsparken kring sekelskiftet.
Ur Lundqvist, 1986, sid. 107.

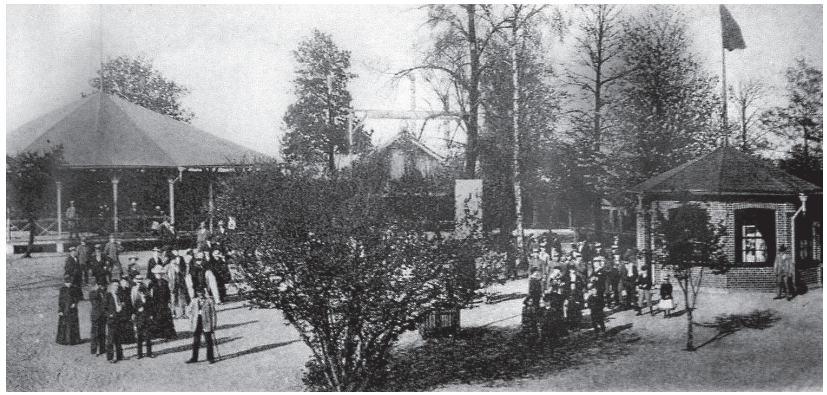

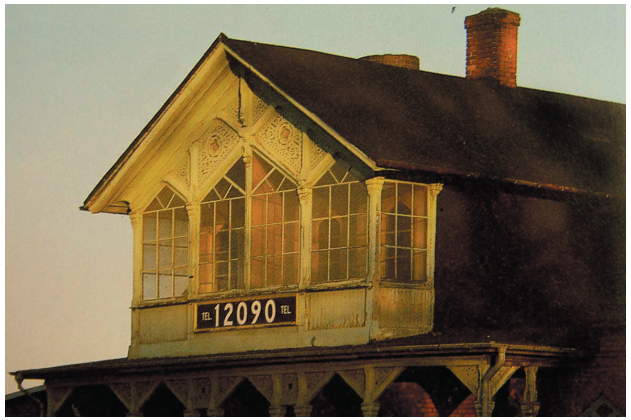

Figur 4. Ovan: Varmbadhuset i hamnen på ett foto från 1870-talet. I bakgrunden skymtar bryggor och kallbadhus vid nuvarande småbåtshamnen. Ur Lundqvist, 1985, sid. 108. Nedan: Varmbadhuset står kvar än idag trots vissa genomgripande renoveringar. Ur Jacobsson, 1987, sid. 24.

Planteringsdirektionens tillkomst

1812 bildades den första planteringsdirektionen i syfte att få bukt med den fortsatt problematiska flygsanden vid området öster om staden, och i möjlig mån återställa marken till produktionsyta i form av betesmark eller skogsmark.

En av initiativtagarna, Johan Jacob Wendt, föreslog till en början plantering av strandråg (*Elymus arenaris*) och harris (*Cytisus scoparius*)för att binda sanden. Försök gjordes i flera omgångar med början i sandmarkens östligaste delar, men plantorna hade svårt att få fäste i det ständigt kringblåsande underlaget. Genom kontakter i Köpenhamn fick Wendt tag i en man vid namn Fintelmann som hade goda erfarenheter från liknande projekt i Danmark.

På Fintelmanns förordande anlades till en början skyddsvallar längs stranden som planterades med strandråg. Då man kunde kontrollera de svåraste vindarna från havet fortsatte man sedan att plantera inom inhägnade områden innanför vallarna. Man använde framför allt småplantor och frön av tall, men även gran, cypress, ek, bok och lönn som delvis importerades från Tyskland och Danmark.[172]

Livslängden på tallplantorna i Sandskogen beräknas vara mellan 60 och 70 år varefter kronan torkar och plantan så småningom dör. Ursprungsindividerna från tidigt 1800-tal finns således inte kvar i någon större utsträckning utan har i olika etapper ersatts med svensk tall från Småland och Bergslagen.

Från 1850-talet började planteringarna vid Sandmarken allt mer likna ett skogsområde. I takt med att vegetationen etablerade sig började Ystadborna under 1800-talets senaste decennier att utnyttja Sandskogen som rekreationsområde samtidigt som parkstråken inne i staden förlorade allt mer i betydelse.[173]

Badhus med varmt och kallt vatten

En av Ystads första offentliga badinrättningar fanns i en fastighet vid Västerport vid mitten av 1800-talet. Ägaren, prosten Nils Christoffer Psilander, stod för själva badarrangemanget. På badstugan erbjöds under sommarhalvåret kalla som varma saltsjöbad, men även dusch och strålbad.

1867 kom det första varmbadhuset nere vid hamnen i anslutning till *Sjöpromenaden.* Detta badhus tillkom på dåvarande stadsläkare Malmgrens initiativ. Det ursprungliga huset byggdes i trä av prefabricerade delar från en fabrik i Göteborg och var rikt utsmyckat med sirliga sniderier. På 1890-talet byggdes huset om i tegel och står ännu idag kvar på samma plats nu som lokal för en mekanisk verkstad i hamnområdet (se Fig. 4). [174]

Det lär under slutet av 1800-talet och början på 1900-talet ha funnits 5-6 större eller mindre badhus

Figur 6. Kallbadhuset i hamnen kring 1900. Ur Lundqvist, 1985, sid. 106.

och badplatser på olika platser kring Ystads gamla hamn (se Fig. 5). Det mest kända restes 1863 vid platsen för nuvarande småbåtshamnen men raserades 1872 i en svår storm vartefter det genast ersattes av ett nytt. Detta badhus fick stå ända till nyårsafton 1904 då ännu en storm härjade hamnområdet. Badhuset som kan ses på flera gamla foton (se Fig. 6) bestod av två avdelningar, en för herrar och en för fruntimmer och barn. Öppettiderna var generösa, från klockan sex på morgonen till klockan nio på kvällen.[175]

Figur 5. Teckning från 1856. Badlivet var vid den här tiden lokaliserat till den inre hamnen. Ur Carlquist, 1968, sid. 8.

Kring 1900 hölls sim- och hoppuppvisningar i hamnbassängen, ofta ackompanjerade av mässingsmusik från en intilliggande flotte. Uppvisningarna skedde från hopptorn och simanordningar i trä som försvann då hamnen byggdes ut för att kunna ta emot större färjor i början av 1900-talet.

Att bada direkt från stranden ansågs fortfarande mycket okultiverat. Borta vid Sandskogen som började bli ett populärt strövområde idkades strandliv av mer återhållsamt slag, de flesta dristade sig inte till att bada alls. 1890 beskrev Sigrid Kurck strandlivet med dessa ord:

”*Mellan det sträva, blå strandgräset valde man en lämplig fördjupning och gjorde bekvämt för sig, slickade sol och tittade på segel*.”[176]

Det var så som de flesta ur överklassen avnjöt strandlivet vid den tiden, naturligtvis fullt påklädda! Det hände att småpojkar sprang och lekte i vattenbrynet vilket sågs mycket onådigt av ”illa berörda fruntimmer” som skakade stilla på huvudet åt sedelöshetens tilltagande.[177]

Sandskogens första paviljong

1878 fick planteringsdirektionen en skrivelse från grosshandlare P. C. Lamberg, som var den förste med önskan om att placera fast egendom i form av en byggnad i Sandskogen. Skrivelsen löd:

”*Om tillstånd att få uppföra en Paviljong eller lusthus på någon därtill lämplig plats i Sandplanteringen, äfvensom att en sådan plats med det snaraste må blifva mig anvisad, får jag härmed anhålla*.”[178]

Figur 8. Bordsplatserna i skogen var ett familjärt utflyktsmål i Sandskogen. Från Ystads Stadsarkivs fotosamling.

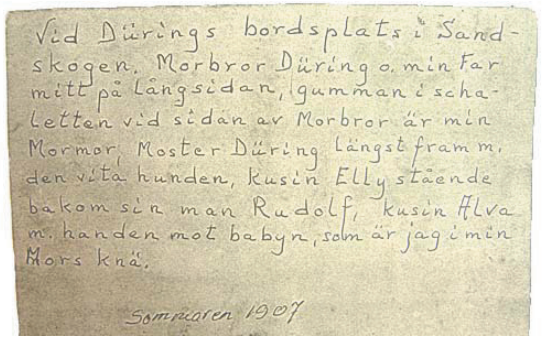

Vid Dürings bordsplats i Sand-
skogen. Morbror Düring o. min far
mitt på långsidan, gumman i scha-
letten vid sidan av Morbror är min
Mormor, Moster Düring längst fram m.
den vita hunden, kusin Elly stående
bakom sin man Rudolf, kusin Alva
m. handen mot babyn, som är jag i min
Mors knä.

Sommaren 1907

Lambergs förfrågan blev snart beviljad och i fem år var han ensam ägare till fast egendom i området innan byggandet tog fart på allvar under 1880-talet. De flesta entreprenörerna var välbeställda Ystadborgare vilket gärna syntes på villornas storlek och rika utsmyckning. Närheten till stranden var så klart en viktig statusfaktor. Så kom det sig att ägarlängderna för de pampigaste villorna med utsikt över havet redovisar namn som Mörner, Stjärnsvärd och Lustig medan mindre bemedlade fick hålla till godo med små paviljonger eller skogsstugor i Sandskogens norra del (se Fig. 7).

Redan från start styrde planteringsdirektionen bebyggelsen i Sandskogen enligt stränga lagar. Husen fick inte ligga närmare än 75 meter ifrån varandra, marken arrenderades av husägaren och fick inte inhägnas på något sätt då skogen skulle vara ett fritt strövområde till gagn för alla. Detta är regler som kommunen fortfarande efterlever i syfte att bevara Sandskogens allmänna karaktär och öppna utformning.

En vanlig företeelse under 1800-talet var de bordsplatser i skogen som kunde hyras för 3 kronor per år genom ett 20-årskontrakt. Bordsplatserna utnyttjades flitigt under helger och ferier av Ystadfamiljer som med kaffekorg och rutiga dukar njöt skogens stillhet (se Fig. 8). Till en början bestod rekvisitan enbart av fasta bord och bänkar med låsbart skåp för porslinet, men kom så småningom att utökas till mindre paviljonger eller lusthus med omgivande blomsterplanteringar.

I slutet av seklet fanns 66 hyrbara bordsplatser och 43 större villor i Sandskogen.[179]

Figur 7. En av Sandskogens första paviljonger omgärdad av gruslagda gångar och välskötta planteringar. Ur *Ystadiania*, 1989, sid. 45.

S. M. Marcus paviljong vid sekelskiftet.

Figur 9. Detalj ur ekonomisk karta 1915 med Ystads Saltsjöbad till höger, dragonetablissementet i norr, och Ystads centrum till vänster. Ur Arcadius, 2004, sid. 63.

Epok 3 Ystad
Badhotell och strandbad
Tiden mellan ca 1900-1930

Salomon Smith och Saltsjöbaden

1896 satte sig apotekaren och storsångaren Salomon Smith att författa det brev till stadsfullmäktige, som skulle bli upptakten till Ystads mest glansfulla och storslagna epok, tiden för Saltsjöbadshotellet. Brevet löd:

”....Då det emellertid är påtagligt, att det åt samhället skulle beredas en ej oväsentlig, direkt fördel om här kom till stånd en av främlingar livligt besökt rekreationsort och sommarvistelseort, hysa vi den bestämda förhoppning, att även Herrar Stadsfullmäktige vilja skänka företaget sitt intresse och understöd. Skäl härför torde ock givas i det förhållandet, att om i sammanhang med kuranstalten en förstklassig sommarrestaurant kom till stånd i `Sandskogen´, därmed möjliggjordes att i `Norra promenaden´ borttaga den där existerande värdshusrörelsen, vilken genom sin närbelägenhet till kyrkogården väcker anstöt och förargelse.
Ystad den 5 juni 1896”[180]

Företaget blev beviljat och huruvida serveringarna i *Norra promenaden* väckte den anstöt som Salmon Smith och hans kompanjon John Tengberg lät påskina eller om det bara var ett smart argument för att kunna driva sitt projekt igenom framgår inte av texterna. Följden blev så småningom att ägarna till värdshusrörelsen i *Norra promenaden* blev snuvade på alla sina gäster då det nya och luxuöst utformade Saltsjöbadshotellet stod klart den 30:e maj året därpå.

Den sagoslottslika byggnaden med massor av snickarglädje i tinnar, torn och verandor invigdes med pompa och ståt till musik från storsångaren Smith själv. Verksamheten fick en flygande start då närmare 1000 kavallerister ur statens kavalleriregemente nyligen etablerat sin verksamhet alldeles öster om staden (se Fig. 9). En lång rad ryttmästare och officerare, som visste att uppskatta livets goda, blev snart stamgäster på det mondäna badhotellet vid stranden och många levde långt över sina tillgångar.[181]

Med god service och en lovsjungen sandstrand blev Ystads Saltsjöbad snart en av södra Sveriges populäraste kurorter med gott om utländska gäster från Tyskland och Danmark. Hotellet kallades smickrande ”*Skånes Trouville*” efter den berömda franska badorten i Normandie vid engelska kanalen (se Fig. 10).[182]

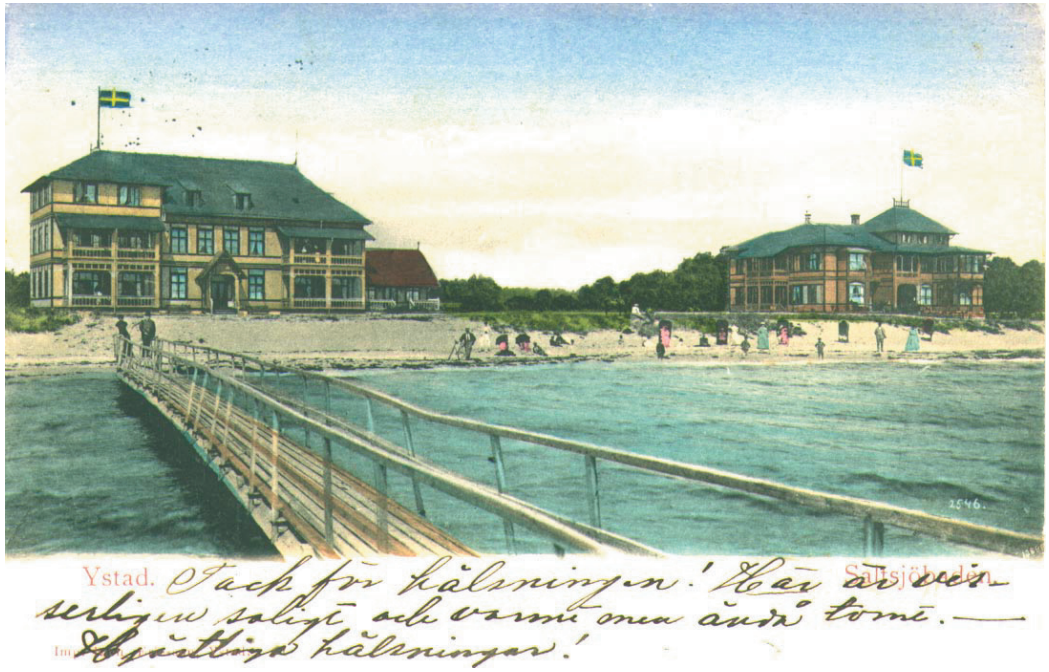

Figur 10. Saltsjöbaden under sin glansperiod 1905. Vykort i privat ägo.

Figur 11. Ystads Saltsjöbad.
Ovan: Ur *Ystadiania*, 1997, sid. 129
Mitten: Ur Jönsson, 1922, sid. 70
Nedan: Ur Lundqvist, 1986, sid. 108.

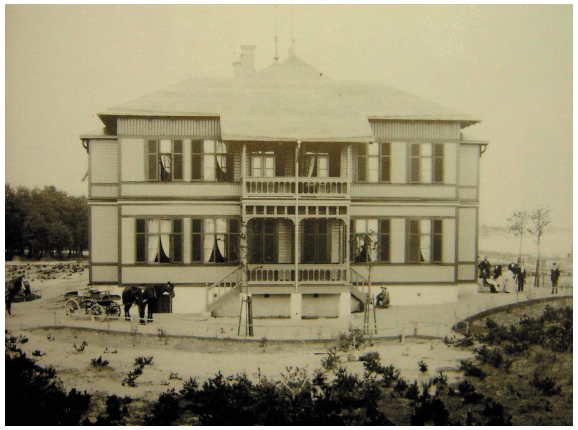

Som badort sett hade Saltsjöbaden, liksom andra badinstanser vid den här tiden, väl utbyggda badhus för herrar och damer alldeles nedanför hotellet, som var placerat något närmare strandlinjen än nuvarande byggnad. Under åren 1905-1910 arbetade den rikskände balneologen (kunnig inom läran om bad, balneologin) Alfred Levertin som badläkare vid Saltsjöbaden och bidrog starkt till ortens goda rykte som kuranstalt. Stranden var vid den tiden bara ett vackert promenadstråk, som ännu inte hade tagits i bruk som det friluftsbad vi idag tar för självklart.

Gusten Sjösten, som besökte Saltsjöbaden 1906, beskrev lovordade stranden genom att höja den över några av Europas största badorter för tiden i sin beskrivning:

”Den härliga, en halv mil långa stranden, betäckt av den finaste sand, är den yppersta plage i världen, överträffande både Ostendes och Biaritz´, ty bakom plagerna där har man blott hotellrader att bjuda på, medan fonden för Ystads strandbad är en präktig barrskog. Och den skogen har sin egen intressanta historia.”[183]

Kurortsvistelsen på Saltsjöbaden ansågs vara relativt fri och otvungen, utan alla de föreskrifter och stränga ordningsregler som ofta förekom på de tidiga badorterna i Bohuslän (se Fig. 11).

Ystads havsbad fick på så sätt rykte om sig att ha en mer lättsamt prägel där människor tilläts ta det lugnt och bara trivas i varandras sällskap.[184]

Figur 13. Den nya hotellet som tillkom 1927 var en solid stenbyggnad med vitputsade väggar. Ur Permo, 1977, sid. 17.

Särskilt populära var de musikaliska arrangemang, som gick av stapeln på hotell Saltsjöbaden med tillhörande musikpaviljong på stranden, mellan 1908 –1910 med ägaren Salmon Smith som huvudorganisatör och medverkande musikant. Hans musikfester sades vara kända över hela norra Europa och drog till sig flera prominenta gäster från kungligheter till kulturpersonligheter bland vilka kan nämnas Sveriges kung Gustav V, Tysklands kejsar Wilhelm, danske tonsättaren Carl Nielsen och kände senapsfabrikanten Coleman med familj (se Fig. 12).[185]

Inför Baltiska utställningen i Malmö 1914 fanns planer på att bygga ut Saltsjöbaden för att kunna ta emot den förväntade strömmen utställningsgäster. Tyvärr skulle planerna gå om intet då hotellet vid en häftig brand förstördes 1913. Strax därpå reste man ett ladaliknande provisorium som kom att stå till 1927 då en ny gedigen stenbyggnad restes efter arkitekt August Ewes ritningar (se Fig. 13). Dröjsmålet med den nya byggnaden orsakades främst av första världskriget och den materialbrist som uppstod i krigets kölvatten.[186]

Efter att den ursprungliga byggnaden försvann och med den hotellstatusen förlorade Saltsjöbaden successivt sin ställning som välbesökt havsbad och utvecklades närmast till en populär restaurant för stadens egna invånare.[187]

Figur 12. Reklamblad för Ystads Saltsjöbad i början av 1900-talet. Ur Brag, 1914, sid. 23.

Badtält blir badhytter

Kring 1914 fick stranden i Ystad sina första badtält. Det var nämligen ännu vid denna tidpunkt förbjudet att klä om i det fria även när det fria strandbadet så småningom blev accepterat. Restriktioner angående insynsskyddade dam- och herrbad med plank och pallisader ute i vattnet var fortfarande noggrant kontrollerade.

Badtälten var festligt randiga och stod på långa rader något tiotal meter ifrån vattenbrynet. Så småningom ersattes tälten av badhytter som serietillverkades av Ystads snickerifabrik eller byggdes för hand efter egna önskemål. Till en början var hytterna dekorerade med detaljerade sniderier i olika färger men övergick efter hand till mer enkla former och släta masonitväggar.[188]

För att få disponera ett badtält eller en badhytt var man tvungen att arrendera en familjebadplats. Detta kostade år 1914 fem kronor per säsong.

Figur 14. Ovan: Badtält och badhytter samsas på stranden i Ystad. Ur Jacobsson, 1987, sid. 386. Nedan: Hytterna närmast Saltsjöbaden disponerades av hotellets gäster. Från Stadsarkivet i Ystad, CD Fritiden, bild Nr 32.

Badplatsen blev då inte längre tillgänglig för gemene man utan endast för arrendatorn och dennes släkt och övriga inbjudna. Det blev på så vis en tydlig hierarkisk indelning längs stranden där Saltsjöbaden och Hotell Continental disponerade strandområdet och hytterna närmast hotellbyggnaderna. Folk som inte hade råd med privat badplats vistades längre österut där standarden på service och iordninghållande var betydligt lägre (se Fig. 14).[189]

Eftersom strandremsan vid Saltsjöbaden varierade betydligt i bredd som effekt av stark erosion längs kusten, stod badhytterna illa till då sanden förflyttade sig långa sträckor vid svåra stormar, och flera hytter välte eller sköljdes med ut bland vågorna. Därför beslutade man efter ett antal år att flytta hytterna upp på land innanför en skyddande gräsvall där de ännu idag står kvar som ett dekorativt inslag i landskapsbilden. Priset på badhytterna har med tiden stigit och regleras av tillgång och efterfrågan. Idag får man betala mellan 30 000-40 000 kronor för sju kvadratmeter med strandnära läge vid Östersjön.[190]

Figur 16. Tåg vid Saltsjöbadens hållplats.
Ur *Ystadiania*, 1989, sid. 49.

Figur 15. Ovan: Hästdroska med kusk framför Sandskogens Värdshus. Ur Arcadius, 2004, sid. 67.
Nedan: De första taxibilarna gick från hotell Continental inne i stan ut till Saltsjöbaden. Ur Lundqvist, 1985, sid. 88.

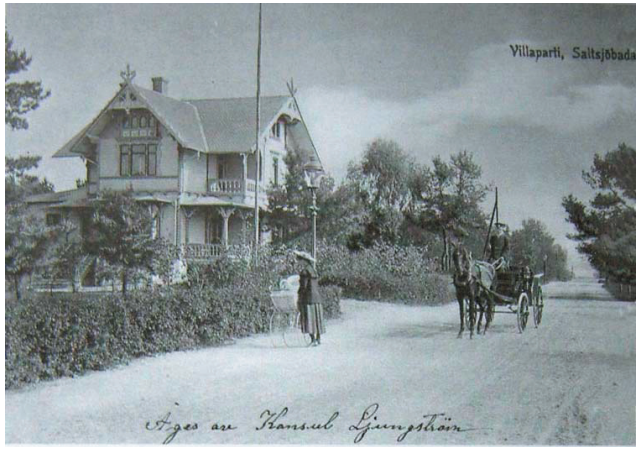

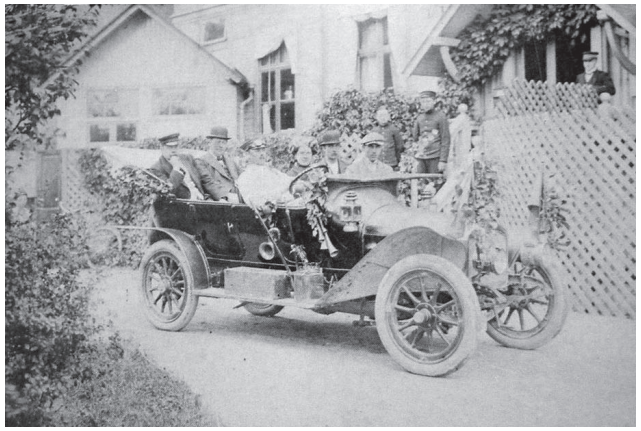

Färdmedel och kommunikationer

Till en början skedde transporterna från Ystads stadskärna ut till Saltsjöbaden med hästdroska eller taxitrafik (se Fig. 15). Det fanns också tidigt reguljära linjebussar med anhalter vid hotellet och Jaktpaviljongen längre bort i Sandskogen.

1907 kunde man för 25 öre åka taxi från stationen i stan eller hotell Continental efter att stadsfullmäktige lämnat ett särskilt medgivande till ”*att trafik per automobil må försiggå å stadens gator samt till allmänt begagnande upplåta enskilda vägar, ledande till Sandskogen och Saltsjöbaden.*” Hotellet och badanläggningen hade alltså en särställning i förhållande till stadens övriga sevärdheter och besöksmål, där man var villig att ge extra körtillstånd och tillgång till ordentliga vägar för Saltsjöbadens trafik.[191]

Kring sekelskiftet kom tågtrafiken igång sedan SJ iordningställt en hållplats sommartid vid entrén till Saltsjöbadsvägen (se Fig. 16), varifrån man sedan promenerade ner till stranden. Detta var flanörernas älsklingsstråk och här kunde man se stora sällskap av eleganta herrar med promenadkäppar och kvinnor med parasoll och stora solhattar som i sakta mak strosade längs skogsstigen.[192]

Tågbanan var väl trafikerad med tre linjer och vackra sommardagar satte man dessutom in extratåg med destination Saltsjöbadsanhalten. Tågen backade sedan tillbaka till Ystads station. Priset var 10 öre enkel resa.

Runt 1910 hade hotellets ägare Salomon Smith planer på att låta bygga en elektrisk spårvagn från centrum till Saltsjöbaden. Denna kom aldrig kom att bli verklighet, kanske till följd av att kriget bröt ut och försvårade anskaffandet av lämpliga spårsystem och vagnar.[193]

1914 beskrev Heribert Brag de väl utbyggda kommunikationsmöjligheterna såhär:

”*Vill man ej promenera till och från staden, hvilket kräfver endast 20 minuter, kan man begagna sig af alltid tillgängliga droskor eller bilar. Hållplats i staden vid Hotell Continental. Eller ock kan man företaga färden med tåg -2 min. Anhaltsstation i skogen*.” [194]

Äntligen fritt bad

Inte förrän i slutet av 1920-talet blev det tillåtet att bada fritt på stranden (se Fig. 17). Så sent som 1926 hade badning endast varit tillåtet vid särskilt anvisade bryggor för ”*Qwinnor*” och ”*Men*”. Enligt lagen kunde mannen bli bötfälld om han gick badklädd i vattnet ”*i anstötlig närhet*” till sin hustru. Det var såvida inte tillåtet ens för gifta par att bada tillsammans.[195]

Badlivet kunde vara nog så livligt ändå efter beskrivningar från stranden då män och kvinnor fortfarande badade vid olika badplatser:

”*Under vackra sommardaga utvecklar sig på den varma hvita sanden och i det klara vattnet ett mondänt badlif. Och skulle hettan blifva tryckande ute på den öppna stranden, då erbjuder den lugna skogens skuggrika promenader svalka och lugn*.”[196]

Cirka 1927 lät man resa flera spektakulära höga rutschbanor på stranden och i takt med att restriktionerna försvann utvecklades badlivet i rask takt. Ystad ansågs i början av 1930-talet ligga väl framme i utvecklingen bland landets större havsbadorter då de friare badformerna gav utrymme för alla som ville vistas på stranden. Rutschbanorna blåste dessvärre ner i en storm 1931 och efter det var det ingen som försökte sig på några liknande installationer.[197]

Figur 17. Dragoner ur Ystads kavallerire-gemente kring 1900 brydde sig varken om badkläder eller anvisade badplatser. Från Ystads Stadsarkivs fotosamling.

Figur 18. Utställningen Fritiden i Ystad 1936. Från Stadsarkivet i Ystad, CD Fritiden, bild Nr 15, 28 och 4.

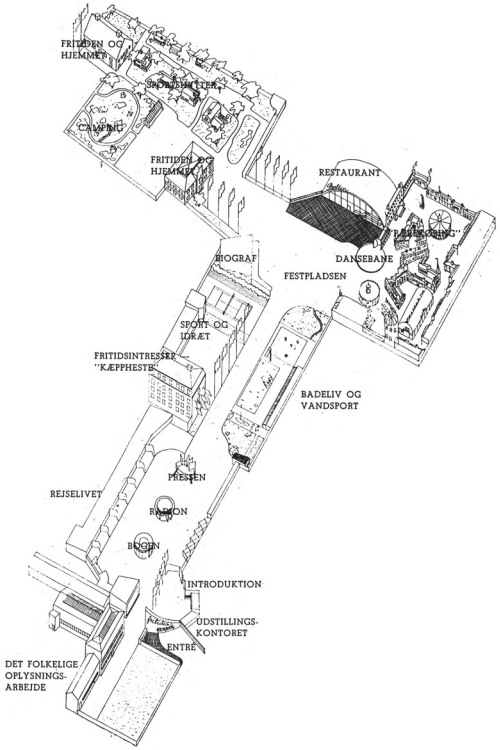

Epok 4 Ystad
Folkhemmet och semestern
Tiden mellan ca 1930-1970

Utställningen Fritiden

År 1936 invigdes utställningen *Fritiden* som en nationell manifestation till folkets nyvunna semester i Stockholmsutställningens kölvatten. *Fritiden* i Ystad blev ett lyckat arrangemang som satte Ystad på kartan ännu en gång, nu som modern turistort.

Utställningsområdet som var beläget inne i stadskärnan var uppbyggt enligt tidens ideal med byggnader som var ljusa, luftiga, sunda och funktionella. Fotomontage med sportsliga evenemang, resor, turism, strandbad och campingverksamhet satte sin prägel på utställningsmaterialet och förankrade uttrycket *meningsfull fritid* i folkets medvetande.[198]

Mannen bakom projektet hette Elias Nilsson och genomdrev tillsammans med lokala politiker och en rad riksorganisationer att bygga och upprätthålla utställningen under sommaren 1936. Tanken bakom verksamheten var att ge kroppsarbetarna möjlighet att öka sitt vetande och kontorsarbetarna tillfälle att stärka sin kropp.

Hittills hade problemet för många varit bristen på ledighet. Men med arbetarlagstiftning, ökad medellivslängd, lagstadgad semester, pensioneringar och arbetslöshet hade fritiden blivit en aktuell samhällsfråga. Myndigheterna såg det på många håll som sin skyldighet att tillgodose folkets möjligheter till ett meningsfullt fritidsliv.[199]

Med utställningen kom badlivet i Ystad att gå in i en ny fas av folklig tradition i sundhetens och funktionalismens anda. Stranden blev en viktig

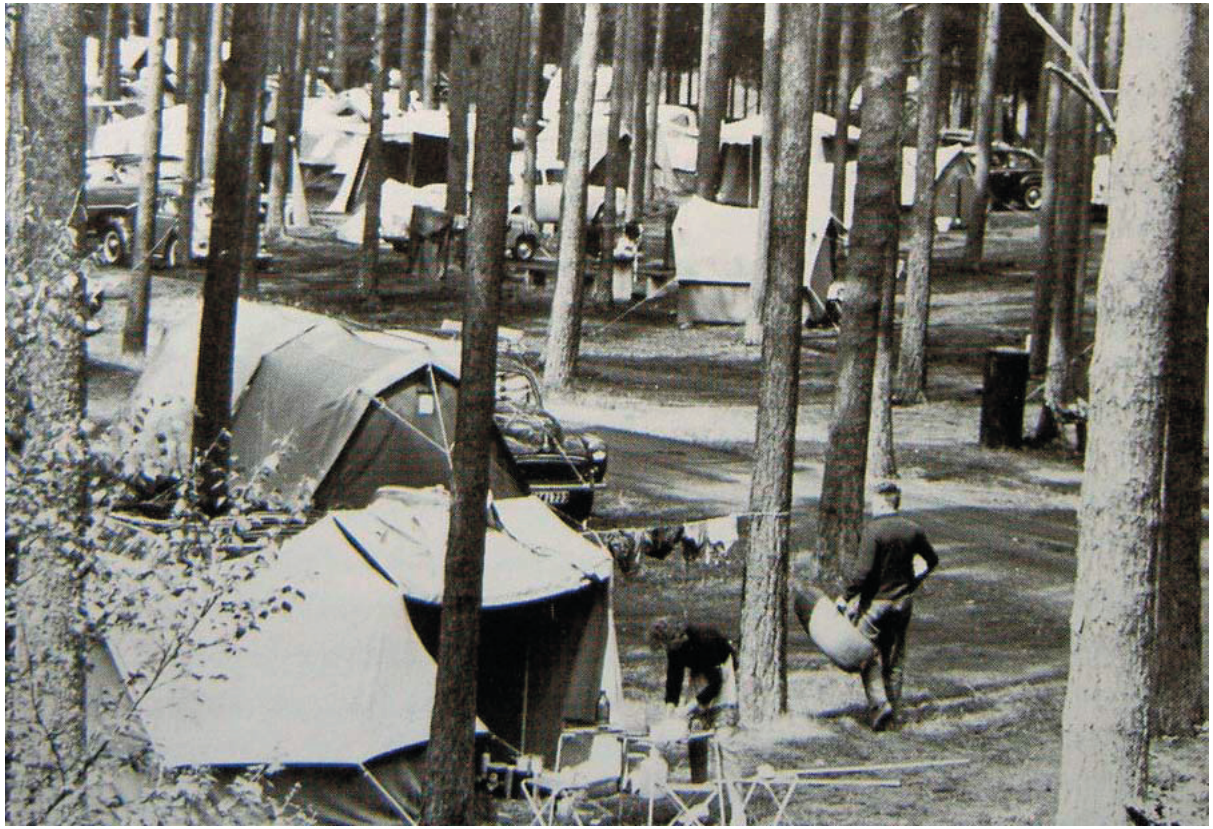

Figur 19. Ovan: Karta från 1949 med Sandskogen och Saltsjöbaden samt till vänster den utbyggda idrottsplatsen efter utställningen Fritiden 1936. FrånYstadmappen, Regionmuseet, Lund.

Figur 20. Höger: Tältandet i Sandskogen kom igång under 1930-talet i samband med att allt fler arbetare fick lagstadgad semester. Ur *Ystadiania*, 1989, sid. 52.

skådeplats för friluftsliv och olika sportevenemang (se Fig. 19) då man från kommunens sida började lägga allt mer kraft på att hålla stranden i ordning med duglig service och säkerhetsanordningar.

Semesterrörelsen

År 1927 startades den första turistbyrån i Ystad på initiativ av trafikchefen för Ystads järnvägar, Knut Nihlén. Året därpå kom den första resebyrån. Intresset för att locka turister var stort då man upptäckte att rörelsen började få betydelse för stadens ekonomi. Från Ystads sida samarbetade man gärna med liknande föreningar som *Österlens turistförening* för att få större genomslagskraft och nå ut till fler människor.[200]

I början av 1930-talet öppnades en campingplats norr om Jaktpaviljongen i norra delen av Sandskogen (se Fig. 20). Redan vid det första stora turistår 1936 i samband med utställningen *Fritiden* kunde man på campingen räkna 450 tält även då bekvämlighetsutrustningen endast bestod i några torrklosetter och en vattenkran. I början av 1950-talet gjordes det en storsatsning på att fräscha upp campingen som sedemera kunde skryta med tre stjärnor och väckte uppmärksamhet i hela landet.[201]

Två år efter *Fritiden* 1938 öppnades ett vandrarhem i Sandskogen som tog emot de gäster som ansåg Saltsjöbaden alltför dyrt. I början av 1960-talet kom också en semesterby väster om Jaktpaviljongen med stugor för dem som fann den intilliggande campingen obekväm och enkel.[202]

Beträffande Saltsjöbaden, som tidigare varit i privat ägo, övergick hotellet 1952 i *Folkrörelsernas Rese- och Semesterorganisation - Resos* regim.

Affären skulle i efterhand beskrivas så här:

”*Saltis var som en vacker, men bortskämd dotter. Hon var dyr att underhålla i trotsåldern, men vid mognare år gjorde hon ett gott parti - ingick avtal med Reso*.”[203]

Organisationen som bildades 1937 hade som syfte att främja ett meningsfullt semesterliv för alla medlemmar och hade förutom Saltsjöbaden även hand om Ronneby brunn. Under *Reso*-tiden gjordes flera större om- och tillbyggnader av Saltsjöbaden. 1961 tillkom till exempel en flygel med 42 nya rum och konferenssal efter det att ett äldre annex hastigt brunnit ner i en eldsvåda året innan.[204]

Professor Fribergs nya landskapsplanering

År 1966 väcktes förslag om planering och förbättring av strukturen i fritidsområdet Sandskogen. Professor Per Friberg på Alnarp kopplades in och han formulerade områdets förutsättningar med orden:

”*Sandskogen i Ystad är ett riksbekant exempel på de första tendenserna att fly staden och söka rekreation i naturmiljö. Redan vid sekelskiftet växte här fram en villabebyggelse, som nu är av kulturhistoriskt intresse. Själva skogen är på sitt sätt också ett stycke kulturhistoria*.”[205]

Friberg konstaterade att Saltsjöbaden utgjorde strandområdets tyngdpunkt och för att kunna utnyttja platsens möjligheter krävdes planering i form av en generalplan, som han skisserade i stora drag. Trafiken borde ledas på en ny väg längre norrut för att ge området större bredd. Gång- och cykeltrafik borde separeras från körtrafiken för att öka säkerhet och trevnad. En större parkering behövdes norr om Saltsjöbaden för att ta emot en ökande ström av bilburna gäster och så vidare.

”*Genom att iordningställa vägar och p-platser skapas ordning i områdets trafikförhållanden. Genom att vårda och utbygga skogen bevaras och förstärks detta områdes värdefullaste element, som håller samman områdets olika delar*.”

Som så många tidigare pekar Friberg på skogen som områdets viktigaste element med sammanhållande och identitesskapande effekt och ett välordnat trafiknät som bas för olika aktiviteter. Trots det skulle hans förslag möta hårt motstånd i stadsfullmäktige. Efter flera års diskussioner kom så småningom många av hans idéer att slå igenom och kan fortfarande idag avläsas i områdets grundstruktur.[206]

Kaféer i Sandskogen

Till en början var planteringsdirektionen mycket försiktig när det gällde etablering av nya verksamheter i Sandskogen. Redan på 1880-talet hade Karin Nilsson, även kallad Karmellan, ansökt om tillstånd för en kiosk med enklare servering som avslogs med skälet att de stora folksamlingar som då skulle uppstå kunde skada växtligheten.

Efter det att Saltsjöbadsrestaurangen fått ´fullständiga rättigheter´ började de första kaffevillorna dyka upp i skogen. Den allra första

Figur 21.
Ovan: Elna Mårtenssons och Kafé Skogshyddan som var en av de första kaffevillorna i Sandskogen.
Ur *Ystadiania*, 1996, sid. 170.
Figur 22.
Nedan: Kiosk i Sandskogen runt 1930.
Ur Lundquist, 1996, sid. 109.

innehades av fru Elna Mårtensson som startade Kafé Skogshyddan (se Fig. 21) i skogens västra utkant, numera pizzeria.[207]

1926 övergick även Jaktpaviljongen till kaféverksamhet och turistservice för att kunna tillgodose en ökande ström av campare och sommargäster.[208]

Då Sandskogens villor hade ökat till ett antal runt 500 stycken år 1930 växte behovet av serveringsställen för boende och tillfälliga gäster (se Fig. 22). Under en trettioårsperiod mellan 1930-1960 upplevde kaffevillorna sin storhetstid och var som flest åtta stycken spridda över hela området. Idag finns två av dem kvar, Jaktpaviljongen i skogens östra del och Fritidsbaren nere vid Strandpromenaden.[209]

Erosionen orsakar nya problem

I slutet av 1930-talet orsakade erosionen nya stora problem med sandförflyttning österut längs stranden i närheten av Saltsjöbaden. Kanske uppstod de nya strömmarna till följd av att man fraktade bort stora stenar från udden väster om hotellet i samband med utbyggnader av nya hamnbassänger.

Runt 1940 lät kommunen sätta upp den första badbryggan vid hotellet delvis för att motverka den starka erosionen. Under de närmaste tjugo åren skulle ytterligare fyra liknande bryggor byggas längs stranden tillsammans med låga träkonstruktioner mellan bryggorna för att förhindra sandförflyttningen.[210] I tidsskriften *Turistnytt för Skåne* 1957 kunde man läsa att sandstranden var bredare och härligare än någonsin tack vare utbyggda strandskyddsanordningar, så kallade hövder.[211]

Resultatet med fasta, solida bryggor och hövder, vilka tillkom i flera omgångar, måste ha varit särdeles gott (se Fig. 23). En entusiastisk badgäst under femtiotalet beskrev stranden och dess bottenförhållanden som närmst idealiska:

”Vill Ni ta ett uppfiskande dopp i havet, kan det upplysas att det är lagom långgrunt, men med några raska simtag ut, så är Ni snart på djupare vatten. Efter badet kan ni ligga och sola Er på stranden och beundra utsikten bort mot Kåseberga backar.”[212]

Ett annat dominerande intryck från stranden vid den här tiden var de tjugofem betongbunkrar som restes på stranden mellan Ystad och Kåseberga under andra världskriget 1939-1945. Befästningarna som skulle skydda personal och vapen vid den främre försvarslinjen längs kusten kallades Per-Albin-linjen efter dåvarande statsministern Per Albin Hansson. Mellan dessa skyddsrum restes taggtrådshinder som skydd mot eventuella inkräktare som sedan kom att finnas kvar under hela beredskapstiden.[213]

Figur 23.Till vänster på detta fofo syns låga hövder mellan bryggorna som kom till för att förhindra sandens förflyttning i västlig-öst riktning längs stranden. Ur Jacobsson, 1987, sid. 153.

Figur 24. Ovan: Saltsjöbaden efter ombyggnad 1997 sett från landsidan. Ur *Ystadiania*, 1997, sid. 134.

Figur 25. Nedan: Saltsjöbaden med den nya spaanläggningen till höger sett från havssidan. Från www.salsjobad.se.

Epok 5 Ystad
Det moderna havsbadet
Tiden mellan ca 1970-2006

Saltsjöbaden moderniseras

Ystads Saltsjöbad är idag en modern konferens- och spaanläggning med hög standard på mat och boende.

1985 gjordes en större omdaning av anläggningen med flera nya byggnader. I det kringbyggda utrymmet mellan huskropparna anlades en utomhuspool med rutschbana. Samtidigt tillkom en motionsanläggning, ny restaurant, uteservering, bar och modern reception. Samtliga byggnader förbands genom inglasade gångar på marknivå.[214]

1997 fick Saltsjöbaden en ny stor kongresshall med plats för 325 personer och kan med det betraktas som en fullfjädrad konferensanläggning för större evenemang (se Fig. 24).

Det senaste tillägget i hotellets byggnadskomplex är en modern spaanläggning från 2005 med inomhuspool och diverse avslappnande behandlingar (se Fig. 25). Genom stora panoramafönster kan sentida besökare på Saltsjöbaden blicka ut över Östersjöns vågor iförda mjuka badrockar i behaglig inomhusvärme. En något bekvämare upplevelse än vad som möjligtvis förekom vid Saltsjöbadens allra första kallbadhus.

Vem badar var?

Med åren har det uppstått tydliga mönster kring de olika badbryggornas gäster. Av olika skäl, praktiska som sociala har personer av ett visst slag sökt sig till den ena eller andra bryggan. Så här redovisar en badvan Sandskogsbo situationen:

Närmast hotellet badar Saltsjöbadens gäster. Denna brygga tillhör av tradition hotellet även om det inte påtalas genom skyltar eller påbud. Mellan denna och nästa brygga badar de som parkerat sin bil på Saltsjöbadens parkering.

Vid andra bryggan, vilken var den första som anlades, badar handikappade och rullstolsbundna.

Bryggan är också populär bland barnfamiljer och surfare som inte vill kånka sin utrustning alltför långt iväg. Denna brygga är också den flitigast använda morgonbadarbryggan.

Den tredje bryggan utnyttjas mest av cyklister och Sandskogens egen befolkning.

Fjärde bryggan är ungdomarnas tillhåll, här får man inte låta sig störas av hög musik och skräpig omgivning.

Vid femte och bortersta bryggan badar folk från campingen och stugbyn som ligger alldeles i närheten. Även här finns en parkering nära vattnet som underlättar transporten av utrustning och badprylar.[215]

Midsommarängen

Området strax öster om hotellet, den så kallade Midsommarängen, omgestaltades så sent som våren 2005 med nya planteringar, planer för beachvolleyboll och boule med mera.

Ytan var, som namnet antyder, från början en äng med två villor där man vid 1900-talets början hade sitt midsommarfirande. Blomstertåg med lövklädda skrindor förde Ystadbarnen från stadskärnan till Saltsjöbaden där man mitt på ängen reste en midsommarstång att dansa kring till musik av lokala musikanter. Sedan dess har ängen använts i många andra sammanhang som plats för politiska tal, Frälsningsarmens konserter och som lekplats för Sandskogens barnkoloni.[216]

Nu har kommunen bestämt sig för att området skall få behålla sin öppna gestaltning med plats för lek, spel, grillning och andra fritidsaktiviteter i ny tappning.

Skydd och förordningar

Sedan 1975 ingår Ystads Sandskog i länsstyrelsens naturvårdsplan eftersom området bedöms vara betydande geologiskt, botaniskt, zoologiskt och markhistoriskt. Dessa faktorer påverkar landskapsbilden vilken i sin tur är viktig för friluftslivet.[217]

Sandskogen ligger också inom området för *flytande strandskydd* som sträcker sig längs bukten mellan Ystad och Kåseberga och innefattar en yta 100 meter inåt land och utåt havet från strandlinjen vid normalt vattenstånd. Syftet med skyddet är att bevara tillgången på goda badplatser och plats för friluftsliv längs kusten (se Fig. 26). Strandskyddet medför också byggförbud inom områdesgränsen, varvid villorna närmst Strandpromenaden innefattas av denna regel.[218]

Stranden vid Saltsjöbaden ingår även i *Sveriges största erosionsskyddsprojekt i full skala* i Naturvårdsverkets och kommunens regi. Syftet med projektet har varit att försöka skydda och återskapa stränder i området samt att studera hur erosionsskyddstekniken verkar på kustavsnitten, och därigenom öka kunskaperna

Figur 26. Genom naturvårdsplaner och strandskydd har man lyckats bevara det som är Saltsjöbadens och Sandskogens stora tillgångar - de ohägnade skogs- och strandområdena fria för friluftsliv och vistelse för alla människor. Till vänster syns Badstigen som sträcker sig parallellt med kusten.
Ur Jacobsson, 1987, sid. 124.

om erosionsproblematiken. 1995 fick man av Naturvårdsverket sju miljoner kronor till strandbevarande åtgärder varav en summa användes för en erosionshövd vid Ystad Saltsjöbad.[219]

Stranden i Ystad kan stolta med en internationell miljöutmärkelse i form av *Blå flagg*. Detta innebär att stranden lever upp till vissa miljökrav med hänseende till vattenkvalité och vistelsemiljö. Genom *Blå flagg*-systemet är kommunen tvungen att uppfylla en rad kriterier varav några är att det tas vattenprover regelbundet och resultaten redovisas på stranden, att badstranden skall hållas fräsch med tillfredsställande mängd papperskorgar och toaletter, att livräddare eller livräddningsutrustning finns tillgänglig och att kommunen skall tillhandahålla minst en handikappanpassad *Blå flagg*-strand.[220]

Illustration: Cecilia Lundgren

Illustration: Cecilia Lundgren

Vänster: Vitemölle badhotell i nyrenoverat skick.
Höger: Det lilla crêperiet mot stranden i anslutning till en öppen parkering.
Nedan höger: Från sluttningen bakom badhotellet ser man trädgårdens lusthus med sittplatser i det gröna.

Vitemölla

Nutida platsbeskrivning

Vid en första anblick är stranden i Vitemölla inte någon plats man lägger märke till.
De betagande omgivningarna, det pittoreska samhället, ett nyrenoverat badhotell, marknadsplatsen med branten ner mot vattnet och Stenshuvud i bakgrunden, drar fokus från den enkla sandstranden utan brygga, och är inte alldeles lättillgänglig.

Det är knappt att man från vägen skymtar stranden när man kommer farande. Dess läge nedanför en tovig gräsvall längst in i bukten norr om Kivik gör platsen ganska anonym och låter sig främst upptäckas av den som tar sig tid att utforska omgivningen. Kanske tillhör det platsens charm att inte ge sig ut för mer än vad den är, att skylta sparsamt för en badplats som ändå har sina kvalitéer utan att göra någon besökare besviken.

Platsens uppmärksamhet finns istället kring vägen och badhotellet som nyligen varit flitigt uppmärksammat i medierna på grund av de omfattande renoveringar som genomförts av byggnader och utemiljö.

Hotellet är en romantisk dröm i trä målat i behagliga ljusa grå toner med spröjsade fönster och välhållen grusplan omgärdade av friskt gröna planteringar. Längs vägen står en rad grova popplar vid infarten till parkeringsplanen.

Bakom huvudbyggnaden reser sig tallskogen i en brant slänt och accentuerar arkitekturen ytterligare genom sin tydliga kontrastverkan. Från sluttens topp är utsikten vid över Hanöbukten i norr som försvinner i fjärran ovanför byns takåsar, och stranden med Kivik bakom udden i söder.

Vid en öppen parkering i anslutning till badhotellet på strandsidan av vägen, ligger ett litet vitt crêperie och kafé med säsongsöppet under sommarhalvåret.

Gräsytan ovanför stranden är småkullig och täckt av högt gräs. Mitt i området finns en väl kamouflerad bunker från andra världskriget delvis täckt av gräs.

Vegetationen runt omkring består av rotskott från popplarna längs vägen och finns i flera

varianter. Ur gräshavet höjer sig också en knotig och tätvuxen låg alm som ser ut att huka för vinden bland sandkullarna. Närmre byn finns snår av förrymda snöbär, alm, stenros, ginst, vildapel, asp

Ovan vänster: Norr om revet är stranden stenig och smal och avslutas mot hamnen.
Ovan mitten: Stranden söderut med Stenshuvud i bakgrunden.
Ovan höger: Slänten upp mot marknadsplatsen väster om vägen.

Nedan: På stranden växer gott om trift, här en vit form.

och en stor pil. På marken växer johannesört, syra, trift, röllika, fibbla, gulklöver, gulmåra, kärleksört, blåklocka, vädd och strandråg.

Strax norr om stranden skjuter en udde ut i vattnet och utanför denna sträcker sig ett rev som troligtvis bildats till följd av strömmar. Norr om revet är stranden stenig och smal och avslutas där hamnpiren tar vid. Sanden i Vitemölla är grov och orangeaktig i en varm ton och ger knirrande ljud ifrån sig då man går på den. Från sandstranden reser sig en 1,5 meter hög vall mot land och gräsplatån där man tydligt ser grässvålens kant. Nere i sanden växer kråkvicker, skråp och fetbladsväxter. Söderut avslutas stranden i ett videsnår som ger en tydlig rumslig avgränsning.
Ungefär mitt på stranden står en livboj som ett ensamt bevis på att någon ansvarar för säkerhetsaspekten och att stranden underhålls.

På en skylt uppmanas också badaren att vara försiktig eftersom det kan finnas farliga undervattensströmmar vid stranden. Det säkraste är då att gå ut i vattnet och simma tillbaka istället för tvärtom!

För en uppmärksam kan också urskiljas att vågorna är förhållandevis stora på denna lilla strand, ett fenomen som ofta kan förknippas med ovanligt starka strömmar till följd av naturliga bottenformationer.

Ett par hundra meter från denna stillsamma oas ligger platsen för Kiviks marknad uppe på platån, som under en hektisk period varje år fylls med marknadsstånd, tivoli, öltält och skrattande barn. Resten av året ligger den stora gräsplatån öde i väntan på nästa års invasion. Då marken ligger bar syns tydligt det geologiska sambandet mellan platåns formationer och gräsytan mot stranden mellan vilka kustvägen ligger som en barriär och delar av områden i två delar.

Ovan höger: Den gräsklädda branten som förbinder badplatsen och marknadsplatån.
Nedan höger: På stranden finns livbojar och säkerhetsanvisningar.
Nedan vänster: Campingområdet med kiosk och minigolfbana strax intill badhotellet.

Den mjukt gräsklädda brant som förbinder dessa har ett särskilt skulpturalt uttryck och ramar tydligt in området från foten av marknadsplatsen till vattenbrynet. Här skapas ett tydligt avgränsat rum både fysiskt och visuellt.

Under min vandring lägger jag märke till att havsbruset hörs ovanligt tydligt nedanför sluttningen, kanske som en effekt av att ljudet kastas tillbaka från den relativt branta väggen och ger en speciell känsla av havets närhet.
På den sandiga slänten finner jag en rik flora med bland annat backnejlika, trift, backtimjan, blåklocka och hedblomster.

Intill vägen nära hotellet finns ett område avsett för camping med minigolfbana och kiosk omgiven av klungor av låga tallar och björkar. Dessa element stör bilden av den fria och mjukt formade strandbacken som böljar rogivande ner i havet. Likadant är de grova träbommar som omgärdar vägkroppen knappast någon prydnad längre och fyller med tveksamhet sitt syfte som trafiksäkerhets-anordningar.

Vitemölla strand känns som en för tillfället bortglömd pärla med många goda kvalitéer att ta hand om. Platsen är kontemplativ, harmonisk, lugn och något melankolisk och saknar precis som många andra platser längs Österlens kust västkustens hetsiga och myllrande strandliv. Kanske bör man fundera över ifall en bryggkonstruktion tillsammans med mer tillrättalagda gångar över de gräsklädda kullarna skulle ge platsen ett lyft och bidra till tillgängligheten. Ett sådant grepp skulle också kunna förstöra den opretantiösa känslan som denna strand utstrålar av att bara ligger där utan att göra väsen av sig och vänta på att just du ska upptäcka dess möjligheter.

Epok 1 Vitemölla
Tidig kulturhistoria och geologi
Förhistoria fram till 1800

Gott om fornlämningar

För cirka 15 000 år sedan låg inlandsisens sydkant i Skåne och forskare anser att det kan ha funnits människor i denna del av Norden redan för 10 000-12 000 år sedan. Vid Dode Mosse utanför Simrishamn har man hittat fynd som tyder på att denna plats kan ha hört till det område av Österlen som först befolkades.[221]

Trakten kring Stenshuvud och Kivik och Vitemölla är rik på fornlämningar både från sten-, brons-, och järnålder. Området har en lämplig jordmån liksom en god tillgång på lämpliga betes- och slåttermarker som kan ha gynnat tidiga bosättningar. Inom området finns två av landets märkligaste gravmonument, Havängsdösen och Bredarörs Kungagrav.

Havängsdösen anlades av våra tidigaste åkerbrukare någon gång under stenåldern för cirka 5000 år sedan, och har genom sin storlek och accentuerande placering en monumental utstrålning.[222]

Vid 1700-talets mitt gjorde man ett storartat fornfynd på stenig ängsmark nära stranden strax söder om Kivik i form av en mäktig kungagrav, Bredarörs Kungagrav, som tros vara ungefär 3000 år gammal. Graven restes som ett minnesmärke över en dåtida kung och symboliserar en troligtvis mycket betydelsefull bygds storhet. Graven var då den byggdes ansenligt större än de 75 meter i diameter som den mäter idag, mycket beroende på att man under 1700-talet inte förstod att uppskatta dess enorma kulturvärde utan använde dess sten till husbyggen i Kivik.[223]

Om det under stenåldern fanns människor som hade sina boplatser just vid nuvarande Vitemölla finns det inga uppgifter om.

Föregångaren till Kiviks marknad

Kivik är ett fiskeläge med långt äldre historia än lillebrodern Vitemölla. Redan på 1200-talet byggdes lägets första kapell av lübska köpmän från Hansan. Under hela medeltiden utnyttjades platsen för nuvarande Kivik i samband med sillfisket, och användes periodvis som fångst- och marknadsplats i Hansans regi. Inte förrän på 1500-talet fick Kivik en fast bosättning och markerades som fiskeläge på kartan. När Hansans makt försvagades under samma århundrade övergick fiskerättigheterna till staten och traktens inflytelserika adelsmän.[224]

Vad har då detta med Vitemölla att göra? Jo, under tidigt 1800-tal flyttade den traditionella marknaden inne ifrån Kivik till ett öppet område på de högt belägna strandvallarna mellan Vitemölla och norra Kivik, på byn Vitemöllas ägor alldeles söder om samhället.[225]

Marknaden borde i rättvisans namn ha kallats Vitemölla marknad sedan nästan tvåhundra år, men då Kivik är ett långt mer inarbetat och välkänt namn har man låtit samhället få ha kvar sin turistmagnet om än bara till namnet.

Under det senaste århundradet visar marknaden till sitt innehåll och sin struktur knappast några likheter med den ursprungliga sill- och senare kreatursmarknaden. Idag är Kiviks marknad ett tredagarsjippo av folkligt slag som går av stapeln varje sommar den tredje tisdagen i juli, med mångtusenfaldiga besökarsiffror och deltagare från alla delar av landet.[226]

Namnet Vitemölla och den första bebyggelsen

I början av medeltiden ersatte många stora gods och gårdar sina gamla handkvarnar med moderna konstruktioner som drevs av vind eller vatten. På sätesgården Torup, mellan Vitaby och Ravlunda, ville man vara mån om att hänga med i den tekniska utvecklingen och anlade en så kallad skvaltkvarn i en bäck inom godsets ägor, Klammersbäck. Då bäcken sinade under 1400-talet flyttades kvarnen till den vattenrika Vitån bara ett stenkast från Östersjöns strand. Flera möllor uppfördes efterhand längs ån som så småningom byte namn till Mölleån. Kvarnen, som under årens lopp uppförts i flera omgångar, men fortfarande står kvar på samma plats, fick sitt namn antingen genom att den målades vit, eller från den vitbottnade ån, och kallades således Vitemölla.

Under tiden för dessa händelser var Skåne danskt och byn hette då Vitemölle, men efter den svenska erövringen 1658 ändrades stavningen i skriftspråket till Vitemölla medan den tidigare varianten med e fortfarande lever kvar i talspråket.[227]

I 1671 års jordförrättningsbalk finns följande att läsa om kvarnen vid Mölleåns mynning: ”Hvidemölla är kvarn välborne Axel Juul tillhörig som brukas av Hans Möllare och Pähr Thomasson”. Kvarnstället bestod då av kvarnen jämte två små hus, som med stor sannolikhet var den första fasta bebyggelsen vid Vitemölla.[228]

Efter hand utökades husen med övernattningsbodar under backafallen för böndernas fiskefolk. Bodarna permanentades så småningom när befolkningen ökade i takt med avsättningen från den fångade fisken.[229]

Runt 1750 var fiskarstugorna så många som tjugo stycken och stod tätt sammanpackade på området nedanför backarna vid ”Killan”, byns vattenhål och livsnerv. Källan som idag har fått både tak och väggar bjuder på ett rent, kallt och välsmakande vatten, som sägs ha sitt tillflöde från de underliggande skifferlagren [230]

En splittrad by

Då man vandrar genom den täta bebyggelsen i Vitemölla mellan små prydliga hus längs den oregelbundna bygatan och omgiven av trädgårdarnas blomsterprakt, är det svårt att föreställa sig att det en gång gått en viktig landgräns tvärs igenom samhället. Norra och östra delarna av byn låg inom sätesgården Torups feodaljord medan södra och västra delarna tillhörde Hjälmaröds kronohemman.[231]

Uppåt backarna bodde sjöfolket, särskilt sjökaptenerna med sina familjer, och utmed stranden trängdes fiskarfolket i små och mörka stugor. Trädgårdarna som idag är mycket välskötta bestod av enstaka enkla odlingar, resten var täckt av sand. Då barnen i familjen blev vuxna byggde de sina nya hus intill föräldrarnas gamla på samma tomt

eftersom man inte hade råd att köpa eget. Därav den otroliga trångboddheten och tätheten mellan husen.[232]

Till en början var de permanent boende inte så många i byn. År 1699 var följande personer skatteskrivna på Vitemölla:

”*Nr 1*	*Sone Hansson*
Nr 2	*Hindrik Andersson med hustru Kiärsti*
Nr 3	*Trut Ollsson med hustru Elin Nils Backe med hustru Hanna*
Nr 4	*Ehrmund Frännesson med hustru Margaretha*”

Under 1700-talet ökade befolkningen och i mitten av seklet fanns 43 skatteskrivna personer i Vitemölla som bodde i numrerade hus. Längst i söder hade byn sin allmänna torkplats intill den årliga marknadsplatsen som upptog sex tunnland sandmark invid den nuvarande stranden.

År 1754 byggdes det som skulle komma att bli byns första krog och en viktig samlingsplats för över ett sekel framöver, ”Kruet”. Hit sökte sig inte bara ortens befolkning för att diskutera väder och fångster, utan också spelmän och trubadurer ifrån trakten.[233]

Eftersom Vitemölla sedan länge ägandemässigt varit delat på längden (se Fig. 1), medan bebyggelsen under årens lopp brett ut sig i ett oregelbundet mönster, var det svårt att säga var den ursprungliga gränsen gick. År 1806 hade kronobönderna på Hjälmaröds ägor ”begärt att få sina ägor i ett skifte skilt från frälset”. Därmed blev den märkliga gränsdragningen mitt i samhället föremål för en rättslig tvist.[234]

Denna löstes så att Torups säteri fick behålla halvan närmast sjön som man förfogat över sedan urminnes tider tillsammans med strandmarken norr om Mölleån som angavs vara: ”af flygsand fördärvad åkermark” enligt en karta från 1756-1777.[235] I gengäld fick bönderna behålla ”sina å Vitemölle fiskeläge belägna hus med därtill hörande tomter”. Många av dessa tomter friköptes under 1920-21, när de dåvarande ägarna som medlemmar av den Piperska ätten, tilläts sälja delar av fideikomisset som Hjälmaröd tillhörde.[236]

Figur 1. Vitemölla fiskeläge kring 1818.
Ur *Vitaby socken - bygd i förvandling,* Österlens museum.

Epok 2 Vitemölla
Badhus och societetsliv
Tiden mellan ca 1800-1900

Elden härjar Vitemölla

1800-talet blev för Vitemölla liksom för många andra samhällen ett framåtskridandets och expansionens sekel. Men det skulle dröja till seklets sista decennier innan industrialiseringen och moderniseringen kom att påverka det slumrande fiskeläget.

I början av 1800-talet räknades husen i byn till trettio stycken, 1850 var de uppe i femtio och vid det nya seklets inträde så många som hundra hus. Men dessförinnan inträffade en ödesdiger händelse i byns historia.

Klockan två på eftermiddagen den 5 november 1867 kom elden lös i Vitemölla och förtärde fjorton av byns sextio hus. Hur branden uppstått fick man aldrig klarhet i.

I den hårda nordliga vinden spreds lågorna fort mellan halmtaken i den täta bebyggelsen med sina trånga gränder.[237] Många familjer blev bostadslösa och det bildades en hjälpkommitté för att undsätta de nödställda inför den kommande vintern.

Efter branden beslutades att husen i fortsättningen skulle placeras med större avstånd, främst längs bygatan för att öka framkomligheten vid nödsituationer. Denna skulle hädanefter hålla en fri körväg som var tio alnar bred medan nedfarterna till sjön skulle mäta minst sex alnar i bredd (se Fig. 2). År 1904 utbröt ännu en brand som förstörde ett antal hus i den lilla byn.[238]

Efter bränderna har Vitemölla i stort sett behållit sin ursprungsstruktur (se Fig. 3) med huvudgatan som löper parallellt med vattnet och från denna smala sträden (smala gränder) ner till havet. Hamnområdet har kvar mycket av forna tiders fiskekaraktär med kåser (stenpirer) och öppna torkplatser, och många av husen har en väl bibehållen äldre karaktär med tegel och korsvirke. Allt detta har i stor mån bidragit till Vitemöllas stora dragkraft som turistort och senare sommarställe.[239]

Figur 3. Ovan: Efter bränderna har Vitemölla i stort sett behållt sin ursprungsstruktur. Här ett vykort från 1900-talets början. Från Österlens museums fotosamling, Simrishamn.

Figur 2. Nedan: Efter branden 1867 bestämdes att strädena ner till havet skulle hålla en bredd av sex alnar. Ur Eskeröd, 1960, sid. 58.

Figur 4. Vitemöllas hamn 1902 strax innan den andra svåra stormen nyårsnatten 1903-04.
Från Österlens museums fotosamling, Simrishamn.

Hamnen och fisket

I *Skånes kalender* 1878 kunde man läsa följande om Vitemölla:

”Hvitemölla fiskeläge är rikt befolkadt (200 personer som erlägga mantalspengar). Fiske drifves der i synnerlig stor skala, i synnerhet af sill och ål, hvilken senare till större delen uppköpes af tyskar. Af fiskelägena i Kristianstads Län hade detta år 1875 fiskeredskap med största värdet: 91,710 kr.”[240]

Denna beskrivning ger oss en imponerande bild av fiskets omfattning i Vitemölla. Sedan 1878 övergick verksamheten allt mer till ålafiske medan sillfisket och torskfisket successivt minskade.

Eftersom fiskeutrustningen och redskapen i slutet av 1800-talet förbättrades krävdes mindre arbetskraft. Allt fler vitemölleungdomar sökte sig därför till den växande handelsflottan som vid 1900-talets intåg sysselsatte fler än det traditionella fisket.[241]

År 1882 fick Vitemölla sin första skyddade hamn. Innan dess hade man använt sig av kåser, öppningar mellan mindre stenpirar där näten och fångsten togs omhand. Den nya hamnen uppfördes till en kostnad på 26 000 kronor, men raserades i en storm tio år senare. Man var snart igång med ett nytt bygge som delvis bekostades genom ett gemensamt lån av byns invånare och stod klart 1896 (se Fig. 4).

Vid nyårsstormen 1903-04 var det dags igen, och denna gång skulle det dröja närmare tjugo år innan vitemölleborna åter kunde lägga till vid egna pirar. Staten stod nu för reparationskostnaderna och idag ligger ansvaret hos Simrishamns kommun som äger området kring Vitemölla hamn (se Fig. 5) .[242]

Figur 5. En gammal eka på landbacken i hamnområdet minner om forna tiders fiskeaktivitet i Vitemölla.
Ur Malmströmer, 2005, framsida.

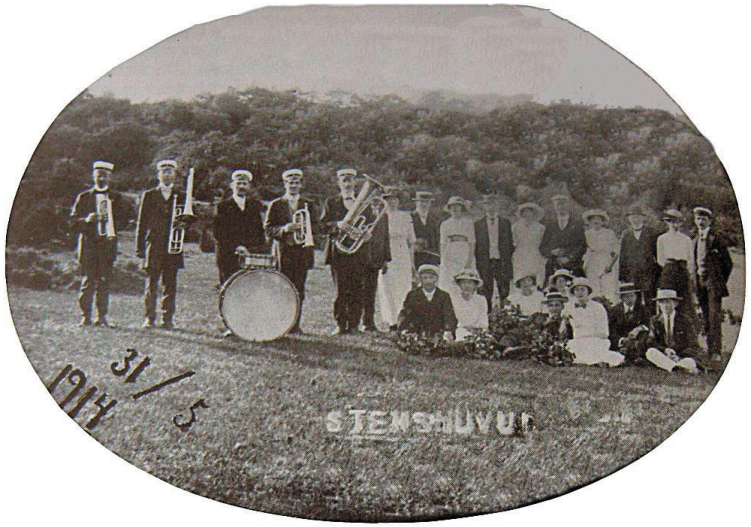

Figur 7. Musikaliskt besök på Stenshuvud 1914 med Vitemöllas egen orkester. Ur *Österlen*, 1988, sid. 80.

Kultur och nöjesliv på läget

Vitemölleborna har alltid betraktats som ett musikaliskt släkte. Folket i byn gjorde sig tidigt kända för att sjunga och spela till vardags och till fest, och flera spelmanssläkter har sitt ursprung i denna tradition. ”Sjömän och fiskare från denna kust har sedan gammalt varit kända som goda sångare” hette det, och denna musikvåg kulminerade på 1880-1890-talen med flera sångare som gjorde sig kända vida omkring för sina stora talanger.

Firgur 6. Vitemöllaungdomar på utflykt i det gröna. Ur *Österlen*, 1988, sid. 77.

Den främsta inspirationskällan för musiklivet på Vitemölla härrörde från en spelman vid namn Johan Christian Tydell, som levde under 1700-talet och gick under benämningen ”den äldste kände spelmannen i Skåne”.[243]

Vitemölleborna spelade vid byns högtider inomhus men också utomhus. Av tradition var byborna själva flitiga utflyktsutövare under helgdagarna (se Fig. 6) och vid dessa tillfällen tog man gärna instrumenten med sig för att musicera tillsammans i det fria (se Fig. 7) . Dessa lustresor finns väl dokumenterade på bilder med ungdomar i 20-25 års åldern på utflykt i naturen till fots eller till båts. Flickorna klädda i långa kjolar och yviga hattar, pojkarna i vita linnebyxor, halmhattar och med promenadkäppar.[244]

Förutom de traditionella trä- och bleckblåsinstrumenten var fiolen ett vanligt instrument. Vitemölla hade under en tid även en egen mandolinorkester, som uppträdde tillsammans vid minnesvärda stunder.

Kanske kan det ovanligt rika musiklivet på det fattiga läget förklaras med männens ojämna arbetsfördelning över året. Under våren hade sjöfolket fullt upp med att laga nät och förbereda sina skutor inför den stundande säsongen, och under sommaren och hösten gick läget på högvarv. På vintern däremot gick många sjömän sysslolösa och försökte finna på sätt att slå ihjäl de många mörka timmarna i stugorna. Så kom det sig att musiken fick fäste i den lilla byn och traditionen fördes vidare från generation till generation.

För andra tog den tröstlösa vintern en annan vändning. Det hände sig att stewarten August Olofsson vid ett tillfälle under sysslolösheten begav sig till Helsingborg, och råkade där komma in i en fotoaffär. Han blev genast intresserad av fotograferingskonsten och köpte sig en kamera. Detta kom att bli starten för en ny yrkeskarriär för August.

Mycket har vitemöllaborna att tacka ödet som förde August in i denna fotoaffär. För genom denna händelse tillsammans med Augusts brinnande intresse, förevigades Vitemölla och dess invånare på ett stort antal bilder kring början av 1900-talet.[245]

Konstnärskoloni på Österlen

Kuststräckan norr om Simrishamn med de fyra fiskelägena Baskemölla, Vik, Kivik och Vitemölla blev under slutet av 1800-talet också motiv för åtskilliga målningar av Österlens första kostnärskoloni.

Med Karl Aspelin i spetsen tecknades folklivet i dessa pittoreska byar, husen med sina halmtak och båtarnas kamp mot hav och vind eller glittrande stränder under dåsiga solskensdagar.[246] I konstnärssammanhang beskrevs Vitemölla som:

”En drömsk idyll av ljus och hav, en mjuk, svepande strandlinje och husens mönster av vita och röda väggar, svarta, tjärade gavelrösten, gula och gulgröna halmtak och svarta papptak. Bortom hamnarna en rad med silvrigt gröna pilar från strandvallen och ner mot vattnet.”[247]

Till en början samlades konstnärerna i Kivik och utgjorde snart en ansenlig skara. Karl Aspelin lockade med sig några stockholmskamrater och flera mer kända namn sökte efter hand sina motiv längs den dittills okända kuststräckan. Ellen Trotzig, Albert Krüger, Fritz Kärfve, Richard Björklund, Henry Mayne och senare prins Eugen var bland dem som flitigast målade det särpräglade landskapet.[248]

Ett populärt motiv bland flera av konstnärerna var marknadsbackarna och strandheden med sandstranden söder om Vitemölla (se Fig. 8). Här kunde man se Karl Aspelin med sitt staffli och sina penslar, Harhup Sézaki, den första japanen som fick svenskt medborgarskap sittandes på stranden med sin duk, eller Fritz Kärfve med sin imponerande kroppshydda och håret som en vimpel i vinden vid backens krön.

Det sades att han som en av de första badentreprenörerna försökte skrämma Vitemöllas damer genom att doppa sig naken i havet under vilda frustningar medan hans stora vita skägg flöt ut över böljorna.

Under 1930-talet förlade Kungliga konsthögskolan sina sommarkurser i Vitemölla.[249]

Figur 8. Kvinna på stranden i Vitemölla. Målning av Karl Aspelin. Ur Malmströmer, 2005, sid. 67.

Epok 3 Vitemölla
Badhotell och strandbad
Tiden mellan ca 1900-1930

Samhället växer

När Vitemölla år 1900 blev municipalsamhälle hade antalet invånare stigit till nära 450 stycken. Den nya förordningen innebar att man inom byn var mer eller mindre självbestämmande. Ända fram till 1952 fortsatte Vitemölla att vara municipalsamhälle men gick sedan upp i Kiviks kommun och sedermera Simrishamns kommun.[250]

Samhället växte både fysiskt åt väster och söder men också verksamhetsmässigt. Runt 1905 hade Vitemölla ett stort antal handels- och serviceställen att erbjuda som; fiskaffär, kvarn, fyra speceriaffärer, två mjölkaffärer, postkontor, skräddare, urmakare, och pensionat (se Fig. 9).

Denna period kom att bli byns storhetstid i fråga om näringsverksamhet och företagande. Vid denna tidpunkt bodde det också som flest permanentboende i byn. Under resterande delen av 1900-talet skulle allt fler hus övergå i sommargästernas ägo och den vintertida aktiviteten i samhället bli så gott som obefintlig.[251]

Badgäster anländer i konstnärernas fotspår

I slutet av 1800-talet och kring sekelskiftet började allt fler sommargäster att upptäcka Vitemöllas charm och fridfullhet. Man hyrde till en början in sig hos ortsbefolkningen och intog sina måltider på byns krog.

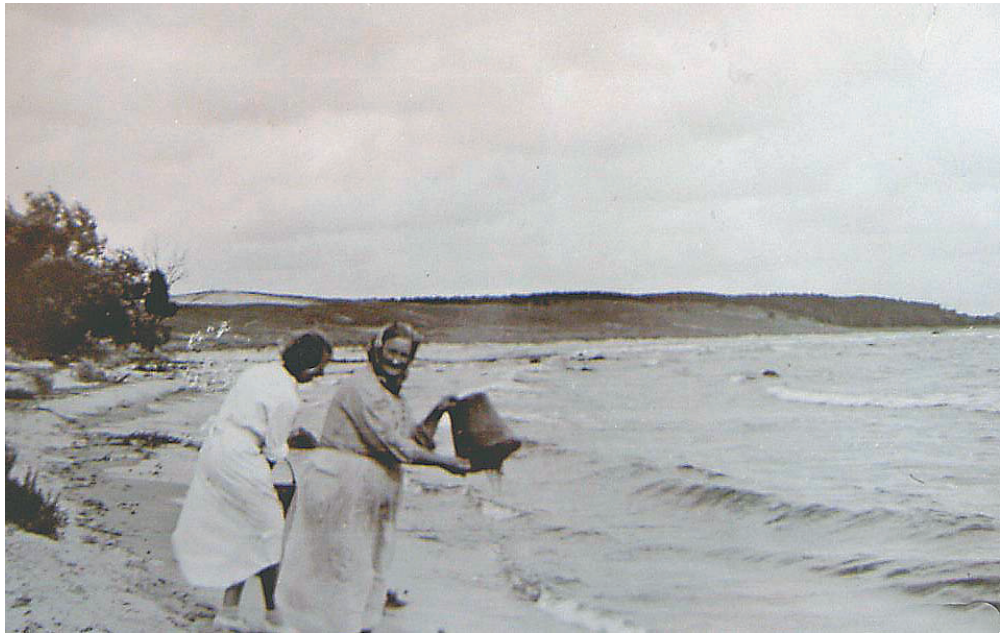

Figur 9. Arbetande kvinnor tömmer sina slaskkärl på Vitemöllas strand. Från Österlens museums fotosamling, Simrishamn.

Figur 10. Sommargäster på båtutflykt i vita hattar.
Från Österlens museums fotosamling, Simrishamn.

Bland ortsbefolkningen var det främst männen som stod för badandet medan byns unga flickor tog det mycket försiktigt. Tillresta sommargäster och personalen på serviceanstalterna som var från stan var däremot mer frisläppta och blev under 1900-talets tidigaste år de första egentliga badgästerna.[253]

I Vitemölla skedde badandet på gemensam strand utan kallbadhus eller avskiljande inhägnader (se Fig. 11). Endast ett fåtal badhytter fanns på stranden söder om Vitemölla för att badarna skulle slippa att byta om i det fria.

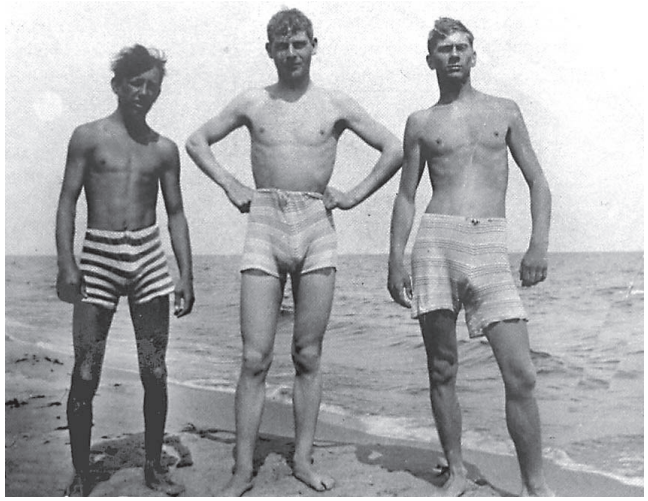

Figur 11. Ovan: Unga män stod för det mesta av badlivet på Vitemöllas stränder i början av 1900-talet.
Ur Larsson, 1997, sid. 184.
Nedan: I Vitemölla var det gemensamhetsbad som gällde utan avskilda badplatser för män och kvinnor.
Från Österlens museums fotosamling, Simrishamn.

På stranden var det ingen trängsel trots att det gick att bada och göra båtutflykter närapå var som helst längs kusten ända från Kivik och upp till Åhus (se Fig. 10). De vida sandstränderna med den ljusa, kvartsfärgade sanden måste ha gjort ett lockande intryck under sommarbesöken, ändå föredrog de flesta resenärerna att njuta av havet ifrån landbacken ”*Ytterst få av badgästerna badade direkt i havet utan satt gärna vitklädda under parasoller i starren*” skrev Orvar Nilsson i en artikel i Ystads Allehanda 1982.[252]

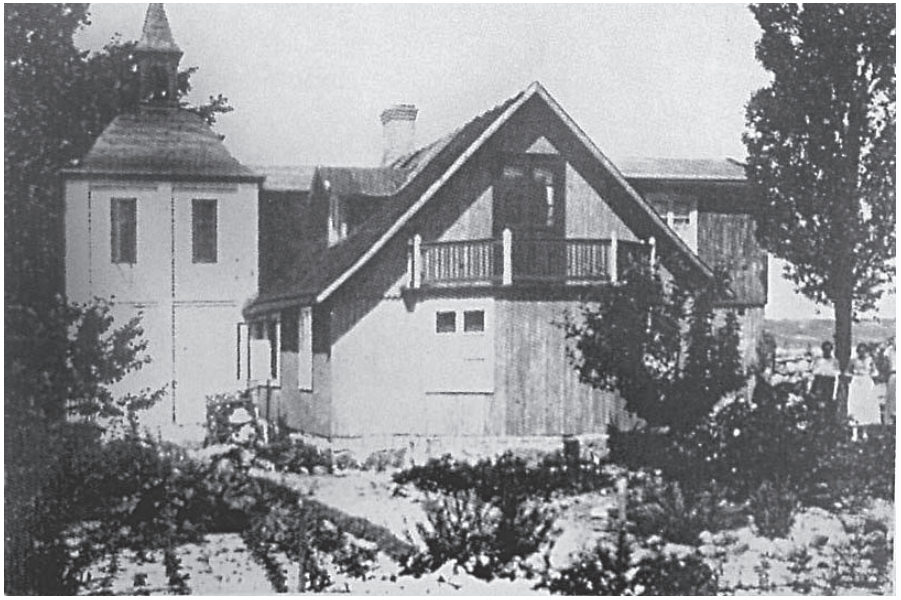

Figur 12. Pensionat Strandhyddan under perioden som byggnaden inhyste gäster.
Ur Larsson, 1997, sid. 91.

Strandhyddan - ett välbesökt pensionat

1871-72 byggdes Strandhyddan av en herr Sonesson alldeles intill havet i samhällets södra del. Men det var inte förrän 1915 som Hanna Sonesson öppnade ett pensionat i byggnaden med den vackra utsikten (se Fig. 12).

Hanna var en duktig matlagerska och förutom pensionatsrörelsen hjälpte hon till hemma hos folk som skulle ha kalas. Under sommaren var Strandhyddan fullbokat med gäster. Trots de tio rummen fanns det inte alltid plats åt alla, men då ordnade Hanna med inhysning hos privatpersoner på läget åt gästerna som fortfarande intog sina måltider på pensionatet. Under högsäsongen anställdes tre eller fyra pigor att hjälpa till med tvätt och matlagning.[254]

Pensionat Strandhyddan var inte bara ett ställe för sommargäster att träffas på, även ortsbefolkningen samlades här till högtid och till fest och inte minst det årliga ålagillet. Vissa kostade till och med på sig att regelbundet inta sin söndagsmiddag här med familjen. Redan på söndagsmorgonen brukade den yngre manliga befolkningen samlas på Strandhyddan för att diskutera och klarlägga gårdagkvällens händelser vid någon av traktens dansbanor.[255]

Under första världskriget dukades de dagliga måltiderna upp i Hannas stora matsal för alla militärerna som låg stationerade längs kusten i närheten av Vitemölla.

Fram till 1940 drev Hanna Sonesson rörelsen (se Fig. 13) men lämnade sedan över till Sigrid Persson som fortsatte att driva verksamheten i nära ytterligare tjugofem år. 1964 lades pensionatet ner och byggnaden gjordes om till privatbostad.

I Vitemölla fanns under 1900-talets första decennier ytterligare ett pensionat strax ovanför den gamla möllan. I anslutning till pensionatet fanns även ett populärt och välbesökt kafé där traktens ungdomar och badgästerna fick tillfälle att lära känna varandra på närmare håll. Båda inrättningarna lades tyvärr ned efter inte alltför många år. Man kan förmoda att verksamheten hade svårt att bära sig ekonomiskt när säsongen var så kort och man tvingades att hålla stängt under hela vinterhalvåret.[256]

Figur 13. Hanna Sonesson med sin lilla dotter Erna.
Ur Larsson, 1997, sid. 91.

Röda Lyktan

På platsen för nuvarande Vitemölle badhotell fanns en gång en danssalong, även kallad Röda Lyktan. Denna uppfördes någon gång i början av 1900-talet av en man som kallades Lumpen.

Lumpen var som namnet antyder en lumphandlare som vandrade runt i trakten och försörjde sig på allehanda småjobb och försäljning. Han sägs ha varit en mycket originell figur med långt och mycket ovårdat hår och ett stort gråstrimmigt skägg. Ohyran kröp enligt vittnen helt synligt på honom. Lumpen hade, som den samhällets utstötte han var, ofta sällskap med en storvuxen zigenardam vid namn Bolla. Tillsammans vandrade de på vägarna tills de en dag slog sig ner på platsen för Badhotellet. Här började Lumpen att gräva sig en bostadsgrotta i sandbacken just där hotellet idag står.

Efter en tid kom Lumpen med storslagna idéer om en dans- eller nöjessalong som han i sin iver genast började lägga grunden till. Men bygget kom aldrig längre än till grunden eftersom Lumpen saknade antingen pengar eller ork eller bådadera. Men källarvåningen som stod klar inreddes och kunde snart hyras ut som nöjeslokal till traktens ungdomar för en billig penning under namnet Röda Lyktan.

Så kom det sig att Vitemölla fick sitt första dansställe tack vare en kringvandrande lumpsamlare.[257]

Lumpen och Bolla

Flera år senare byggde Lumpen ett mindre hus intill Röda Lyktan dit han och Bolla flyttade. Runt den lilla stugan började de efter hand anlägga en större trädgårdsplantering som i folkmun kallades Lumpahaven. Lumpen som visste en del om odling försökte inte att odla vackra blommor i den rena sandjorden utan höll sig till tåliga träd och buskar. Det sägs att silverpopplarna som kantar vägen vid Badhotellets parkering idag har sitt ursprung i Lumpens trädgård för cirka 100 år sedan.[258]

Denna poppelrad utgör inte bara ett starkt synintryck som markerar gränsen för samhällets södra gräns, popplarna har också sin starka doft som genom åren satt sin prägel på platsen:

”*Kommer man till Vitemölla söderifrån, alltså från Kivikshållet, så möts man vid badhotellet av en alldeles speciell, sötaktig men ändå frän doft. Den emanerar från silverpopplarna. En gång i tiden var dessa träd ganska mäktiga och gav profil åt samhället. Och varma somrar snöade de `kapok´, vitt ludd, över samhället.*”[259]

Trädgårdsanläggningen växte och snart bar Lumpens äppelträd rika skördar. Att palla äpplen ur Lumpahaven blev en populär men riskfylld hobby bland Vitemöllas ynglingar.

Men Lumpen och Bolla ägde inte marken som de hade tagit i anspråk och 1911 bildades ett bolag som lät uppföra ett stort rödmålat badhotell mitt på tomten. Trots att det inte gillades av alla fick paret bo kvar i stugan i norra delen av trädgården. Vid festliga tillfällen på badhotellet kom den annars folkskygge Lumpen ut ur sitt lilla hus för att se på ståten.

Lumpen dog i sitt hus en sträng vinter av kyla, svält och sjukdom. På begravningen avslöjade prästen Lumpens riktiga namn för byborna, Lars Bergman.[260]

Vitemölle badhotell

Bolaget som bildades år 1911 ägdes av handelsmännen Fredrik Olsson, Henrik Thorsson och Alfred Arvidsson. Det var detta bolag som år 1913 lät bygga Vitemölle Badhotell, ostkustens svar på Mölle.

Den ursprungliga byggnaden var en stor rödmålad träbyggnad med vita knutar (se Fig. 14). Runt huset löpte en öppen veranda som under 1920-talet glasades in. Hotellets föreståndare, källarmästare Persson, ordnade med en stor invigningsfest i skånsk stil med gäster från när och fjärran. En fest som skulle omtalas på bygden för sin prakt och rikedom i många år framöver.

Redan den första sommaren blev hotellet en succé och vida känt och omtyckt i hela östra Skåne. Särskilt uppskattat var det dignande smörgåsbordet som serverades på hotellet. Året efter invigningen, 1914, stod Vitemölle badhotell omnämnt i *Nordisk familjebok* som ett av ostkustens finaste badhotell och redan under första världskriget hade Vitemölla hunnit etablera sig som något av ett turistcentrum i sydöstra Skåne (se Fig. 15).[261]

Stadsbor, som kom till järnvägsstationen i Simrishamn, hämtades med hästskjuts till det nya hotellet vid havet. Ofta kom gästerna i sådana skaror att rummen inte räckte till. Den som hade tänkt sig en vistelse vid Vitemölle badhotell slussades ogärna över till pensionatet där

Vitemölle Badhotell

I kväll från kl. 8 och i morgon, marknadsdagen, från kl. 5 dansa vi alla efter Joddlar-kvartetten från Göteborg. Sverges populäraste dansmusik.

Alla välkomna. — FRITT INTRÄDE.

Figur 15. Reklam för Vitemölle Badhotell i *Ystads Allehanda*. Ur *Ystads Allehanda* 20-07-1937.

Figur 14. Badhotellet var vid sin invigning en ståtlig byggnad i rödmålat trä med luftiga verandor. Från Österlens museums fotosamling, Simrishamn.

Figur 16. Baren på Vitemölle Badhotell var välbesökt under källarmästare Perssons fest- och danstillställningar. Ur Larsson. 1997, sid. 102.

Figur 17. Tidiga baderskor i Vitemölla var anständigt klädda med badmössor och randiga bomullsbaddräkter. Ur Larsson, 1997, sid. 185 resp. 184.

gästerna inte ansågs få tillgång till hotellets goda service. De fina gästerna från Skånes större städer sågs under sommaren promenerandes fram och tillbaka längs bygatan och stranden. I sina stiliga klädedräkter var de ett storslaget följe att beskåda för vitemölleborna.[262]

Källarmästare Persson var en flitig man som såg till att anordna trevliga danstillställningar minst en gång i veckan (se Fig. 16). Bara några år efter hotellets invigning utökades hotellets lokaler med ännu en veranda samt en dansbana på tomten. I raden av artister som uppträdde här fanns bland andra jazzkungen Hakon Svärd från Kristianstad och Björlingkvartetten med den sedermera världsberömde Jussi Björling i spetsen.[263]

Själv gifte sig källarmästare Persson med servitrisen Judith.

Badlivet och kriget

”*Från barn- och ungdomsåren förknippar jag Vitemölle med den vita stranden söder och norr om samhället. De kuststräckorna var för oss ett Österlens riviera fast det var glest mellan de badande soldyrkarna. Vitemöllestranden hade då ännu inte upptäckts av badgäster som idag vällustigt breder ut sig på sanden och bland sanddynerna. Människor som sökte sig dit var högst anständigt klädda i randiga badkläder, badmössor och badskor* (se Fig. 17). *De visade ingen lust att exponera sina kroppar*”, skrev Erland Aspelin ur sina barndomsminnen 2005. [264]

Så kunde badlivet te sig under 1900-talets första decennier. I Vitemölla hade man fördelen av att kunna välja mellan två olika badplatser beroende på var ifrån man kom och vilken sorts strand man önskade, antingen den längsträckta stranden norr om samhället (se Fig. 18) som gränsade mot Haväng, eller den mindre stranden strax nedanför badhotellet i byns södra utkant. För några Kivikspojkar på cykelutflykt var valet inte svårt:

Figur 18. Badande herrar och några småpojkar vid Vitemöllas norra strand. Mannen längst till vänster tros vara fotografen August Olofsson. Ur Larsson, 1997, sid. 186.

”För oss var sandstranden söder om Vitemölla den naturliga badplatsen. Vi cyklade till marknadsplatsen och tog vägen över heden nedför backarna till förskräckelse för korna som betade där. Sköna om än kylslagna bad väntade. Ett lustigt inslag på stranden var en ensam badhytt som prästen i Mellby låtit uppföra. Den var en reminiscens från den tid då man kände blygsel för att klä av sig offentligt. Vid en höststorm försvann denna badhytt ut i sjön.”[265]

I Kivik som från början varit huvudattraktionen för det tidiga badlivet på Österlen fanns blott en stenig och föga inbjudande badstrand. Däremot hade man under 1920-talet låtit uppför en större solbadanläggning strax söder om samhället (se Fig. 19), inte långt från den tidigare nämnda kungagraven, Kvasa solbad. Detta var en modern rekreationsanläggning där hälsobringade solbad kombinerades med ett stärkande friluftsliv av lekar och idrott under sakkunnig ledning.[266]

Under andra världskriget upphörde badlivet på Kivik och Vitemölla när militären spände taggtråd över stränderna och byggde cementvärn för att kunna möta en eventuell invasion från havet. För dem som ville bada var det inte längre möjligt att ta sig ner till vattnet. Men under krigets sista år öppnades en liten strandflik upp för dem som prompt skulle i.

Efter krigsslutet öppnades stränderna på nytt och badlivet kom igång som tidigare.[267]

KVASA SOLBAD, Kivik.
Telefon 30.
Bästa rekreationsplats. Fritt och glatt naturliv.
Gör ett besök! Begär prospekt. Lekledare
herr Sollberg.

Figur 19. Annons i *Cimbrishamnsbladets Sommarnummer*, 1924, sid. 16.

Östkust eller västkust

Länge hade östkustens badplatser kämpat i motvind för att försöka locka badlivet från västkustens populära och ofta mondäna badorter som Båstad, Mölle, Bjärred och Falsterbo. Under 1920-talet skulle förändringens vind börja blåsa, och Österlen med sina små fiskelägen fick ett allt större utrymme både i medierna och i skåningarnas medvetande.

Användbara badplatser fanns det egentligen gott om, men dessa hade i liten eller obefintlig mån exploaterats och iordningställts för att kunna tillgodose ett mer omfattande badliv (se Fig. 20). I *Cimbrishamnsbladets* midsommarnummer 1924 gjordes ett försök att lyfta fram östkustens fördelar gentemot västkusten:

”Rikligare sol, mindre nederbörd, svagare vindar äro företräden, som Östersjöbadorterna kunna framvisa, medan åter luftens och vattnets temperatur år lägre och mera varierande samt salthalten hos vattnet ringa, om man jämför förhållandena vid dessa och vid västkustens. Båda kusternas sommarklimat ha alltså sina behag. De

Figur 21. Innan bilens introduktion var badgästerna hänvisade till vagnar och droskor för att nå badhotellet från stationen med all sin packning. Ur Larsson, 1997, sid. 103.

senaste åren kan emellertid en märkbar förändring märkas i den allmänna uppfattningen av ostkustens lämplighet som bad och rekreationsort. Det är inte blott målarne, som funnit att vår kust år sällsynt vacker, också turisterna börja finna den tilldragande, vitt skild från det övriga Skåne till sin natur som ostkusten är."[268]

Dåliga järnvägsförbindelser hade länge bidragit till att östkustens legat så gott som orörd från turister. Endast till Simrishamn hade järnvägen sträckt sig och därifrån var eventuella badgäster hänvisade till vagnar och droskor (se Fig. 21).

Med bilens introduktion blev turisterna mer rörliga och kunde snart färdas efter egna önskemål till de mest avlägsna fiskebyarna längs Österlens kuster.

Det fanns också de som hävdade att Österlens värdefulla kulturlandskap och rofyllda prägel räddats genom badplatsernas belägenhet. Om badplatserna här haft samma skyddade, långgrunda och därmed varmare vattentemperatur hade Österlen varit lika överexploaterat som delar av västkusten. Man borde därför skatta sig lycklig som sluppit undan denna invasion under 1900-talets första decennier som drabbat flera av de små byarna på andra sidan av Skåne.[269]

Figur 20. Nedan: Vitemöllas strand är en av många östkustbadstränder som utnyttjats i relativt låg grad och är förhållandevis oexploaterad. Kolorerat foto från Österlens museums fotosamling, Simrishamn.

Epok 4 Vitemölla
Folkhemmet och semestern
Tiden mellan ca 1930-1970

Badhotellet tappar gäster

Från det att Vitemölle badhotell invigdes 1913 hade verksamheten haft stora framgångar och i flera avseenden bidragit till ortens goda rykte. Men i början av 1930-talet skedde en förändring då danskvällarna började urarta till rena slagsmål i trädgården mellan brännvinsdrickande ungdomsgrupper. Hotellets nergång kan också beskrivas så här:

”Efter att ha varit propert blev badhotellet en tid på 30-talet ett riktigt busställe. Simrishamnare cyklade hit i overalls för att slåss med ´vide-myllingarna´ som var rädda att få blod på finkostymerna.”[270]

Denna till synes oförargliga fientlighet mellan grupper från de olika byarna var en sedan länge förankrad bygdetradition och hade genom åren kommit till uttryck på flera olika sätt. Bland annat hölls det en årlig fotbollsmatch mellan grupperna på platån vid marknadsplatsen strax bakom hotellet där förlorarna fick utstå mycket spott och spe från vinnarlaget under det följande året.

Flyktingar och husmödrar

Under kriget skulle utvecklingen i hotellets historia ta en oväntad vändning. Mellan 1942-44 använde man lokalerna som uppsamlingshem för finska krigsbarn. Detta bekostades med medel som insamlats av kommunen.[271]

Därefter tog hotellet emot polska kvinnor som undkommit koncentrationslägrens fasor. När kvinnorna anlände till Vitemölla i de vita bussarna var de i ett miserabelt tillstånd, utmärglade och hungriga men lyckliga över att ha räddats till Sverige. För att ta hand om flyktingarna mottog källarmästaren stora summor i ersättning av staten. Flera av kvinnorna trivdes så bra i Vitemölla att de stannade kvar där och gifte in sig i inhemska fiskarfamiljer.

Några år senare övertog landstinget hotellet som omvandlades till vilohem för utarbetade svenska husmödrar. För dem var två veckors ompyssling och avkoppling från hemmets alla bestyr vid Östersjöns strand en undergörande hälsokur.[272]

I samband med att landstinget tog över driften revs den gamla dansbanan där många vitemöllingar genom tagit några steg under sommarens danskvällar, i synnerhet under marknadsdagarna då både hotellrum och dansgolv varit överfulla av glada turister.

Dansbanan var, då den revs, i så dåligt skick att gästerna bokstavligt talar dansade igenom golvet, som var ruttet och i stort behov av renovering.[273]

Hotellverksamheten upptogs igen 1962 av Dagnet Eklund som fortsatte att driva verksamheten fram till 1972.

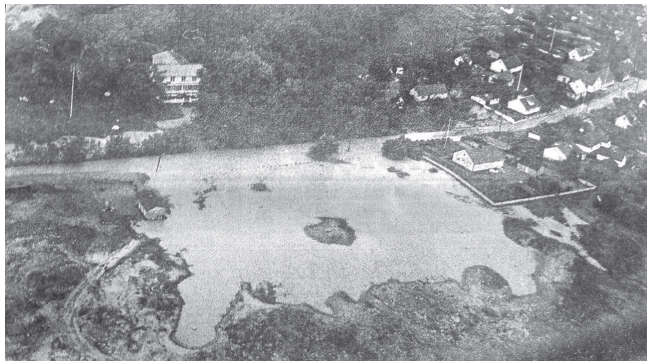

Figur 22. Översvämningen 1960 lade stora delar av strandheden och badhotellets mark under vatten.
Ur *KvällsPosten* 07-08-1960.

Översvämning sköljer bort byn

Sommaren år 1960 inträffade den värsta översvämningen i mannaminne då det föll över 200 millimeter regn över vissa delar av Österlen. Vattnet bildade forsande floder som på sina håll rusade fram i en hastighet av 70 kilometer i timmen och orsakade stora skador på hus och egendom. Trafikkaoset var ett faktum och många vägar fick stängas av under några kaotiska timmar (se Fig. 22). I Vitemölla liksom på andra platser var förödelsen stor då delar av samhället lades mer eller mindre under vatten och vägarna gjordes oframkomliga:

”*I Vitemölle hotades fruktodlare Gustaf Dahns högt belägna odling, och en ren slump räddade Vitemölle kvarn från 1600-talet. Trädgårdar med möbler och allt försvann ut i havet,*”skrevs det i *KvällsPosten* 1960.[274]

Hotellet klarade sig förhållandevis väl från mer omfattande skador även om området framför byggnaden och ut mot strandheden stod under vatten i flera dagar.

Ny förbindelse med Kivik

Då badhotellet byggdes 1913 slutade den allmänna vägen genom Vitemölla just nedanför hotellet. Härifrån längs stranden till Kivik ledde en smal stig för fotvandrare och cyklister som kallades ”Kärleksstigen”.

Inte förrän 1960 färdigställdes en körbar väg längs sträckan och 1974 kunde man läsa i *Ystads Allehanda* att vägen asfalterats inför sommarens anstormning av turister.[275]

Strandområdet i anslutning till vägen, just i samhällets södra utkant, hade tidigare använts som torkplats och som del av marknadsområdet. Under 1940-50-talet hade platsen utvecklats till ett fritidsområde och välbesökt tält- och husvagnsplats (se Fig. 23 och 24), särskilt under marknadsdagarna. Idag är campingverksamheten förlagd till ett litet område på andra sidan vägen och den före detta campingkiosken har blivit hotellets crêperie.[276]

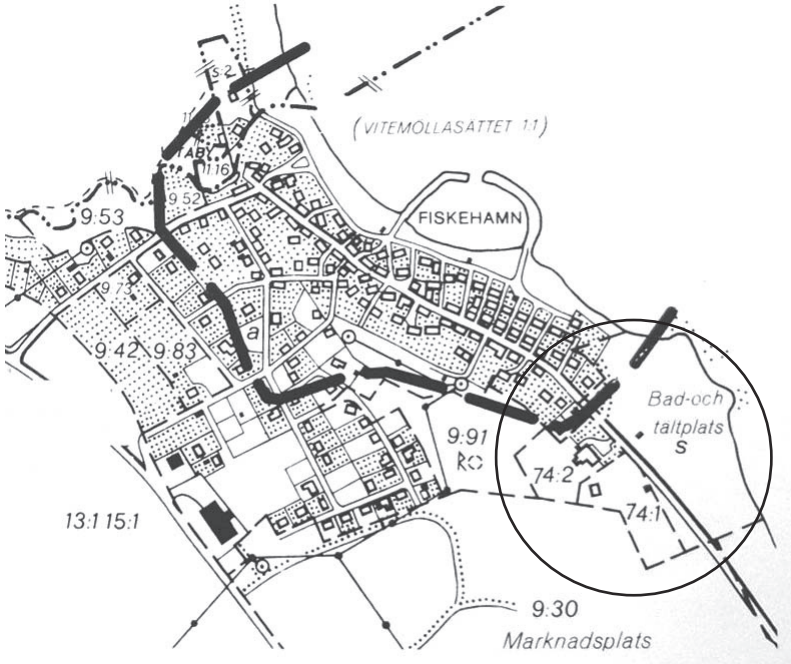

Figur 23. Ovan: Karta över Vitemölla visar platsen för badande och tältande nedanför marknadsplatsen.
Ur *Kulturminnesvårdsprogram för Skåne*, 1984.
Figur 24. Nedan: Stora mängder besökare under marknadsdagarna fyllde slänten ner mot havet söder om Vitemölla med sina tält.
Ur Arcadius, 2000.

Epok 5 Vitemölla
Det moderna havsbadet
Tiden mellan ca 1970-2006

Badhotellet nära rivning

År 1972 fick hotellet återigen nya ägare. Fram till 1988 drevs verksamheten som ett sommarhotell med öppet under sommarhalvåret och några av vinterns stora högtider. Man serverade julbord, ålagillen och anordnade dans och diskotekskvällar för ungdomar. För de yngre gästerna marknadsförde man sig under det mycket passande namnet Moulin Blanc, en direktöversättning av Vitemölla på franska. Huruvida namnbytet hade någon effekt är svårt att säga.

När hotellet såldes 1988 (se Fig. 25) fanns det långt framskridna planer från kommunens sida på att riva hotellet för att ge plats åt ett tiotal sammanhängande grupphus. Efter omfattande protester från lokalbefolkningen i dagspress och på kommunens möten stoppades dock bygget och hotellet fick stå kvar.[277]

Byggnaden var vid den här tidpunkten ingen större prydnad för samhället och var i stort behov av renovering. ”Eternitplattorna blåste för vinden och träverandan var ett enda stort trasigt hål.” Fram till 1994 skulle den förfallna byggnaden stå tom och orörd till den dag då en driftig man med rötter i Vitemölla bestämde sig för att köpa och rusta upp byggnaden till originalskick.[278]

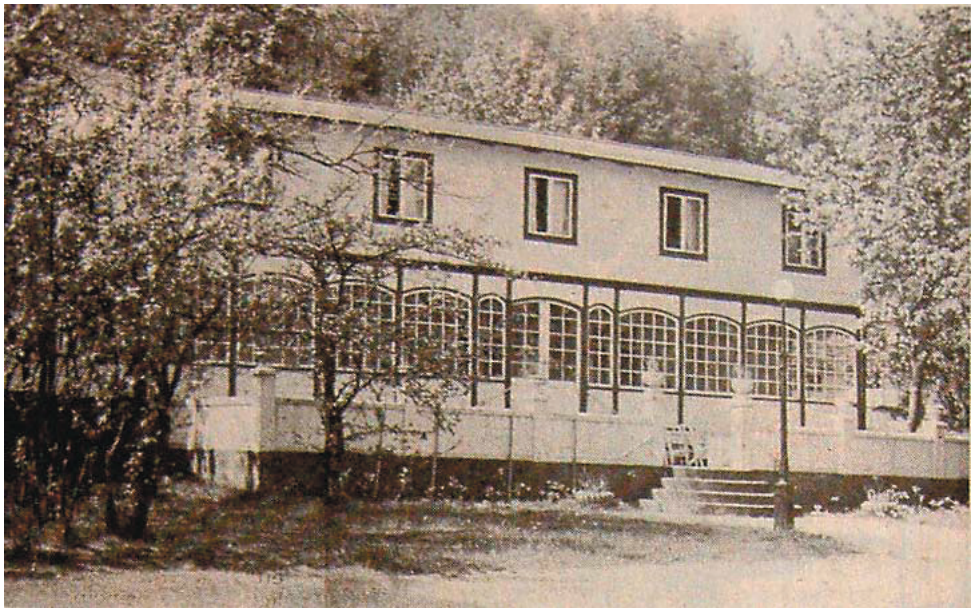

Figur 25. Vitemölle Badhotell under rivningsplanerna 1988. Ur *Ystads Allehanda*, 09-09-1988.

Vitemöllas ”Grand Old Lady” får nya kläder

Efter tre års noggrann renovering mellan 1994-1997, genom några av traktens bästa hantverkare, återuppstod hotellet likt en Fågel Fenix i närapå exakt samma skepnad som vid invigningen 1913. Med hjälp av arkitekt Svante Lundquist från Lund lyckades man behålla den karakteristiska

Figur 26. Vänster: Verandan vid badhotellet var till en början en öppen konstruktion, där man som dessa herrar kunde få sig ett svalkande glas öl i eftermiddagshettan.
Ur Larsson, 1997, sid. 105.
Höger: Under renoveringen på1990-talet gjordes verandan om till en ljus matsal med stora fönsterpartier ut mot havet.
Ur Kindblom och Kindblom, 2001, sid. 21.

arkitekturen från början av seklet. För denna prestation erhöll man kommunens nyinstiftade arkitekturpris 1999 med motiveringen: ”*Vitemölle badhotell är en varsam och estetisk upprustning av en kulturhistoriskt intressant byggnad och trädgårdsanläggning.*”[279]

När byggnaden renoverades fick man lov att byta ut den största delen av ursprungsvirket. Terrassen med utsikt mot havet gjordes om till en luftig, ljus matsal med plats för åttio gäster (se Fig. 26) och en trivsam bar. Stilen på interiören lades det stor vikt vid med en sparsmakad inredning i ljusa färger och enkla trädetaljer. På ovanvåningen inreddes elva individuellt utformade rum med en fantastisk utsikt över stranden och sanddynerna rakt nedanför hotellet.[280] Sedan den första renoveringen har även tillkommit en övernattningsflygel intill huvudbyggnaden med flera sovrum för gästerna.

Då badhotellen och badkulturen gått mot en renässans i Skåne under det senaste decenniet har Vitemölle badhotell haft gott om gäster. Fler och fler söker annorlunda och spännande upplevelser på hemmaplan istället för att ge sig iväg på charterresor till varmare trakter.

I Vitemölla tar man tillvara på den kulturinspirerande hälsotrenden och anordnar olika gastronomiska arrangemang som vinprovning och matlagning i det välrenommerade köket. På menyn står vanligtvis fisk, vilt och fågel.[281] Nu som då är maten en stor del av upplevelsen vid ett besök på Vitemölla badhotell och köket här bjuder inte sällan på något alldeles extra. En besökare minns ifrån sin barndom den första kontakten med den högre gastronomins förlovade värld:

”*... jag imponerades av den öppna verandan med matsalen med alla bord och vita dukar. Troligen var det också då som jag för första gången i mitt liv fick äta glass till jordgubbarna.*”[282]

Badgäster på gott och ont

Vitemölla är idag en by med runt hundra invånare. Under sommarmånaderna fyrdubblas befolkningen när badgästerna och fritidshusägarna tar kusten i besittning. Denna ordning har för ett litet samhälle som Vitemölla både sina för- och nackdelar.

Redan på 1920-talet började det bli på modet

att köpa sig ett sommarhus i Vitemölla eller i Kivik. Priserna på husen var till en början mycket låga och ända fram på 1950-talet kunde man komma över ett korsvirkeshus mitt i byn för en nätt summa pengar. Men på 1960-70-talet steg priserna och har sedan dess fortsatt att accelerera.[283]

Denna utveckling är till stor nackdel för de vitemöllaungdomar som har för ambition att stanna kvar i samhället och skaffa sig ett eget hus. På så vis tenderar samhället mer och mer att bli en ren semesterby utan någon helårsaktivitet som håller byn vid liv.

Samtidigt som denna trista utveckling är ett problem för kommunen kan man heller inte bortse från de fördelar som sommarinvasionen drar med sig. Samhället som en gång tedde sig ganska nergånget med igensandade gator och fallfärdiga hus är idag en underbar idyll med välskötta hus och prunkande trädgårdar (se Fig. 27). Vitemölla har under de senaste decennierna fått en ny skepnad samtidigt som den gamla fiskelägeandan pietetsfullt bevarats genom ortsbors och sommargästers gemensamma omsorger.[284]

Figur 27. Vitemölla är idag en underbar idyll med halmtakstäckta hus och prunkande trädgårdar. Ur *Sydsvenska Dagbladet*, foto Lars Bygdemark, 13-07-04.

Orienteringskarta Åhus

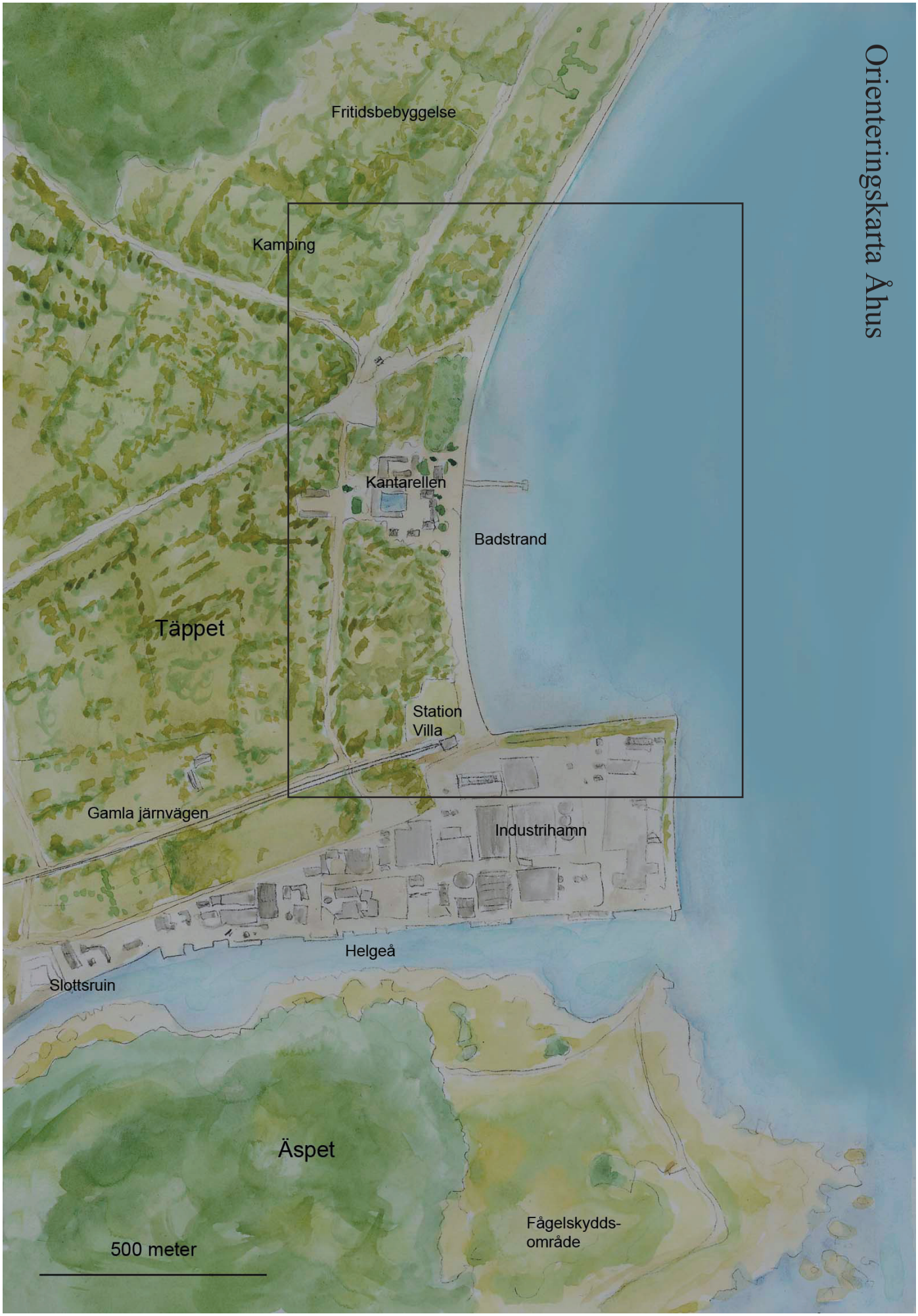

Illustration: Cecilia Lundgren

Orienteringskarta Åhus

Illustration: Cecilia Lundgren

Vänster: En gammal markgräns markeras tvärs över stranden med en rad stora stenbumlingar. Mitten: Söder om Kantarellen anordnas olika vattenaktiviteter. Höger: Tallskogen, som kantar stranden, består av både vanlig tall och svarttall.

Åhus

Nutida platsbeskrivning

Täppet är den nordliga stranden i Åhus och ligger således i samhällets norra område. Strandområdet är tydligt avgränsat med industrihamnen i söder och en rad med fritidstomter nära vattnet i norr. Häremellan öppnar sig luftigt område med tallskogen som fond inåt land och havet i öster.

Strandzonen består av en planterad tallskog med badhytter i brynet ut mot havet. Inåt land gränsar tallarna mot ett område av fritidsstugor i lummig skogsmiljö. Utanför skogen böljar marken i två gräsklädda vallar ner mot en 15 meter bred strandremsa med orangegul finkornig sand.

Mitt på området ligger en stor sport- och turistanläggning kallad Kantarellen med diverse matställen och aktivitetslokaler. I anslutning till tillfartsväg och parkering löper sedan en kraftig träbrygga ut i vattnet.

Söder om anläggningen fortsätter den tallskogskantade stranden mot hamnpiren men här med något lägre skötselgrad. Denna del av stranden används för olika vattenaktiviteter som anordnas från turistanläggningen.

Ovan nämnda tallskog består delvis av vanlig tall (*Pinus sylvestris*) men även av svarttall (*Pinus nigra*), som med sina mörka kronor och kraftiga stammar ger ett mäktigt intryck. Genast associerar jag till Medelhavets pinjetallar med sin särpräglade form mot solstekta klippor. Svarttallarna på Täppet är betydligt högre än sina övriga inhemska kusiner och tenderar att hotfullt ”välta” ut över det relativt smala strandpartiet, särskilt kvällstid då träden kastar långa skuggor ut över sanden. Ger man sig in bland dess stammar upplever man tvärtom att träden ger skydd och förstärker kontrasten mellan det starka solljuset på stranden och dunklet i denna höga pelarsal.

Undervegetationen är fattig och mager på den torra sandjorden och består av enstaka fläderbuskar, fågelbär, björk, asp, hagtorn, hassel, sälg, hallon och måbär. Bland markfloran kan nämnas gråbo, mjölkört, nässlor, blekbalsamin och varierande arter av torktåliga gräs. Här finns gott om ekorrar som knaprar i träden och kaninbakar försvinner i snåren när jag kommer trampande.

På stranden hittar jag strandråg, starr och strandvial.

Från den norra parkeringen löper en rad av större stenbumlingar ner mot vattnet i en rät vinkel och bildar en slags avgränsning. Troligtvis en gammal gräns som markerats på detta enkla sätt.

Intill parkeringen finns också toaletter och sophus som nås via en nyasfalterad gångväg. Här finns också en station för avfallshanterings med ett flertal kärl och informationsskyltar med kommunens bestämmelser för strandområdet. Stranden är välutrustad med flertalet livbojar och toalettskyltar samt bord kring ett cementrör avsett för grillning.

Hela området ger ett rationellt, välordnat och i högsta grad organiserat intryck, nästintill ospännande.

Strandvial växer på stranden.

Nedan: Några solitära tallar i närheten av bryggan sätter sin prägel på strandens siluett.
Ovan vänster: Vid bryggan hörs ett ständigt buller från industrihamnen några hundra meter längre söderut.
Ovan höger: Hotellkomplexet Kantarellen rymmer flera serveringar och byggnader i olika stilar.

Det som gör att platsen ändå har sin charm är den smala strandflik som fortsätter norrut nedanför husen och inbjuder till upptäcksfärd längs viken tillsammans med de pittoreska och slumpvis utställda badhytterna. Med sina skiftande modeller och färgsättningar blir de till ett lysande smycke mot den mörka tallskogen.

En annan tillgång är ett antal solitära trädindivider av vanlig tall som förirrat sig ut på stranden i närheten av bryggan. I avsaknad av konkurrens har dessa flerstammiga plantor utvecklat uppseendeväckande skulpturala former med sina skruvade och svängda grova grenar vars siluetter framträder vackert mot havet i öster. Varje individ har sin egen personlighet och alla är de oemotståndliga klätterträd och oersättliga landmärken. Ett större träd är dött men har likväl fått stå kvar med sin alldeles egna nakna karaktär som för tankarna till öknens ensamma spökträd.

Lyfter man blicken och skådar norrut längs horisonten syns ett litet skär med ett plakat någon kilometer ut, rakt österut möter himlen det blå havet och i söder avtecknar sig en rad höga popplar mot skyn på industrihamnspiren. Härifrån hörs ett ständigt dovt buller av lyftkranar och lastbilar som tyvärr stör friden på stranden så till den grad att naturkänslan helt försvinner. Området känns snarare som baksidan av denna industrihamn än en lugn och rofylld fritidsidyll.

Hotellkomplexet Kantarellen består av flera olika byggnader i varierande stil. Gemensamt är den blå och vita färgsättningen som ser ut att vara inspirerat av medelhavsanläggningarnas traditionellt starka färgsättning. Det som skiljer Kantarellen från Greklandshotellen är dock att här har använts ett flertal olika blå nyanser, som istället för att hålla samman den annars ganska röriga arkitekturen bidrar till att splittra upp och ge ett ofärdigt uttryck. Tillsammans med en skrikig blandning i material på fasader och utemöbler blir intrycket av hela anläggningen något changerad.

Med läget nära vattnet och alla de aktiviteter som finns i omgivningen har byggnadskomplexet stora möjligheter att utvecklas till ett smakfullt och väl sammanhållet område genom gemensamma mål och riktlinjer vad gäller utemiljön.

Framför Kantarellen finns en större öppen sandyta från vilken bryggan löper ut i vattnet. Denna plats är att betrakta som strandens centrum och här försiggår många aktiviteter sommartid.

Strax intill ligger Täppetboden, som är en

Vänster: Täppetboden minner om gamla tiders intensiva ålafiske i Hanöbukten. Höger: Nedanför Täppetboden står en gammal vinsch i sanden.

gammal fiskarstuga som gjorts om till museum.

Nedanför på stranden står en gammal vinsch i sanden, som troligtvis använts vid ålafisket. Söder om bryggan ligger för övrigt flera nät och bojar ute i vattnet, som visar att ålafisket fortfarande hålls aktivt.

Vid bryggans fäste finns en större träkonstruktion med överliggare och flera stora skyltar. Hela konstruktionen är byggd i kraftiga dimensioner av obehandlat trä och har något tivoliaktigt över sig med sin lite glättiga och präliga stil. Frågan är om sådana byggnadsverk har sin plats på en kulturhistoriskt välanvänd plats som denna? Då har resten av den fyra meter breda bryggan fått en mera intressant utformning med ortsbefolkningens namn ristade i bryggans plankor. På detta sätt har varje invånare delaktighet i sin brygga, liksom lokala företag har fått varsin namnbricka monterad på dess pålar.

Längs hela bryggan finns bänkar utplacerade samt belysning i form av vägglampor, som är väl befogad med tanke på bryggans längd och belysningskapaciteten från land.

En bit utanför bryggans slut, som består av en plattform med sittplatser och badstegar på tre sidor, ligger en träflotte förankrad. Vattnet här ute är relativt djupt och det går inte att se bottnen om inte havet är alldeles lugnt.

Med sin robusta och nästintill barocka utformning saknar bryggan all charm och intimitet men är desto mera praktisk och funktionell. Från land bildar en oändlig räcka med grova brädor en inbjudande autostrada mot det svalkande doppet. Man behöver inte trängas och träet under fötterna är varmt och mjukt att gå på.

Som västkustbo är skillnaden för mig tydlig mellan karaktären på denna badplats och västkustbaden. Ljuset och vindarna ger andra nyanser i havets skiftningar och andra vegetationstyper av mindre kargt och vindpinat slag. Dramatiken saknas på östkusten men stillheten och harmonin är desto större. Kvällsol inifrån land gör att havet får en varm och matt ton medan västkusten bjuder på skarpt glitter och solvarma klippor. Likaså ger sandbotten, tångarter och fauna indikationer om salthalten i vattnet.

Med dessa iakttagelser kan jag spontant konstatera att Täppet i Åhus inte tillhör mina badfavoriter längs Skånes kuster men är flitigt använd av Åhusbor, Kristianstadsbor och tusentals turister, som alla verkar gilla sin välordnade badplats!

Bryggan i Åhus är en kraftig träkonstruktion med tusentals inristade namn på sina brädor.

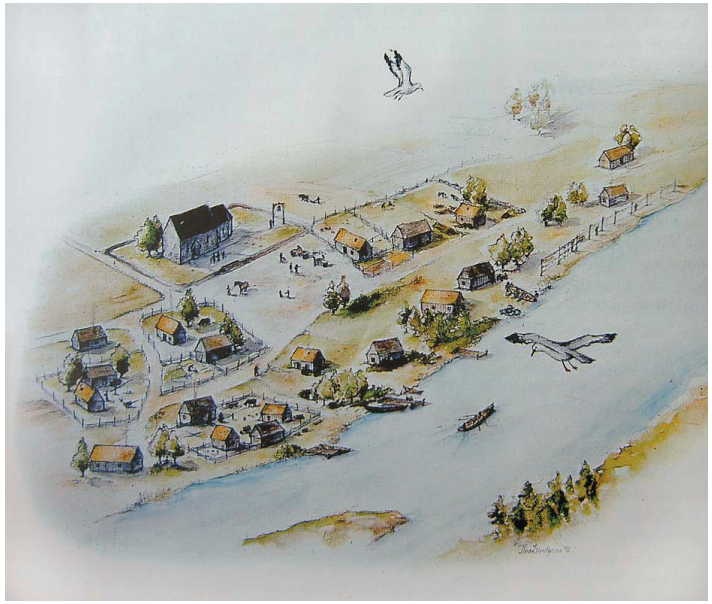

Figur 2. Åhus var under 1100-talet en stad med god tillväxt och ökande handel. Ur Olsson, 1998, sid. 54.

Stad på slätten

Samhället Åhus är beläget på en sandslätt, som sträcker sig utefter kusten längs Hanöbukten och inåt land mot Kristianstad och Hässleholm. Berggrunden består av kalksten och sandsten med inslag av lera, och bildades för ungefär 100 miljoner år sedan under Kritaperioden.[285]

Åhus har en strategisk placering ur försvars- och kommunikationssynpunkt någon kilometer upp längs Helgeåns mynning. Idag går bebyggelsen ända ut till stranden medan den ursprungliga staden medvetet placerats något längre inåt land.

Den myckna sanden längs kustområdena har skapat både problem och fördelar. Under många århundraden orsakade den lättflyktiga sanden, tillsammans med slam som Helgeå förde med sig, att åmynningen korkade igen och blev obrukbar som farled.

Längs stranden, norr om själva staden, har den fina sanden varit till gagn då havsbad började bli på modet i slutet av 1800-talet. Det ljusa underlaget och det långgrunda vattnet blev en inbjudande badplats som lockade tusentals turister.

Under kyrkans beskydd

Då dominikanermunkarna 1243 uppförde ett praktfullt kloster i Åhus fanns här redan en fullt utvecklad stad med ett anspråksfullt stadsvapen. Detta vapen erinrade om den på ett halster ihjälpinade martyren S:t Laurentius (se Fig. 1), lundaärkebiskoparnas skyddshelgon, som visar att Åhus, som enda stad i Skåne, en gång grundats på initiativ av ärkesätet i Lund.[286]

En annan byggnad som haft en betydande roll för Aos, som Åhus hette på den tiden, är det slott som uppfördes vid 1100-talets mitt något öster om kyrkbyn (se Fig. 2) med tyska kejsarpalats som förebild. Slottet som raserades 1569 återuppbyggdes aldrig, och ruinerna höljdes snabbt i sand. 1885 gjordes utgrävningar av platsen (se Fig. 3).[287]

Figur 1. Åhus stadsvapen. Ur Olofson, 1999, sid. 30.

Under fyrahundra år residerade ärkebiskoparna på Åhus slott och höll sin hand över staden, som ofta liknats vid en påvestad i miniatyr. Denna period kom att bli Åhus storhetstid i fråga om stadens utveckling och ekonomiska välmåga.[288]

I den danska historien beskrivs senare delen av 1100-talet och början av 1200-talet som en period av stort ekonomiskt uppsving. Under denna tid utvecklades Åhus till en handelsstad med torg, hamn, köpmans- och hantverkargårdar, spetälskehospital, internationell klosterakademi och en närmast katedrallik stadskyrka. Vid århundradets slut framstod Åhus som en av Skånes modernaste städer under skydd av en av Skånes fem stadsborgar, Åhus slott.

Lundaärkesätet ägde och styrde över allt som hände i staden, och den totala klerikala dominansen gjorde Åhus unik som stad i hela norra Europa. Så sent som vid 1400-talets mitt erhöll ärkebiskopen ett privilegiebrev som gav ärkesätet absolut överhöghet

över staden Åhus, dess invånare, institutioner samt all skatteuppbörd i staden.[289]

Tillbakagången kom efter reformationen 1536 då klosterskolorna stängdes och de välutbildade prästerna i Sanct Anna-kyrkan och svartbrödraklostret försvann och en kärvare tid stod för dörren.[290]

Hansans makt och inflytande

Vid 1300-talets början fanns elva städer i Skåne, Ystad, Trelleborg, Malmö, Lund, Helsingborg, Tumathorp, Simrishamn, Vä, Skanör, Falster och Åhus.[291]

Invånarantalet i Åhus vid den här tiden låg runt fyrahundra personer, varav en stor andel var utländska köpmän. Staden hade under 1300-talets början utvecklats till en internationell handelsstad med starka influenser från Hansan. Det sägs till och med att Åhus lär vara anlagt med den ledande tyska Hansastaden Lübeck som förebild.[292]

Som stad ingick Åhus i den exklusiva skaran som uppbar tillstånd att etablera sig på den årliga Skånemarknaden i Skanör och Falsterbo. Men även om inom staden bedrevs en livlig handel (se Fig. 4). Varje vecka anlände bönder med fullastade vagnar med varor som såldes och byttes mot

Figur 3. Åhus slott från 1100-talets mitt uppfördes några hundra meter öster om dåvarande kyrkbyn efter förebilder i de tyska kejsarpalatsen. Under 1800-talets slut gjordes utgrävningar av platsen som idag markeras med låga murar. Ur Olsson, 1998, sid. 58.

Figur 4. Under 1400-talet tillhörde Åhus den exklusiva skaran av Skånes elva samhällen med stadsprivilegier. Detta innebar en livlig handel, främst genom de tyska hansaköpmännens förtjänst. Ur Olsson, 1998, sid. 62.

exklusiva och exotiska varor som kommit sjövägen till marknadsplatsen. Kommersen var livlig och handeln i Åhus pågick från tidig morgon till sen kväll. Utöver den veckovisa torghandeln hölls i de flesta städer också en årlig stormarknad som i Åhus förlades till Maria Magdalenas dag, den 22 juli.[293]

Det ursprungliga gatunätet som anlades under medeltiden är i stort sett bevarat i stadens inre delar. Åhus har, till skillnad från de flesta andra medeltidsstäder, varit förskonad från större eldsvådor.[294]

Hansan, var trots den ökande handeln, inte enbart till gagn för städerna i Skåne, som mellan 1370-1385 var pantförskrivet till den tyska handelsorganisationen. Den mäktiga Hansan hade 1369 besegrat Valdemar Atterdag och Skåne blev dess segerbyte. Under femton år var de rika Skånska städerna ´utsugningsobjekt´ för sina förtryckare och hanseköpmännen i Åhus började ses med oblida ögon. År 1593 halshöggs den sista av Hansans företrädare i Åhus, och då var tyskarnas makt i det närmaste över. När hansakontoret stängdes ner i slutet av 1500-talet var det slut på en lång period av blomstrande affärer för den lilla staden vid Helgeåns mynning.[295]

Kristianstad tar över

Från den tidiga medeltiden fram till mitten av 1800-talet var det förbjudet att bedriva borgerlig handel utanför städerna, stadsprivilegierna var därför mycket viktiga.[296]

När den danske kungen Christian IV år 1617 i ett öppet kungligt brev proklamerade att Åhus med omedelbar verkan upphörde som stad, blev bestörtningen stor bland invånarna. Samtliga stadsprivilegier skulle övergå till den nyanlagda fästningsstaden Christianstad några mil inåt land.[297]

Kungen befallde samtidigt att alla borgare skulle flytta till hans nya residensstad, även husen skulle man riva för att kunna ta med sig och återuppföra på anvisad plats. Några av Åhus ledande borgare trotsade den kungliga befallningen och fortsatte som förut att bedriva handel inom stadens gränser. Det dröjde bara ett år innan nästa kungliga brev kom som förbjöd all handel och hantverk i Åhus. Detta blev den avgörande dödsstöten åt den förut livliga handelsstaden (se Fig. 5).

När staden Åhus gick i graven satt invånarna

ändå med trumf på hand i form av sin livsviktiga hamn med dess gynnsamma naturliga inlopp. Hamnen utgjorde livlina för nya Christianstads handel, och den gick inte att flytta fysiskt från sin plats vid Helgeåns mynning. Detta kom att bli Åhus räddning. Tack vare hamnen slapp den forna staden att förvandlas till en oansenlig bondby.[298]

Figur 5. Karta över Åhus 1670 efter det att staden hade förlorat sina stadsprivilegier till Kristianstad. Ur Olsson, 1998, sid.60.

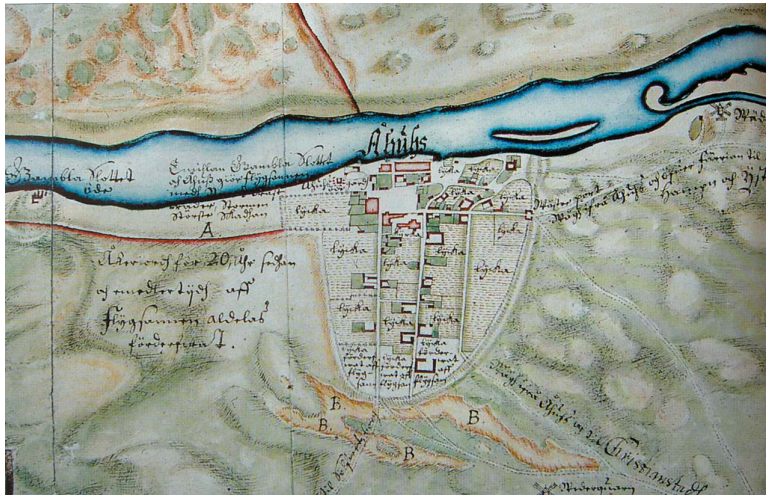

Det fattiga 1700-talet

Trots en relativt livlig sjöfart under 1600-talet då det under en treårsperiod mellan 1654-1657 avgick trettio större fartyg från Åhus jämfört med Landskronas sex, eller Helsingborgs fem, blev fartygstrafiken stadigt glesare under 1700-talet.[299]

Hamnen var alltför dåligt utbyggd och igensatt av sand och slam. Trafiken mellan fartygen, som tvingades ligga på redden, och den inre hamnen, upprätthölls med små flatbottnade pråmar och stakades eller drogs utmed strandbrinken. Vid kajen omlastades godset i packhus och fördes vidare upp mot Christianstad längs Helgeå i mindre fraktpråmar. Pråmdriften längs ån pågick från 1600-talet till slutet av 1800-talet.[300]

Angående båttrafiken till Kristianstad skrev Linné vid sitt besök 1749 så här;

”Åhus, som tilförene har varit en Stad, är nu en By; men har öfrigt sit Torg, Gator och liknelse till stad, fast den nu är allenast en lastage-plats för Christianstad; ty den ligger vid sjelfwa utloppet af Helige-å, på des norra sida; Här ifrån föras warorna antingen landvägen, som är 2 mil, eller genom floden, som är 3 mil, eller först til lands och sedan til sjös åt Christianstad; ty floden är på många ställen så grund, at hon ej förer mer, än 55 fot vatten.”[301]

I staden fanns under 1700-talets andra hälft endast fyrtio hushåll. Ägarna bestod av sjöfolk och tullmän, men även hantverkare, köpmän, åboar och husmän. Inom staden odlade man grönsaker som kål och potatis samt lin. De stora sandmarkerna runt omkring låg öde och användes enbart till kreatursbete.[302]

Figur 6. Under 1800-talet byggdes hamnen i Åhus ut och stora fartyg kunde åter komma int ill kajerna i hamnen. Ur Liljeroth, 1952.

Epok 2 Åhus
Badhus och societetsliv
Tiden mellen ca 1800-1900

Uppryckningens sekel

1800-talet blev den stora uppryckningens sekel för Åhus. Hamnen förbättrades och stora fartyg kunde åter gå upp till kajerna i inre hamnen, pråmarna till Kristianstad fick hjälp av starka bogserbåtar, segelflottan utökades och pirerna byggdes ut (se Fig. 6). De tidigare problematiska sandmarkerna ut mot havet öster om staden skiftades och fick en ny användning:

”De stora sandmarkerna öster om Åhus ha, genom utskiftning till Åhus åboar, odlats upp och den magra flygsanden bär skördar. Husmän och åboar hysa delade meningar om ägorätten till den forna staden allmänningar. Åboarna vinner, och husmannen får sälja sin ko, ty han får inte som förr, släppa henne på bete i Täppena.”[303]

För att kompensera den förlorade kon började stadens husmän att odla tobak, en växt som skulle röna stor framgång i den lilla staden Åhus. Odlingen skedde på den feta jorden inom stadens lyckor och torkningen ägde rum i fähus och logar. Ofta var det kvinnor och barn som skötte tobaken medan männen arbetade vid hamnen eller på någon annan arbetsplats. Odlingarna var noggrant skötta och krävde en stor arbetsinsats för att slå väl ut. Tillvägagångssättet beskrevs såhär:

”På hösten, i början av oktober, insamlas av männen havstång för jordens gödsling. På vårsidan, i slutet av mars, uppblandas det från föregående år tillvaratagna tobaksfröet med sand och bestänkes med vatten samt placeras på ett varmt ställe inomhus för att taga grodd, varefter det utsås i för ändamålet uppförda drivbänkar där det ganska snart uppkommer i små plantor vilka vid lämplig storlek utplanteras på kalljord, och till börja med flitigt bevattnas.”[304]

Flera nya yrkesgrupper bildades under 1800-talet till följd av det ökande välståndet. Bland dem fanns bagare, skomakare, färgare, kopparslagare, garvare, tunnbindare, skräddare, målare, skogvaktare och komissarier (se Fig. 7).[305]

Figur 7. Vid torghandeln under 1880-talet i Åhus såldes bland annat fisk, tobak och grönsaker. Ur Olofson, 1999, sid. 31.

Figur 8. Badtåget kom in på Station Villa några hundra meter från Åhus strand. Foto kring 1906. Ur Holmgren, 1986, sid 1 resp. sid. 35.

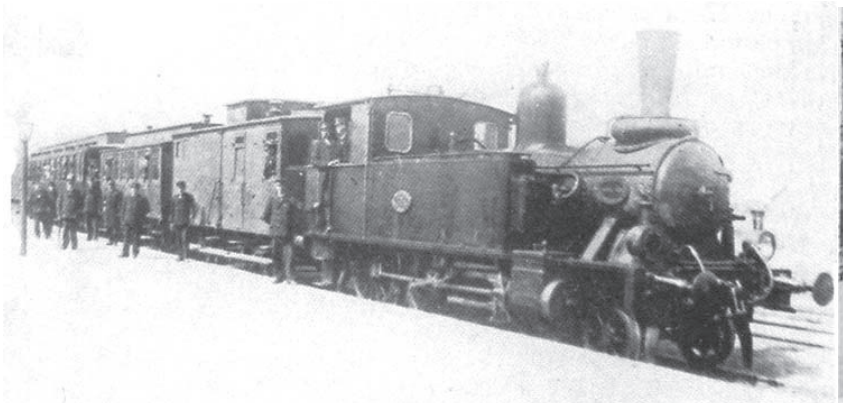

Sedan medeltiden, kanske redan under stenåldern, hade man fiskat ål längs Skånes östkust. Vid slutet av 1800-talet upplevde fiskenäringen i Åhus en kraftig expansion, främst ålafisket. Under sensommaren och hösten gick ålen till och fiske bedrevs i stor skala längs Hanöbuktens stränder.

Den som idag känner obehag inför de svarthala rovdjuren och ogärna riskerar att stöta på dem under en simtur kan trösta sig med att ålar bara förflyttar sig under nattens mörkaste timmar, därav det skånska uttrycket ålamörker.[306]

Ny transportled från Kristianstad

Redan 1881 hade ett stort intresse uppstått i Kristianstad för en direktjärnväg till Åhus. Stadsfullmäktige beslöt att stötta projektet med en summa av 150 000 kronor av de beräknade 350 000 kronor som företaget skulle kosta. Många inflytelserika män i Åhus var emot förslaget och ville hellre se en utökad kanal till Kristianstad för djupgående fartyg. En ny järnväg skulle lätt kunna konkurrera ut pråmtrafiken som var många Åhusbors enda levebröd. Även bland Kristianstadsborna höjdes röster för en sådan lösning, man menade att det borde vara en fördel att flytta hamnen upp till själva Kristianstad istället för att få en järnväg till en hamn som redan fanns.[307]

Figur 9. Från perrongen vandrade badgästerna på smala trälandgångar ner till stranden för att slippa gå i den tunga sanden och samtidigt undvika slitage på vegetationen. Ur Arcadius, 2004, sid. 56.

År 1883 byggdes till Kristianstadsbornas förtret en järnväg mellan Everöd och Åhus, den så kallade Gärdsbanan. En uppretad järnvägsförespråkare uttryckte sitt missnöje i en notis i lokaltidningen Kristianstadsbladet:

”*Man hade ingen anledning till tacksamhet mot Åhus, då Åhusborna visat sig så otacksamma mot Kristianstad, att de med Gärdskans järnvägsbolag förenat sig om en bana från Åhus till Gärds härad istället för att förena sig med Kristianstad.*”[308]

Tre år senare, i maj 1886, invigdes en 17,9 kilometer lång direktförbindelse mellan Kristianstad och Åhus med en slutnota på 437 000 kronor. Restiden var 50 minuter. Banans främsta syfte var att tillgodose transportbehovet för import och export inom nordöstra och mellersta Skåne, men kom snart att få ytterligare en mycket viktig funktion.[309]

Samtidigt som järnvägen utgjorde ryggraden

Figur 10. Badhuset från 1870-talet vid gamla Hästbryggan var en pampig byggnad i riddarborgsstil. Ur Olsson, 1998, sid.247.

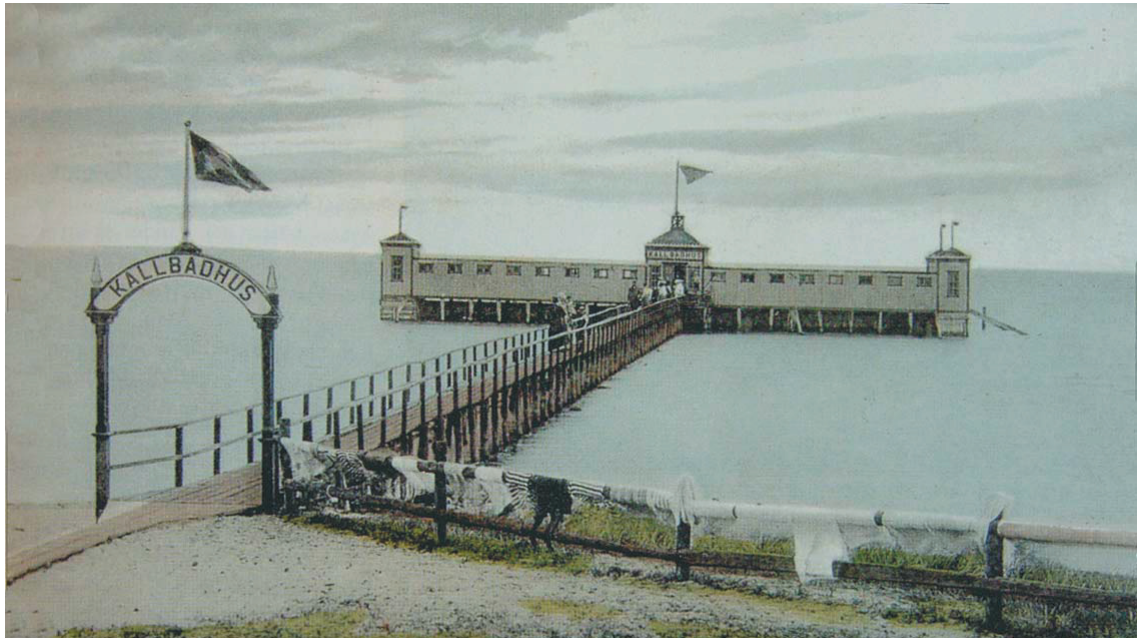

i det nordöstskånska transportväsendet, började badlivet utvecklas till en omfattande folkrörelse med Kristianstad-Åhusbanan som främsta kommunikationsled. På den nya banan inrättades 1890 en förlängning med badtåg ut till Täppetstranden och sommarstationen, *Station Villa*, som den till en början hette (se Fig. 8).[310]

Stationen, som låg bara några hundra meter ifrån stranden, användes som en väl frekventerad sommarhållplats fram till 1951. Från stationen vandrade besökarna på smala trälandgångar ner till stranden för att slippa gå i den tunga sanden och i möjlig mån spara vegetationen (se Fig. 9). Enligt en tidningsnotis 30 juli 1894 kom det mellan 4 000-5 000 passagerare med badtåget till Täppet. Det var då inte ovanligt att ett tåg innehöll tjugo vagnar som var packade med folk. Vagnarna var ibland primitiva, öppna godsvagnar med provisoriska sittbänkar.[311]

Det var inte enbart från Kristianstad som badgästerna rullade in under sommarsöndagarna. Folk från alla delar av nordöstra Skåne vallfärdade i stora sällskap, ända från Hörby vid Ringsjön anlände de mest långväga badtågen till Täppet.[312]

Tidiga badhus vid Täppet

Vid stranden i Täppet, där nuvarande Stubbagatan slutar, fanns förut en imponerande stenbrygga som sträckte sig en bra bit ut i vattnet. Bryggan fungerade som tilläggningsplats för mindre lastfarytg som hade svårt att komma in i hamnen vid Helgeås mynning på grund av det ringa vattendjupet. Stenbryggan bar namnet *Hästbryggan* vilket kan ha två förklaringar. Den mest troliga är att namnet hänsyftar på de hästar och oxar som utskeppats från denna plats. Den folkliga förklaringen talar istället om en förföljd snapphane som med sin häst red rakt ut i havet från denna brygga i Täppet.[313]

Vid samma plats uppfördes på 1870-talet ett pampigt kallbadhus i Stubbagatans förlängning (se Fig. 10). Från strandkanten ledde en lång brygga ut till ett kringbyggt trähus i riddarborgsstil omgärdat av hytter. Huset var målat i rött med vita utsmyckningar (se Fig. 11).

Hårda vindar och vinteris i kombination med

Figur 11. Badhuset var rödmålat med vita utsmyckningar. Ur Knutsson, 2004, sid. 5

Figur 13. Damer och herrar spatserar påklädda i vattenbrynet medan barnen tillåts bada i havet. Kring 1910. Vykort i privat ägo.

Figur 12. Ovan: Kallbadhuset fick 1896 sällskap av ett varmbadhus på stranden vid Täppet (nedan). Ur Knutsson, 2004, sid. 4 resp. Olsson, 1998, sid. 249.

eftersatt skötsel slet hårt på byggnaden som försvann i en storm 1928. Spillrorna från kallbadhuset kunde följande sommar hittas lite varstans längs stranden.[314]

År 1896 fick Åhus på initiativ av några förmögna kristianstadbor ett varmbadhus i form av en ångande och pysande liten träbyggnad vid Lotsgatans förlängning (se Fig. 12). Invigningen skedde med pompa och ståt under ledning av Åhus kyrkoherde. Som föreståndarinna av varmbadhuset hyrde man in en erfaren kvinna från baden i blekingska Ronneby, även kallad *Ronnebybaderskan*, en bastant kvinna som styrde verksamheten i Åhus med järnhand.[315]

Behandlingarna var mångtaliga och priserna ringa. För 50 öre erhölls en helkroppsmassage, karbad kostade 65 öre, solluftsbad och havsbad 75 öre. Ryska, romerska och varmstolsbad kostade 1 krona och dyrast var gyttje- och tallbarrsbad för 1 krona och 25 öre. Anläggningen var välbesökt, mycket på grund av de goda kommunikationerna, och fick stå kvar ända till hösten 1951, då byggnaden revs.[316]

Badgästerna anländer

Jämsides med järnvägens tillkomst utvecklades Åhus till en attraktiv badort. Med tanke på Hanöbuktens trettio kilometer långa strand mellan Åhus i norr och Stenshuvud i söder var denna företeelse bara att vänta. Inledningsvis var badlivet förbehållet societeten och den framväxande industriägarklassen, främst från Kristianstad. Så småningom utvecklades badlivet till att innefatta alla samhällsklasser.[317]

Till en början innebar ”badandet” främst att folk spatserade omkring i sanddynerna fullt påklädda, herrar i rock och hatt, kvinnor i långa klänningar med hårt åtsittande snörliv snurrandes sina solparasoller över axeln (se Fig. 13). De mest vågade herrarna kavlade upp byxbenen och ställde sig en bit ut i vattnet för att röka cigarrer och småprata.[318]

Efter hand började allt fler att ta av sig kläderna

Figur 14. Under 1800-talets sista decennium uppfördes ett antal större trävillor kring Täppetstranden av välbärgade kristianstadbor som funnit sig en angenäm sommarvistelseort.
Ur Arcadius, 2004, sid. 44.

på stranden, men att byta om i det fria var strängt förbjudet. Männen badade i badkostymer av randig trikå och kvinnorna använde klänningsliknande dräkter och korsetten behöll man på. För den blyga fanns badvagnar som drogs ut i vattnet av hästar och vändes så att man kunde doppa sig utan insyn från stranden.[319]

Nakenbad förekom på 1890-talet vid åtskilda badplatser för män och kvinnor. En godtrogen kyrkoherde beskrev badlivet i församlingens krönikebok; ”Här bada de olika könen utan simkläder på ringa avstånd från varandra i paradisisk oskuld.”[320]

Sommarvillor och matställen

I närheten av badhuset uppfördes i rask takt under 1890-talet badhotell, restauranger och femtiotalet flotta trävillor. Dessa små sommarpalats uppfördes främst av välbärgade grosshandlarfamiljer från Kristianstad vilka här funnit en angenäm sommarvistelseort (se Fig. 14).

Husen var rikt dekorerade med snickarglädje på fasader och terasser. Här kunde förbipasserande få sig en skymt av de vackra grosshandlarfruarna i sina eleganta klädedräkter på verandor och i trädgårdar. Ur öppna dörrar och fönster strömmade pianomusik och husen omgavs av välklippta häckar och doftande blomsterträdgårdar. Från bersåer hördes sprött klirr av glas och om kvällarna steg glam och cigarrök upp mot de kulörta lyktorna i trädens kronor.[321]

År 1894 startade Christianstads segelsällskap, som under en del av sommaren lät se sina smäckra riggar ovanför piren.[322]

Den första sommarrestaurangen vid Täppet var Vänners Minne i början av 1890-talet vid nuvarande Lotsgatan. År 1893 öppnade anrika kafé och konditori Continental i Kristianstad en filial vid stranden i Åhus (se Fig. 15) för att tillgodose behovet av sötsaker för sina viktigaste kunder, och blev därmed länets första landsortskonditori.[323]

Under seklets sista år fick Åhus sin första dansbana, Åhus nöjesplats, även den belägen på stranden ute vid Täppet.

Figur 15. Konditori Continentals sommarfilial vid Täppet.
Ur Knutsson, 2004, sid. 7.

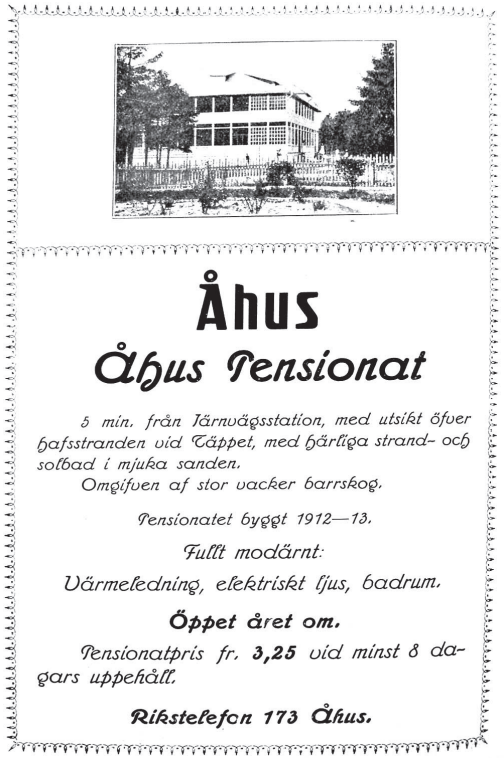

Figur 16. Strand Hotell eller Åhus pensionat som det också kallades byggdes 1908 i kanten av tallskogen vid Täppet. Hotellet var under många år en omtyckt och välbesökt träffpunkt för ortsbor och sommargäster. Ur *Skåne Baltiska Utställningen*, 1913, sid. 317 resp. Olsson, 1998, sid. 246.

En tidig skildring av folklivet i Åhus stod att läsa i *Kristianstadsbladet* 1887;

”Under innevarande sommar synes Åhus vara en ganska bekant badort. Familjer från Hörby, Kristianstad och till och med från Malmö hafva dit tagit sin tillflykt. Ett prydligt och tidsenligt badhus, ett komfortabelt hotell i förening med skuggrika barr- och lövskogsplanteringar emellan Helgeån och hafvet, `Espet´ och `Täppet´ kallade, utgöra också de betingelser, som erfordras för att under sommarens hetta ditlocka besökande för att i de uppfriskande baden och svalkande planteringarne invid hafvet erhålla vederqvickelse.

Dagligen inkomma och återvända också badgäster med för ändamålet å Gärdsbanan anordnade tåg. Utmed ån uppresa sig åtskilliga af Kristianstadsboar byggda villor. Allt synes således för framtiden bebåda god freqvens åt Åhus såsom kurort, hvartill dess lätta kommunikationer numera ej i oväsentlig mån bidraga.”[324]

Epok 3 Åhus
Badhotell och strandbad
Tiden mellen ca 1900-1930

Åhus flottaste hotell

År 1908 byggdes det träpalatsliknande *Strand Hotell* vid Täppet i Åhus (se Fig. 16). Samtidigt med bygget högg man en gatuförbindelse genom furuskogen in mot stan. Så sent som på 1920-talet var gatan fortfarande inte preparerad och stubbarna stod kvar i sanden. Ett vittne beskriver gatan som han minns den från sin barndom:

”Man hade låtit hugga ner de stora furorna på en smal remsa, så att det uppstått ett vägliknande stråk genom skogen. Stubbarna efter avverkningen stod kvar, höga och förskräckliga, och mellan dem var det djup, något smutsig sand.”[325]

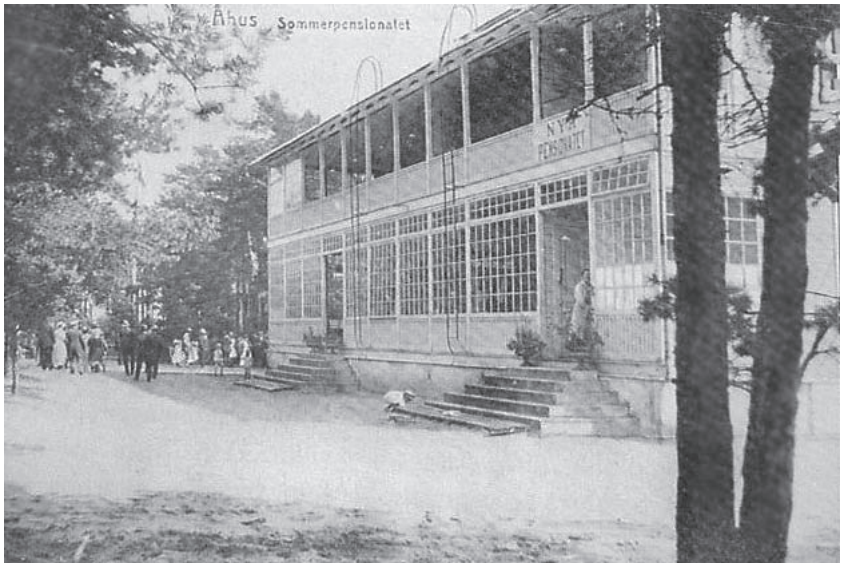

Stubbarna måste ha gjort ett starkt intryck på dem som tvingades att färdas där eftersom namnet Stubbagatan numera är ett permanentat gatunamn.

Strand hotell var under många år en omtyckt och trivsam träffpunkt för åhusbor, sommargäster och dagsturister. Förutom ett flertal rum inrymde byggnaden matsalar, sällskapssalonger och flera luftiga verandor. Ett musikkapell stod för den dagliga underhållningen på den stora verandan. Kapellmästaren sades vara så förtjust i Åhus att han på 1920-talet komponerade en vals, som kallades ”Vid Åhus strand”, till stadens ära.

Hotellet revs inte förrän 1971 men hade då sedan länge upphört med sin ursprungliga sommarverksamhet.[326]

Fållor och könsplank

Kring sekelskiftet 1900 spreds influenser från ´syndiga´ Mölle och alla skulle plötsligt bada på de vågade gemensamhetsbaden. Men Åhus myndigheter och personer från stadens styre såg tidigt till att hålla könen åtskiljda genom att spänna upp skynken mellan de båda avdelningarna.[327]

Då badlivet på 1910-talet blev allt mer okontrollerbart reagerade kyrkorådet och sockenstämman mot osedligheterna ute på Täppet. Särskilda fållor infördes för män och kvinnor 1912. Tilltaget omskrevs i besvärade ordalag i *Kristianstad Läns Tidning*:

”*Stranden är sedan ett par dagar indelad i avdelningar, åtskilda med räck, och liknar för närvarande ett kreaturstorg med fållor. Närmast kallbadhuset men dock på ett par hundra meters avstånd från dess brygga börjar damernas fålla och fortsätter ett gott stycke norrut. Därpå vidtager den så kallade neutrala zonen, sedan kommer herrarnas inhägnad/.../Mot kallbadhuset är damernas avdelning skyddad för så kallad insyn genom en vägg av juteväv. Detta skydd tycks inte vara mycket uppskattat, ty igår åtminstone badade många damer utanför juteväven. Vi har länge lutat åt den åsikten att ett gemensamhetsbad med obligatorisk baddräkt/.../vore det enda sättet att ordna Åhusstranden*.”[328]

När juteväven inte fyllde den funktion som den var avsedd för satte man 1913 upp ett ”könsplank” för att bättre kunna skilja män och kvinnor åt. Kvinnobadplatsen fick mot högt vite inte beträdas av män. Inget sades om motsatsen.

Men frigjordheten hade slagit sin rot i badmetropolen Åhus och myndigheternas påbud nonchalerades då planket snart plockades bort av badarna själva. Det skulle dock dröja innan gemensamhetsbaden slog igenom på stranden i Åhus.[329]

Glada fågelskådare och fördömande moralister

Vid strandbadets införande uppstod ett intressant fenomen med fågelskådarna, som syntes öka dramatiskt i antal, vid den här delen av kusten. På damernas badplats var det fritt fram för nakenbad och invid den angränsande neutrala zonens ståltrådsgräns återfanns regelbundet en skara äldre herrar utrustade med kikare. Dessa sade sig vara fågelskådare.

Figur 17. Obekymrade nakenbadare på stranden i Åhus kring 1910. Ur Olsson, 1998, sid. 252.

Kikarriktningen lät förmoda ett ovanligt rikt och intressant fågelliv inne på dambadet. Aldrig sågs det några kikarutrustade fågelskådande damer. Måhända var fågellivet inte så rikt på herrarnas del av stranden.[330]

Då vissa såg till att ta till vara på möjligheterna som det fria badlivet erbjöd, betraktades Åhus av moralisterna som ett badorternas Sodom och Gomorra. Med upprördhet beskrevs hur man på Åhus stränder kunde se ”unga damer exponera sig fullt ohöljda, liggande i sanden och stundom sparka benen rätt upp.”[331]

Sommaren 1914 besökte författarinnan Cecilia Bååth-Holmberg Åhus och beskrev indignerat i sina texter de motbjudande scenerna som utspelade sig på Täppet:

”Hela stranden myllrade av herrar, damer och barn. I varje fördjupning i sanden, bakom varje liten tallstams illusoriska skydd klädde man av sig eller också helt resolut mitt på stranden, herrar och damer om varandra./.../ Det var ej nakenheten man i och för sig fäste sig vid; det var den avsiktligt exponerade nakenheten med dess underförstådda eggande mening. Vad som uppenbarade sig på sandstranden vid Åhus, det var endast grotesk sensualism, vitt skild från naturhälsa och naturskönhet. Med avsmak lämnade jag denna skånska badstrand.”[332] (se Fig. 17)

Solbad på Espet

För den som ville spendera sin baddag i någorlunda avskildhet var Espet söder om Åhus den lämpligaste badplatsen. Här varvas små sandvikar med utskjutande stenpartier och sandiga klitter där det med lätthet gick att finna en egen skyddad vrå. Redan vid tågstationen i hamnen basunerade småpojkarna ut sina priser för att ro över Helgeå till det närliggande skogsområdet Espet.[333]

Det var först på Linnes tid som det konstaterades att området bjöd på en rik flora med ”många rara örter”. I slutet av 1800-talet byggdes här liksom vid Täppet en rad flotta sommarvillor i den lummiga strandskogen längs ån i nordväst och havet i sydöst.[334]

I början av förra seklet användes Espet i större utsträckning än sin systerstrand Täppet för stärkande solbad bland de avskärmande sanddynerna. Men var man inte försiktig kunde det hända att den ovana huden tog skada av det starka solskenet:

Figur 18. För en billig slant rodde traktens småpojkar badgäster över Helgeå till Äspet. Ur Olsson, 1998, sid 248.

Figur 19. Åhussöndagar var höjdpunkter vid Täppet under sommaren. Här några flickor i sanden med badbryggan i bakgrunden. Ur Olsson, 1998, sid. 253.

”Å södra skogsplanteringen, det s.k. `Espet´, ha under tidernas lopp hopats stora höjder av den finaste flygsand, där tillfälle gives till stärkande solbad. I fråga om dessa fordras dock en viss försiktighet, så att ej kroppen blir alltför starkt utsatt för solstrålarna eller `solstekt´, d.v.s. inflammerat röd, då häftig klåda och ömhet merendels inställa sig. Som en tillfällighet kan nämnas, att en bekant till förläggaren fann sådant välbehag i dessa omtalade solbad, att han råkade utför äventyret att bli så solstekt, att han på uppresa till Stockholm varken kunde sitta eller ligga.”[335]

Åhussöndagar blir sommarens höjdpunkt

”En eller kanske ett par gånger var sommar inföll vad som i folkmun kallades Åhus-söndag. På en sådan tömde tågen på de många små järnvägarna, av vilka Kristianstad var medelpunkt i ett nät av åtta stycken, oräknade massor av vithylta, svettiga och stånkande inlandsmänniskor ut över sandstränderna och skogen närmast där innanför./…/Det var bokstavligen livat i busken, ända tills solen började sjunka mot furutopparna i väster och ljusblå skuggor föll över den svalkande vita sanden.”[336]

Så beskrev en Åhusbo sommargästlivet ur minnen från sin barndom. Åhussöndagarna var för många en stor attraktion (se Fig. 19). Under högsommaren i synnerhet utvecklades på stranden ett rörligt folkliv, detta tros dock ha skett något oftare än en eller ett par gånger som citatet anger. Eftersom söndagen var den enda lediga dagen blev trycket desto större då tusentals människor strömmade till från olika håll med extratåg, bilar, skjutsar eller cyklandes och gående i långa rader. Åhus hade också ångbåtsförbindelser med Malmö, Köpenhamn, Göteborg, Norrköping och Stockholm.

En del familjer sökte sig direkt till stranden medan andra kalasade på medhavda matförråd i den havssusande furuskogen. Målet för den övervägande delen av besökarna var att få njuta av ett uppfriskande och salt havsbad.[337]

För vissa, som hade sin arbetsplats i närheten av badstranden, blev den formliga invasionen av soltörstande sommarturister en smärre plåga. Ägaren till fiskeboden intill damernas badplats i Täppet, Nils Skog (1877-1967), började arbetet i sin bod redan klockan fyra på morgonen, luften var nämligen renast innan sommargästerna hunnit öppna sina fönster och turisterna duka upp sina överflödiga picknickkorgar.[338]

För de flesta var samlingarna på Täppet en storslagen och spännande upplevelse och Åhus betraktades av många som en av de främsta badorterna i landet;

”Norra badstranden, omkring en och en halv kilometer i längd, samt den södra det närmaste en kilometer utgöra ett så stort område, att det räcker till för tusentals på en gång badande personer, obesvärade av varandra. När härtill komma de av fin vit sand bestående sandrevlarna och stränder, utan den minsta tillstymmelse till stenbotten torde en så beskaffad plats i sig själv utgöra idealet för en härlig badstrand.[339]

1920-talet på stranden

Under 1920-talet slog badlivet igenom i de breda folklagren och de fria familjebaden introducerades. Under stora parasoller på filtar och badlakan umgicks man på stranden. Längs skogsbrynet och i gläntorna växte flera glass- och kaffeserveringar upp.[340]

Från stranden kunde man se de små lastångarna Södern och Ronneby som ideligen pilade mellan Åhus och Karlshamn. Utsikten över havet var storartad. Åt norr sågs den lilla Landön, tillhörande Trolle Ljungby gods, samt Ivöklack. I nordost låg Lägerholmen vid inloppet till Sölvesborg. I öster kunde skönjas Helleviks- och Listerlanden och vid klart väder även Hanö.[341]

Från Åhus kunde man åka på båtutflykt norrut till Landön och söderut till Kivik och den stora marknaden som gick av stapeln varje år den 25 juli.

I närheten av stranden låg en civil skjutbana snett genom skogen och ut över vattnet. Vid skjutning hissades en röd varningsflagga på en sandkulle för att hindra förbipasserande att av misstag korsa banan. För dem som bodde i närheten var det strängt förbjudet att gå ut under övningarna.[342]

Badvattnet längs stränderna vid Skånes östkust är känt för sina låga temperaturer. För den som var van vid västkustens ljumma sälta tedde sig det lite fadda vattnet vid Hanöbukten aningen ofriskt och iskallt. Så förespråkade också läkarna med allt större entusiasm under 1920-talet de livgivande baden på västkustens badorter. Trots det var vattnet i Åhus av bästa kvalité och badplatsen som bekant fri från tång och stenar. En Åhusbo minns stranden från sina somrar:

”*Vattnet var i regel mycket kallt men utmärkt klart. Jag minns det bäst som alldeles stilla, med allt djupare färg utåt. Pålarna vari fiskarens nät och hommor var fästa stod som rader av små svarta utropstecken, mindre ju längre ut från stranden de var neddrivna i botten. Maneterna, som kom när det var deras säsong, var oftast av den blå, ofarliga sorten och väckte en viss upptäckarglädje, inför vilken de vuxna var absolut avvisande*.”[343]

Epok 4 Åhus
Folkhemmet och semestern
Tiden mellen ca 1930-1970

Badbryggor och rutschkanor

Under 1930-talet uppfördes flera badbryggor på olika ställen i Täppet sedan kallbadhuset försvunnit i slutet av 1920-talet. Men hårda vindar och isvintrar begränsade deras livslängd och snart var stranden i Åhus åter utan bryggor. Så skulle det se ut under flera decennier framöver, inte förrän 1998 tillkom den nuvarande träbryggan.[344]

På stranden nära *Strand Hotell* stod under några år en flera meter hög rutschbana som avslutades ute i vattnet (se Fig. 20). Här kunde modiga ynglingar från trakten visa upp sina atletiska konster, som inte sällan slutade i våldsamma vurpor och magplask till flickornas förtjusning. Rutschkanan som syntes vida omkring pryddes av stora reklamplakat för lokala affärer och produkter.

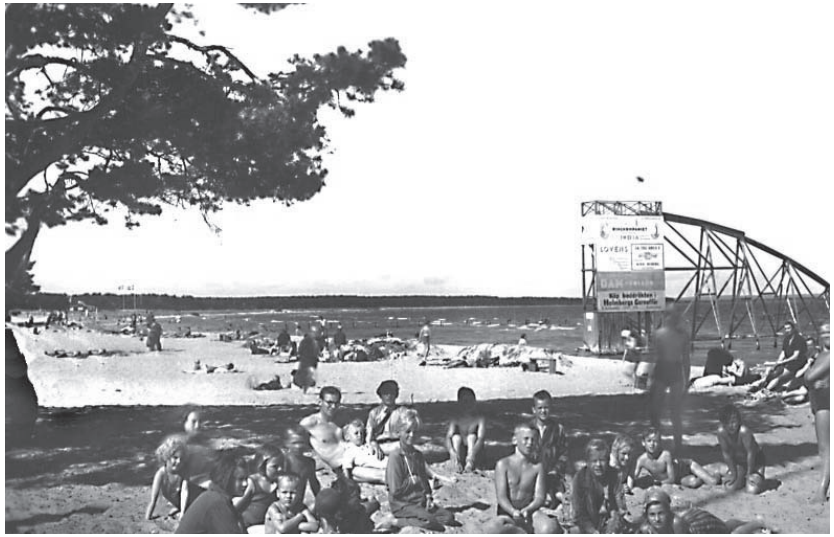

Figur 20. En stor rutschkana stod några år under 1930-talet mitt på stranden klädd med reklamplakat för traktens företag. Vykort i privat ägo.

Andra valde att föra ett mer stillsamt liv i furornas skuggor, varifrån man ostört kunde betrakta det vimlande folklivet som utspelade sig på stranden. I Alfred Fehlners Åhusbeskrivning från 1931 lät det så här:

”Värmen steker och brännande het är sanden, dåsiga vågor slå mot den vita sanden. Fyra häraders befolkning doppar snart i vattnet överhettade kroppar, stiger ut i det gassande solskenets glitter mellan högrest strandråg och knastrande klitter.”[345]

Då golfbanan i Åhus invigdes söndagen 3 augusti år 1942 medförde den en smärre invasion, Åhus strand fick ta emot 2500 badresenärer. Då tågen stod klara vid *Station Villa* för att ta resenärerna tillbaka på eftermiddagen utbröt panik på perrongen då det stod klart att alla inte skulle få plats i de vagnar som järnvägsbolaget ställt till badtågens förfogande. Hur historien slutar framgår inte av texten men turligt nog kunde man vid behov erbjuda inkvarteringsmöjligheter på ett flertal ställen både i Täppet och Åhus.[346]

Badtågen slutar att gå

Under andra värdskriget stoppades all motortrafik medan ånglokstågen fortsatte att gå. Trots det kunde badtrafiken till Åhus inte räddas, militären spärrade av både stranden och *Station Villa* av säkerhetsskäl och inga civila var tillåtna att vistas på området. Inte förrän 1943 kunde tågen återigen ta sina passagerare ner till strandhållplatsen sedan avspärrningarna hävts. Året efter, 1944, tog SJ över persontågstrafiken mellan Kristianstad och Åhus.

Fram till 1951 fortsatte tågen att ånga fram till sommarstationen vid Täppet. Då meddelade stadens drätselkammare att SJ var tvungen att upphöra med persontrafiken eftersom spåret skulle ändras till fördel för godstrafiken.

Nu blev det lång väg att traska för badarna från stationen i hamnen ut till stränderna, och missnöjet växte sig stort också hos de tusentals resenärerna. Protester och påtryckningar ledde så småningom till en ny förhandling. År 1955 kunde SJ återuppta den populära badtågsrutten till Täppet, men man tilläts bara att disponera banan mellan klockan 13 på lördagen och 21 på söndagen under juni-augusti.

Vid nyöppnandet fick badtågshållplatsen en ny träperrong vid det omlagda spåret, och stationen döptes om till *Åhusbaden.*

På 1960-talet led epoken mot sitt slut och efter hårda rationaliseringskrav lades hela persontrafiken på banan mellan Kristianstad och Åhus ner i oktober 1962. De sista åren bestod tågen av gulröda motorvagnar. Undantaget ett, som till slutet framfördes med ett äkta ånglok. Biljetterna för den sista badturen till Täppet kostade 2,40 kronor.[347]

Kantarellen växer upp

Under 1950-talet lades många av mat- och nöjesställena ner längs stranden i Åhus då besökarskarorna minskade och folklivet tog en

ny vändning. Salongsliv och gratis musikkapell på dekorerade träverandor var inte längre tecken på hälsa och avkoppling. Istället vistades man nu nere på stranden i det fria med egen matsäck och möjligtvis en medhavd radio som sällskap.

År 1951 revs varmbadhuset på stranden och några år senare försvann även Täppets första restaurang, *Vänners Minne*.

I slutet av 1950-talet, närmare bestämt 1959, anlades serveringspaviljongen *Kantarellen* mitt för den bredaste delen av stranden. Anläggningen kom snabbt att expandera och de mindre strandserveringarna som var kvar konkurrerades snart ut av det moderna nybygget. Med åren utvecklades *Kantarellen* till en allomfattande verksamhet med turist- och konferenslokaler samt en hotelldel med simbassäng och affärer samt matställen.

Vid ett ägarbyte 1984 ändrades namnet till *Hotell Åhusstrand* och utgör idag det mest dominerande byggnadsverket och ett självklart centrum för aktiviteterna på Täppet.[348]

Epok 5 Åhus
Det moderna havsbadet
Tiden mellen ca 1970-2006

Sanden - Åhus stolthet

Förutom glass och vodka har Åhus även en annan stark produkt att lansera sig med, åtminstone bland dem som uppskattar soligt strandliv och ett dopp i det svalkande blå. För vem som varit vid stranden i Täppet har egentligen kunnat låta bli att förundras och förtjusas över den fina kvartssanden som gnisslar och knarrar under fötterna?[349] (se Fig. 21)

Sanden i Åhus utgör i själva verket underlaget till Kristianstadsslätten som här träder i dagen och fortsätter ut som en ljus bottenmatta vid Hanöbuktens långgrunda stränder. Läget åt öster låter dagrarna över vattnet och landskapet bli något annorlunda än på västkustens vitljusa sommarstränder.[350]

Stranden och den rena sanden har i många fall omskrivits och lovprisats, men en av de mest personliga och målande skildringarna gjordes av Ernst Gréen 1912:

”Åhus är härligt dessa dagar. Inne i skogen är barrdoften skarp som ett läkemedel, sjön är grönskimrande och kristallklar och lockande och sanden varm och mjuk som en bädd af ejderdun.”[351]

Figur 21. På detta vykort från 1960-talet ser turisterna ut att trivas i den ljusa kvartssanden. Vykort i privat ägo.

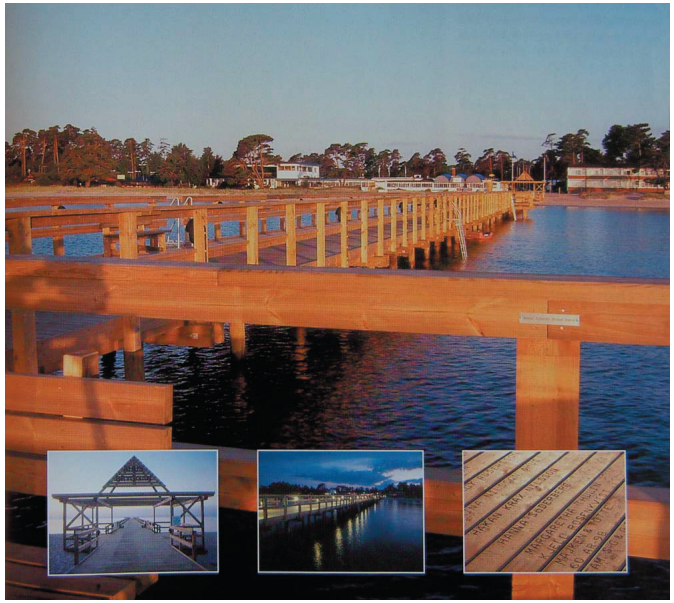

Figur 22. Den stora träbryggan från 1998 sätter sin prägel på Åhus strand. Ur Olsson, 1998, sid. 251.

Ny brygga lyfter stranden

Det är svårt att tänka sig hur Täppet skulle se ut utan sin enorma brygga (se Fig. 22). Som en förlängning av bilvägen vid Kantarellens parkering skjuter den tvåhundra meter rakt ut i vattnet. Fyra meter bred och med en plattform att byta om på längst ute blev den en klar samlingspunkt vid sin tillkomst 1998. Då hade Åhusborna varit utan brygga i många år och stranden saknade en naturlig mötesplats där man utan att tränga sig på varandra ändå tvingas att samsas på en liten avgränsad yta.[352]

Med bryggan har också följt flera andra aktiviteter som en årlig beachvolleyboll-turnering och olika vattensporter anordnas på stranden strax söder om den långa konstruktionen.

Kvalitetssäkring genom Blå flagg

Täppet i Åhus tillhör de stränder som genom sitt goda vatten går under beteckningen *Blå flagg,* en kvalitetsgaranti som försäkrar att stranden uppfyller vissa krav i fråga om badvatten och hälsosam strandmiljö. Vid Täppet har vattenproverna under de senaste åren visat ett genomsnitt på 92 % tjänligt badvatten, vilket är ett mycket gott resultat.

Problemet med alger i Östersjön har än så länge inte drabbat Åhus i någon större utsträckning. Men orosmolnen hänger tunga även över denna södra del av Östersjön och badfolket bör vara beredda på att algblomningen inom de närmsta åren kan komma att drabba även Skånes östkust.

De stora mängderna alger i vattnet kan ses som ett tecken på förändringar i vattenkvalitén orsakade av de senaste decenniernas utsläpp av näringsämnen från länderna kring Östersjön. Det är främst de blågröna algerna, som kan vara giftiga. Särskilt små barn och hundar bör se till att inte komma i kontakt med förorenat vatten.[353]

Kommunens badplan

I Kristianstads kommun utgör badplatserna ett viktigt inslag i friluftslivet med ett årligt besöksantal på cirka en miljon badande längs kuststräckan och sjöarna. Vid de kommunala badplatserna som exempelvis Täppet, ansvarar kommunen för provtagning, skyltning, toaletter och säkerhetsutrustning.

Sedan några år har man från kommunens sida tagit ett nytt helhetsgrepp för kuststräckan på trettiofem kilometer och de nio insjöbaden vid de större sjöarna. Förslag har lagts fram på hur platserna kan utvecklas beträffande information, service, säkerhet, sophantering, tillgänglighet med mera.

I projektet samarbetar sju olika förvaltningar för att ta fram en sådan badplan för Kristianstads kommun. Även boende, ideella organisationer och övriga verksamma personer har medverkat till förslaget. Resultatet av sammanslagen befintlig kunskap och kompetens från de olika grupperna har sammanställts i ett dokument som man nu utgår ifrån vid det fortsatta arbetet.[354]

Noter kapitel 3

[1] Fredén, 1998, sid. 16.
[2] Fredén, 1998, sid. 90.
[3] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 5.
[4] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 5.
[5] Granvik, 2000, sid. 18.
[6] Mölleryd, 1974.
[7] Mölleryd, 1974.
[8] Wijkander, 1978, sid. 107.
[9] Granvik, 2000, sid. 18.
[10] Ek, Werdenfels, 1977, sid. 109.
[11] *Kullabygd*, 2003, sid. 35.
[12] Mölleryd, 1974.
[13] Ek, Werdenfels, 1977, sid. 110.
[14] Granvik, 2000, sid. 19.
[15] Gustavsson, 1994, sid. 110.
[16] Mölleryd, 1974.
[17] *Svensk turisttidning*, Nr 5, 1922, sid. 75.
[18] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 76.
[19] *Möllekuriren*, Nr 4, 2002, sid. 5.
[20] *Möllekuriren*, Nr 2, 1990, sid. 6.
[21] Knafve, 1981, sid. 44.
[22] Knafve, 1981, sid. 39.
[23] Mölleryd, 1974, sid. 981.
[24] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 20.
[25] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 22.
[26] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 17.
[27] Carlsson, 1997, sid. 2.
[28] Mölleryd, 1958, sid. 82.
[29] Mölleryd, 1974.
[30] Knafve, 1981, sid. 28.
[31] Knafve, 1981, sid. 29.
[32] *Badliv i Mölle*, Höganäs museum
[33] Mölleryd, 1968, sid. 147.
[34] *Svensk turisttidning*, Nr 5, 1922, sid. 73.
[35] Mölleryd, 1974.
[36] Granvik, 2000, sid. 21.
[37] Kindblom, 2001, sid. 24.
[38] *Möllekuriren*, Nr 2, 1991, sid. 3.
[39] Knafve, 1981, sid. 45.
[40] Knafve, 1981, sid. 44.
[41] *Möllekuriren*, Nr 1, 1990, sid. 6.
[42] Mölleryd, 1974.
[43] Ek, Werdenfels, 1977, sid. 111.
[44] Gustavsson, 1994, sid. 110.
[45] Knafve, 1981, sid. 36.
[46] Knafve, 1981, sid. 32.
[47] Knafve, 1981, sid. 36.
[48] Knafve, 1981, sid. 30.
[49] Knafve, 1981, sid. 34.
[50] *Svensk turisttidning*, Nr 9, 1923, sid. 143.
[51] *Svensk turisttidning*, Nr 5, 1922, sid. 74.
[52] Personligt brev 1972-09-18, dnr 000793, Regionmuseet.
[53] Pyk, 2006-01-06, muntligen.
[54] Granvik, 2000, sid. 56.
[55] *Svensk turisttidning*, Nr 5, 1922, sid. 73.
[56] Knafve, 1981, sid. 48.
[57] Pyk, 2006-01-06, muntligen.
[58] Granvik, 2000, sid. 19.
[59] *Kullabygd*, 2003, sid. 43.
[60] Knafve, 1981, sid. 48.
[61] Knafve, 1981, sid. 48.
[62] Knafve, 1981, sid. 49.
[63] Knafve, 1981, sid. 50.
[64] Gustavsson, 1994, sid. 112.
[65] Pyk, 2006-01-06, muntligen.
[66] Mölleryd, 1968, sid. 163.
[67] Knafve, 1981, sid. 52.
[68] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 44.
[69] Kindblom, 2001, sid. 24.
[70] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 42.
[71] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 42.
[72] *Skrivelse angående nybyggnation*, 2000-03-09
[73] *Turistnytt för Skåne*, Nr 3, 1956.
[74] *Möllekuriren*, Nr 2, 1993, sid. 1.
[75] Andersson, Dreiwitz, Rafstedt, 1986, sid. 32.
[76] Granvik, 2000, sid. 20.
[77] Lauring, 1964, sid. 15.
[78] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 39.
[79] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 40.
[80] Åberg, 1992, sid. 11.
[81] Dufberg, *Det var en gång*, sid. 30.
[82] Jonsson, 1985, sid. 70.
[83] Jonsson, 1985, sid. 71.
[84] Lauring, 1964, sid. 19.
[85] Jonsson, 1985, sid. 71.
[86] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 19.
[87] Jonsson, 1985, sid. 70.
[88] Jonsson, 1985, sid. 71.
[89] Melin, sid. 7.
[90] Dufberg, 1976.
[91] *Boksamling*, 1874, sid. 173.
[92] Melin, sid. 16.
[93] Lauring, 1964, sid. 16.
[94] Dufberg, Ekström, 1976, sid. 30.
[95] Correus, 1904, sid. 47.
[96] Correus, 1904, sid. 48.
[97] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 29.
[98] Dufberg, 1994, sid. 223.
[99] Dufberg, 1994, sid. 229.
[100] Dufberg, Ekström, 1976, Inledning.
[101] Correus, 1904, sid. 48.
[102] Dufberg, 1975, sid. 1.
[103] Melin, sid. 88.

[104] Dufberg, 1994, sid. 224.
[105] Correus, 1904, sid. 49.
[106] Dufberg, 1975, sid. 2.
[107] *Skåne Baltiska utställningen*, 1913, sid. 149.
[108] Melin, sid. 44.
[109] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 106.
[110] Dufberg, 2002.
[111] Dufberg, 1975, sid. 1.
[112] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 106.
[113] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 105.
[114] Dufberg, Ekström, 1976, sid. 32.
[115] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 107.
[116] *Falsterboföreningen*, 1971-72, sid. 12.
[117] Dufberg, Ekström, 1976, sid. 33.
[118] Dufberg, 1994, sid. 235.
[119] *Skåne Baltiska utställningen*, 1913, sid. 149.
[120] Correus, 1904, sid. 50.
[121] Dufberg, Ekström, 1976, sid. 31.
[122] *Falsterboföreningen*, 1971-72, sid. 8.
[123] Ahlm, 1973, sid. 6.
[124] *Falsterboföreningen*, 1971-72, sid. 7.
[125] Ahlm, 1973, sid. 7.
[126] Ahlm, 1973, sid. 9.
[127] Harnesk, 1952, sid. 435.
[128] Dufberg, *Det var en gång*, sid. 38.
[129] Dufberg, Ekström, 1976, sid. 37.
[130] Dufberg, *Det var en gång*, sid. 38.
[131] Ahlm, 1973, sid. 5.
[132] Dufberg, 1994, sid. 239.
[133] Dufberg, 1994, sid. 238.
[134] Dufberg, Ekström, 1976, sid. 33.
[135] Dufberg, 1994, sid. 237.
[136] Jönsson, 1935, sid. 184.
[137] Dufberg, 1994, sid. 239.
[138] *Falsterboföreningen*, 1971-72, sid. 14.
[139] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 11.
[140] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 14.
[141] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 107.
[142] Harnesk, 1952, sid. 434.
[143] Lauring, 1964, sid. 23.
[144] *Falsterboföreningen*, 1971-72, sid. 10.
[145] Melin, sid. 21.
[146] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 105.
[147] Lauring, 1964, sid. 22.
[148] Correus, 1904, sid. 46.
[149] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 39.
[150] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 43.
[151] Åberg, 1992, sid. 10.
[152] *Falsterboföreningen*, 1970, sid. 41.
[153] Melin, sid. 75.
[154] Åberg, 1992, sid. 10.
[155] *Ljungen 1927-1987*, 1987, sid. 62.
[156] Wieslander, 2005-11-14, muntligen.
[157] *Skötselplan för Ystads Sandskog*, 1989, sid. 10.
[158] Wieslander, 2005-11-14, muntligen.
[159] *Ystadiania*, 1989, sid. 9.
[160] Jönsson, 1934, sid. 1-4.
[161] *Skånska sommarnöjen*, 2004, sid. 64.
[162] Jönsson, 1934, sid. 19.
[163] Thomasson, 1947, sid. 6.
[164] *Ystadiania*, 1989, sid. 35.
[165] Baeijer, 1793, sid. 125.
[166] Thomasson, 1946, sid. 7.
[167] Thomasson, 1946, sid. 7.
[168] Thomasson, 1946, sid. 8.
[169] Lundquist, 1986, sid. 107.
[170] Brag, 1914, sid. 16.
[171] Lundquist, 1985, sid. 78.
[172] Arcadius, 2004, sid. 64.
[173] Thomasson, 1947, sid. 12.
[174] *Ystadiania*, 1982, sid. 115.
[175] Lundquist, 1985, sid. 106.
[176] Thomasson, 1947, sid. 16.
[177] Thomasson, 1947, sid. 16.
[178] Arcadius, 2004, sid. 66.
[179] Arcadius, 2004, sid. 66.
[180] *Ystadiania*, 1980, sid. 90.
[181] Arcadius, 2004, sid. 65.
[182] *Ystadiania*, 1996, sid. 130.
[183] Thomasson, 1947, sid. 3.
[184] *Skåne Baltiska utställningen*, 1913, sid. 310.
[185] Jacobsson, 1987, sid. 21.
[186] Jacobsson, 1987, sid. 101.
[187] *Ystadiania*, 1996, sid. 113.
[188] Lundquist, 1986, sid. 109.
[189] Arcadius, 2004, sid. 59.
[190] Arcadius, 2004, sid. 59.
[191] Lundquist, 1985, sid. 88.
[192] Arcadius, 2004, sid. 60.
[193] Arcadius, 2004, sid. 66.
[194] Brag, 1914, sid. 14.
[195] Arcadius, 2004, sid. 59.
[196] Brag, 1914, sid. 14.
[197] Jacobsson, 1987, sid. 386.
[198] Jacobsson, 1987, sid. 22.
[199] Jacobsson, 1987, sid. 375.
[200] Jacobsson, 1987, sid. 387.
[201] Arcadius, 2004, sid. 68.
[202] Jacobsson, 1987, sid. 386.
[203] Jacobsson, 1987, sid. 384.
[204] Ystadiania, 1996, sid. 133.
[205] Jacobsson, 1987, sid. 125.
[206] Jacobsson, 1987, sid. 125.
[207] *Ystadiania*, 1989, sid. 92.
[208] Arcadius, 2004, sid. 64.
[209] Arcadius, 2004, sid. 68.
[210] *Ystadiania*, 1989, sid. 60.

[211] *Turistnytt för Skåne*, Nr 2, 1957.
[212] Ekberg, 1952, sid. 23.
[213] Jacobsson, 1987, sid. 280.
[214] *Ystadiania*, 1996, sid. 134.
[215] Tufvesson, 2005-11-24, muntligen.
[216] *Ystadiania*, 1989, sid. 54.
[217] *Beslut om strandskyddsområde*, 1996, sid. 1.
[218] *Bildandet av naturreservatet Ystads Sandskog*, 1989, sid. 2.
[219] Kommunens informationstavla vid Saltsjöbaden, 2005-08-29.
[220] Kommunens informationstavla vid Saltsjöbaden, 2005-08-29.
[221] Gustafsson, 1994, sid. 7.
[222] *Kulturminnesvårdsprogram för Skåne*, 1984, sid. 150.
[223] Gustafsson, 1994, sid. 7.
[224] Gustafsson, 1994, sid. 9.
[225] *Kulturminnesvårdsprogram för Skåne*, 1984, sid. 154.
[226] Larsson, 1997, sid. 21.
[227] Malmströmer, 2005, sid. 66.
[228] Gustafsson, 1994, sid. 11.
[229] *Vitaby socken*, sid. 11.
[230] *Österlen,* 1988, sid. 76.
[231] Eskeröd, 1961, sid. 59.
[232] Gustafsson, 1994, sid. 23.
[233] *Österlen,* 1988, sid. 76.
[234] Eskeröd, 1961, sid. 59.
[235] Eskeröd, 1961, sid. 59.
[236] Gustafsson, 1994, sid. 23.
[237] Gustafsson, 1994, sid. 29.
[238] Gustafsson, 1994, sid. 29.
[239] *Kulturminnesvårdsprogram för Skåne*, 1984, sid. 154.
[240] Gustafsson, 1994, sid. 25.
[241] Larsson, 1997, sid. 22.
[242] Gustafsson, 1994, sid. 35.
[243] *Österlen,* 1988, sid. 75.
[244] *Österlen,* 1988, sid. 78.
[245] Larsson, 1997, sid. 24.
[246] Eskeröd, 1961, sid. 57.
[247] Eskeröd, 1961, sid. 56.
[248] Gustafsson, 1994, sid. 55.
[249] Gustafsson, 1994, sid. 57.
[250] Larsson, 1997, sid. 24.
[251] Gustafsson, 1994, sid. 31.
[252] Nilsson, 1982.
[253] Larsson, 1997, sid. 183.
[254] Larsson, 1997, sid. 90.
[255] Gustafsson, 1994, sid. 31.
[256] Gustafsson, 1994, sid. 31.
[257] Gustafsson, 1994, sid. 33.
[258] Gustafsson, 1994, sid. 33.
[259] Nilsson, 1974.
[260] Gustafsson, 1994, sid. 35.
[261] Kindblom, 2001, sid. 19.
[262] Larsson, 1997, sid. 97.
[263] Kindblom, 2001, sid. 19.
[264] Malmströmer, sid. 64.
[265] Malmströmer, sid. 65.
[266] *Cimbrishamnsbladet midsommarnummer*, 1924, sid. 11.
[267] Malmströmer, sid. 65.
[268] *Cimbrishamnsbladet midsommarnummer*, 1924, sid. 11.
[269] Gustafsson, 1994, sid. 7.
[270] Johansson, 1983.
[271] Larsson, 1997, sid. 98.
[272] Kindblom, 2001, sid. 19.
[273] Larsson, 1997, sid. 99.
[274] *Kvälls Posten,* 1960-08-07.
[275] Gustafsson, 1994, sid. 65.
[276] *Kvälls Posten,* 1960-08-07.
[277] Larsson, 1997, sid. 99.
[278] Kindblom, 2001, sid. 19.
[279] Olsson, 1999.
[280] Kindblom, 2001, sid. 19.
[281] Möller, 1998.
[282] Malmströmer, sid. 65.
[283] Larsson, 1997, sid. 214.
[284] Nilsson, 1980.
[285] Fredén, 1998, sid. 30.
[286] Olofson, 1999, sid. 29.
[287] Olsson, 1998, sid. 58.
[288] Andersson och Andersson, 2004, sid. 15.
[289] Olofson, 1999, sid. 29.
[290] Andersson och Andersson, 2004, sid. 15.
[291] Olofson, 1999, sid. 34.
[292] Olofson, 1999, sid. 30.
[293] Olofson, 1999, sid. 34.
[294] Olofson, 1999, sid. 32.
[295] Andersson och Andersson, 2004, sid. 13.
[296] Olofson, 1999, sid. 33.
[297] Olofson, 1999, sid. 36.
[298] Olofson, 1999, sid. 38.
[299] Dahl, Knutsson, 1999, sid. 13.
[300] Andersson och Andersson, 2004, sid. 17.
[301] Rosenberg, 1984, sid. 5.
[302] Andersson och Andersson, 2004, sid. 18.
[303] Andersson och Andersson, 2004, sid. 19.
[304] Hellström, 1998, sid. 42.
[305] Andersson och Andersson, 2004, sid. 19.
[306] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 124.
[307] Holmgren, 1986, sid. 2.
[308] Olsson, sid. 235.
[309] Holmgren, 1986, sid. 1.
[310] Olsson, 1998, sid. 245.
[311] Olsson, 1998, sid. 247.
[312] Arcadius, 2004, sid. 56.
[313] Olsson, 1998, sid. 127.
[314] Olsson, 1998, sid. 247.
[315] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 122.

[316] Olsson, 1998, sid. 249.
[317] Olsson, 1998, sid. 245.
[318] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 122.
[319] Olsson, 1998, sid. 248.
[320] Olsson, sid. 250.
[321] Olofson, 1987, sid. 63.
[322] Olofson, 1987, sid. 62.
[323] Olsson, 1998, sid. 246.
[324] Arcadius, 2004, sid. 45.
[325] Olofson, 1987, sid. 60.
[326] Olsson, 1998, sid. 246.
[327] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 122.
[328] Olsson, 1998, sid. 249.
[329] Olsson, 1998, sid. 250.
[330] Olsson, 1998, sid. 250.
[331] Olsson, 1998, sid. 250.
[332] Olsson, 1998, sid. 250.
[333] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 122.
[334] Hellström, 1998, sid. 46.
[335] Hellström, 1998, sid. 45.
[336] Olofson, 1987, sid. 61.
[337] Hellström, 1998, sid. 46.
[338] Morfar och jag Curt Hägg 1998
[339] Hellström, 1998, sid. 45.
[340] Olsson, 1998, sid. 252.
[341] Hellström, 1998, sid. 46.
[342] Olofson, 1987, sid. 60.
[343] Olofson, 1987, sid. 61.
[344] Olsson, 1998, sid. 250.
[345] Olsson, 1998, sid. 252.
[346] Olsson, 1998, sid. 302.
[347] Holmgren, 1986, sid. 8.
[348] Olsson, 1998, sid. 252.
[349] Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 122.
[350] Olofson, 1987, sid. 63.
[351] Olsson, 1998, sid. 246.
[352] Olsson, 1998, sid. 250.
[353] www.kristianstad.se, 2006-01-20.
[354] www.kristianstad.se, 2006-01-20.

Kapitel 4

Jämförelser/Analyser

Jämförelser/Analyser

I följande kapitlet görs olika jämförelser och analyser, som skall hjälpa till att leda fram till definitionen av Den goda badplatsen.

1. Först görs historiska jämförelser i form av kortare sammanfattningar för varje tidsepok och plats. Genom att visa på orternas parallella utveckling i ett enkelt schema kan man lätt skaffa dig en uppfattning om var och när betydelsefulla händelser inträffat för respektive plats. Ibland har stora steg i utvecklingen infallit vid ungefär samma tidpunkt, ibland har det skiljt upp till flera decennier. Badhotellens tillkomst, kallbadhus och badanordningar, nya järnvägslinjer med badtågstrafik eller närbelägna kulturetablissement är viktiga faktorer som förekommit i mindre eller större utsträckning vid alla fem orterna vid olika tidpunkter. Genom tidsaxlar visualiseras utvecklingen på ett enkelt sätt och gemensamma händelser för varje period ställs bredvid varandra så att de parallella dragen blir tydliga i ett ständigt flöde av händelser. Dessa kan ses som en förhöjning av de tidigare texterna i de historiska jämförelserna där viktiga händelser som fört badutvecklingen vidare utkristalliseras. Urvalet av årtal bygger på samhällets allmänna historia samt händelser som jag under arbetet funnit särskilt betydelsefulla för mitt ämne. Att en bakre gräns dragits vid 1800 har sin enkla förklaring i att tidigare händelser inte i nämnvärd utsträckning påverkat platsens badliv eftersom något sådant inte egentligen existerade förrän under 1800-talets sista decennier.

2. Därefter följer fysiska jämförelser mellan de fem badplatserna i punktform. Vanliga element som kiosker, bryggor, vegetation, bottenförhållanden och toaletter kan skilja stort från ort till ort i fråga om utformning, placering och trivselfaktor. Här blir det också tydligt vilka badplatser som är mest exploaterade och tillrättalagda, och vilka som fått behålla mer av sin vilda karaktär. Dessa uppgifter är fakta som i sig inte säger något ifall badplatsen är god eller dålig. Det är kombinationen av faktorer, utformningen, de inbördes förhållandena och naturliga förutsättningarna som skapar platsen. Förekomsten av vissa specifika element bör snarare ses som ett underlag för platsens potential som badplats.

3. Till sist listas och jämförs olika faktorer som påverkar helhetsupplevelsen för varje badplats. Läget, materialen, vegetationskaraktären, ljuset, närheten till service, bottenförhållanden och rumslighet med mera, är faktorer som spelar in på hur det totala intrycket och badupplevelsen påverkas. Här är det mina personliga åsikter som uttrycks och med tanke på min bakgrund som landskapsarkitekt ser jag säkert saker på ett annat sätt än många andra. Förhoppningsvis ger min analysteknik och mina specialkunskaper i ämnet en tydlig och uttömmande bild av platsen utan att vara alltför subjektiv. Jag har försökt att plocka fram egenskaper hos miljön, både positiva och negativa, så som jag tror att allmänheten skulle kunna uppfatta den och som lett till att människor genom många år valt att bada där. I det här stycket blir det tydligt hur olika karaktärer de fem badplatserna har, något som gör det svårt att sätta fingret på vad som gör dem till goda badplatser. Samtidigt är det fascinerande att tänka sig hur så olika helhetsupplevelser tilltalar olika människor.

Undersökningarna i det här kapitlet ligger delvis till grund för sammanställningarna i kapitel fem där jag söker gemensamma drag och nämnare för de fem badplatserna både historiskt och i nutid.

1. Historiska Jämförelser

Sammanfattningar Epok 1

Tidig kulturhistoria och geologi
Förhistoria fram till 1800

Mölle

Grunderna för den dramatiska natur och vildmarksprägel, som blivit Kullabergs och Mölles signum under turistepoken, lades för hundratals miljoner år sedan då de skånska urbergshorstarna bildades. Genom förkastningar i den så kallade Tornquistska zonen mellan två större tektoniska plattor skapades horstar där urberget stått kvar i avlånga formationer medan omkringliggande landytor sänkt sig. Till följd av rörelser i berget innehåller klippor och hällar runt hela Kullahalvön intressanta och väl synliga bergartsskiftningar.

Med sitt intressanta läge högt ovan havet och med goda odlingsmarker inom lagom avstånd blev Kullaberg tidigt uppmärksammat bland vetenskapsmän och adelsmän, inte minst Tycho Brahe vars övriga verksamhet som bekant var förlagd till Ven, inte så många mil därifrån.

Mölle fiskeläge liksom Mölle by, ett stenkast inåt land, uppstod någon gång under slutet av medeltiden och tillhörde då Krapperups gods. Under 1700-talets oroliga tider med krig och pest som härjade gick befolkningssiffran neråt för att sedan vända och stiga under seklets sista decennier. Befolkningen i Mölle bestod vid den här tiden av fattiga och enkla fiskarfamiljer eller skeppsfolk, något som skulle upplevas som mycket exotiskt och främmande för överklassturisterna från staden när de så småningom anlände.

Falsterbo

Ur geologisk synvinkel sägs Falsterbonäset vara ett av vårt lands allra senaste tillskott i landväg. Inte förrän efter den sista istiden för cirka 10 000 år sedan började havet forma ett lågt landområde med sandbankar, rev och små laguner. Sedan ett antal hundra år tillbaka har näset antagit en relativt stabil form och jämviktsläge uppnåtts. Endast mindre förändringar av kustlinjen sker idag vid hårda vinterstormar.

Falsterbos första storhetstid som internationell handelsplats för den årliga sillamarknaden inföll från mitten av 1100-talet till en bit in på 1500-talet. Under den här intensiva perioden i Skanörs och Falsterbos historia var städerna en av dåvarande danska rikets mest betydande handelsplatser ekonomiskt och politiskt. Trots att städerna i sundet tillhörde Skåne och Danmark, var det den tyska Hansan som dominerade verksamheten och tog hem de största vinsterna.

Under 1300-talet uppfördes det stenslott som vi idag finner resterna av nere vid stranden i Falsterbo. Här huserade kungens fogde som styrde över staden och här dog 1387 den 17-årige Olav, kung över Danmark och Norge och son till unionsdrottningen Margareta.

Sedan sillahandeln tog slut återgick Falsterbo till fattigt fiskeläge och skulle inte förrän närmare fyrahundra år senare åter bli en viktig samlingsplats i en helt ny skepnad.

Ystad

Ystadtraktens tidiga befolkningshistoria gav staden en nyckelplacering som Skånes port mot kontinenten och Tyskland redan under medeltiden. Staden och områdena däromkring var bebodda sedan stenåldern av människor som redan då visste att uppskatta och utnyttja läget vid havet med goda transportmöjligheter och tillgång till jakt och fiske.

Sandskogsområdets geologiska tillkomst för tusentals år sedan lade grunden för ortens popularitet som badort med sina vidsträckta sandstränder och ett behagligt klimat i en skyddad vik.

Sandflykten under 1700-talet blev upptakten till en lång rad planteringsförsök som så småningom skulle resultera i Ystads mest eftertraktade rekreationsområde, Sandskogen.

Området kring skogen och stranden sågs under denna period som ogästvänligt och ociviliserat och dög enbart till kreatursbete. Synen på den problematiska sanden skulle så småningom komma att ändras dramatiskt, men det stora genomslaget skulle låta dröja på sig ännu ett sekel.

Vitemölla

Trakten kring Stenshuvud, Kivik och Vitemölla är förhållandevis fornlämningstäta områden med spår från såväl sten-, som brons- och järnåldersbosättningar. Två av de märkligaste fynden är den tretusenåriga Kungagraven i Kivik med sin 75 meter breda stenkulle, och Havängsdösen, några kilometer norr om Vitemölla, uppförd av våra tidigaste åkerbrukare för cirka femtusen år sedan.

Området runt Kivik är sedan länge känt för sin årliga marknad med ursprung i medeltidens årliga sillfiske under den tyska Hansans inflytande på 1200-talet. Marknaden borde sedan början av 1800-talet rättmätigt kallas Vitemölla marknad eftersom den sedan dess ägt rum på strandvallarna strax söder om samhället och inom byns ägor flera kilometer från Kiviks bykärna.

Fiskeläget Vitemölla tros ha sitt ursprung i de kvarnbyggnader som uppfördes vid Vitån ett stenkast från Östersjöns strand under 1400-talet. Bebyggelsen utökades efter hand som fisket blev en lönsam näring med enkla fiskarstugor nedanför backafallen och längs stranden.

En uråldrig ägogräns tvärs igenom samhället blev under slutet av 1700-talet föremål för en rättslig tvist som slutade med att marken delades upp mellan parterna så att frälsebönderna så småningom kunde friköpa sina tomter och Torups säteri fick behålla sina ursprungliga ägor.

Åhus

Staden Åhus, vid Helgeåns mynning, ligger vid kanten av den sandiga slätten, som inåt land sträcker sig mot Kristianstad och Hässleholm. Läget är skyddat från den kalla västanvindens härjningar och havets strömningar längs kusten som på många andra håll orsakat problem längs de skånska stränderna.

Under 1100-talet etablerade ärkebiskopssätet i Lund staden Aos efter mönster från den tyska Hansestaden Lübeck. I fyrahundra år höll kyrkan sin hand över Åhus som under denna tid utvecklade ett blomstrande handelsliv i Hansans tecken. På 1300-talet nådde staden sin höjdpunkt med omfattande marknad och som internationell handelsplats. I slutet av 1500-talet minskade Hansans makt och den sista tyska köpmannen halshöggs i Åhus 1593.

På 1600-talet lät den danske kungen uppföra en ny fästningsstad i nordöstra Skåne, Christianstad, som vid sitt färdigställande med omedelbar verkan tog över Åhus privilegier som stad. Om det inte hade varit för den livsviktiga hamnverksamheten hade Åhus efter denna tidpunkt förfallit i glömska och återgått till oansenlig bondby.

1700-talet blev ett nedgångens sekel för Åhus, befolkningen var fattig och endast den knapphändiga sjöfarten höll samhället vid liv.

Sammanfattningar Epok 2

Badhus och societetsliv
Tiden mellan ca 1800-1900

Mölle

Vid mitten av 1800-talet kom den första ångbåtstrafiken igång till Mölle med passagerare från Köpenhamn, Helsingborg och Helsingör. Detta blev upptakten till Mölles storhetstid som turistort med sin höjdpunkt runt sekelskiftet 1900.

En av de tidiga exploatörerna var Gustav Elfversson på Kullagården som såg till att naturen runt Kullaberg gjordes tillgänglig genom stigar, trappor och anlagda utsiktsplatser. Elfversson var en självklar ciceron vid kungliga besök och hade stort inflytande på den fortsatta turistutvecklingen.

Runt hamnen har tre kallbadhus kommit och gått under årens lopp. Dessa tillhörde hotellen och besöktes huvudsakligen av deras gäster. Det sista av badhusen försvann med isflaken under en vargavinter 1942.

Den utmärkande badortsarkitekturen i Mölle med kritvita hotellkomplex och rymliga, ljusa sommarvillor tillkom i början av förra seklet då den ökande turistströmmen krävde bekväma inkvarteringsmöjlighet er. Denna bebyggelse är nu ett av Mölles främsta särdrag.

Falsterbo

År 1885 satte Dr Brandberg stora krafter i rullning då han i *Skånska aftonbladet* publicerade en artikel med titeln ”Sveriges blifvande första hafvsbadort”. Artikeln beskrev ingående den bländvita milslånga stranden med utomordentliga förutsättningar för ett utvecklat badliv. Som slutkläm i sin artikel manade han alla Malmös instängda stadsbor att ta del av det underbara och hälsosamma strandliv som byn Falsterbo erbjöd på bara ett par mils avstånd från deras stad.

Artikeln tog skruv, och snart sökte sig de första sommarkolonisatörerna ner till näset. Till en början var inackordering bland ortsbefolkningen den vanligaste boendeformen, men efter hand lät allt fler uppföra egna villor eller renoverade gamla korsvirkesgårdar till modernare skick.

Två bränder härjade Falsterbo by kring förra sekelskiftet, först 1896 och sedan 1911. Trots att det ursprungliga vägnätet behölls tillkom vid den här tiden stora delar av den pittoreska bebyggelse i bykärnan som vi idag tar för ursprungsbebyggelse.

Ett par år innan sekelskiftet fick Falsterbo sitt första hotell, Strandhotellet. En mindre träbyggnad med utsmyckade verandor och utmärk servering. Hotellets verksamhet blomstrade under en tioårsperiod fram till dess att den fick konkurrens av det betydligt glamourösare Falsterbohus. Under 1900-talet gick hotellets ekonomi långsamt neråt och byggnaden slutligen revs 1971 efter en tids vanvård.

Ystad

Surbrunnen i Ystad hade inget egentligt fysiskt samband med de senare havsbaden kring hamnområdet, även om man tydligt kan se hur samma klientel utnyttjade de båda sorternas hälsoanläggningar under olika tidsepoker. Aktiviteter och arten av sällskapsliv var i stort sett oförändrade, endast miljön som inramade händelserna skiftade.

Både brunnsdrickandet och de tidiga kallbadaktiviteterna i stadens badhus omgavs av omständliga sociala procedurer där oskrivna regler och anständighetskrav styrde umgänget. Få människor som besökte hälsoinstanserna var i egentlig mening sjuka, man kan därför anta att det inte var själva behandlingen som stod i centrum utan snarare det sociala liv som skedde runt omkring.

Ystad hade genom sin förstklassiga kurverksamhet vid Surbrunnen under 1700-talet redan skaffat sig ett gott anseende bland gästande brunns- och badgäster ur norra Europas överklass, ett rykte som långt senare skulle övergå i någonting helt annat av mycket mer folklig karaktär.

Med Sandskogens anläggande i början av 1800-talet angav man platsen där Ystads fortsatta societets- och badliv skulle komma att utspela sig. Planteringsdirektionens starka engagemang för att bevara Sandskogen som ett allmänt rekreationsområde med hårt föreskriven bebyggelse satte ribban för hur politiker och förvaltare i framtiden ställde sig i frågan till områdets exploatering.

Vitemölla

1800-talet kom att bli expansionens och utvecklingens sekel i Vitemölla, särskilt med tanke på lägets viktigaste näring, fisket. Men en novemberdag 1867 inträffade en förödande händelse i byns historia när stora delar av samhället eldhärjades och lämnade ett flertal familjer utan bostad. Efter denna katastrof beslöts att gatubredden och framkomligheten skulle förbättras betydligt i händelse av liknande incidenter.

I slutet av 1800-talet fick fisket ett ekonomiskt uppsving och Vitemölla hade en framträdande roll i den östskånska fiskenäringen. Den första kringbyggda hamnen kom 1882 men förstördes snart i en storm varpå den återuppfördes i flera omgångar fram till 1920-talet.

Vitemöllaborna var sedan länge kända för sin rika spelmanstradition och många musikaliska talanger. Byborna var ett utflyktsglatt folk som gärna musicerade tillsammans i det fria, men även vid fester och högtider i hemmen eller i hamnen.

Genom en tillfällighet kom stewarten August Olofsson i kontakt med fotograferingskonsten och stod snart för en omfattande fotograferingsverksamhet av Vitemölla och dess invånare kring sekelskiftet.

I Kivik startade under 1880-talet en konstnärskoloni med Karl Aspelin i spetsen. Tillsammans med sina konstnärskamrater sökte han motiv längs kuststräckan mellan Simrishamn och Vitemölla, där backarna och strandhedarna vid marknadsplatsen fick en framträdande roll.

Åhus

1800-talet blev i många avseenden uppryckningens sekel för den forna staden Åhus. Sjöfarten utökades när hamnen byggdes om, tobaksodlingen stod för en stor del av byns intäkter och nya yrkesgrupper växte fram.

1886 kom järnvägen till byn från Kristianstad och satte igång transporten av gods och varor, men även av sommarturister från Skånes inre. En sommarsöndag kunde så många som 5 000 besökare komma till Åhus för att njuta av de svalkande baden.

Åhus anlade tidigt både kallbadhus och varmbadhus vid Täppet vilka kom att dra stora besökarskaror till badplatsen. Badlivet var till en början förbehållet societeten och den framväxande industriägarklassen, men spred sig snart ner i samhället.

Efter badhuset uppfördes ett antal matställen och eleganta trävillor i dess närhet och Åhus kunde vid det nya seklets intåg ge sig ut för att vara badort.

Sammanfattningar Epok 3

Badhotell och strandbad

Tiden mellan ca 1900-1930

Mölle

Om ”synden i Mölle” och de beryktade gemensamhetsbaden finns mycket att säga. I våra ögon förefaller baden relativt oskyldigt med tanke på ordningsföreskrifterna och den stränga klädseln. Inte desto mindre tycks de glada herrarna och damerna i sina randiga baddräkter ha chockerat merparten av den svenska befolkningen i sin sedeslöshet och brist på anständighet. Men nyhetens behag lockade många nyfikna besökare och Mölle blev en internationellt uppskattad badort och tummelplats för norra Europas jetset i början av 1900-talet.

Bland de många förslagna entreprenörerna som snabbt lärde sig att utnyttja godtrogna turisters svällande plånböcker fanns fotografen och turistmagasinsägaren Peter P. Lundh. Han var den som förevigade det sprudlande badlivet med sina klassiska Ransviksbilder. Han var även en flitig naturfotograf och porträttmakare.

Då turistströmmen ständigt växte uppfördes under 1900-talets första decennier ett femtontal större hotell och servicebyggnader, som krävde stora personalstyrkor. I hotellens kölvatten följde affärer, musikställen, restauranter och kiosker. Mölle hade ett fullt utrustat nöjesliv värt en större stad men fortfarande en befolkning som understeg 700 personer.

För att kunna ombesörja alla de transporter som turiströrelsen krävde byggdes tågbanan från Höganäs till Mölle 1910 vilken blev en direkt succé. Det dröjde inte länge förrän man arrangerade en direktförbindelse med Berlin för att kunna ta emot de stora skaror av tyska besökare som anlände i kejsar Wilhelm II:s fotspår.

Falsterbo

Med järnvägens invigning 1904 ökade tillgängligheten till Falsterbo med nära 100 procent. Från att ha varit förbehållet de med egna åkdon och hästar blev nu Falsterbo ett besöksmål för var och en som hade några kronor över till en tågbiljett. Den 36,4 kilometer långa tågresan sades vara mycket vacker och säkert ett äventyr i sig för de flesta icke beresta malmöbor ur medel- och arbetarklassen.

Inte förrän efter sekelskiftet fick Falsterbo sina första badhus, något som var relativt sent jämfört med andra större havsbadorter. I Falsterbo hade man dragit nytta av tidigare badorters misstag och byggt sina nya badhus en bit upp på stranden för att undvika den värsta förödelsen vid svåra stormar. Badhusen kom dock att tas bort bara tjugo år senare, i början av 1920-talet, för att ersättas av strandtält och moderna hytter.

Badlivet och strandaktiviteterna var livliga några år efter badhusens byggande med hyrbara båtar, flygplansturer och strandkorgsliv. Modet föreskrev halvlånga ben och små koketta ärmar i mörka bomullstyg för damer och heltäckande badshorts för herrar. Brott mot reglerna kunde resultera i böter utfärdade av stadens magistrat.

På midsommarafton år 1908 skedde invigningen av hotellet Falsterbohus med pompa och ståt. Byggnaden var ritad av domkyrkoarkitekten Theodor Whålin och väckte stor uppmärksamhet med sina vitputsade trappstegsgavlar och mondäna stil. Falsterbohus blev snart träffpunkt för Europas många internationella höjdare, diplomater, kungligheter och nöjesfolk. Liknelsen med Nordens Riviera blev hotellets stående slogan och intrycken från denna tiden är det som mest satt sin prägel på hotellet genom dess historia.

Ystad

Med grundandet av Saltsjöbadshotellet 1897 gick startskottet för den epok i Ystads badhistoria som satte orten på kartan. Genom Salomon Smiths stora engagemang och skickliga entreprenörskap blev Saltsjöbaden snart vida känt, inte bara för sitt fantastiska läge och de goda baden utan också för de storstilade musikaliska arrangemangen med Smith som självklar huvudperson. Saltsjöbadens öppna och lättsamma prägel utskiljde orten från tidigare mer konservativa och hälsovårdsinriktade havskurorter. Det nya sättet att se på badandet som ett nöje snarare än som botemedel mot allehanda konstlade krämpor följde Ystad ut på stranden då kallbadens och hälsobadens tid är förbi.

Med Saltsjöbadens brand 1913 och det omvälvande första världskriget gick badortens glansperiod i graven. Inte förrän det nya hotellet stod på plats 1927 återupptog Saltsjöbaden sin roll som samlingspunkt för badgäster och Ystadbor.

Genom goda kommunikationer och varierande färdsätt blev Sandskogen och stranden tidigt tillgängliga för allmänheten. Detta underlättade under de kommande decennierna utvecklingen mot en allt mer folklig badplats då flertalet personer fortfarande under 1930-45 inte hade tillgång till privat bil.

Vitemölla

Runt sekelskiftet började badgästerna anlända till Vitemölla i konstnärernas fotspår. Till en början inackorderades besökarna bland befolkningen men 1915 öppnades Strandhyddans pensionat som blev ett populärt ställe både bland långväga sommargäster och ortsbefolkningen.

I samma veva invigdes också Vitemölle badhotell i samhällets södra del med en hejdundrande fest. Detta blev starten på en framgångsrik hotellera för det lilla samhället.
Välbesökta musikarrangemang och stora fester gjorde badhotellet till en självklart lysande stjärna på den österlenska turisthimlen.

Under 1920-talet fick badorterna på Skånes östkust allt mer uppmärksamhet och med bilens inträde satte inte längre de bristfälliga tågkommunikationerna några käppar i hjulet för den fortsatta exploateringen.

Åhus

År 1908 fick Åhus sin mest betydande nöjesplats vid Täppet, Strand Hotell, med ett antal rum, matsalar, sällskapssalonger och verandor. Här bjöds det på regelbunden musikunderhållning från hotellets eget musikkapell.

Badlivet utvecklades till att bli allt mer frigjort, och gränsen för var myndighetspersoner och ordningsmakten kunde acceptera överskreds när unga kvinnor helt utan blygsel genomförde sina klädombyten mitt på stranden. Historier som skulle få det syndiga Mölle att blekna i jämförelse.

”Könsplank” och avspärrningar upprättades men vann föga respekt hos badarna som såg till att de revs på eget bevåg. Osedligheten verkade ha fått fäste på Täppet och det skulle dröja flera år innan folket inordnade sig vid gemensamhetsbad med obligatoriska badkläder.

För den som sökte avskildheten var stranden söder om Åhus, även kallad Espet, ett gott alternativ till den mer exponerade badplatsen i Täppet. Här kunde man i lugn och ro njuta sina solbad bland skyddande klitter och små sandvikar.

Under sommarsöndagarna var båda stränderna fullpackade med folk som badade eller umgicks bland parasoller och matkorgar. Åhussöndag kom snart att bli ett begrepp som spred sig vida omkring, ett sommarjippo för folk ur alla samhällsklasser där alla var välkomna att ta del av det sprudlande badlivet.

Sammanfattningar Epok 4

Folkhemmet och semestern
Tiden mellan ca 1930-1970

Mölle

Under 1930-talet skedde stora förändringar i badverksamheten i Ransvik och Solvik. Betongbryggor byggs, hopptorn och badflottar installeras, ”solgrottor” och betongfundament gjuts på plats för att underlätta framkomligheten, och badplatsområdena inhägnas och beläggs med inträdesavgift som bekostar badhytter och allmänt underhåll.

Under ett flertal år hålls atletiska sommarspel i Mölle med allehanda badaktiviteter, lekar, tävlingar och spektakel. Kappsimning och kapprodd från Mölle ut till Ransvik blev en paradgren där den ´eviga kampen´ mellan ortsbefolkning och sommargäster stod. Backtävlingar med bilar och motorcyklar inne i Mölle blev populära skådespel. Sommarspelen avslutades alltid med stora festligheter på något av hotellen då vinnaren korades i skönhetstävlingen ”Miss Mölle”.

Vid andra världskrigets slut var det många som hoppades att turistströmmen skulle komma tillbaka, men intresset hade svalnat och folk sökte vila och avkoppling genom andra semesterformer. Under 1950-60-talen slog flertalet av de anrika sommarhotellen igen och övriga serviceverksamheter i samhället dog ut. Med bilens intåg ökade tillgängligheten och många valde mer privata boendeformer som stugbyar eller campingplatser framför den traditionella hotellvistelsen, och med det var Mölles glansperiod som sommarparadis till ända.

Falsterbo

Från sekelskiftet fram till andra världskrigets utbrott byggdes det flitigt i Falsterbo. Förmögna personer med klass och smak lät uppföra den ena luxuösa paradvillan efter den andra. En egen stil utvecklades bland entreprenörerna som gick under namnet Falsterbo-gotik, även om de flesta husen hade ytterst lite att göra med den gotiska stilen som utvecklades i Västeuropa under högmedeltiden som kännetecknas av höga, smala valvformationer i fasader och öppningar.

Under 1930-talet uppstod ett nytt och folkligare liv på stranden i Falsterbo där var och en var välkommen ur alla samhällsklasser. Lekar och spel avlöste varandra och hotellet och järnvägsbolaget, som ägde en del av stranden, tillhandahöll redskap och badleksaker. Den tio meter höga rutschbanan och dess lägre avbild blev populära lekredskap bland barn och ungdomar som kastade sig våghalsigt ut bland böljorna.

Efter andra världskriget glesnade turistskarorna och många begav sig till varmare trakter med charter och med bil. Kvar blev de trogna falsterboentusiasterna och ett fåtal badresenärer, som visste att uppskatta den milslånga och då ganska ensliga sandstranden.

Ystad

Under perioden 1930-1960 lade Ystad som turistort om riktningen från tidigare societetsparadis till folkligt semesterområde. Med utställningen Fritiden 1936 inpräntades begrepp som meningsfull fritid och turism i folks medvetande. I och med utställning tog Ystad en ledande roll som föregångsort vad det gällde bad- och fritidsaktiviteter i strandmiljö.

Till skillnad från flera andra badorter vid den här tiden satsade Ystad på ett utbyggt system av camping, oglamorösa vandrarhem och en semesterby. Man kunde lika gärna ha valt att fortsätta lansera Saltsjöbaden med sitt väletablerade namn som överklasshotell.

En annan viktig faktor som bidrog till Sandskogens allmänna popularitet var upplåtelserätten där kommunen fasthöll sina gamla principer med tillgänglighet för alla. Per Fribergs generalplan från 1966 hjälpte också till att skapa en användarvänlig och bekväm miljö för samtliga samhällsmedborgare.

Erosionshindrande bryggor och hövder under 1940-1960 gav tillbaka stranden dess forna bredd efter problem med sandförflyttning under 1930-talets tidiga år.

Vitemölla

Under 1930-talet tog utvecklingen en ny riktning för det hittills framgångsrika hotellet. Flera slagsmål mellan vitemöllabor och simrishamnare vid dansbanan i badhotellets trädgård gjorde slut på ställets goda rykte och gästerna började söka andra inkvarteringsmöjligheter.

Under andra världskriget började man istället för att bedriva hotellverksamhet att ta emot finska krigsbarn mot ersättning från kommunens kassa. Efter det kom polska flyktingkvinnor att inackorderas i hotellets rum efter att ha undsluppit Hitlers koncentrationsläger.

Några år senare övertog landstinget badhotellet och gjorde om det till vilohem för utarbetade husmödrar. I samband med detta revs den gamla dansbanan, som varit ett populärt tillhåll för bygdens danssugna under många festliga sommarkvällar.

År 1960 inträffade en större översvämning som sköljde bort stora delar av trädgårdarna och många lösa ägodelar för vitemöllaborna. Fyra år senare byggdes den väg som leder mellan Kivik och Vitemölla. Nu var det fritt fram för bilburna turister att köra den korta sträckan längs stranden från Kivik till badhotellet i Vitemölla.

Åhus

Under 1930-talet uppfördes flera träbryggor vid Täppet. Tyvärr var det ingen av dem som stod kvar särskilt länge då stormar och besvärliga vinterisar slet hårt på de utsatta vattenkonstruktionerna. Under flera decennier fram till 1990-talet var stranden utan bryggor.

Med sin stenfria sandbotten var Åhus strand däremot en lämplig plats för en av de större rutschkanor som blev populära under slutet av 1920-talet runt Skånes stränder. Rutschkanan var en flera meter hög träkonstruktion beklädd med stora reklamplakat som syntes vida omkring. Härifrån gjorde traktens ynglingar imponerande konster till glädje för de flickor som ofta samlades för att beskåda spektaklet.

Fram till 1951 fortsatte tågen från Kristianstad att ånga fram till sommarstationen i Täppet. Då meddelades att spåret skulle läggas ner till förmån för godstrafiken. Efter ljudliga protester återupptogs dock trafiken, som fortsatte att gå till 1962 när banan slutgiltigt upphörde.

Under 1950-talet stängdes många av de tidigaste serveringsställena längs stranden då ett nytt modernare ställe, Kantarellen, tog över allt fler av gästerna. Denna anläggning kom så småningom att utökas till en omfattande turist- och konferensverksamhet med hotell, simbassäng och affärer. Idag utgör byggnaderna ett självklart centrum för aktiviteterna vid Täppet.

Sammanfattningar Epok 5

Det moderna havsbadet
Tiden mellan ca 1970-2006

Mölle

Som turistort har Mölle sedan sin storhetstid förändrats i många avseenden. Sedan det gamla badlivet försvann i slutet av 1930-talet har det ersatts av ett flertal andra aktiviteter från sportdykning och bergsklättring till konferenser, golf och kursverksamhet. Så länge det finns kreativitet och framåtanda går det att anpassa serviceutbudet till rådande trender.

En som låtit detta vara sitt måtto genom åren är ägaren av Grand Hotel som genom åren erbjudit både det ena och det andra i nöjesväg. Idag är hotellet fortfarande en av Mölles mest atmosfärrika lokaler med tidstypisk inredning från 1900-talets början och en air av sekelskiftescharm.

Naturen kring Kullaberg och i synnerhet badplatserna strax norr om samhället är väl skyddade genom reservatsbestämmelser och olika riksintresse för kulturmiljö, natur och friluftsliv.

Slutligen är det många som tror på en framtid för Mölle i turismens förtecken. Genom gemensamma ansträngningar skulle orten åter kunna bli ett av Sveriges populäraste turistmål med goda förutsättningar både inom natur- och kulturliv samt genom läget i rofylld avskildhet med närhet till Öresundsregionen och kontinenten.

Falsterbo

Efter andra världskrigets slut upplevde hotellet Falsterbohus en markant nedgång i sitt kundunderlag då fler och fler sökte sig söderut till modernare chartermål och garanterade soltimmar. År 1968 gjordes den första hotelldelen om till permanenta bostadsrätter och fem år senare gick de sista hotellrummen samma öde tillmötes. Även om stämningen på Falsterbohus aldrig kommer att bli vad den en gång var, får man se det som en stor vinst att byggnaden fortfarande står kvar och minner om forna dagars glansfullhet.

Är man sugen på att göra sig till ägare till en av Falsterbos eftertraktade badhytter gör man nog bäst i att förbereda sig på en lång väntan. Hytterna går nämligen ofta i arv och få av dem har bytt familj sedan 1900-talets början. För att skapa någon form av rättvisesystem har kommunen infört en regel som säger att en ägare måste vara skriven i Vellinge kommun. På så vis undgår man att problemet lyfts fram som den penningfråga det en gång var.

Problemen med flygsanden tycks ha förföljt Falsterbonäset sedan urminnes tider, men inte förrän de senaste fyrtio åren har man aktivt gått in för att få stopp på erosionen. Både på land och i vatten har man genom olika praktiska åtgärder försökt hindra sandförflyttningen och resultaten har varit tillfredsställande. Idag ser man inga rester efter dessa åtgärder utan stranden ligger vit och bred.

Ystad

I dagsläget år Saltsjöbaden återigen på frammarsch med nyrenoverat spa, utbyggd konferensanläggning och modern restaurant. Cirkeln är sluten när hotellet, liksom vid sin invigning för drygt 100 år sedan, utgör ystadbornas naturliga samlingsplats och turistiska spjutspets.

Genom en uppmärksam sandskogsbo finns det dokumenterat hur stranden används av olika grupper som av olika anledningar väljer att bada på olika ställen. Ett mycket intressant fenomen ur planerings- och landskapssynpunkt då denna uppdelning säkert inte var förutspådd utan har uppstått helt spontant. Granskar man företeelsen närmre skulle man möjligtvis komma fram till resultat som skulle gå att utveckla för att användas medvetet vid andra platser och vid andra tillfällen.

Genom skydd och förordningar, som tillkommit under de senaste decennierna, har man så gott det går säkrat Sandskogens framtid som fritidsparadis och allmän badplats. Genom Länsstyrelsens strandskydd värnar man miljön i och kring vattenbrynet från exploatering och stora förändringar i markutseende, och genom erosionsåtgärder och Blå-flagg-föreskrifter säkrar man badvattnets kvalité och badplatsens säkerhetsaspekter.

Vitemölla

Efter att under 1970-80-talen varit använt som säsongbetonat sommarhotell såldes Vitemölle badhotell 1988 och byggnaden var nära att rivas. Hos kommunen fanns långtskridna planer på att ersätta hotellet med ett tiotal grupphus, men projektet stoppades i sista sekund av upprörda ortsbor.

Efter att i flera år stått tomt och övergivet upptäcktes hotellet av en driftig man som genast bestämde sig för att återställa byggnaden i sitt ursprungliga skick. Detta skedde mellan åren 1994-1997 och för detta erhölls kommunens nyinstiftade arkitekturpris. Hotellet, som återfått sin forna glans, har under de senaste åren upplevt en renässans som ett av den Skånska östkustens finaste mat- och övernattningsställen.

För Vitemölla är utsikterna för framtiden splittrade. Å ena sidan tappar samhället ständigt fler åretruntboende då traktens ungdomar har svårt att klara av huspriserna som drivs upp genom badgästernas inverkan. Å andra sidan hade inte Vitemölla varit den idyll av välrenoverade korsvirkeshus och prunkande trädgårdar om det inte varit för badgästernas omsorger.

Åhus

Det är inte bara glassen och vodkan som gjort Åhus känt, även den ljusa, knarrande sanden har satt sina spår hos besökande badgäster och strandströvare genom åren. En speciell mjukhet, ”som en bädd af ejderdun” kännetecknar underlaget på den berömda stranden i Täppet.

Efter att stranden sedan 1940-talet stått utan någon ordentlig brygga uppförde man 1998 en tvåhundra meter lång, fyra meter bred träbrygga med en ombytesplattform längst ute. Bryggan blev genast en populär samlingsplats och i dess kölvatten följde årliga evenemang och vattensportarrangemang.

Täppet i Åhus tillhör de stränder som kan titulera sig Blå-flagg-strand, en garanti på vattenkvaliténs höga standard och en fullgod skötsel av strandområdet. I framtiden får Åhus vara beredd på att algblomningen i Östersjön som inträffar varje sommar eventuellt kommer att nå så långt söderut som till Hanöbukten.

Sedan flera år samverkar Kristianstads kommun med privatpersoner och ideella föreningar i en badprogram som omfattar hela den trettiofem kilometer långa kuststräckan och nio insjöbadplatser. Planen avser att förbättra och föreskriva skötsel av informationsskyltar, service, säkerhet, sophantering, tillgänglighet med mera.

Tidsaxlar

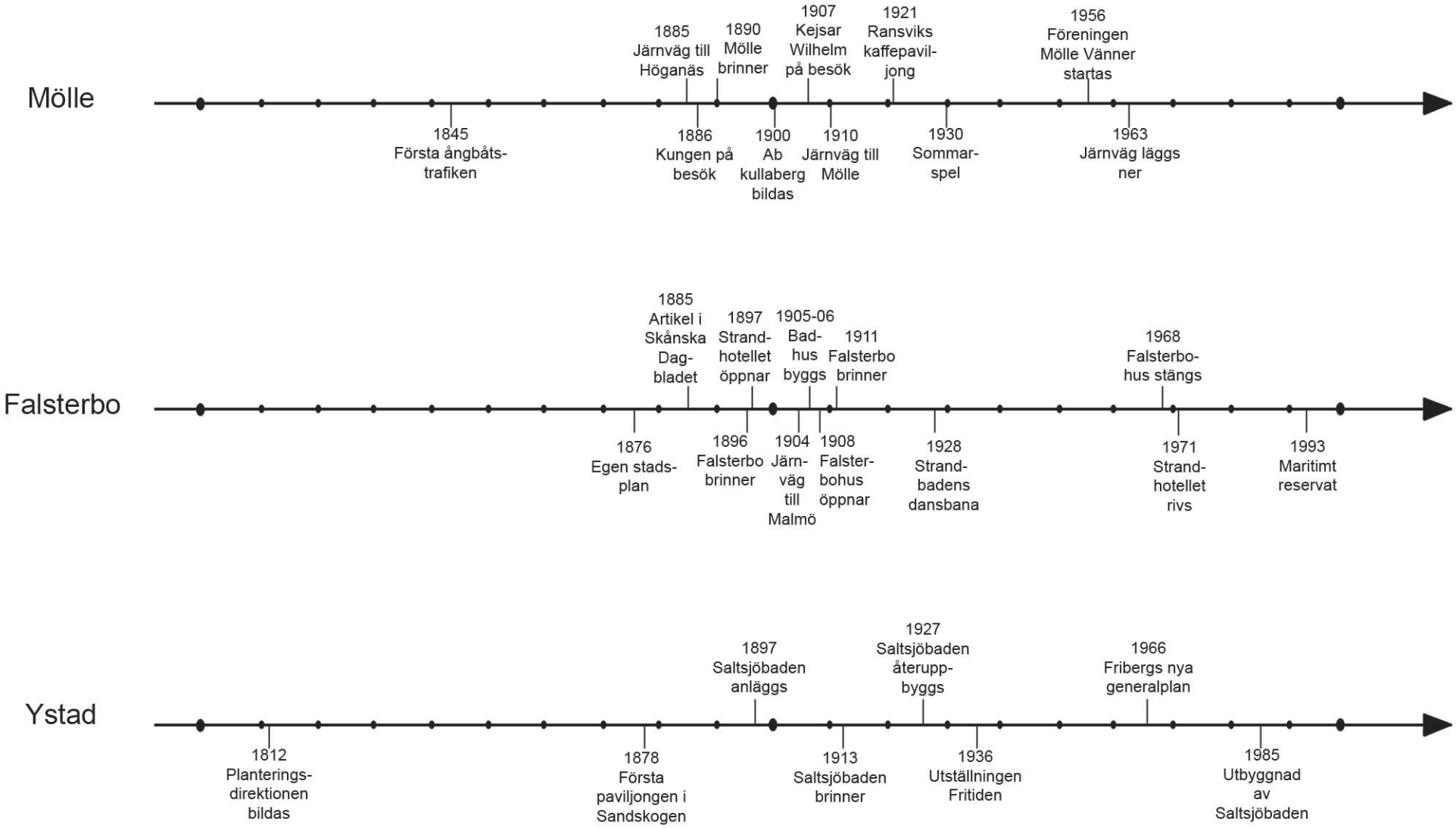
Mölle
1845 Första ångbåts-trafiken
1885 Järnväg till Höganäs
1886 Kungen på besök
1890 Mölle brinner
1900 Ab kullaberg bildas
1907 Kejsar Wilhelm på besök
1910 Järnväg till Mölle
1921 Ransviks kaffepavil-jong
1930 Sommar-spel
1956 Föreningen Mölle Vänner startas
1963 Järnväg läggs ner
Falsterbo
1876 Egen stads-plan
1885 Artikel i Skånska Dag-bladet
1896 Falsterbo brinner
1897 Strand-hotellet öppnar
1904 Järn-väg till Malmö
1905-06 Bad-hus byggs
1908 Falster-bohus öppnar
1911 Falsterbo brinner
1928 Strand-badens dansbana
1968 Falsterbo-hus stängs
1971 Strand-hotellet rivs
1993 Maritimt reservat
Ystad
1812 Planterings-direktionen bildas
1878 Första paviljongen i Sandskogen
1897 Saltsjöbaden anläggs
1913 Saltsjöbaden brinner
1927 Saltsjöbaden återupp-byggs
1936 Utställningen Fritiden
1966 Fribergs nya generalplan
1985 Utbyggnad av Saltsjöbaden

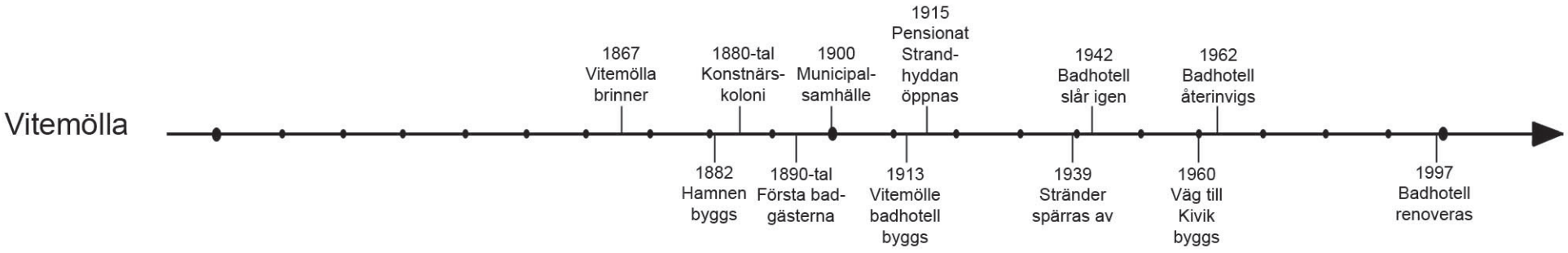
Vitemölla
1867 Vitemölla brinner
1880-tal Konstnärs-koloni
1900 Municipal-samhälle
1915 Pensionat Strand-hyddan öppnas
1942 Badhotell slår igen
1962 Badhotell återinvigs
1882 Hamnen byggs
1890-tal Första bad-gästerna
1913 Vitemölle badhotell byggs
1939 Stränder spärras av
1960 Väg till Kivik byggs
1997 Badhotell renoveras

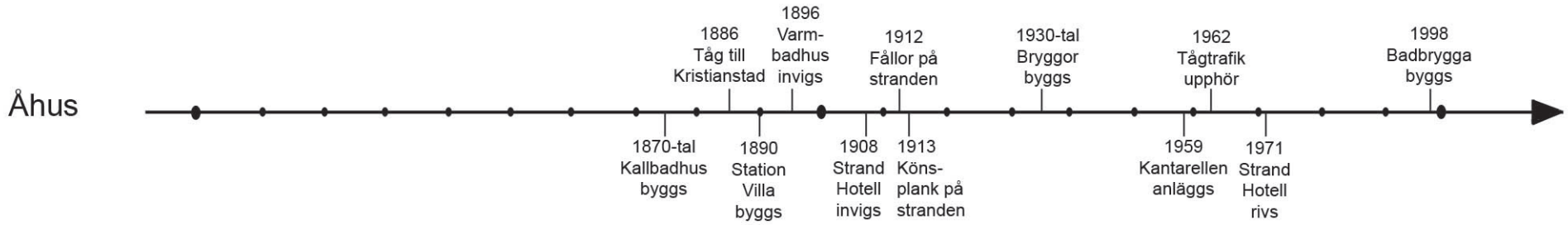
Åhus
1870-tal Kallbadhus byggs
1886 Tåg till Kristianstad
1890 Station Villa byggs
1896 Varm-badhus invigs
1908 Strand Hotell invigs
1912 Fållor på stranden
1913 Köns-plank på stranden
1930-tal Bryggor byggs
1959 Kantarellen anläggs
1962 Tågtrafik upphör
1971 Strand Hotell rivs
1998 Badbrygga byggs

2. Fysiska jämförelser

Fysiska element	Mölle	Falsterbo	Ystad	Vitemölla	Åhus
Geologi					
Sandstrand	-	Ja	Ja	Ja	Ja
Stenstrand	Ja	-	-	-	-
Klippor	Ja	-	-	-	-
Klitter	-	Ja	-	Ja	-
Sandvallar	-	-	Ja	-	Ja
Vegetation					
Tallskog	-	Ja	Ja	-	Ja
Lövskog	Ja	Ja	Ja	-	-
Hedvegetation	-	Ja	-	Ja	-
Strandråg	-	Ja	Ja	Ja	Ja
Tång	Ja	-	-	-	-
Vattendjup					
Djupt vatten	Ja	-	-	-	-
Långgrunt vatten	-	Ja	Ja	Ja	Ja

Kommentar:

Vad gäller geologin kan vi se att fyra av fem badplatser består av sandstrand vilket är den vanligaste formen av badplats i Skåne.

Klitter och sandvallar förekommer ofta i samband med sandstranden.

Vegetationen kring badplatserna består mestadels av blandskog med dominans av tall. Dessa skogsområden har tillkommit för mänsklig hand under sandflykten på 1800-talet och har i viss mån bidragit till badplatsernas relativt höga kulturpåverkan.

Strandråg är en vanligt förekommande växt, som ofta dominerar vegetationen närmast stranden. Långgrunt vatten verkar vara att föredra för de flesta badentusiasterna.

Fysiska element	Mölle	Falsterbo	Ystad	Vitemölla	Åhus
Konstruktioner					
Träbrygga	-	Ja	Ja	-	Ja
Stenbrygga	Ja	-	Ja	-	-
Betongfundament	Ja	-	-	-	-
Tavlor och skyltar					
Varningsskyltar	-	Ja	Ja	Ja	Ja
Förbudsskyltar	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Informationstavlor	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Säkerhets-utrustning					
Livbojar	Ja	-	Ja	Ja	Ja
Livbåtar	-	-	-	-	Ja
Övervakningstorn	-	-	Ja	-	-

Kommentar:

Vid stränderna är träbryggor vanligast förekommande. På grund av det ringa vattendjupet tvingas bryggorna sträcka sig hundratals meter ut i vattnet och träkonstruktioner är då ett relativt billigt och lätthanterbart material.

Skyltar av allehanda slag finns det gott om vid flertalet etablerade badplatser, även om deras innehåll är varierat. Vanligast är skyltar som rör vattendjup och eldningsförbud.

Livbojar står vanligtvis utsatta längs stränder och vid bryggor, medan livbåtar endast förekommer på vissa ställen.

Fysiska element	Mölle	Falsterbo	Ystad	Vitemölla	Åhus
Byggnader					
Badhytter	-	Ja	Ja	-	Ja
Toaletter	Ja	Ja	Ja	-	Ja
Försvarsvärn	Ja	-	Ja	Ja	-
Service					
Papperskorgar	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Kiosk	Ja	-	Ja	Ja	Ja
Restaurang	-	Ja	Ja	Ja	Ja
Kafé	Ja	-	Ja	-	Ja
Övernattning	-	-	Ja	Ja	Ja
Transport					
Parkering	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Bussttrafik	-	-	-	-	-

Kommentar:

Badhytter har tidigare förekommit på alla platserna men finns idag bara kvar vid tre av dessa. Någon form av omklädningsskydd var en nödvändighet då de badande förut inte tilläts att byta om i det fria. Idag utgör hytterna framförallt ett pittoreskt inslag i strandbilden.

Tillgång till toaletter liksom papperskorgar och någon form av servering bidrar till goda förutsättningar för ett rikt strandliv.

Övernattningsmöjligheter är ett plus även om det nuförtiden inte har något direkt inflytande på badlivet eftersom de flesta människor har goda transportmöjligheter i form av privata bilar.

Fysiska element	Mölle	Falsterbo	Ystad	Vitemölla	Åhus
Turisttåg	-	-	Ja	-	-
Cykelparkering	-	-	Ja	-	Ja
Övrigt					
Barnbassäng	Ja	-	-	-	-
Flotte	-	-	Ja	-	Ja
Pallisader	-	-	Ja	-	-
Flaggstänger	-	Ja	-	-	-
Nakenbad	Ja	-	-	-	-
Lekplats	Ja	-	Ja	-	-
Promenadstråk	Ja	Ja	Ja	-	-

Kommentar:

Parkering i närheten av badplatsen är ett måste med dagens omfattande biltrafik. Parkeringens läge i förhållande till badplatsen har också stor betydelse för tillgänglighet och bekvämlighet.

Cykelparkering är inte nödvändig för att locka turister till en badplats, även om en grusad G/C-väg eller asfalterad cykelväg ger nya möjligheter för transport per cykel eller till fots.

Förankrade flottar en bit ut från stranden eller bryggan är populära badmål sedan några decennier tillbaka. Lekplatser nära badplatsen ger ökad trivsel och gör området attraktivt för hela familjen.

3. Helhetsupplevelse

Mölle	Falsterbo	Ystad	Vitemölla	Åhus
Spännande	Vild karaktär	Lättillgängligt	Fritt	Lugnt
Vild karaktär		Gott om plats	Vackra omgivningar	Skyddat
Dramatiskt	Ljust	Bekvämt	Lättillgängligt	
	Gott om plats	Skyddat	Avskilt	Stor brygga
Skyddat	Badhytter	Mjukt underlag		Mjukt underlag
Småskaligt	Bra parkering	Promenadstråk	Bra parkering	Bra parkering
Mysigt			Utsikt	
	Mjukt underlag	Folkliv	Nära till kiosk	Vackra tallar
Gammeldags	Barnvänligt	Badtåg		God service
Nära till kafé	Lekvänligt	Lekvänligt	Mjukt underlag	
	Fritt			Överexploaterat
Otillgängligt		Överexploaterat	Kallt vatten	
Opraktiskt	Blåsigt	Tunga	Öppet	Kallt vatten
Ser ej botten	Ensligt	konstruktioner	Östläge	Östläge
Djupt	Storskaligt	Cementvärn	Oskyddat	Långgrunt
Hårt	Sandigt			
Trångt	Kargt	Ocharmigt	Cementvärn	Skuggigt
Stenigt	Långgrunt	Uppdelat	Stickig vegetation	Närhet till hamn
		Långgrunt	Trång strand	Bullrigt

Kapitel 5

Sammanställning och Reflektioner

Sammanställning och Reflektioner

Introduktion kapitel fem

I det sista kapitlet har jag sammanställt och i möjlig mån definierat Den goda badplatsen genom tiderna. Texten är kronologiskt indelad med samma tidsintervall som de historiska presentationerna i kapitel 3, det vill säga: Fram till år 1800, mellan ca 1800-1900, mellan ca 1900-1930, mellan ca 1930-1970, och mellan ca 1970-2006.

Indelningen har gjorts eftersom det är närapå omöjligt att reda ut begreppet Den goda badplatsen för den sammantagna badhistorien i Skåne. Varje tid har haft sina ideal, sina idéer och sitt kulturella uttryck. Synen på havsbad har genomgått stora förändringar från början av 1800-talet och fram till våra dagar. Kravet på badplatsen ser annorlunda ut, anledningen till att vi badar skiljer sig och badkulturen är i större utsträckning var mans tillgång.

En väsentlig förändring har också skett vid livet kring badplatserna. Idag reser vi med bil eller buss för en hel- eller halvdagsutflykt, men i början av 1900-talet reste man över halva Sverige för att tillbringa två eller tre sommarmånader vid någon av de skånska badorterna.

Förutsättningarna för det goda badandet skiljer sig uppenbart från tid till tid, och varje epok har sina karaktärsdrag och sina utmärkande företeelser. Formen för badande, som styrs av rådande kulturella trender, har ändrat sig mycket från slutet av 1800-talet och fram till idag. Moral och etik har haft stort inflytande över hur badlivet utvecklat sig under det senaste århundradet från stängda badhus till öppna gemensamma strandbad. Detta har i sin tur påverkat valet av lämpliga badplatser att exploatera.

Slutligen följer en reflekterande text kring Den goda badplatsen idag. Denna grundar sig på personliga reflektioner och tankar kring badandet, samt fakta från föregående kapitel. Här beskrivs de grundläggande förutsättningarna för badandet i form av fysiska element över och under ytan, sociala mönster och invanda traditioner.

Den goda badplatsen

Fram till år 1800

Strandpromenader och slutna badhus

I Skåne förekom inget eller mycket lite allmänt havsbadande innan 1800-talet. Kustbefolkningen var fattig och levde av fiske, jordbruk och sjöfart. Få eller ingen hade någon tanke på att bada i havet för nöjes skull.

För havet hade man stor respekt, den hade man lärt sig genom år av stormar, drunkningsolyckor och skeppsbrott. Få kunde simma och vanliga sjukdomar som kan orsakas av nerkylning exempelvis lunginflammation, och som vi idag har enkla botemedel för, ledde inte sällan till döden. Därför aktade man sig noga för att bli nerkyld av havsvatten.

Att bada i havet ansågs inte bara ohälsosamt och farligt, utan också högst opassande för vuxna människor. Samhället förespråkade strikta konventioner angående klädsel och sedlighet. Att klä av sig utomhus var motbjudande och otänkbart för många.

Få människor hade tid och råd att resa eller fördriva dagarna utan att hårt arbete. Semester fanns inte och sommaren var högsäsong för alla som levde av vad naturen gav.

Nöjeslivet bedrevs framför allt i städernas salonger och parker. 1700-talets friluftsliv utspelade sig längs trädkantade boulevarder eller omgärdade promenadparker, där medlemmar ur stadens övre skikt sågs spatsera fram och tillbaka i sina påkostade klädedräkter.

Om man av någon anledning befann sig vid en strand bestod ´badlivet´ i att man satt eller promenerade längs klitterna. Den vilda naturen och havets rullande vågor ansågs inte vackra och befriande så som vi finner självklart idag, utan snarare fula och ovårdade.

Det badande, som trots allt förekom, skedde vid väl avgränsade badplatser, från kallbadhus eller i bassänger, aldrig fritt i vattnet. Badanordningarna var slutna för omvärlden med omgärdade rum utan utsikt och strikt skyddade från insyn för nyfikna blickar. Män och kvinnor hade ofta skilda badhus med några hundra meters mellanrum.

I och med formen för badandet har jag inte kunnat tydligt definiera några allmänna naturliga element som var vanligt förekommande. Badhusen eller bassängerna byggdes där det fanns gott om plats, lämpliga bottenförhållanden, lagom djup och goda tillfartsvägar. Men det var själva badhusen eller träkonstruktionerna, skapade av människohand, som utgjorde själva badplatsen. På så vis kan man säga att en badplats kunde uppföras nästan var som helst där de grundläggande fysiska förutsättningarna fanns.

Badlivet vid havet var till en början av en stillsam karaktär.
Här några damer och barn i påkostade klädedräkter som dristar
sig till att vada ut i vattnet utan skor.
Ur Dufberg, 2002, framsida.

Den goda badplatsen

Mellan ca 1800-1900

Badkultur och nöjesetablissement

Under 1800-talet blev attityden till havsbadet mer avslappnad. Havet uppfattades som något ofarligt och positivt, och kalla bad började anses hälsosamma. Med industrialismen växte ett ökat välstånd fram främst under seklets andra hälft, och allt fler fick råd att resa till kusten.

Anlagda badplatser började växa fram längs Skånes stränder under 1800-talets sista decennier, och människor, både från trakten och närliggande större städer samt mer långväga gäster, började infinna sig mer regelbundet vid dessa badplatser. Inte sällan bildades kolonier av människor från en viss stad som återvände i stora skaror till en specifik ort. Ryktet kring en badort spreds snabbt bland potentiella sommargäster och hade stor betydelse för dess popularitet.

En badort bestod inte bara av en iordningsställd badplats. Eftersom badgästerna ofta tillbringade flera sommarmånader vid samma plats krävdes också en omfattande serviceverksamhet under sommarhalvåret.

Badkulturen omfattade också ett visst levnadsmönster där förlustelseställen som restauranter, dansbanor och musikpaviljonger hade stor betydelse. Ofta upprättades sådana byggnader i nära anslutning till själva badplatsen som var relativt underordnad de sociala samlingslokalerna. Badet var ofta en ´bisyssla´ till sällskapslivet, en förevändning att träffa likasinnade under mer lättsamma former än vad privata bjudningar och tillställningar i staden kunde erbjuda.

För att kunna vistas en längre tid vid någon av badorterna krävdes goda inkvarteringsmöjligheter. Detta ombesörjdes framför allt genom badhotell och pensionat i närheten av badplatsen. Valet av badplats var alltså relativt mycket styrt av inkvarteringsmöjligheterna, och hotellbyggarna snarare än badgästerna avgjorde var man skulle bada.

Ystads Saltsjöbad från 1897 var ett populärt sommarresmål och kulturetablissement med två stora hotellbyggnader, restaurant, intilliggande varmbadhus och musikpaviljong på stranden. Ur Jönsson, 1922, sid. 70.

Även kommunikationerna var en viktig förutsättning för ett mer omfattande badliv. Bilar fanns ännu inte och människor var hänvisade till hästdroskor eller allmänna transportmedel som tåg- och båttrafik. Därför var det av stor betydelse för badorterna var tåglinjerna drogs under slutet av 1800-talet. På skånska västkusten var tågtrafiken tidigt utbyggd medan östkusten inte var i samma självklara behov av transportmöjligheter. Här fanns inga större städer som centrum för lastning och handel utan det mesta godset gick till Kristianstad, Ystad eller Malmö.

Liksom under 1700-talet badades det fortfarande framförallt vid kallbadhus och mycket sällan på den öppna stranden. Badhuset gav i stor utsträckning de

fysiska förutsättningarna för badandet. Skydd och lä för vinden fick man genom träplank och spjälor, från stegar och trappor badade man utan att behöva stå eller gå på bottnen. Naturens fysiska förutsättningar var alltså mindre avgörande för badplatsen. Badhusen kunde uppföras vid stränder, klippor och pirar, och tog inga stora ytor i anspråk, men byggdes ändå ofta vid öppna stränder med god tillgänglighet.

Då alla badare vistades inom badhusets hägn krävdes inte några större öppna ytor för badarna att sprida ut sig på i anslutning till badplatsen. Man kan på så sätt säga att badandet var av en mer social karaktär då alla samsades inom en mer koncentrerad yta än det senare strandbadet.

Badandet kännetecknades knappast av samma fysiska aktivitet som vi idag är vana att se. Ett bad gick framförallt ut på att doppa sig i det kalla vattnet för den medicinska effekten skull, och för den välgörande påverkan som det salta vattnet hade på huden. Anständigheten krävde ett viss uppförande och plask och dyk förekom sällan. Likaså var simkunnigheten fortfarande låg och nöjes- eller motionssimning var inte brukligt, särskilt inte bland damerna. Det relativt stillsamma badlivet krävde inga större vattenytor i och kring badhusen.

Vad som däremot var en viktig förutsättning för en god badplats i slutet av 1800-talet var **närheten till hotellen eller tillfartsvägen**. Badandet föregicks av omständliga procedurer där badkläder och utrustning spelade en viktig roll. Att släpa med sig alla dessa saker några längre sträckor var därför inte aktuellt.

En annan viktig faktor var naturen i omgivningarna, som gärna skulle vara romantisk och något tillrättalagd med promenadstigar och pittoreska serveringsställen.

Den goda badplatsen

Mellan ca 1900-1930

Fria strandbad på milslånga stränder

Från att ha tagit sin början i helt anlagda miljöer övergick badandet allt mer till att äga rum i ´den vilda naturen´. Vid början av 1900-talet fick det öppna strandbadet sitt stora genombrott. Framförallt blev Skånes långa kuststräckor föremål för den nya badformen. Bekvämlighet, stora ytor, luft och ljus blev honnörsord för badande och friluftsliv.

För att rymma de tusentals turisterna och badgästerna som nu började vallfärda från städerna krävdes vidsträckta stränder där de badande kunde ligga på några meters avstånd utan att störa varandra. Badplatsen skulle gärna omgärdas av **natursköna omgivningar** för strövtåg och utflykter. Omgivningen blev på så sätt även en viktig del av badplatsen, som växte i omfattning från att ha inkluderat endast ett badhus och dess närmaste omgivning, till att inkludera hela stränder med tallskogsområden och vidsträckta dynlandskap. Att sandstranden blev idealet berodde på att den av naturen var öppen och lättillgänglig. Soliga, långgrunda skyddade vikar med närhet till service och bostäder söktes längs kusterna för att om möjligt exploateras.

I och med den nya sortens fria badande blev de **naturliga elementen** av större vikt för badarna. Goda bottenförhållanden och lagom djup för plask och lek var självklara krav att tillgodose. Likaså blev det viktigare hur marken nära havet såg ut. Den skulle vara fri från buskvegetation och erbjuda goda sittplatser i sand eller på gräs och klippor där familjer kunde breda ut sig med sina picknickkorgar.

Tallskogen blev ett dominerande inslag i badbilden. På många håll hade man under 1800-talets andra hälft eller början av 1900-talet låtit plantera igen stora områden längs de skånska kusterna med tallskog för att få bukt med flygsanden. Skogen som under 1900-talets första decennier hade hunnit växa upp

utgjorde ett omtyckt element som rekreationsområde för boende och turister. Med sina raka smala stammar och luftiga kronor var tallskogen en ljus och trevlig plats för umgänge och friluftsliv. I närheten av badplatserna utvecklades ofta en rik flora av kiosker och kaffestugor i skydd av skogens stammar.

Runt sekelskiftet stod de flesta av 1800-talets badhus kvar. En del byggdes om till mer öppna och ljusinsläppliga konstruktioner med utsikt över havet. På andra håll revs de gamla herr- och dambaden och slogs samman till ett gemensamt badhus med skiljda avdelningar.

Gemensamhetsbaden i det fria introducerades under 1900-talets första år, först i Mölle och efterhand på andra orter runt om i Skåne. Under några decennier fanns både badhus, gemensamhetsbad och uppdelade strandbad, som var den vanligaste formen av badplats. Uppdelningen var gjord genom plank eller fållor av olika material som förhindrade män och kvinnor att beblanda sig i vattnet och på stranden.

I början av 1900-talet blev de fria strandbaden accepterade. Stora ytor med ljus, luft och gott om plats var idealet för ett gott strandliv. Ur Badalbum, Nr 1, 1941.

I och med att det mesta av badandet skedde i det fria utan skydd för väder och vind blev det extra viktigt att vattentemperaturen var någorlunda jämn och hög för att badandet skulle bli behagligt i vårt över lag kyliga klimat. Då badhusen tidigare hade stått för värme och en ´trygg hamn´ att söka skydd i efter de kylslagna baden, var badaren nu hänvisad till att torka på den öppna och blåsiga stranden.

Då badandet flyttade ut på stranden uppstod också problemet med ombyte i det fria. Därför introducerades badtält, och senare badhytter, som ombytesplats och förråd för badleksaker och utrustning. Dessa blev ett framträdande inslag i strandbilden och en förutsättning för allt badliv i större skala.

Vid början av 1900-talet uppfördes flera av de stora badhotellen längs de skånska kusterna. Samtidigt började en ny form av sommarturism göra sig gällande där badgästerna köpte eller byggde villor eller fritidshus i närheten av badplatserna. De orter som exploaterades på detta sätt skulle helst ha en pittoresk och romantisk ursprunglig bykärna omkring vilken stora natursköna områden låg klara att bebyggas. Goda exempel är Mölle, Ystad, Åhus och Falsterbo, som runt sekelskiftet utökades med flertalet vackert dekorerade trävillor eller luxuösa stenhus. Samtidigt som endast de mest välbeställda bland allmänheten kunde kosta på sig ett extra sommarhus, ändrades badkulturen under början 1900-talet till att omfatta medborgare ur alla samhällsklasser.

En folklig semesterföreteelse som växte fram var campingplatserna i närheten av badplatserna. Familjeliv med tält och gasolkök hörde till det nya folkhemsidealet som började utvecklas i takt med att människor fick det bättre ställt och mera fritid. Ofta placerades campingplatserna i närheten av havet och strandbaden som ett alternativ för dem som inte hyrde in sig på hotell eller pensionat.

Kollektivtrafiken stod fortfarande för en stor del av transporterna medan bättre bemedlade kunde kosta på sig att åka i privat bil eller taxi.

Landkommunikationerna var, med moderna mått mätt, bristfälliga och båttrafiken var av stor betydelse för tillgängligheten. Direktförbindelser med större städer i regionen via havet var därför viktiga att upprätthålla.

Närheten till större städer var viktig, liksom tillgången till grundläggande service i närmaste fiskeby eller större samhälle eftersom sommarvistelsen ofta spände över flera sommarmånader.

Under 1900-talets första decennier började många av våra mer kända badorter att marknadsföra sig under olika exotiska slogans, Falsterbo blev Nordens Hawaii, Vitemölla blev Österlens Riviera, Mölle blev Sveriges Capri och Ystads Saltsjöbad titulerade sig Skånes Trouville. I jakten på den internationella framtoning, som var vanlig vid kontinentens badorter, planterade man exotiska palmer och införskaffade badkorgar och badvagnar för hotellens kunder. Denna utveckling kan ses som ett tecken på den hårda konkurrens som rådde mellan badorterna längs den skånska kusten. Som den tidens största kulturetablissemang och främsta nöjesställen hade badorterna ett långt större inflytande än vad vi idag vanligtvis ser.

Den goda badplatsen

Mellan ca 1930-1970

Bryggor, friluftsliv och simundervisning

Under 1930-talets första år kom badkulturen att ta ännu ett steg ifrån det ursprungligen strikt kontrollerade och förfinade badlivet. Gemensamhetsbaden var nu ett faktum och en ny och livligare strandkultur ersatte sekelskiftets välordnade badtillvaro.

Badhusen från sekelskiftet försvann på många ställen då avskilda badplatser ansågs förlegat och omodernt. Då anständigheten inte längre krävde att man skulle byta om bakom skyddande väggar försvann även många av badhytterna och stränderna fick ett helt nytt och öppet utseende.

Ordningsföreskrifter angående badtider, badplatser och badkläder avskaffades och ordningsvakter som tidigare patrullerat stranden i jakt på ertappade syndare ersattes av säkerhetsvakter och livbojar.

Livet på stranden fick över lag en mer folklig prägel och acceptansen ökade i fråga om moral och anständighet. Detta syntes inte minst på badkläderna som efterhand blev mindre och mindre till dess att den tvådelade bikinin introducerades vid mitten av 1960-talet, som det yttersta exemplet på den nya kroppskulturen. Även för män lanserades mer åtsittande och designade badkläder. Nakenbad blev också vanligt förkommande bland entusiasterna. Dessa badplatser placerades i anslutning till det allmänna badet men alltid väl avskärmade.

Då bilen under 1940-50 blev var mans egendom ändrade badlivet karaktär och blev en långt mer individuell angelägenhet. Endagsutflykter till mer avlägsna badplatser blev möjliga och badarna var inte längre beroende av badhotellens och restaurangernas service i samma utsträckning. Bilen gjorde människor mer eller mindre oberoende av allmänna transportmedel, och när vägarna byggdes ut upphörde badtågs- och personbåttrafiken i stort sett vid alla tidigare förbindelser.

Med arbetarsemestern 1938 fick stora mängder människor möjlighet att vistas en eller flera dagar vid kusten, och nya ideal förevisades på utställningar och mässor runt om i landet.

Efter engelska influenser spreds tanken om friska och sunda barn som vistades utomhus för lekar, spel och tävlingar. Att åka på cykelsemester eller promenera och vistas i naturen blev viktiga led i barnens fysiska fostran. Sportlivet kom i centrum och på stränderna användes badleksaker, uthyrningsbåtar och gigantiska rutschkanor. För badplatserna innebar de nya trenderna att stora ytor togs i anspråk för lek och spel. För att inte skada sig var det viktigt att badplatsen var fri från stenar och vassa klippor. Därför föll det sig

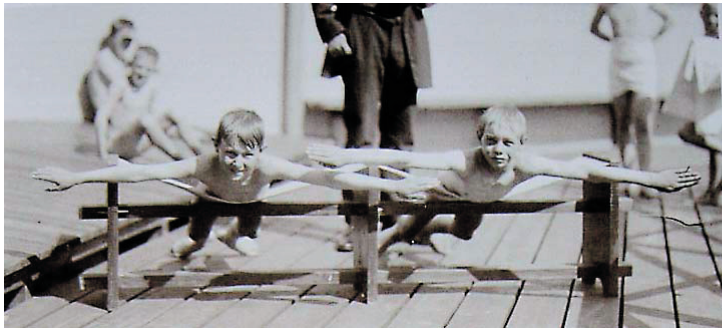

Under 1930-talet blev simundervisningen en viktig del av barnens fysiska fostran. Ur Dahlberg, Koller, Ravegård, 2004, sid. 21.

naturligt att merparten av badlivet utspelade sig vid sandstränderna.

Simundervisningen fick ett uppsving under 1930-talet och vid badplatserna uppfördes hopptorn samt flytbryggor och trädäck. Med de nya badtraditionerna kom krav på bottenförhållanden och vattendjup. Särskilt för barnen var dessa faktorer viktiga ur säkerhetssynpunkt.

Vid vissa platser där man badade från sten eller klippor anlade man terrasser och stigar av bruk och cement för att öka framkomligheten. Bryggor i sten och betong eller trä uppfördes vid stränder och vikar.

Istället för badhotell och anlagda badhus kännetecknades Den goda badplatsen under 1940-50-talet av milsvida stränder, goda parkeringsmöjligheter, gärna i kombination med kulturella sevärdheter som borgar, slott och medeltida kyrkor i närheten. Efterkrigstidens stränder var långt ifrån lika tillrättalagda som 1930-talets välutrustade badplatser där aktiviteter och lekar avlöste varandra. Hädanefter skulle de skånska stränderna karakteriseras framför allt av frihet och öppenhet där varje badande fick möjlighet att använda stranden på sitt sätt.

Den goda badplatsen

Mellan ca 1970-2006

Strandsporter och urbana badplatser

Många moderna badplatser domineras idag av stora träbryggor vid öppna strandbad. Samtidigt finns det en trend att återskapa och återgå till den gamla tidens stillsamma och avskärmade bad vid kallbadhusen.

Med små privata fritidsbåtar kan man lätt nå undanskymda och ostörda vikar för avstressande hälsobad.

Servicebyggnader i form av hotell och restauranter har i stort sett försvunnit medan kiosker och kaféer fortfarande ses som en nödvändighet i närheten av varje form av etablerad badplats.

Genom strandskydd och naturreservat har en fortsatt exploatering av många av våra strandområden omöjliggjorts. Man kan uttrycka det som att bebyggelsemiljön kring våra badplatser är mer eller mindre konserverad och få eller inga större förändringar kommer att äga rum i framtiden. De kulturhistoriskt intressanta badhotell, restauranter, paviljonger och serveringar som revs på 1960-70-talen kommer aldrig att återuppstå. En utveckling som vi med dagens bevarandepolicy ser med oblida ögon.

Säkerhetsanordningar, livbåtar, livbojar, informationstavlor och papperskorgar utgör ofta kännetecken för moderna badanläggningar. I övrigt är ytorna i närheten av badplatsen ofta fria från konstruktioner och utrustning, bortsett från badhytterna som återfinns i starkt reducerat antal vid ett fåtal stränder längs den skånska kusten.

Strandlivet har under de senaste decennierna tagit sig olika uttryck. Traditionellt socialt sol- och badliv på stränderna är fortfarande den vanligaste umgängesformen vid vattnet. Andra väljer att kombinera sporter och fysisk aktivitet med strandvistelsen, medan ytterligare andra söker stillsamma

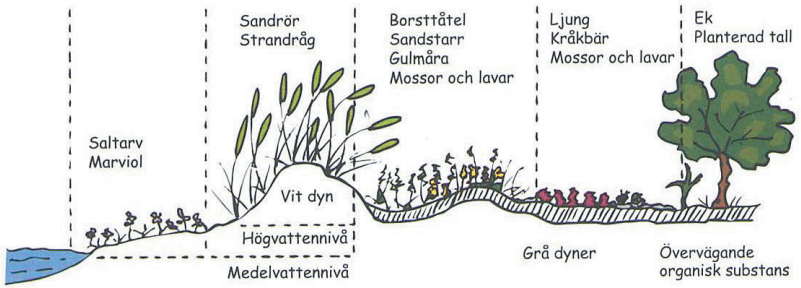

Medvetenheten och viljan att skydda och bevara våra känsliga strandmiljöer har betytt mycket för badplatsernas utformning under de senaste decennierna. Ur *Mellan Hav och Land*, 2000, Länsstyrelsen.

naturupplevelser i avskiljda miljöer av mer kontemplativ karaktär.

Nya sporter som strandtennis, frisbee, kubb, volleyboll och boule kräver stora plana ytor av sand eller gräs i närheten av badplatsen. Vattensporter med motordrivna båtar har också blivit ett populärt inslag i badkulturen och kräver stora vattenarealer och goda landstigningsmöjligheter. Klippbad förknippas ofta med snorkling och sportdyk från mer otillgängliga platser.

En relativt ny företeelse är de urbana badplatserna. Dessa har tillkommit då man i flera av de västskånska städerna genom moderna bostäder försökt att bygga bort den före detta industrihamnen och göra vattnet tillgängligt för städernas invånare. Ett gott exempel finns i Västra hamnen i Malmö vid före detta Kockums, där den nyanlagda badplatsen sommartid utgör dragplåstret för en bred publik från alla kulturer. Här har den sociala tillhörigheten stor betydelse. Badplatsen är inte bara en plats som iordningställts för badande. Genom sin utformning och sitt unika läge ger den också utrymme för ett sprudlande folkliv med havet och utsikten som gemensam nämnare.

Vid en badplats som denna kan man förundras över hur de fysiskt dåliga förutsättningarna för badande med djupt vatten, dåliga bottenförhållanden och hårda och kantiga vinklar, kompenserats genom goda material, god utformning och närhet till grundläggande service. Betongterrasserna i Västra hamnen är ett tydligt exempel på hur man i vår tid lyckas skapa en god badplats genom design och planering snarare än goda naturliga förutsättningar. Särskilt bland ungdomar verkar dessa faktorer ha en större betydelse då det sociala livet är viktigare än den naturupplevelse som badandet kan utgöra under andra förutsättningar. Badplatserna i staden präglas i hög grad av rådande arkitekturideal och moderna materialval och ingår som en del i den allmänna designen av utmiljön.

Västra Hamnen i Malmö har en urban badplats som är flitigt besökt både av malmöiter och turister. Med god design och trendiga material har man skapat goda förutsättningar för badande där naturen annars är relativt kärv och oinbjudande. Foto: Cecilia Lundgren.

Den goda badplatsen idag

Människor dras till havet

Människor har i alla tider sökt sig till vattendrag och kuststräckor. Senare års forskningsrön inom miljöpsykologin visar på teorier där vissa landskapstyper utövar en speciell dragningskraft på människan, såsom stranden, skogsgläntan, dalen och ön. Denna teori tros ha sin förklaring i vår evolutionära utveckling; de fyra landskapstyperna har haft fördelar ur överlevnadssynpunkt och spelat en stor roll för vår arts utveckling. Miljöer som vi människor finner estetiskt tilltalande kan kopplas samman med landskapselement som till form, färg och ordning i rummet utgjort indikatorer på förhållanden i miljön som var gynnsamma för vår art. Forskarna tror till och med att dessa platser kan ha en speciell plats i människans minne kopplade till starka känslor i kampen för överlevnad.

En annan teori som går att applicera på badplatsen i allmänhet är den om människans behov av utsikt och skydd, den så kallade prospect-refuge-teorin, som går ut på att vi trivs på platser där vi med vegetation eller dylikt i bakgrunden kan blicka ut över en öppen yta framför oss. På så sätt kan man hålla uppsikt framåt och har situationen under kontroll medan man inte riskerar att bli anfallen i ryggen.[1]

Vid en havsstrand finner man ofta element som uppfyller dessa kriterier, skog, buskage eller klippor i ryggen medan havet framför oss utgör arenan för rörelse och aktivitet som lätt går att överblicka. I en nyligen gjord dansk undersökning svarar åttio procent av de tillfrågade att hav och strand är den landskapstyp som de känner sig mest hemma i, följt av trädgården och skogsområdet med flera. Det framgår också att danskarna i snitt besöker någon badstrand en gång per vecka.[2]

De estetiska värdena, som vi överlag uppfattar vid havet, är höga. Inte minst med tanke på att blått är den färg som flesta människor anser vara den vackraste, framför rött, grönt, violett, orange och gult.

Vattnets helande egenskaper

Forskare inom miljöpsykologin talar också om fyra variabler för upplevelsen av landskapet. Dessa är topografi, öppenhet, grad av mänsklig påverkan och synligt vatten.[3] Vattnet har alltså en framträdande roll beträffande vår upplevelse av miljön runt om kring oss. Vad är det då för egenskaper hos denna färg-, lukt- och smaklösa vätska som gör att den har en lugnande effekt på sinnena och verkar helande på oroliga själar?

Kanske finns det en nedärvd koppling mellan våra hjärnor och vattnet som är förutsättningen för allt liv och utgör basen i våra kroppar och i naturens oföränderliga kretslopp?

Vattnets starka föreningar av väte och syre, gör det till en vätska med egenskaper som i många avseenden skiljer sig ifrån andra vätskor som ibland skenbart motsäger vedertagna fysiska lagar. Vatten kan antingen samlas i stora volymer eller falla sönder i biljoner små droppar som vägrar att låta sig fixeras eller anta en fast form.[4]

Havets vattenmassor kan vara både oregerliga, mörka och skräckinjagande, liksom de ibland är stilla, gnistrande och inbjudande. Vatten i form av hav har oavsett tillstånd alltid påverkat oss genom sin närvaro, och det oftast till det goda. Det är inte utan anledning som huspriserna skjuter i höjden längs våra kuster och städerna exploaterar gamla hamnar och havsnära industriområden. Människor i början av 2000-talet verkar vara väl medvetna om vattnets rogivande egenskaper och havet som en tillgång i rekreations- och friluftslivet.

Fysiska förutsättningar på land

Vi alla är olika, likaså har vi alla olika krav och tankar kring hur den goda badplatsen ska se ut.

Genom en mer naturvetenskaplig undersökningsmetod skulle man kunna redovisa exakta fysiska mått för badplatsernas olika byggstenar. Här har jag istället valt att sammanfoga kulturella och fysiska aspekter för att få en mer nyanserad bild av badandet, vilken sällan är varken logiskt eller rationellt.

Sandstranden är den typ av badplats som de flesta ser framför sig när man talar om badliv och semester. Sandstranden har många fördelar, den är mjuk och formbar att ligga på, den är vacker att se på, den är lekvänlig och uppskattad av barn, och det är svårt att slå sig på den. Nackdelarna jämfört med gräs eller klippor är att sanden letar sig in överallt i skrymslen och hålor, gör maten oätlig och följer med in i kläder och i håret. Ändå föredrar de allra flesta att bada från sandstränder.

Klippor likställs för många med hårt underlag och obekväma ställningar. Det är också otillgängligt och ofritt eftersom man inte kan röra sig obehindrat utan hela tiden måste se var man sätter fötterna. För andra innebär släta varma klipphällar höjden av njutning. Uppfattningen grundar sig säkert på vilka aktiviteter man har för vana att företa sig under badandet. För den som vill sola, läsa eller äta är en välplacerad klippavsats att föredra medan barnfamiljen och strandtennisspelaren föredrar stranden.

Gräsytor i närheten av badplatser kan också bli populära samlingsplatser. Här slipper man den retliga sanden men har ändå ett hyfsat mjukt underlag. Nackdelen skulle möjligtvis kunna vara alla de småkryp som gärna letar sig upp bland grässtråna.

Vissa gillar sandstränder medan andra föredrar klippbad.
Ovan: Äspet i Åhus. Nedan: Ransvik i Mölle.
Foto: Cecilia Lundgren

En riktigt välförsedd badplats skulle kunna få rymma alla dessa tre underlag, sand, klippor och gräs. Lägger man därtill både soliga och skuggiga platser borde de flesta få sina behov tillgodosedda.

En viktig förutsättning för dagens badplatser med en yngre publik är tillgången till större plana ytor för bollspel och sporter. Denna med många andra faktorer påverkar i hög grad vilka åldersgrupper som föredrar en viss sorts badplats. Otillgängliga och småskaliga badplatser nyttjas enligt min uppfattning i första hand av äldre människor medan ungdomar och barnfamiljer föredrar rymliga stränder med plats för aktivitet.

Fysiska förutsättningar i vattnet

Eftersom vattnet inte är vårt primära naturliga element är vi extra känsliga för dess beskaffenhet. Vår varseblivningsförmåga är kraftigt nersatt i vatten, hörsel, syn och rörlighet är inte vad vi är vana vid ovan ytan. Detta bidrar i stor utsträckning till att vi känner oss extra utsatta och sårbara. Välkända element i omgivningen blir därför viktiga trygghetsfaktorer. En kombination av en ofta minimal klädsel som varken ger skydd eller värme i det kalla vattnet, och vår naturligt nedärvda respekt för havet, gör oss än mer försiktiga i detta främmande element.

För många badare är det viktigt att ha något fast att förhålla sig till, en brygga, en klippsida, en pir, eller något annat material som inramar badplatsen helt eller delvis. Formen av vegetation i vattnet eller strandkanten har också betydelse för vår upplevelse av badplatsen. Vegetation som är väl överskådlig och genomsiktlig kan bidra till trevnad och livfullhet medan hög och tät vegetation snarare skapar osäkerhet och blir till ett orosmoment.

En del uppfattar tång och alger på bottnen som obehagligt och ofräscht medan andra uppskattar dess rika variation i form och färg. Synlig botten och klart vatten är uppenbara företeelser som bidrar till badplatsernas trivselfaktor.

Tång och alger upplevs av många som ofräscht medan andra uppskattar dess varierande färg och form. Foto: Cecilia Lundgren

Genom god sikt förebygger man överraskningar i form av vassa stenar, havsdjur, eller andra oväntade element. En jämt sluttande och stenfri eller någorlunda slät botten utan plötsliga avsatser är också goda förutsättningar för ett behagligt badande. Å andra sidan kan en alltför långgrund och likformig sandbotten bli ointressant och slätstruken. Är man ute efter ett snabbt och uppfriskande dopp kan femhundra meters vadande i knädjupt vatten bli ett frustrerande irritationsmoment.

Temperaturen i vattnet kan skilja stort mellan olika badplatser beroende på strömmar, vattendjup och ljusförhållanden. Ett välkänt fenomen är att vattnet på den skånska östkusten håller en temperatur som i snitt ligger flera grader under den på västkusten på grund av Golfströmmen som där ständigt tillför varmare vattenmassor. För temperaturkänsliga personer har dessa få grader stor betydelse och kan göra skillnaden mellan en behaglig simtur och ett tvångsmässigt kortdopp med stelfrusna läppar. Andra märker knappt skillnaden utan badar glatt i allt från 16º till 25º. Särskilt bland barn och ungdomar verkar denna förmåga vara högt utvecklad

Förutom temperaturen skiljer även salthalten betydligt från öst- till västkust. Detta har i sig ingen påverkan på själva badandet förutom att man får tunna saltavlagringar på huden och flyter lättare på västkusten. Vad gäller strandnära vegetation och undervattensflora/fauna finns det dock stora olikheter vad gäller arter och diversitet.

Sociala och kulturella preferenser

Hur vi uppfattar en badplats hänger ofta samman med våra individuella upplevelser och vem vi är som person. Ålder, kön, bakgrund, fysiska förutsättningar och sällskap är sådant som påverkar valet av badplats.

I vissa sammanhang är det viktigt att bada på en plats där man kan visa sin grupptillhörighet och ge uttryck för sin sociala status. Invanda mönster är troligtvis vanligt förekommande om man skulle forska lite djupare i av vem olika badplatser används inom ett visst område. Olika bryggor kan av tradition tillhöra en viss samhällsgrupp, barnfamiljer, ungdomar, ortsbefolkningen, sommargästerna, surfarna eller pensionärerna. Morgonbad och kvällsbad tas ofta vid olika platser beroende på solförhållandena och temperatur.

Kroppsfixering och modetrender, som påverkar övriga samhället, kommer tydligt till uttryck i badlivet. Minimala bikinis, vältränade platta magar och senaste modellen solglasögon kan vara ett måste på vissa badplatser, som domineras av yngre personer. Badplatsen blir på så sätt en välexponerad catwalk och populär mötesplats under sommarens heta dagar.

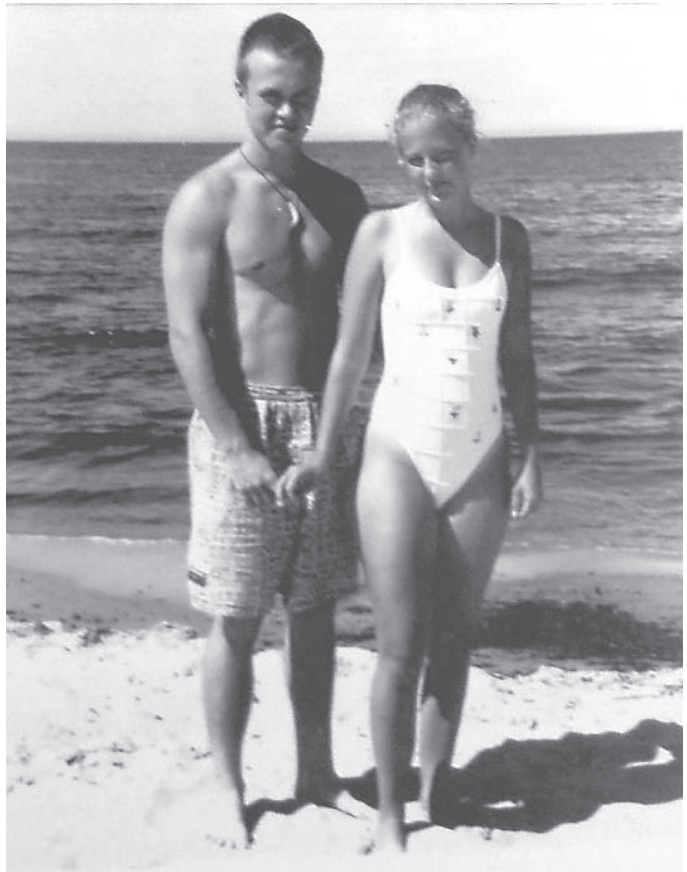

Badplatser utvecklas ofta till att bli sociala mötesplatser för vissa grupper i samhället. Här är det ungdomar på Vitemöllas strand. Ur Larsson, 1997, sid. 185.

Medan vissa söker det livligt pulserande strandlivet bland bergsprängare och frisbeekastande ungdomar, söker sig andra till stillheten och avskildheten i närheten av kulturhistoriska lämningar eller vacker natur. Ryktet sprider sig snabbt om vilken badplats som lämpar sig för människor i en viss badkategori.

Gemensamt är ändå att de flesta föredrar platser där man inte badar alldeles ensam. Många badare på samma plats ger trygghet och säkerhet. Vid en eventuell olycka finns det någon i närheten till hands, och måttot: Vågar de så vågar jag, har nog fått fler än en att tänja sina gränser avsevärt i fråga om mod och fysisk ansträngning.

Östkust kontra västkust

Under arbetets gång har skillnaderna mellan östkustturism och västkustturism i Skåne vid ett flertal tillfällen blivit uppenbar. Traditionella västkustbadare hävdar att Östersjöns vatten är fatt och ofräscht, medan östkustbadarna å sin sida hävdar att det salta västkustvattnet är fullt av illasinnade brännmaneter och krabbor. Det finns stora olikheter mellan de båda kuststräckorna, både geografiskt, badmässigt och kulturellt.

En intressant fråga kring läget för badplatsen är huruvida solen går ner över land eller hav. Man skulle lätt kunna anta att söderläge, eller sydvästläge vore det optimala ur klimatsynpunkt, men historien visar att badplatsernas väderstreck har spelat mindre roll. I Åhus, som ligger rakt åt öster, var badhysterin ett faktum i början av 1900-talet och hela Hanöbukten och Österlen är numera välbesökta badplatser. Detta pekar åt att badplatserna har gynnsamma ljusförhållanden under olika tider på dygnet utan att för den sakens skull tappa i popularitet och besöksantal.

Upplevelsen av den geografiska placeringen hänger säkert nära samman med hur man är van att uppleva kusten sedan barnsben, i öst, i väst, i söder eller på flera mils avstånd. För mig som västkustbo kan det leda till en känsla av desorientering när havet befinner sig i ´fel´ väderstreck. Faktorer som tål att pekas på till västkustens fördel är dess goda förutsättningar för glittrande kvällsdopp och picknick i smäktande solnedgångar. På östkusten går solen ner över trädtopparna redan under den tidiga kvällen och gör stränderna skuggiga och kalla.

En av de stora skillnaderna historiskt sett mellan öst och väst är koncentrationen av befolkning och näringsliv. Då västsidan sedan länge varit exploaterad med ett antal större städer i ett pärlband längs kusten, har östsidan sedan hansatidens nedgång under slutet av 1500-talet, varit i avsaknad av några motsvarande större samhällen. På grund av de förut bristande kommunikationerna sökte sig större delen av befolkningen av naturliga skäl till närliggande badorter. En trend som sedan dess levt kvar och satt sin prägel på det skånska badlivet genom tiderna.

Utrustning och service

I fråga om badplatsernas utrustning och service har vi idag relativt få element i exteriören, vilka krävs för att folk i allmänhet ska uppfatta en plats som en god badplats. Vi badar inte vanligtvis från badhus, badhytter eller avskilda ombyteshus, och den rekvisita vi använder i form av badleksaker och redskap är relativt knapphändig.

Det som vanligtvis återfinns vid en medelstor skånsk badplats är informationstavlor från kommunen angående, vattenkvalité, miljöföreskrifter, förbud och varningstexter. I närheten av bryggor och stegar finns ofta en papperskorg, livbojar och eventuellt en livbåt.

Vad gäller servicen är tillgången på sötvatten viktig, i form av en sötvattendusch, kran eller dricksvatten från servering. Dricka, glass och kaffe är eftertraktade varor vid många större badplatser.

Miljöns allmänna egenskaper

Inom miljöpsykologin har forskare kommit fram till olika upplevelsefaktorer som förekommer på alla platser i mindre eller större utsträckning. Man talar om komplexitet, sammanhållning, läsbarhet och mystik.[5]

Komplexitet handlar om antalet artefakter eller element som finns synliga i vår omgivning samt deras variationer. Vid en badplats skulle man kunna tala om komplexitet som stor spridning på vegetationstyper, många olika slags byggnader eller ett skiftande utbud av bryggor och utrustning. Komplexiteten beror naturligtvis till stor del på hur stort område man räknar till själva badplatsen, ibland finns det tydliga rumsavgränsande element, ibland övergår badplatsen successivt i någon annan form av aktivitetsyta eller dylikt. En stor badplats innehåller självfallet ofta fler olika element än en mindre yta och har på så sätt större komplexitet.

Sammanhållningen är viktig för att vi ska kunna orientera oss och känna oss hemma på en plats. Element eller företeelser som på något vis sorterar eller delar in det synliga i större enheter eller på något sätt knyter samman miljön upplevs som ordningsskapande och hjälper oss att bearbeta intrycken. Det kan exempelvis vara någon form av markgräns, en viss likartad vegetation eller likadana mått på bryggorna längs stranden.

Läsbarhet består i tydligt avgränsade rum, väldefinierade gränser eller distinkta, lättuppfattliga element. Dessa egenskaper hos platsen gör att vi får lättare att förstå och komma ihåg vår omgivning, samt att vi känner oss trygga i miljön. Exempel på saker som förbättrar läsbarheten är gärdsgårdar, klippväggar eller en enkel stenbrygga.

Mystik kan definieras som någonting som lockar till utforskning och ger ett visst mått av spänning. Det kan vara en slingrande stig som försvinner bakom en krök, vegetation som helt eller delvis skymmer sikten eller oregelbundet utplacerade badhytter i en lummig skogsmiljö.

Alla dessa fyra faktorer bör förekomma på en plats om vi ska uppfatta den som intressant och vacker. Balansen är viktig och någon egenskap får inte ta överhand, för mycket komplexitet gör att platsen blir rörig och svårtolkad, för mycket sammanhållning blir tråkigt och stelt, för mycket läsbarhet blir ointressant och intetsägande och för mycket mystik kan göra platsen otrygg och oinbjudande. Det gäller alltså att framkalla ett visst mått av alla dessa för att skapa en trivsam badmiljö. Med dessa teorier i bakhuvudet borde man ha ett gott redskap att använda som utgångspunkt för framtida gestaltning och planering av våra badplatser.

Noter kapitel fem

[1] Johansson, Küller, 2005, sid. 215-219.
[2] Hansen, Nielsen, 2005, sid. 14-18.
[3] Johansson, Küller, 2005, sid. 210.
[4] Black, 2004, sid. 6-26.
[5] Johansson, Küller, 2005, sid. 216.

Få gemensamma nämnare

Genom detta arbete har jag kommit i kontakt med ett antal badplatser av olika art och utformning längs de skånska kusterna som alla finns i åtanke när jag drar mina slutsatser kring de allmänna kraven på en god badplats. Trots många likheter platserna emellan finns det nästan alltid något exempel som bryter mot trenden och bevisar att en viss faktor inte är avgörande. Det grundläggande förutsättningar som jag har funnit för gott badande är följande:

- Vik eller större bukt i skydd för vind och strömmar
- Öppen terräng utan träd och buskar i en zon närmast vattnet
- Någon form av konstruktion av brygga eller stege
- Goda bottenförhållanden och rent vatten
- Tillgänglig med bil, båt eller cykel
- Tillgång till papperskorg och toalett
- Någon form av kiosk eller servering
- Vackra omgivningar, tilltalande vegetation
- Avskärmat från trafik och vägar
- Utsikt och frihet
- Goda ljusförhållanden

Personliga reflektioner

Under de tjugo veckor som jag har jobbat med de skånska badplatserna har jag upptäckt många nya aspekter av badandet, som är spännande och intressanta och inte alltid alldeles lätta att förstå. 1700-1800-talens strikt reglerade badliv och den stränga uppdelningen mellan könen är svår att föreställa sig vid dagens öppna och otvungna badplatser.

Hela den kulturrörelse som badlivet utgjorde under slutet av 1800- och början av 1900-talet var av stor betydelse för det sociala livet och inkluderade så mycket mer än bara badandet. Societetsliv, nöjesarrangemang och konstlade vattenkurer i varmbadhus och i det fria utvecklades till en konst där precision och uppfinningsrikedom var viktiga komponenter i ett säljande koncept. Idag är badandet så mycket mer individuellt och obundet. Att gå på spa eller bada från kallbadhus är något man gör vid enstaka tillfällen och ses som något av en lyx, medan det fria strandbadet är fritt för var och en att utöva när och var han eller hon har lust.

För mig personligen har arbetet resulterat i ett antal besök under hösten och vintern på Ribersborgs kallbadhus där 1800-talets air av stillsamt badliv innanför insynsskyddande plankor och vinda badhytter hänger sig kvar. Det är en alldeles speciell upplevelse av kultur och natur i en delikat kombination, som är att rekommendera för alla som inte vågat prova.

I övrigt är jag, som tidigare framgått, vän av friska västkustbad där vattnet är klart och där det inte är alltför långgrunt. Att ligga uppflugen på en solvarm stenhäll ovanför en skyddad klippvik där bottnen skimrar av sjögräs och vackert tecknade stenar, redo att dyka i, är det badliv jag helst av allt önskar mig. Toaletter, papperskorgar och matserveringsställen tycker jag inte är någon nödvändighet. Däremot spelar vegetationen, läget, friheten och avskildheten stor roll för hur jag trivs på en badplats. Dessa värderingar grundar sig med stor säkerhet på min barndoms badupplevelser i Bohuslän, på Hallands Väderö och längs Bjäres och Kullens klippiga kuststräckor.

Till skillnad från många andra finner jag alltså inte sandstranden vara den optimala badplatsen även om vackra stränder på många sätt har sin tjusning. Jag anser att många stränder längs våra kuster tyvärr blivit exploaterade så till den grad att de inte längre ger någon större naturupplevelse och på så sätt förlorat den kanske viktigaste aspekten av badandet. Trots det finns det tusentals badpärlor som ännu inte upptäckts eller exploaterats och som förhoppningsvis ännu ett tag får behålla sin blygsamma charm!

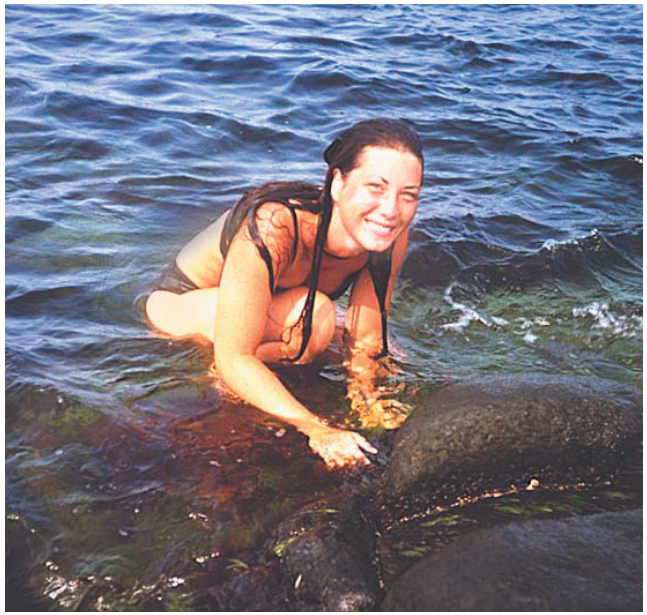

Källor och litteratur

Otryckta källor

Falsterbo museum, Falsterbo

Kartor över Falsterbo på väggarna i utställningsrummen

1661: ”Malmö Hus Lähn Sküjd Härad”

1853: ”Karta öfver städerna Skanör och Falsterbo”

1898: ”Karta öfver Falsterbo stad med dess närmaste omgifning”

”Plan öfver Hvellinge-Skanör.Falsterbo jernvägs-aktiebolags vestra område i Falsterbo”

Plåtskylt med texten: ”Badgäster som ej disponera badhytt hänvisas till strandbaden”

Höganäs bibliotek, Höganäs

Ur bildarkivet:

Kolorerade vykort

Svartvita vykort

Höganäs museum, Höganäs

Utställningsplansch, ”Badliv i Mölle”, Ur Peter Lundhs Vägvisare till Kullen.

Utställningsplansch, ”Sevärt i Mölle”, Reklamblad ur Peter Lundhs produktion, 1921.

Regionmuseet Lund

Falsterbomappen:

Karta över Falsterbo från Skandinaviska banken.

Möllemappen:

”Angående nybyggnation av bastu/relaxbad om 50 kvm i Solviken inom Kullabergs naturreservat”, Kullagården 1:2, Brunnby sn., 2000-03-09.

Personligt brev angående golfbanan på Kullaberg, 1972-09-18, diarienummer 000793.

Ystadmappen:

”Beslut om strandskyddsområde i Ystads kommun”, 1996-12-12, Länsstyrelsens handling.

”Bildandet av naturreservatet Ystads sandskog”, 1989-12-12, Länsstyrelsens handling.

”Skötselplan för Ystads sandskog”, 1989-12-12, Länsstyrelsens handling.

Fotografier ur bildarkivet:

Falsterbo strand och slottsruin 1898

Damer på utflykt i Arild 1895

Österlens museum, Simrishamn

Vitaby socken – bygd i förvandling, Skrift från Vuxenskolan i Österlen

Ur bildarkivet:

Kolorerade vykort

Svartvita vykort

Ystads stadsarkiv, Ystad

Cd med bilder från utställningen Fritiden 1936

Fotografier ur bildarkivet:

Familj vid kaffebord i Ystads sandskog, 1907

Badande dragoner med hästar vid Ystads strand

Kommunens informationstavlor vid Ystads saltsjöbad, Solviks badplats i Mölle, Falsterbo strandbad, Vitemöllas södra strand och Åhus strand.

Muntliga källor

Wieslander, Gunnar, Ystads stadsarkiv, intervju, Ystad, 2005-11-14.

Tufvesson, Ingemar, Sandskogsbo, intervju, Lund, 2005-11-24.

Pyk, Hans-Otto, f.d. Möllebo och författare, telefonsamtal, 2006-01-06.

Digitala databaser och Internetbaserat material

Bad. Kristianstads kommun, sidansvarig Mats Gustafsson
http://www.kristianstad.se/templates_custom/Page____3398.aspx, 2006-01-20

Tryckta källor och litteratur

Ahlm, Gösta, 1973, *Rapport från Nordens Hawaii!*, Nässjö.

Alfort, Philip, 1842, *Handbok för brunnsgäster – beskrivning öfver Sveriges förnämsta hälsobrunnar*, Stockholm.

Allmänna turisttidningen, propagandaskrift för turistväsen, bad och rekreationsorter, nr 3 1932, Svenska pressbyrån.

Allt om resor, 2005, nr 9.

Andersson, Hanny, 2004, *Albert andersson – posttjänsteman med stort intresse för Åhus historia*, Småskrift utgiven av S:ta Annas Gille i Åhus.

Andersson, Maria, Dreiwitz, Björn, Rafstedt, Marie, 1986, *Turismen i Mölle förr och nu*, Turism & Rekreation på högskolan i Kalmar, Kalmar.

Arcadius, Kerstin, (red.) *Bilder av ett sekel, Skånskt 1900-tal i fotografi*, Skånes Hembygdsförbunds årsbok 2000, Lund.

Arcadius, Kerstin, (red.) *Skånska sommarnöjen,* Skånes Hembygdsförbund Årsbok 2004, Lund.

Badalbum, 1941, nr 1, Malmö.

Bad och folkhälsa – Föredrag och anföranden i badfrågan, 1926, Föreningen för folkbad, Stockholm.

Bad är hälsa, nr 1 1927, Elof Nilsson (utg).

Baeijer, Georg Henric, 1793, *Beskrifning öfver staden Ystad,* Malmö.

Bager, Elsebeth,(red.) *Elbogen*, Malmö fornminnesförenings årsskrift 1992, Arlöv.

Bergmark, Mats, 1959, *Bad och bot – Badet, vattenläkekonsten och kurorterna genom tiderna*, Stockholm

Black, Maggie, 2004, *Water life force*, Oxford.

Boksamling – Carl v. Linnés Skånska resa, 1874, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, Lund.

Brag, Heribert, 1914, *Besök det minnesrika Ystad*, Ystad.

Carlquist, Sven, 1968, *Ystad- den räddade miljön*, Sydsvenska Dagbladets årsskrift, 1968, Malmö.

Carlsson, Petter, 1997, *Hotel Kullaberg*, Landsantikvarien.

Cimbrishamnsbladet Midsommarnummer, 1924, sid 11, Simrishamn.

Cinthio, Erik, Ersgård, Hans, 1962, *Ett bildverk om Skåne*, Malmö.

Correus, Carl, 1904, *Falsterbo och Skanör - Forntid och nutid*, Trelleborg.

Dahl, Lars, Knutsson, Rickard, 1999, *Från bryggor och skrå till färjor och yrkeskår – Åhus hamn genom seklerna*, Småskrift utgiven av S:ta Annas Gille i Åhus.

Dahlberg, Marie, Koller, Lena, Ravegård, Maria, 2004, *Havsbad – femtioen svenska badpärlor*, Värnamo.

Dufberg, Lars, 1975, *Skanör – Falsterbo, en 1900-tals rapsodi*, Särtryck ur Flommens golfklubbs jubileumsmatrikel 1935-1975.

Dufberg, Lars, 1976, *Falsterbonäsets naturvårdsförenings årsbok*, Falsterbo.

Dufberg, Lars, 1994, *Skanör och Falsterbo efter sillatiden*, Malmö.

Dufberg, Lars, 2002, *Sommarliv i Falsterbo under mer än ett sekel*, Stiftelsen Falsterbo strand, Falsterbo.

Dufberg, Lars, Skanör och Falsterbo – en historisk återblick, *Det var en gång...*, sid 30-38.

Dufberg, Lars, Ekström, Herbert, 1976, *Falsterbo runt, När seklet var ungt - en kavalkad i ord och bild 1890-1920,* Falsterbo museum och Lions klubb Skanör, Falsterbo.

Ek, Hjördis, Werdenfels, Åke, 1977, *Byggnadsmiljöer på Kullahalvön*, Kulturnämnden i Höganäs, Lund.

Ekberg, P., (red.) *Vägvisare över Ystad*, 1952, Ystad.

Eskeröd, Albert, 1960, *Skånes kust*, Tredje upplagan, Lund.

Falsterboföreningen, Årsbok 1970, Falsterbo.

Falsterboföreningen, Årsbok 1971-72, Falsterbo.

Falsterbohalvön, Utgiven av Vellinge kommun, Falsterbo.

Folkesson, Hans, 1979, *Åhus stadsområde – bevarande av den äldre bebyggelsen och miljön*, Examenarbete i stadsbyggnad vid Lunds tekniska högskola, Lund.

Fredén, Curt, (red.) 1998, *Berg och jord*, Sveriges nationalatlas, Stockholm.

Fröman, Nils, (red.) 1931, *Folkbad – förhandlingarna vid andra badkongressen i Stockholm år 1930*, Svenska föreningen för folkbad, Stockholm.

Granvik, Madeleine, 2000, *Mölle by the sea*, Uppsala.

Gustavsson, Bengt, 1994, *Vitemölla – ett fiskeläge på Österlen,* Täby.

Gustavsson, Kerstin, 1994, *Kullahalvön- odlings- och bebyggelsehistoria*, Stadsbyggnadskontoret och kulturförvaltningen i samarbete med landsantikvarien i Malmöhus län, Höganäs.

Hansen, Karsten B., Sick Nilsen, Thomas, 2005, *Natur og grøne områder forebygger stress*, Frederiksberg.

Harnesk, Paul, (red.) *Svenska stadsmonografier*, 1952, Stockholm.

Hellström, A.W., 1998, *En försvunnen medeltidsstad - Åhus historia i kort beskrivning*, Småskrift utgiven av S:ta Annas Gille i Åhus.

Holmgren, Yngve, 1986, *Christianstad-Åhus jernväg 100 år*, Småskrift utgiven av S:ta Annas Gille i Åhus.

Hägg, Curt, 1998, *Morfar och jag*, Småskrift utgiven av S:ta Annas Gille i Åhus.

Jacobsson, Anna, 2005, »Med lie & lukjärn, spade & sopkvast, penna & pensel, Dynamit och dahlior och frustration och fröpåsar«, *Ronneby brunn under trehundra år*, sid. 83-116, Byggförlaget, Stockholm.

Jakobsson, Bengt, (red.) 1987, *Ystad under 1900-talet,* Ystads historia del IV 1914-1971, Ystads kommun, Ystad.

Johansson, Börje R., *Ystads Allehanda Sommarbilaga*, 1983, Ystad.

Johansson, Maria, Küller, Marianne, 2005, *Svensk miljöpsykologi*, Lund.

Jonsson, Bengt Inge, 1985, *55 Skånska smultronställen*, Simrishamn.

Jönsson, Gabriel, 1964, *Skåne i kameraögat*, Malmö.

Jönsson, Gabriel, 1935, *Skånska somrar*, Stockholm.

Jönsson, Johan, 1934, *Flygsandfältet vid Ystad*, Ystad.

Kindblom, Inga, 1992, Badhus och badande i Sydsverige, *Ale – Historisk tidsskrift över Skåneland*, nr 2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och Landsarkivet i Lund, Lund.

Kindblom, Inga 1995, *Badhus – bad och badande före 1950*, Stockholm.

Kindblom, Johan och Maria, 2001, *Klassiska hotell och äkta pensionat*, Värnamo.

Knafve, Bert och Kirsten, 1981, *Bilder från Kullabygden*, Stockholm.

Knutsson, Rickard, *2004, Ur Nora Olssons samling*, Småskrift utgiven av S:ta Annas Gille i Åhus.

Kvällsposten, 1960-08-07, förstasidan.

Kullabygd, Kullens hembygsförenings årsskrift 2003, Höganäs.

Kulturminnesvårdsprogram för Skåne, 1984, Utgiven av länsstyrelsen i Kristianstads län, Kristianstad.

Larsson, Monica, 1997, *Livet på Vitemölla, förr och nu – Ett österlenskt fiskeläges historia i ord och bild*, Vitaby.

Lauring, Palle, 1964, *Danmark i Skåne*, Linköping.

Levertin, Alfred, 1883, *Svenska brunnar och bad – En vägvisare med biträde af landets förmäste badläkare*, Stockholm.

Liljeroth, Erik, 1952, *Skåneland*, Malmö.

Lind, Helena, 2004, *Kallbadhus*, Byggförlaget, Stockholm.

Lindh, Lena, 1995, *Skåneboken*, Lund.

Ljungberg, Leif, 1936, *Städer och stadsliv*, Särtryck ur En bok om Skåne, Lund.

Ljungen 1927-1987, 1987, Utgiven av Ljungens villaägareförning, Höllviken.

Lundquist, Gunnar, 1986, *Från flydda tider*, Utgiven av Ystads fornminnesförening, Ystad.

Lundquist, Gunnar, 1985, *Så var det då*, Utgiven av Ystads fornminnesförening, Ystad.

Malmströmer, Leif, (red.), 2005, *Ett underbart läge – En liten bok om Vitemölla*, Vitemölla.

Mansén, Elisabeth, 2001, *Ett paradis på jorden*, Stockholm.

Mellan Land och Hav, 2000, Länsstyrelsen.

Melin, Christer, 2004, *Skanörs och Falsterbos historia från A till Ö*, Utgiven av Kulturföreningen Calluna, Höllviken.

Möllekuriren, nr 1 och 2 1990, nr 2 1991, nr 2 1993, nr 4 2002, Byföreningen i Mölle, Mölle.

Möller, Rode, Badgästerna hittar till Vitemölla igen, *Ystads Allehanda*, Ystad.

Mölleryd, Anders, 1958, 1968, 1974, *Mölle-Kullen genom tiderna*, del 3,4 och 5, Hässleholm.

Nilsson, Orvar 1974-08-24, Fiskelägets Dofter, *Ystads Allehanda*, Ystad.

Nilsson, Orvar 1980-03-08, Ett fiskeläges historia, *Ystads Allehanda*, Ystad.

Nilsson, Orvar 1982-08-17, *Ystads Allehanda*, Ystad.

Olsheden, Jan, Olsson, Stellan, 1967, *Vad gjorde farfar i Mölle*, Helsingborg.

Olofson, Christer, (red.) *Föreningen gamla Chistianstad*, Årsskrift 1987, Kristianstad.

Olofson, Christer, (red.) *Föreningen gamla Chistianstad*, Årsskrift 1999, Kristianstad.

Olsson, Jessica, 1999-08-19, Arkitekturpris till Vitemölle Badhotell, *Ystads Allehanda*, Ystad.

Olsson, Kenth, 1998, *Inte en vackrare plats på jorden*, Kristianstad.

Paulsson, Gregor, 1950, *Svensk stad – Del 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet,* Lund.

Paulsson, Gregor, 1950, *Svensk stad – Del 2, Från bruksby till trädgårdsstad*, Lund.

Permbo, Hans, 1997, *Då färgfotografen kom till Ystad 1928*, Ystads kommun Kulturnämnden, Ystad.

Pettersson, Börje, 1979-09-18, Invigning med äkta skånsk fest, *Arbetet*.

Pihl Atmer, Ann Katrin, 2001, *Sommarnöjen vid vattnet*, Stockholm.

Rosenberg, Björn, 1984, *Åhus i äldre beskrivningar*, Småskrift utgiven av S:ta Annas Gille i Åhus.

Skanör och Falsterbo, 1981, Skanörs Planterings- och Försköningsförening 50 år 1981, Trelleborg.

Skåne Baltiska utställningen Malmö 1914, 1913, Malmö.

Skånskt adertonhundratal i bild, 1954, Lund.

Sporring, Ulf, Wennström, Hans-Fredrik, (red.) 1990, *Sveriges kartor*, Sveriges nationalatlas, Stockholm.

Stackell, Lars, 1974, *Den svenska västkustens havsbadort – en miljöstudie*, Konstvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Svenska bad- och kurorter, 1918, Stockholm.

Svenska bad- och kurorter, 1926, Stockholm.

Svensk turisttidning – organ för turistväsen och badortsliv, nr 2, 5 och 6 1922, nr 9 1923.

Thomasson, Sigurd, 1946, *Surbrunn glädjekälla*, Ystad.

Thomasson, Sigurd, 1947, *Ystads sandskog*, Ystads turistförening, Ystad.

Turistnytt för skåne, nr 2 och 3 1956, nr 2 och 4 1957, red. Stig Holm, Skånes turisttrafikförening.

Vilo och kurorter- pensionat, hotell och gästgivargårdar i Sverige, 1935, Svenska Turistföreningen, Stockholm.

Wijkander, Klara, 1978, *Ortnamn på Kullaberg*, Uppsala.

Ystadiania, 1980, 1982 1989 1996, 1997, Ystads fornminnesförening, Ystad.

Åberg, Claes, 1992, *Falsterbonästes natur*, Vellinge kommun, Vellinge.

Österlen, 1988, Österlens museum, Simrishamn.